

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 55 * 2007 * ČÍSLO 2

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ľudovít Haraksim, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Ján Lukačka, Richard Marsina, Slavomír Michálek, Pavol Petruš a Dušan Škvárna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanisław Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malý (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Oľília Škvárnová

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávkový a predplatný vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99 Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Registr. č. /7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER, P. O. B. 34 01 08, W – 8000 München, Germany.

© Historický ústav SAV, 2007

OBSAH

Štúdie

Hurbaníč, Martin: Byzancia a Avarský kaganát v rokoch 623 – 624	229
Caproš, Iulia: Košickí študenti na Univerzite v Krakove v 15. a na začiatku 16. storočia	249
Bahenská, Marie: (Ne)zájem žen o účasť v politike na stránkach českého ženského tisku vo druhej polovine 19. storočia a na počiatku 20. storočia	267
Šimon, Attila: K niektorým aspektom kolonizácie južného Slovenska v období prvej republiky	289
Vondrášek, Václav: Ľudácky exil v prvých mesiacoch po komunistickom prevrate v Československu	309

Archív

Segeš, Dušan – Bystričský, Valerián: Reflexia medzivojnového politického vývoja na Slovensku očami Varšavy	339
---	-----

Recenzie

Memoria Austriae. Bd. I Menschen, Mythen, Zeiten; Bd. II Bauten, Orte Regionen; Bd. III Unternehmer, Firmen, Produkte (Tibor Pichler)	365
Romsics, I.: Trianonská mierová zmluva (Roman Holec)	367
Kázmerová, L. – Katuniec, M.: Dilemy Karola Sidora (Milan Zemko)	371
Haľko, J.: Ave crux. Život a dielo biskupa Ambróza Lazika (Jan Pešek)	373

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Articles

Hurbaníč, Martin: Byzantium and the Avar Khaganate in the years 623-624 ...	229
Caproș, Iulia: Students from Košice at the University of Cracow in the fifteenth and early sixteenth centuries	249
Bahenská, Marie: Interest and lack of interest of women in participation in politics according to Czech women's magazines from the second half of the nineteenth and beginning of the 20th centuries	267
Simon, Attila: On some aspects of the colonization of southern Slovakia in the period of the First Republic	289
Vondrášek, Václav: The Ludák exiles in the first months after the communist coup in Czechoslovakia	309

Archives

Segeš, Dušan – Bystrický, Valerián: Reflections on inter-war political developments in Slovakia through the eyes of Warsaw	339
---	-----

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

Hurbaníč, Martin: Byzanz und das Awarische Chaganat in den Jahren 623 – 624	229
Caproș, Iulia: Studenten aus Košice (Kaschau) an der Universität von Krakau im 15. und frühen 16. Jahrhundert.....	249
Bahenská, Marie: Das (Nicht-) Interesse der Frauen an der Beteiligung in der Politik auf den Seiten der tschechischen Frauenpresse in der zweiten Hälfte des 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts.....	267
Simon, Attila: Zu einigen Aspekten der Kolonisation der Südslowakei zur Zeit der Ersten Republik	289
Vondrášek, Václav: Das Exil der Ludaken in den ersten Monaten nach dem kommunistischen Umsturz in der Tschechoslowakei.....	309

Archiv

Segeš, Dušan – Bystrický, Valerián: Eine Reflexion der internationalen politischen Entwicklung in der Slowakei mit den Augen Warschaus.....	339
--	-----

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

HISTORICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK 55, 2007, ČÍSLO 2

ŠTÚDIE

BYZANCIA A AVARSKÝ KAGANÁT V ROKOCH 623 – 624*

MARTIN HURBANIČ

HURBANIČ, Martin. Byzantium and the Avar Khaganate in the years 623-624. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 229-248, Bratislava.

About 620 the Emperor Heraclius succeeded in concluding a temporary peace with the Avars and concentrating his forces exclusively in the struggle with Persia. In 622, during the first great offensive, the tactical and military maturity of the Byzantine army was demonstrated for the first time. However, Heraclius still could not use the strategic initiative enough in this period. The complicated relations with the Khaganate forced the Emperor to return to Constantinople and begin negotiations for a new peace treaty. The planned meeting with the Khagan of the Avars almost ended in personal catastrophe for the Emperor. Without regard for this incident, both sides had an interest in concluding peace. While the Byzantine side needed to continue the war with Persia, the Avars had to devote attention to stabilizing the situation in the Khaganate after the outbreak of Samo's revolt. The agreement reached at the turn of the years 623/624 lasted until the Avar siege of Constantinople in 626.

Avars. Avar Khaganate. Byzantium, Heraclius.

V nedeľu 5. júna roku 623 sa malo mesto Herakleia (dnes turecké Eregli) stať dejiskom nezvyčajného diplomatického stretnutia. V tomto neveľkom provinčnom centre pri pobreží Marmarského mora bolo naplánované obnovenie mierovej zmluvy medzi byzantským cisárom Herakleiom (610 – 641) a avarským kaganom. Namiesto spečatenia dohody však avarská jazda, ukrytá v zalesnenom teréne, odrezala byzantskému sprievodu spiatočnú cestu. Samému cisárovi sa len vďaka náhode podarilo predísť osobnej katastrofe a prísť do Konštantínopola skôr než jeho prenasledovateľom. Zatiaľ čo sa Herakleios zachránil útekem, Avari spustošili nechránené predmestia byzantskej metropoly a odviekli so sebou za Dunaj veľké množstvo zajatcov. Tento nejasný incident sa stal prológom dramatického a veľkolepého vyvrcholenia avarsko-byzantskej mocenskej konfrontácie počas obliehania Konštantínopola v prvých augustových dňoch roku 626.¹

1 V historiografii je tento incident tradične nazývaný ako „avarské prepadnutie“. Pozri: BAYNES, Norman. The Date of Avar Surprise. In *Byzantinische Zeitschrift*, 1912, roč. 12, s. 110-128. Doterajšia sumarizujúca literatúra k tejto udalosti: STRATOS, Andreas. *Byzantium in the Seventh Century*, I trs. M. Ogilvie-Grant. Amsterdam 1968, s. 154-160; POHL, Walter. *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 – 822*. München 1988, s. 245-248.

Zmarené diplomatické stretnutie bolo významným medzníkom byzantsko-avarských vzťahov, o čom svedčia viaceré zachované súdobé pramene.² Aj novodobá historiografia venovala tejto udalosti náležitú pozornosť, a to najmä otázke jej datovania. Dva hlavné naračné pramene – anonymná *Chronicon paschale* a *Chronografia* Theofana Confessora (Homologeta) totiž prinášajú rozdielne časové údaje, v ktorých sa mal zmienený incident odohrať. Podľa prvého z nich sa mal udiť v nedeľu 5. júna 623,³ zatiaľ čo podľa druhého roku 617 – 618.⁴ Čo sa tohto problému týka, starší bádatelia zväčša vychádzali z chronologického rámca Theofanovej kroniky. Po čiastočných korekciách ohľadom jej datovania bol termín incidentu preložený do roku 619.⁵ Vzhľadom na výhrady zo strany Normana Baynesa došlo k opätovnej zmene datovania tejto udalosti. Všeobecne akceptovaným sa stal ním stanovený hypotetický dátum 5. júna roku 617.⁶

- 2 Prvú skupinu prameňov k spomínaným udalostiam predstavujú byzantské kroniky: anonymná *Chronicon Paschale* (7. stor.), *Historia syntomos* (nazývaná aj *Breviarium*) konštantínopolského patriarchu Nikefora (prelom 8 – 9. stor.) a *Chronografia* Theofana Homologeta/Confessora (9. stor.). Posledne menované kroniky sú neskoršieho dáta, obsahujú však súdobý materiál. Neskoršie byzantské naračné pramene neprinášajú k skúmanému problému nič nové. Druhá skupina prameňov je zastúpená materiálmi homiletickej a panegyrickej povahy. Ide predovšetkým o dve anonymné homílie pripísané diakonovi konštantínopolského Chrámu sv. Sofie Theodorovi Synkellovi – *In depositionem pretiosae vestis* (po 623) a *De obsidione Constantinopolis* (pravd. 627). Do tejto skupiny patria aj poémy Synkellovho súčasníka Georgia Pisidu *De expeditione persica* (622 – 623), *Bellum avaricum* (po 626) a *Heraclias* (630). Tieto materiály (až na niektoré cenné výnimky) ponúkajú zväčša komprimované a rétoricky podfarbené sumáre k skúmaným udalostiam bez uvedenia bližších konkrétností. Do poslednej skupiny materiálov patria dve latinské anonymné kroniky: *Continuatio Hispana* (8. stor.) a *Continuatio Havniensis Prosperi* (7. stor.), ktoré prinášajú takmer identickú zmienku viažucu sa k avarskému incidentu z roku 623.
- 3 Kronika uvádza 11. indikciu (september 622 – august 623), 13. rok Herakleiovej vlády (október 622 – september 623), 5. deň mesiaca júna, nedeľu. Pozri *Chronicon Paschale*, ed. L. Dindorf, vol. 1, Corpus scriptorum historiae Byzantinae, Bonn 1832, s. 712, 12-13.
- 4 Theofanes zaraďuje incident pod rok 6110 alexandrijskej éry bez udania dňa a mesiaca, čo v prepočte zodpovedá roku 617 – 618. THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, ed. C. de Boor, Theophanis chronographia I, Leipzig 1883, s. 301, 25-26.
- 5 Už starší bádatelia zistili, že v skúmanom období Theofanov *annus mundi* o rok zaostáva za indikciou. Všeobecne akceptovaným dátumom avarského incidentu sa teda stal rok 619. Pozri BURY, John. *A History of the Later Roman Empire. From Arcadius to Irene, 395 – 800, II*. London 1889, s. 222; PERNICE, Angelo. *L'imperatore Eraclio. Saggio di storia bizantina*. Firenze 1905, s. 97, pozn. 1. Tento dátum sa objavuje aj v niektorých novších syntézach k dejinám Avarov: SZYMAŃSKI, Wojciech - DĄBROWSKA, Elżbieta. *Awarzy – Węgrzy*. Wrocław 1979, s. 41.
- 6 BAYNES, Date, ref. 1, s. 110-128. Anglický historik sa pridržiaval Theofanovej kroniky. Podľa jej datovania totiž v roku 623 Herakleios viedol boje s Peržanmi, čo vylučovalo cisárovu účasť na pripravovanom diplomatickom stretnutí s Avarmi. Na druhej strane Baynes akceptoval zvyšné časové údaje uvedené v *Chronicon Paschale* (5. jún, nedeľa). V neskoršej byzantskej liturgickej tradícii je 5. jún doložený ako deň pripomínania útoku bezbožných barbarov na Konštantínopol. Baynes, podobne ako iní autori, tento útok stotožnil s avarským prepadnutím. V tom prípade však musel vylúčiť rok 619, pretože vtedy 5. jún nepripadal na nedeľu, ale na utorok. Za takejto situácie si musel Baynes pomôcť hypoteticky stanoveným rokom, v ktorom by 5. jún pripadal na nedeľu. Keďže takáto zhoda sa najbližšie k pôvodnému časovému údaju Theofana vyskytla v roku 617, práve tento rok Baynes určil za termín zmareného diplomatického stretnutia Herakleia s Avarmi. Dátum 5. júna 617 na dlhý čas predstavoval *communis opinio* bádateľov a neodmysliteľnú súčasť veľkého množstva prác syntetizujúceho charakteru. Z novších autorov pozri: KOLLAUTZ, Arnulf - MIYAKAWA, Hisayuki. *Geschichte und Kultur eines Völkerwanderungszeitlichen Nomadenvolkes. Die Jou-Jan der Mongolei und die Awaren in Mitteleuropa I. Die Geschichte*. Klagenfurt 1970, s. 269; KOVAČEVIĆ, Jovan. *Avarski kaganat*. Beograd 1977, s. 63; HALDON, John. *Byzantium in the Seventh Century. The Transformation of a Culture*. Cambridge 1997, s. 45.

V prospech datovania autentickej *Chronicon paschale* sa spočiatku zasadzoval Ernst Gerland⁷ a neskôr najmä Andreas Stratos.⁸ Ich argumenty získali v poslednom období značnú podporu zo strany ďalších autorov – predovšetkým Waltera Pohla,⁹ Michaela a Mary Whitby¹⁰ a Jamesa Howarda-Johnstona.¹¹ Aj s ohľadom na ich podporné stanoviská sa dátum 5. júna 623 stal všeobecne akceptovaným časovým údajom byzantsko-avarského diplomatického incidentu.¹²

Samotná udalosť je súčasťou širšieho rámca vzťahov Byzancie a jej dvoch mocenských konkurentov – Avarskeho kaganátu a Sasánskej Perzie. Tieto trojstranné vzťahy v období Herakleiovej vlády nemožno skúmať izolovane, ale vo vzájomnej chronologickej a politickej previazanosti.¹³

Na prelome rokov 621 – 622 sa byzantský cisár Herakleios pokúsil o energetickejšie riešenie krízy, ktorá jeho ríšu priviedla až na pokraj zániku.¹⁴ Popri vleklých problémoch s Vizigótti v Hispánii, Longobardmi v Itálii, Slovanmi a Avarmi na Balkáne cisárovi najviac starostí spôsobovala vyčerpávajúca vojna s Perziou. K opätovnej eskalácii tohto konfliktu došlo ešte za čias Herakleiovho predchodcu cisára Foku (602 – 610), ktorý sa dostal na trón vojenskou uzurpáciou a násilným odstránením dovtedajšieho cisára Maurikia (582 – 602).¹⁵

Roku 603 vtedajší perzský kráľ Husrav (Chosroes) II. porušil byzantsko-perzskú zmluvu z roku 591 a pod zámienkou ochrany nástupníckych práv údajného Maurikiovho syna Theodosia vrhol na byzantské územie.¹⁶ Z pohľadu Byzancie sa konflikt začal nepriaznivo vyvíjať od dobytia strategicky dôležitej maloázijskej pohraničnej pevnosti Daras roku 606, ale najmä o dva roky neskôr po vypuknutí občianskej vojny medzi

-
- 7 V roku 1894 bola v časopise *Byzantinische Zeitschrift* publikovaná dizertácia Ernsta Gerlanda venovaná perzským ťaženiam cisára Herakleia. Čo sa termínu avarskeho prepadnutia týka, Gerland ako vôbec prvý bádateľ výrazne argumentoval v prospech údaje uvedeného v *Chronicon Paschale* (nedeľa 5. júna 623). Pozri GERLAND, Ernst. Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios. In *Byzantinische Zeitschrift*, 1894, roč. 3, s. 330-373.
 - 8 STRATOS, Byzantium, (ref. 1), s. 145-150 a 361-363 pozn. 12; v sumarizujúcej podobe: Le Guet-apens des Avars. In *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 1981, roč. 30, s. 113-135.
 - 9 POHL, Awaren, ref. 2, s. 245.
 - 10 WHITBY, Michael and Mary. The Date of Heraclius' Encounter with the Avars (CP s. a. 623). In *Chronicon Paschale 284 – 628 AD*. Trans. with not. and introd. by Mich. and Mar. Whitby, Translated Texts for Historians vol. 7, Liverpool 1989, s. 203-205.
 - 11 HOWARD-JOHNSTON, James. Heraclius' Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire, 622 – 630. In *War in History*, 1999, roč. 6, č. 1, s. 1-44; najmä s. 9-10.
 - 12 V tejto súvislosti pozri najmä WHITTOW, Mark. *The Making of Orthodox Byzantium, 600 – 1025*. Basingstoke-London 1996, s. 79; KAEGLI, Walter. *Heraclius: Emperor of Byzantium*. Cambridge 2003, s. 118; REGAN, Geoffrey. *The First Crusader: Byzantium's Holy Wars*. Sutton 2001, s. 86.
 - 13 Z najdostupnejších prác pozri: HAVLÍKOVÁ, Lubomíra. Obléhání Konstantinopole roku 626 ve světle byzantsko-iránských vztahů. In *Časopis Matice moravské*, 1979, roč. 98, č. 1-2, s. 126-136.
 - 14 KAEGLI, Heraclius, ref. 12, s. 108; HOWARD-JOHNSTON, Heraclius' Persian Campaigns, ref. 11, s. 1.
 - 15 Sumárne k okolnostiam opätovného vypuknutia konfliktu: STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 57-66.
 - 16 Väčšina súdobých prameňov hovorí jednoznačne o tom, že Theodosios bol usmrtený spolu s ostatnými členmi Maurikiovej rodiny. Pozri: STRATOS, Byzantium, ref. 1 s. 55-56; LUDWIG, C. Kaiser Herakleios, Georgios Pisides und die Perserkriege. In *Poikila Byzantina II. Varia III*. Bonn 1991, s. 75-78.

prívržencami a odporcami Fokovho režimu.¹⁷ Od tohto momentu sa dovtedy viac-menej pohraničná vojna zmenila na takmer nepretržitú perzskú ofenzívu.

V októbri roku 610 sa Herakleiovi, synovi exarchu Afriky, podarilo obsadiť Konštantínopol a násilne odstrániť Foku, ale na vývoj byzantsko-perzských vzťahov nemala táto udalosť žiadny vplyv. Perzský kráľ, povzbudený víťazstvami, nielenže naďalej odmietal s novými cisárom uzavrieť mier, ale očividne neuznával ani jeho legitimitu.

Kvôli prebiehajúcemu konfliktu musel navyše Herakleios stiahnuť väčšinu zvyšných európskych mobilných oddielov z prefektúr Illyrica a Trácie a tým úplne prenechať na Balkáne strategickú iniciatívu Avarom a Slovanom.¹⁸

Na prelome rokov 609 – 610 sa Peržanom podarilo prelomiť byzantskú obrannú líniu pozdĺž rieky Eufrat. Po zdruvujúcej porážke byzantských vojsk v blízkosti Antiochie na jar roku 613 perzské vojská postupne obsadili bez vážnejšieho odporu blízkovýchodné oblasti impéria – Sýriu, Palestínu a Egypt.¹⁹ Po zlyhaní pokusov o urovnanie konfliktu sa Herakleios rozhodol viesť s expanzívnym východným susedom totálnu vojnu. Na jej rozpútanie bolo však v prvom rade potrebné sústrediť všetky dostupné finančné, materiálne a ľudské zdroje.

Uskutočniť takýto krok však nebolo jednoduchou záležitosťou. Vojská okupácia najbohatších byzantských území so sebou prinášala značný výpadok príjmov do štátnej pokladnice a s ním spojené vleklé finančné problémy.²⁰ Za tejto nelichotivej situácie cisár pristúpil k akumulácii všetkých dostupných finančných rezerv impéria.²¹ Roku 615 bola do obehu pustená nová strieborná minca hexagram, ktorou mala byť vyplácaná štátna administratíva a armáda.²² Jej nadhodnotením byzantská vláda radikálne zredukovala platy v týchto sektoroch na 50 % pôvodnej hodnoty. Okrem tohto opatrenia sa Herakleios (podobne ako iní neskorší byzantskí cisári) uchýlil k čiastočnej konfiškácii liturgických predmetov, ktoré nechal roztaviť a vyraziť z nich nové zlaté a strieborné

17 K okolnostiam vypuknutia občianskej vojny naposledy KAEGLI, Heraclius, ref. 12, s. 37-57. Staršia literatúra k tomuto problému: STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 80-91.

18 Už Herakleiov predchodca cisár Fokas uzavrel roku 603 s Avarmi mier kvôli obnovení vojny s Perziou. Po spečení dohody spojenej s nešpecifikovaným zvýšením tribútu mal cisár podľa Theofana stiahnuť európsku armádu z Balkánu. Pozri THEOPHANES CONFESSOR, Chronographia, s. 292,11-14. Posilnenie vojenských kontingentov na východe si vyžiadala vojna s Perziou, ale aj potlačenie vzbury vedenej byzantským veliteľom Narsom, ktorý obsadil Edessu. Z dôvodu neprítomnosti relevantných síl na Balkáne sa tamojšie pevnosti a mestá museli opäť raz spoľahnúť sami na seba a na ochotu Avarov dodržiavať dohodnuté zmluvy. V tejto súvislosti pozri: WHITBY, Michael. *The Emperor Maurice and His Historian: Theophylact Simocatta on Persian and Balkan Warfare*. Oxford 1988, s. 184.

19 K perzskej ofenzíve spojenej s vojenskou okupáciou byzantských území najnovšie pozri: KAEGLI, Heraclius, ref. 12, s. 65-99.

20 Negatívne trendy v tomto období dokladá postupné znehodnocovanie medenej mince (follis) z 11 gramov na 8 gramov (615/616). V priebehu prvej polovice dvadsiatych rokov 7. storočia došlo k jej ďalšiemu oslabeniu z 8 na 6 gramov. Pozri: HENDY, Michael. *Studies in the Byzantine Monetary Economy*. Cambridge 1985, s. 498-499; ERICSSON, Kyra. Revising a Date in the Chronicon Paschale. In *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 1968, roč. 17, s. 20.

21 K finančnej politike Herakleia najnovšie pozri HOWARD-JOHNSTON, Heraclius' Persian Campaigns, ref. 12, s. 34-35.

22 Chronicon Paschale, s. 706,9-11. K tomuto problému pozri: HENDY, Studies, ref. 20, s. 494-495; TREADGOLD, Warren. *Byzantium and its Army 204 – 1081*. Stanford 1995, s. 180.

mince (nomismata a miliaresia).²³ Nie je celkom jasné, kedy sa tak presne stalo, v každom prípade však ešte pred začiatkom novej ofenzívy proti Perzii roku 622. Predpokladá sa, že tieto nahromadené prostriedky, chápané v zmysle pôžičky, slúžili na finančné krytie vojny s Perziou. Časť z nich sa priamo použila na vyplácanie tribútu barbarom.²⁴ Túto skutočnosť by potvrdzovalo zvýšenie peňažných platieb Longobardom (od roku 616)²⁵ a Avarom.²⁶ K zvýšeniu pravidelných platieb kaganátu sa Byzancia zaviazala okolo roku 620 po podpísaní novej mierovej dohody.²⁷

Nadchádzajúcu zimu medzi rokmi 621 a 622 využil Herakleios na dôkladné premyslenie a prípravu vojenskej výpravy proti Perzii. Uchýlil sa do paláca Hierea na ázijskej

- 23 THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 302,34 – 303,3. Táto udalosť je uvedená zároveň s prvou perzskou protiofenzívou Herakleia roku 622 ako skutkový stav. V druhom prameni – kronike patriarchu Nikefóra sa datovanie nevyskytuje. Chronologicky je však roztavenie cirkevného majetku zaradené až po avarskom incidente a následnom podpísaní mieru. Kronika sa zachovala v dvoch verziách Londýnskej a Vatikánskej. Bližšie pozri pozn. 52. V historiografii je poskytnutie finančných prostriedkov zo strany cirkvi datované rôzne. Niektorí uvádzajú rok 621. Pozri: VAN DIETEN, Jan Luis. *Geschichte der Patriarchen von Sergios I. bis Johannes VI. (620 – 715)*, *Geschichte der griechischen Patriarchen von Konstantinopel IV.* Amsterdam 1972, s. 10. Iní túto udalosť datujú rokmi 619 – 620. Pozri: STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 127; STRATOS: The Avars' Attack on Byzantium in the Year 626. In *Polychordia. Festschrift Franz Dölger*, Byzantinische Forschungen 2, 1967, s. 370.
- 24 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 11,17-18 a (V) c. 11,21-23, ed. C. Mango, Nikephoros Patriarch of Constantinople, *Short History. Text, Translation, and Commentary*, Washington D. C. 1990, s. 172 a 54. K typológii kroniky pozri tiež poznámku 51.
- 25 Ešte v roku 605 sa vláda cisára Foku zaviazala platiť Longobardom ročný poplatok vo výške 12 000 zlatých. PAULUS DIACONUS, *Historia Langobardorum* IV.32, ed. G. Waitz, MGH, *Scriptores rerum langobard. et ital. saec. VI-IX*, s. 127. Po porážke byzantských vojsk roku 616 sa nový ravený exarcha eunuch Eleutherios zaviazal Longobardom zvýšiť tribút na 5 centenariov, čo v prepočte zodpovedalo sume 36 000 zlatých. Pozri: *Continuatio Havniensis Prosperi*, ed. T. Mommsen, MGH AA IX, s. 339.
- 26 Čo sa týka výšky dohodnutého tribútu, Andreas Stratos (Byzantium, ref. 1, s. 127) udáva sumu 150-tisíc zlatých, zatiaľ čo Walter Pohl (Awaren, ref. 1, s. 247) 180-tisíc zlatých. Podľa zachovaných prameňov je zrejme, že tribút platený Byzanciou Avarom sa pri svojom obnovení pravidelne zvyšoval o sumu 20-tisíc zlatých. V roku 574 sa vláda cisára Justina II. zaviazala ku každoročnému poplatku vo výške 80-tisíc zlatých. Menander Protector, *Ex. De leg. gent.* 30, ed. R. C. Blockley, *The History of Menander the Guardsman*, Liverpool 1985, s. 216. V roku 584 bola táto suma zvýšená na 100-tisíc zlatých. THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, *Historiae* I.3.13, ed. C. de Boor, *Theophylacti Simocattae historiae*, Leipzig 1887, s. 46. Na základe nového byzantsko-avarského mieru datovaného do roku 598, resp. 599 došlo k ďalšiemu zvýšeniu poplatku o 20-tisíc zlatých. Pozri THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, *Historiae* VII.15.4-14, s. 271-273. Po uzurpácii Foku roku 602 a následnom podpísaní mieru s Avarmi o rok neskôr sa suma opätovne zvyšovala. Pri zachovaní zvyčajného kľúča výsledný obnos zrejme predstavoval sumu 140-tisíc zlatých. K ďalšej zmene nesporne došlo po nástupe nového cisára Herakleia roku 610. Podľa zvyklosti mohli Avari požadovať ďalšie zvýšenie o 20-tisíc, čím sa suma upravila na 160-tisíc zlatých. Opätovné podpísanie mieru po skončení avarskej ofenzívy okolo roku 620 tak bolo spojené s prísľubom vyplácania 180-tisíc zlatých ročne.
- 27 Podpísanie mierovej dohody s Avarmi sa zvykne datovať do roku 6112 (619 – 620) na základe údajov Theofanovej kroniky. V tomto roku mal cisár Herakleios po uzavretí mieru s Avarmi premiestniť európske oddiely do Ázie s cieľom začať vojenské akcie proti Perzii. THEOPHANES CONFESSOR: *Chronographia*, s. 302.27-30. Problémom však je to, že kronikár podpísanie tejto zmluvy spája s „avarským incidentom“, ktorý *Chronicon Paschale* datuje do roku 623. Napriek tomuto konštatovaniu Herakleios nesporne musel uzatvoriť s Avarmi mier ešte pred svojou prvou výpravou proti Peržanom roku 622. Pompézny spôsob jeho odchodu počas veľkonočných sviatkov nasvedčoval tomu, že cisár sa nemieňal zaoberať len taktikou a výcvikom armády. Tieto aktivity boli iba prvou fázou ťaženia, ktoré bolo prerušené len z *nutnosti* opätovného usporiadania vzťahov s Avarmi.

strane Bosporu, kde sa venoval strategickým a logistickým otázkam ako aj štúdiu príručiek vojenskej taktiky a stratégie.²⁸

Počas neprítomnosti cisára v Konštantínopole ho zastupovala regentská rada, ktorá, okrem Herakleiovej manželky Martiny a nepľnoletého syna Konštantína Herakleia, (Konštantína III.) pozostávala z najvýznamnejších civilných a vojenských hodnostárov. Na jej čele stál patrikios Bonos vo vojenskej hodnosti *magistra militum praesentalis* a konštantínopolský patriarcha Sergios I. (610 – 638).²⁹

V nedeľu 4. apríla 622 sa v katedrálnom Chráme Hagie Sofie v Konštantínopole konala veľkonočná bohoslužba za účasti najvyšších predstaviteľov štátu a cirkvi.³⁰ Nasledujúci deň sa začala prvá výprava Herakleia proti Perzii.³¹ Po preplavení loďi bosporskou úžinou cisárske vojská pristáli v mestečku Pylai,³² v maloázijskej oblasti Bithýnia, kde cisár so svojou armádou začal sériu vojenských cvičení a manévrov, ktorých cieľom

28 GEORGIOS PISIDES, Heraclius II, v. 109, ed. A. Pertusi, Giorgio di Pisidia. Poemi. I. Panegirici epici, *Studia patristica et Byzantina* 7, Ettal 1959, s. 145. Niektorí bádatelia predpokladajú, že sa medzi týmito spismi nachádzal aj známy Strategikon (Pseudo)Maurikia. KAEGL, Heraclius, ref. 12, s. 108.

29 KAEGL, Heraclius, ref. 12, s. 112.

30 Hlavné pramene k výprave cisára Herakleia z roku 622 predstavujú: 1. poéma *Expediio persica* Georgia Pisida 2. *Chronografia* Theofana Confessora. Prvý z oboch prameňov je historickým eposom spísaným zrejme na objednávku krátko po skončení výpravy roku 623. Napriek zložitostiam ohľadom interpretácie niektorých pasáží predstavuje *Expediio persica* autentický prameň prvoradého významu. V tejto súvislosti pozri: HOWARD-JOHNSTON, James. The Official History of Heraclius Campaigns. In DĄBROWA, Edward (ed.). *The Roman and Byzantine Army in the East*. Proceedings of a colloquium held at the Jagiellonian University, Kraków in September 1992. Krakov 1994, s. 60; HOWARD-JOHNSTON, James. Heraclius' Persian Campaigns, ref. 12, s. 8-9. Druhý prameň – Theofanova kronika, ktorá bola spísaná s dvadsiatimi rokmi odstupom, čerpá svoje informácie k výprave z roku 622 z dvoch zdrojov: 1. z dnes už neidentifikovateľného prameňa chronografickej povahy a 2. z *Expediio persica* Georgia Pisida. S výnimkou úvodnej časti svojho záznamu Theofanes vychádzal výhradne z Pisidovej poémy. Pri prepise komplikovaného rétorického textu do prózy sa však kronikár na viacerých miestach dopustil omylov, vyplývajúcich z nesprávneho pochopenia veršov. V tejto súvislosti aj s konkrétnymi príkladmi HOWARD-JOHNSTON, Official History, ref. 31, s. 60 pozn. 7.

31 Podľa súdobého prameňa sa výprava začala vo večerných hodinách veľkonočného pondelka bez udania roku. GEORGIOS PISIDES, De expeditione Persica I, v. 132, ed. A. Pertusi, Giorgio di Pisidia. Poemi. I. Panegirici epici, *Studia patristica et Byzantina* 7, Ettal 1959, s. 90. Podrobnejšie datovanie sa nachádza iba v *Chronografia* Theofana: 4. apríla roku 6113 od stvorenia sveta (teda 620/621) X indikcia (zodpovedá roku 622). Rozhodujúcim kritériom určenia dátumu je indikcia a nie výpočet od stvorenia sveta, ktorý ako už bolo povedané, za ňou o rok zaostáva. Pozri THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 302,32. Dátum 4. apríla pritom zodpovedá X indikcii, teda roku 622. Pozri SPECK, Paul. *Das geteilte Dossier: Beobachtungen zu den Nachrichten über die Regierung des Kaisers Herakleios und die seiner Sohne bei Theophanes und Nikephoros*. *Poikila Byzantina* 9, Berlin 1988, s. 83. Spomedzi starších autorov k výprave cisára Herakelia z roku 622 pozri GERLAND, Feldzüge, ref. 8, s. 340-348; BAYNES, Norman. The First Campaign of Heraclius against Persia. In *English Historical Review*, 1904, roč. 19, s. 694-702; STRATOS, Byzantium, ref. 2, s. 135-144.

32 GEORGIOS PISIDES, De expeditione persica, II, v. 10-11, s. 97. Zrejme išlo o dnešný turecký Gömlek v Izmitskom zálive. Pozri OIKONOMIDÈS, Nicolas. A Chronological Note on the First Persian Campaign of Heraclius (622). In *Byzantine and Modern Greek Studies*, 1975, roč. 1, s. 2.

bolo zvýšiť bojaschopnosť byzantskej armády.³³ Perzské sily pod vedením generála Šahrvaraza medzičasom obsadili prístup k hlavnej ceste, ktorá viedla do Pontickej oblasti, nachádzajúcej sa pri pobreží Čierneho mora.³⁴ Cisárovi sa však podarilo Šahrvarazovu armádu obísť a zajať pozíciu za jej chrbtom. Peržania sa rozhodli byzantské sily prenasledovať a zastaviť ich postup na Východ. Niekedy na sklonku roka 622³⁵ sa Herakleiovi podarilo zvíťaziť nad Šahrvarazom, čo značne pozdvihlo morálku jeho vojska i konštantínopolského obyvateľstva.³⁶ Za tejto situácie cisár neočakávane prerušil výpravu a zanechal svoju armádu v pontickej oblasti v blízkosti arménskej hranice.³⁷ Ako spiatočnú cestu si Herakleios mohol zvoliť najjednoduchší spôsob lodnej dopravy pozdĺž pobrežia Čierneho mora.³⁸

Presné dôvody náhleho prerušenia výpravy sú často diskutovanou témou. Podľa súdobej správy Georgia Pisidu cisár chcel zostať so svojim vojskom a pokračovať vo výprave, ale kvôli „západným národom, ktoré mali na sebe zo zvyku podozrenie, že sú bez zmluvy“,³⁹ zavládli v Konštantínopole obavy. Cisár sa i napriek naliehaniu vojska

- 33 Prevažná časť historiografie predpokladala pohyb cisárskych armád juhovýchodným smerom. Podľa toho miestom zrazu cisárskych oddielov mala byť oblasť Kappadókie. V tejto súvislosti pozri napr. STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 139; KAEGLI, Heraclius, ref. 12, s. 114; OIKONOMIDÈS, Chronological Note, ref. 32, s. 7. O takomto pohybe však nehovorí nič súdobý autor Georgios Pisides, zatiaľ čo Theofanes len udáva, že cisár sa z Pylai odobral do zeme „thémat“, teda územia stotožňovaného s vnútrozemím malej Ázie. THEOPHANES CONFESSOR, s. 303, 10-11. Pozri tiež BAYNES, First Campaign, ref. 31, s. 696. Viacerí autori ale argumentujú v prospech severnej trasy pochodu Herakleiových vojsk. Najnovšie ZUCKERMAN, Constantine. The Reign of Constantine V in the Miracles of St. Theodore the Recruit (BHG 1764). In *Revue des études byzantines*, 1988, roč. 46, s. 208; HOWARD-JOHNSTON, Heraclius' Persian Campaigns, ref. 11, s. 3, pozn. 11. Podľa posledne menovaného sa vojenské manévry byzantských oddielov neodohrávali vo vzdialenom maloázijskom vnútrozemí, ale v bezpečnej čiernomorskej oblasti Bithýnie, ktorá bola relatívne blízko Konštantínopola.
- 34 GEORGIOS PISIDES, De expeditione persica, II, v. 256 – 260, s. 109.
- 35 Predchádzajúca historiografia sa snažila o bližšie časové určenie spomenutej bitky. Záchytný bod hľadala v Theofanovej zmienke o zatmení mesiaca, ku ktorému malo dôjsť po náhlom prepade Peržanov, niekoľko dní pred rozhodujúcou bitkou. Zmienенý úkaz sa zvykol stotožňovať s astronomicky doloženým zatmením mesiaca z 23. januára 623 (STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 141), resp. v poslednom čase so zatmením z 28. júla 622 (OIKONOMIDÈS, Chronological Note, ref. 32, s. 5). V zhode s C. Zuckermanom (Reign of Constantine V, s. 209), P. Speckom (Dossier, ref. 31, s. 114) a J. D. Howardom-Johnstonom (Heraclius' Persian Campaigns, ref. 11, s. 4) považujeme Theofanov údaj o zatmení mesiaca za nesprávne pochopenie pôvodného Pisidovho textu. Tým však odpadajú možnosti bližšej časovej konkretizácie tejto bitky. James Howard-Johnston (Heraclius' Persian Campaigns, ref. 11, s. 4) sa mylí, keď návrat cisára datuje do leta 622. Podľa vágneho, ale predsa len cenného údaju Georga Pisidu (De Expeditione persica II, v. 256, s. 109) sa obe armády stretli v boji niekedy na prelome jesene a zimy 622. Až po tomto čase je možné datovanie cisárovho návratu do hlavného mesta.
- 36 O čase a lokalizácii bitky sa dodnes vedú spory. Najnovšie v tejto súvislosti porovnávajú najmä ZUCKERMAN, Reign of Constantine V, ref. 33, s. 206-210.
- 37 KAEGLI, Heraclius, ref. 12, s. 116.
- 38 STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 143.
- 39 GEORGIOS PISIDES, De expeditione persica, III, v. 311-312, s. 129.

nakoniec rozhodol vrátiť do hlavného mesta.⁴⁰ Situácia na západe riše teda musela byť nesporne vážna, nakoľko si vyžadovala Herakleiovu osobnú prítomnosť. Pisidov termín „západné národy“ sa bezpochyby vzťahoval na Avarov a pridružené etniká uznávajúce ich hegemoniu. Obťažnejšie je už objasnenie autorovej zmienky o „bezzmluvnom podozrení“. Niektorí v tejto súvislosti hovoria priamo o porušení mierovej dohody medzi Byzanciou a Avarmi. Príčinou nového konfliktu mal byť útok Avarov a Slovanov na Solún, podrobne opísaný v *II. knihe Zárazkov sv. Demetria* (Miracula sancti Demetrii).⁴¹ Daný text ale neobsahuje žiaden záchytný bod, ktorý by umožňoval čo i len približné datovanie tohto obliehania.⁴² Podľa dovtedajších analýz avarsko-slovanský útok na Solún skôr zapadá do časového rámca veľkej avarskej a slovanskej ofenzívy v druhej polovici prvého decénia Herakleiovej vlády.⁴³ Takisto je otázne, či by sa Herakleios rozhodol pre návrat práve kvôli obliehaniu Solúna. Metropola Macedónie bola síce priťažlivým cieľom koristníckych útokov, ale z taktického a strategického hľadiska bola druhoradým mestom.⁴⁴ Bez ohľadu na tieto tvrdenia, nejasnosť Pisidovej výpovede ani tak nesvedčí

- 40 GEORGIOS PISIDES, *De expeditione persica*, III, v. 339-340, s. 131; THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 306,7-8. Je zrejme, že túto informáciu Theofanes prebral od Georgia Pisidu. Na rozdiel od neho však neuvádza nijaké príčiny prerušenia výpravy, iba konštatuje, že cisár sa vrátil do hlavného mesta. Podľa Normana Baynesa, ktorý datuje byzantsko-avarský incident do roku 617, sa cisár rozhodol do Konštantínopola vrátiť kvôli údajnej novej hrozbe Avarov voči Konštantínopolu. Príchod cisára Baynes vysvetľuje nutnosťou vydania pokynov na obranu hlavného mesta. BAYNES, *Date of Avar Surprise*, ref. 1, s. 126. Nijaký súdobý prameň však takúto tézu nepodporuje. K útoku na hlavné mesto sa Avari odhodlali až v lete roku 626, teda v čase, keď bol cisár príliš zamestnaný novou strategickou ofenzívou proti Perzii.
- 41 HOWARD-JOHNSTON, *Heraclius' Persian Campaigns*, ref. 11, s. 15.
- 42 AVENARIUS, Alexander. *Die Awaren in Europa*. Bratislava 1974, s. 111.
- 43 Avarsko-slovanský útok na Solún väčšina zainteresovaných bádateľov datuje na základe nepriamych svedectiev do roku 618. Pozri napr.: BARIŠIĆ, Franjo. *Čuda Dimitrija Solunskog kao istoriski izvor*. Beograd 1953, s. 100; DITTEN, Hans. Zur Bedeutung der Einwanderung der Slawen. In KÖPSTEIN, Helga - WINKELMANN, Friedhelm - DITTEN, Hans (ed.). *Byzanz im 7. Jahrhundert. Untersuchungen zur Herausbildung des Feudalismus*. Berlin 1978, s. 98; LEMERLE, Paul. *Les plus anciens recueils des Miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans*. T. II: Commentaire. Paris 1981, s. 91-94, 99-103; CURTA, Florin. *The Making of the Slavs. History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500 – 700*. Cambridge 2001, s. 108.
- 44 POHL, Awaren, ref. 1, s. 102. K útoku na Solún Avarov podľa Miraculy prehovorili Slovania, bohatými darmi a prisľubmi ďalšej koristi. Z textu teda jednoznačne vyplýva, že mesto nepatrilo medzi strategické objekty, na ktoré by sa sústredili avarské útoky. Pozri Miracula sancti Demetrii (MSD) II, 2.196, ed. P. Lemerle, *Les plus anciens recueils des miracles de Saint Démétrius et la pénétration des Slaves dans les Balkans I*, Paris 1979, s. 196. O tomto útoku podľa autora MSD nevedel ani cisár, ani ním poslaný eparcha Charianos. Pozri Miracula sancti Demetrii II, 2.210. Ak eparchu poslal sám Herakleios, útok na Solún možno sotva datovať rokom 623, keď za cisára vykonávala správu v meste regentská rada. Podľa Alexandra Avenaria (Awaren, ref. 42, s. 112) Avari v tomto období stratili hegemoniu v oblastiach východného Balkánu, ktorý bol zaplavený Slovanmi z oblasti dolného Dunaja. Iniciatíva Slovanov spojená s procesom usadzovania mala údajne viesť k strate záujmu Avarov o tieto oblasti. Tu však treba konštatovať, že ani v predchádzajúcich obdobiach sa avarské aktivity primárne nesústredzovali na oblasti východného Illyriaca, Macedónie a Grécka. Tieto územia boli nesporne záujmovou sférou samostatne operujúcich Slovanov z dolného Dunaja. Otázne v tejto súvislosti zostáva len to, či Slovanov naozaj k útokom podnecovali sami Avari. Podľa niektorých mohla byť slovanská infiltrácia na Balkán spôsobená práve naopak agresívnou politikou Avarov. Svoju úlohu mohli takisto zohrať aj časté odvetné výpravy zo strany Byzancie a jej spojencov Antov, ktoré smerovali do domovských sídiel Slovanov severne od Dunaja. K tomuto problému najnovšie pozri WHITBY, *Emperor Maurice*, ref. 18, s. 89 a s. 143-144.

o flagrantnom porušení ustanovenej zmluvy Avarmi konkrétnou vojenskou akciou, ako skôr o problémoch vyplývajúcich z jej ďalšieho dodržiavania. Pisides zjavne vyslovuje iba *podozrenie*, že zmluva prestala platiť, ale nehovorí nič o jej skutočnom porušení.

Problémy ohľadom byzantsko-avarskej zmluvy mohli vyplývať z tradičnej snahy Avarov o zvýšenie dovtedajšieho tribútu. Takéto tendencie sa zvykli objavovať najmä pri výmene cisárov, ale aj v situáciách, keď Byzancia v dôsledku konfliktu s Perziou nebola schopná vojensky zasiahnuť proti kaganátu.⁴⁵

Požiadavku väčšieho finančného obnosu zrejme nastolil posledný známy potomok kagana Bajana. Tým bol podľa súdobého prameňa – homílie, pripísanej Theodorovi Synkellovi, – jeho mladší syn, ktorý sa ujal vlády po svojom staršom súrodencovi po roku 602, možno však aj neskôr.⁴⁶ Tento „*lstivý a zlomyseľný lišiak*“ – ako nazýva kagana

45 V novembri 565 požadovalo avarské vyslanectvo od nového cisára Justina II. zvýšenie finančných prostriedkov, ktoré im vyplácal jeho predchodca cisár Justinián. V tom čase to však ešte nebol každoročne vyplácaný tribút mieru. MENANDER PROTECTOR, Exc. de leg. gent, 5, s. 92. Po porážke byzantských síl roku 574 došlo v zime roku 574 – 575 k uzavretiu prvej byzantsko-avarskej zmluvy, podľa ktorej sa byzantská strana zaviazala každoročne kaganátu platiť 80-tisíc zlatých. Po odmietnutí cisára Maurikia zvýšiť Avarom tribút a následnej vojenskej konfrontácii byzantská strana pod tlakom vojny s Perziou pristúpila na ďalšie zvýšenie sumy o 20-tisíc zlatých. THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, I.3.13, s. 46; v tejto súvislosti tiež WHITBY, Emperor Maurice, ref. 18, s. 141.

46 Obdobie Bajanovej vlády sa tradične datuje rokmi 565 – 602. Pozri GRAFENAUER, Bogo. Nekaj vprašanj iz dobe naseljevanja južnih Slovanov In *Zgodovinski časopis*, 1950, roč. 5, s. 93 (podľa neho Bajan zomrel niekedy po roku 600); podobne aj KOLLAUTZ – MIYAKAWA, Geschichte und Kultur, ref. 6, s. 254-255; KOLLAUTZ, Arnulf. Die Awaren. Die Schichtung in einer Nomadenherrschaft. In *Saeculum*, 1954, roč. 5, s. 136 (okolo 605). Ucelenejší pokus o stanovenie chronológie vlády Bajanovej dynastie možno nájsť u Terézie Olajos (La Chronologie de la dynastie avar de Bañan. In *Revue des études byzantines*, 1976, roč. 34, s. 153-158). Podľa jej analýzy Bajan vládol s istotou v rokoch 562 – 582. Na tento fakt by odkazovala jedna zmienka historika Theofylakta Simokattu (Historiae I.5.1). V nej sa spomína byzantské vyslanectvo k Avarom cisára Maurikia, ktoré kaganovi pripomenulo dobrodenie a pohostinnosť preukázanú voči jeho predkom zo strany Byzancie. Podľa Terézie Olajos medzi týchto predkov treba zahrnúť kagana Bajana, čo by nasvedčovalo tomu, že v čase vyslanectva datovaného do jesene 583 bol už Bajan mŕtvý a vystriedaný starším synom. Presný koniec jeho vlády podľa bádateľky nie je istý. Najneskôr do roku 610 však mal staršieho súrodenca vystriedať na poste kagana mladší. Túto výmenu potvrdzuje aj zmienka Paula Diacona (Historia Langobardorum, 4, 37, s. 162), opisujúca avarský útok na mesto Cividale z roku 610. Avarským vojskám údajne otvorila mestské brány sama Romilda, manželka longobardského vládcu mesta Gisulfa. Dôvodom vraj bola nezvyčajná krása kagana, ktorý bol, podľa Paula Diacona, „*v rozkvetve veku*“ (*iuvēnili aetate florentem*). Práve zmienka o mladom veku kagana by podľa T. Olajos potvrdzovala zmenu na avarskom prestole. Podľa Waltera Pohla (Awaren, ref. 1, s. 176-177) táto zmena nastala niekedy po roku 602, pravdepodobne krátko pred 610 (Awaren, ref. 1, s. 238). Predloženej chronológii sa pridrižiava aj Jovan Kovačević (Avarski kaganat, ref. 6, s. 70-72). Hypoteticky stanovená chronológia Bajanovej dynastie má však niekoľko slabých miest: 1. informáciu Theofylakta Simokattu o „*predkoch kagana, ktorým bolo preukázané dobrodenie*“ považuje Peter Schreiner (Theophylacti Simocattae Historiae. Stuttgart 1985, s. 248) za púhy rétorický topos. 2. na základe analýzy Simokattových zdrojov a spôsobu písania možno sotva predpokladať jeho detailnú znalosť o pomeroch v kaganáte. 3. z historikovej narácie nie je možné postrehnúť ani náznak vedomia o výmene na poste kagana na začiatku Maurikiovej vlády. 4. Simokattes písal o daných udalostiach s polstoročným odstupom a nemal k dispozícii také množstvo informačných zdrojov ako jeho predchodca Menander Protektor. 5. zmienku Paula Diacona o kaganovi v „*rozkvetve veku*“ treba vnímať nanajvýš opatrne a skôr v kontexte legendy, ktorá vysvetľovala dobytie Cividale Avarmi.

autor homílie – bol podľa neho zodpovedný za diplomatický incident z roku 623 i veľké obliehanie Konštantínopola o tri roky neskôr.⁴⁷

Druhý zo súdobých autorov – Georgios Pisides vo svojej poéme *Bellum avaricum* hovorí iba o jednej mocenskej výmene do roku 626.⁴⁸ Nástup nového kagana následne spája s neuskutočneným byzantsko-avarským stretnutím v Heraklei.⁴⁹

V každom prípade neistota ohľadom eventuálneho dodržiavania zmluvy zrejme prinútila regentskú radu v Konštantínopole informovať o celej záležitosti cisára.⁵⁰ Ten sa po svojom návrate do hlavného mesta pokúsil o dosiahnutie nových podmienok mieru s Avarmi. Nie je celkom jasné, kedy rokovania o novej dohode začali. Kľúčový prameň k týmto udalostiam – kronika patriarchu Nikefora⁵¹ – neobsahuje ich datovanie. Obe verzie kroniky: staršia Londýnska i neskoršia Vatikánska,⁵² pravdepodobne opisujú

- 47 THEODOROS SYNKELLOS, *De obsidione Constantinopolis homilia*, ed. L. Sternbach, *Analecta Avarica*. Rozprawy akademii umiejętności. Wydział filologiczny. Serya II. Tom XV, Cracoviae 1900, s. 301,24 passim.
- 48 GEORGIOS PISIDES, *Bellum avaricum*, v. 76-80, ed. A. Pertusi, *Giorgio di Pisidia. Poemi. I. Panegirici epici*, *Studia patristica et Byzantina* 7, Ettal 1959, s. 179-180.
- 49 V silne rétoricky podfarbenom texte sa Pisidés zmieňuje o tom, že „*tarcha neštastí*“, ktorú Byzancia zakúšala od barbarov, nebola až taká vážna dokiaľ „*starec vládol Skýtom*“. Po jeho smrti sa však mal jeho potomok opätovne navrátiť k divokému spôsobu života. GEORGIOS PISIDES, *Bellum avaricum*, v. 67-84, s. 179-180.
- 50 V historiografii sa často relativizujú ciele Herakleiovej výpravy z roku 622. Historici pritom poukazujú na rétorický charakter Pisidovej poémy *Expeditio persica*, ktorá nesporne zveličuje dosiahnuté úspechy. V tejto súvislosti pozri najmä OIKONOMIDÉS, *Chronological Note*, ref. 32, s. 1-9. Prvá Herakleiova protiofenzíva bola istotne dôležitá najmä z psychologického hľadiska. Na druhej strane sotva možno súhlasiť s názorom, že jej cieľ spočíval iba v zlepšení organizácie a mobility byzantskej armády. Ak by nedošlo ku kríze na Západe, Herakleios by zrejme pokračoval vo vojenskom ťažení. Tomuto konštatovaniu by nasvedčovalo aj ponechanie armády v pontickej oblasti v blízkosti Kaukazu, teda regiónu, ktorý sa stal strategickým miestom na rozhodujúce akcie proti Perzii.
- 51 V origináli má kronika názov *Historia Syntomos* (Stručné dejiny), v súčasnosti je citovaná pod latinským názvom *Breviarium*. Jej autorom bol konštantínopolský patriarcha Nikeforos (806 – 815). Ide teda o neskorší prameň, ktorý však pre staršie obdobie čerpá zo starších predlôh. V súvislosti so zdrojmi kroniky bádatelia poukázali na to, že pri skúmanom období sa Nikeforos opieral s najväčšou pravdepodobnosťou iba o jeden prameň. Ten mala predstavovať kronika napísaná v hovorovej gréčtine, ktorá bola zostavená krátko po roku 641. Prevažujúci výskyt lokálnych správ a absencia podrobných informácií o iných, vzdialenejších regiónoch napovedá, že týmto predpokladaným zdrojom bola konštantínopolská mestská kronika. K problému Nikeforovej kroniky najmä MANGO, Cyril. *The Breviarium of the Patriarch Nikephoros*. In STRATOS, Nia (ed.). *Byzance: Hommage à André N. Stratos II*. Athens 1986, s. 539-552. Sumárne k Nikeforovi a jeho dielu HUNGER, Herbert. *Hochsprachige und Profane Literatur der Byzantiner I*. Wien 1981, s. 334-337; ČIČUROV, Igor Sergejevič. *Vizantijskie istoričeskie sočinenija: »Chronografija« Feofana »Brevijarij« Nikifora*. Moskva 1980, s. 145-149; MORAVCSIK, Gyula. *Byzantinoturcica. Die Byzantinische Quellen der Geschichte der Türkvolker I*. Berlin 1956, s. 456-459.
- 52 Nikeforova kronika sa zachovala v dvoch verziách. Prvou z nich je tzv. Londýnska verzia (L), ktorá mapuje dejiny v rokoch 602 – 713. Druhá, obširnejšia tzv. Vatikánska verzia (V), končí rokom 769. Zatiaľ čo (L) bola zrejme akýmsi prvotným náčrtom autora, (V) predstavovala jej neskoršiu štylisticky a jazykovo uhladenejšiu podobu. V tejto súvislosti pozri najmä MANGO, C. *Breviarium*, ref. 51, s. 5. Na základe komparácie oboch verzií je zjavné, že (L) má k svojej potenciálnej predlohe (konštantínopolskej kronike) štylisticky bližšie než jej neskorší (V) variant. K tomuto pozri SPECK, Dossier, ref. 31, s. 213. Čo do obsahu týka, (L) disponuje aj viacerými motívmi, ktoré sa do neskoršej redakcie Nikeforovho *Breviaria* nedostali.

záverečnú fázu byzantsko-avarských rokovaní.⁵³ Dôvodom akcelerácie diplomatických rokovaní mohol byť vpád Avarov do Trácie v jarných mesiacoch roku 623.⁵⁴

Podľa Nikefora mal vodca Avarov odoslať posolstvo k cisárovi s úmyslom uzavrieť dohodu, na ktorej mala záujem predovšetkým byzantská strana, teda je možné, že prvotná iniciatíva vyšla práve od nej. Nikeforos uvádza, že cisár uvítal kaganov ústretový postoj a za týmto účelom k nemu poslal patrikia Athanasia a questora Kosmu s bohatými darmi.⁵⁵ Presný obsah rokovaní však nie je známy: nesporne sa prejednávala najmä otázka tribútu a jeho možného navýšenia. Po prvej fáze rokovaní sa Kosmas i Athanasios vrátili späť do hlavného mesta,⁵⁶ kde s obsahom rokovaní oboznámili Herakleia, ktorý sa následne rozhodol prevziať iniciatívu do svojich rúk. Bol to zrejme on, kto s definitívnou platnosťou určil prístav Herakleiu ako miesto slávnostného spečatenia novej byzantsko-avarskej zmluvy. Toto mesto, ktoré sa honosilo rovnakým menom ako cisár, sa nachádzalo približne 60 km od Konštantínopola. Herakleios nadchádzajúcemu stretnutiu pripisoval mimoriadnu dôležitosť, keďže sa vôbec ako prvý byzantský cisár rozhodol opustiť priestory posvätného Veľkého konštantínopolského paláca⁵⁷ a viesť rokovania s Avarmi osobne, mimo bezpečných hradieb metropoly na Bospore. Byzantský panovník si akiste uvedomoval svoju labilnú pozíciu kvôli absencii mobilnej armády, ktorá zostala v Malej Ázii. Za tejto situácie sa uchýlil k tradičnej taktike, ktorá z pohľadu byzantských elít podčiarkovala ich pomyselnú prevahu a nadradenosť nad svetom barbarov.⁵⁸ Čo najvýhodnejšiu východiskovú pozíciu pri rokovaníach si chcel zabezpečiť okázalou manifestáciou bohatstva a početnosti svojho sprievodu a plánovaných pretekov vozatajov.

Cisár najskôr odoslal divadelnú výbavu k zamýšľaným pretekom a pre kagana a jeho družinu nechal pripraviť slávnostné rúcha.⁵⁹ Ku kaganovi boli následne opätovne odoslaní vyslanci Athanasios a Kosmas, ktorí ho informovali o Herakleiovom odchode

53 Avari sa museli už v tom čase nachádzať v okolí Herakleie, inak by sotva padla voľba práve na toto miesto. Pri opätovnom vyslaní Kosmu a Athanasia cisár oznámil kaganovi, že práve odchádza z Konštantínopola. Avari teda museli byť niekde nablízku, inak by sa nestihli včas presunúť na miesto plánovaného stretnutia.

54 THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 301,25. K otázke nesprávneho zaradenia tejto udalosti pod rok 617 – 18 pozri poznámku 28. Tento fakt však nemení nič na výpovednej hodnote pôvodného textu, z ktorého Theofanes čerpal. Táto predloha totiž naznačuje spojenosť medzi avarským vpádom do Trácie a akceleráciou rokovaní zo strany cisára, ktoré následne viedli k dohode o plánovanom stretnutí v Heraklei.

55 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,2-3, s. 171, (V) c. 10,2-6, s. 50. Theofanes uvádza len odoslanie poslov ku kaganovi bez bližšej identifikácie. THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 301,27.

56 NIKEPHOROS: *Breviarium* (L) c. 10,5-7, s. 171; (V) c. 10, 9-11, s. 50; množstvo darov a prísľubov ich odovzdania kaganovi uvádzajú bez bližšej konkretizácie aj iné súdobé pramene: THEODOROS SYNCELLOS, *De obsidione Constantinopolis*, s. 301,32-34; GEORGIOS PISIDES, *Bellum avaricum*, v. 94-109, s. 180-181.

57 Veľký palác v Konštantínopole bol skutočným centrom byzantskej zahraničnej politiky a zvyčajným miestom konania diplomatických schôdzok byzantských cisárov s avarskými vyslancami. K tomuto problému pozri: HUNGER, Herbert. *Der Kaiserpalast zu Konstantinopel. Seine Funktion in der byzantinischen Aussenpolitik*. In *Jahrbuch der österreichischen Byzantinistik*, 1986, 36, s. 1-11.

58 K byzantským predstavám voči barbarom LECHNER, Kilian. *Hellenen und Barbaren im Weltbild der Byzantiner*. München 1954, s. 73-128.

59 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,8-11, s. 171; (V) c. 1013-14, s. 50.

z Konštantínopola.⁶⁰ Avarský kagan, ktorý sa bezpochyby nachádzal so svojou elitnou armádou v blízkosti dohodnutého miesta stretnutia, prislúbil odobrať sa do Herakleie.⁶¹

Byzantský vládca sa na miesto stretnutia vybral niekedy na začiatku júna. V jeho najužšom okolí sa nachádzali senátori, klerici, príslušníci veľkostatkárskej nobility, ako aj čelní predstavitelia remeselných korporácií.⁶² Neodmysliteľnou súčasťou sprievodu boli poprední členovia démov – konštantínopolských športových združení. Ich úloha ani tak nespočívala v samotnom konaní a príprave hier, ako skôr s nimi zviazaným ceremoniálom spojeným s aklamáciami a obradným tancom.⁶³ Na základe chýrov o blížiacom sa stretnutí sa k sprievodu pripojil aj veľký dav konštantínopolského obyvateľstva.⁶⁴ Ani značná vzdialenosť neodradila mnohých z nich v ich túžbe uvidieť na vlastné oči pompežnu prehliadku cisárskeho sprievodu pred zrakmi vojenskej elity „do železa“ odetej avarskej jazdy a súťaže vozatajov.

Herakleios sa predbežne ubytoval v meste Selymbria (dnes Silivri v európskej časti Turecka), asi 40 kilometrov západne od Konštantínopola pod ochranou a v tesnej blízkosti takzvaných Dlhých hradieb. Severovýchodný okraj tohto 45 km dlhého obranného pásu sa nachádzal 65 km západne od dnešného Istanbulu a tiahol sa od pobrežia Čierneho mora juhovýchodným smerom k Marmanskému moru.⁶⁵ Úloha tejto fortifikácie spočívala v ochrane úrodného tráckeho predpolia a bohatých predmestí Konštantínopola.⁶⁶

Tri dni po cisárovom príchode do Selymbrie prišiel na dohodnuté miesto stretnutia aj avarský kagan, ktorý sa so svojim vojskom utáboril v blízkosti Herakleie a oddiely

60 Tamže (L) c. 10,11-12, s. 171. Zmienka o opätovnom vyslaní vyslancov ku kaganovi sa nachádza iba v Londýnskom variante, ktorý, ako sa už spomenulo, je jazykovo i obsahovo bližšie k predlohe, z ktorej Nikeforos čerpal svoje informácie. Nikeforos túto informáciu z neznámych dôvodov nezaradil do svojej neskoršej prepracovanej verzie. V tejto súvislosti pozri tiež SPECK, Dossier, ref. 31, s. 263.

61 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,12-13, s. 171. Vo Vatikánskej zmienke táto informácia abscentuje.

62 *Chronicon Paschale*, s. 712,14-15.

63 CAMERON, Alan. *Circus Factions. Blues and Greens in Rome and Byzantium*. Oxford 1976, s. 257. Starší bádatelia videli v účasti byzantských démov v Herakleiovom sprievode istú formu domobrany, ktorá mala v tomto prípade prevziať funkciu osobnej ochrany cisára. V tejto súvislosti najmä MA-NOJLOVIČ, Gavro. Le peuple du Constantinople de 400 à 800 après J. C. In *Byzantion*, 1936, roč. 11, s. 632; podobne aj STRATOS, Byzantium, ref. 1, s. 147. Tieto tézy sú na základe dôkladnej analýzy Alana Camerona v súčasnosti neudržateľné. Aj iní bádatelia v tomto prípade zdôrazňujú športovú funkciu démov, pozri FINE, John. Two Contributions on the Demes and Factions in Byzantium in the Sixth and Seventh Centuries. In *Zbornik radova vizantološkog instituta*, 1967, roč. 10, s. 35-36. Na druhej strane to však neznamená, že cisár by na stretnutie s Avarmi išiel úplne neozbrojený. Napriek mlčaniu prameňov je nanajvýš pravdepodobné, že cisára sprevádzala jeho telesná stráž – excubitores. Táto pomerne malá, ale zato elitná vojenská jednotka sa po transformácii niekdajších scholae palatinae na ceremoniálne oddiely stala primárnou ochrankou cisárov. Pozri HALDON, John. The Byzantine Pretorians: An Administrative, Institutional and Social Survey of the Opsikion and Tagmata, c. 580 – 900. Poikila Byzantina III, Bonn / Berlin 1984, s. 136-139. Niet dôvodu sa teda domnievať, že by pri plánovanom stretnutí s Avarmi táto jednotka absentovala.

64 *Chronicon Paschale*, s. 712,20.

65 Sumárne k štruktúre a systému obrany Dlhých hradieb pozri CROW, James. The Long Walls of Thrace. In MANGO, Cyril - DAGRON, Gilbert (ed.). *Constantinople and its Hinterland*. Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993, Variorum 1995, s. 109-124.

66 PROKOPIOS, De aedificis IV, 9, 3-4, ed. G. Wirth, Leipzig 1964. K datovaniu výstavby Dlhých hradieb pozri: WHITBY, Michael. The Long Walls of Constantinople. In *Byzantion*, 1985, roč. 55, s. 560-583.

nechal rozmiestniť v dedinách nachádzajúcich sa po vonkajšej dĺžke Dlhých hradieb.⁶⁷ Dátum diplomatického stretnutia na najvyššej úrovni bol stanovený na nedeľu 5. júna. V tento deň sa cisár v ranných hodinách odobral zo Selymbrie do Herakleie. Uprostred cesty, zrejme na základe informácie sprostredkovanej miestnymi obyvateľmi,⁶⁸ sa dozvedel, že v zalesnených pahorkoch v blízkosti Dlhých hradieb sa nachádzajú avarskí jazdci. Avarský kagan totiž tajne rozptýlil v neprístupnom teréne časť elitných oddielov, ktoré mali s najväčšou pravdepodobnosťou odrezať cisárovi, alebo prinajmenšom jeho sprievodu spiatočnú cestu. Napriek šoku z neočakávaného vývoja situácie Herakleios nestratil duchaprítomnosť a urýchlene sa vydal na spiatočnú cestu do bezpečia hlavného mesta,⁶⁹ no prenasledovali ho oddiely Avarov zo skrytých rezerv kagana.

Medzitým, okolo 10.00 hod. predpoludním sa na kaganov povel väčšina avarskej jazdy presunula k Dlhým hradbám. Tento ochranný pás Avari prekročili bez akejkoľvek rezistencie byzantských oddielov.⁷⁰ Avarská jazda rýchlym cvalom pokračovala po trase hlavnej dopravnej tepny Via Egnatie smerom k hlavnému mestu, zatiaľ čo kagan zostal s menšou časťou vojska v priestore Herakleie.⁷¹ V tomto čase sa Avari pravdepodobne zmocnili časti cisárskeho sprievodu spolu so slávnostnými rúchami a divadelnou výbavou.⁷²

Napriek problémom sa nakoniec Herakleiovi podarilo pricválať do hlavného mesta skôr než jeho prenasledovateľom. K večeru avarská jazda dosiahla pláň pred mestečkom Hebdomon vzdialenú 9 rímskych míľ od Konštantínopola. Z tohto miesta, ktoré slúžilo ako časté zhromaždisko liturgických procesii počas zemetrasení,⁷³ sa útočníci rozptýlili po celej dĺžke suchozemských hradieb Konštantínopola až k zálivu Zlatého rohu.⁷⁴ Týmto nečakaným výpadom sa Avari po prvý krát za polstoročie mocenskej konfrontácie s Byzanciou dostali cez Dlhé hradby a prenikli až k samotnému Konštantínopolu. Od

67 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,16-17, s. 171. Vo (V) sa táto informácia nevyskytuje.

68 STRATOS, *Byzantium*, ref. 1, s. 148.

69 THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 301,31 – 302,1. Podľa oboch verzií Nikeforovej kroniky si Herakleios okamžite zobliekol purpurové rúcho, ktoré zamenil za prostý odev, a s cisárskou korunou pod pazuchou sa dal na hanebný útek. NIKEPHOROS: *Breviarium* (L) c. 10,20-23, s. 171; (V) c. 10,24-29, s. 50-52. Motív o hanebnom úteku by svedčil o kritickom tóne Nikefora. V ostatných primárnych prameňoch sa táto zmienka nevyskytuje.

70 *Chronicon Paschale*, s. 712,21. V každom prípade nič nenasvedčuje tomu, že by sa hradby využili na dočasné zastavenie Avarov. V nadchádzajúcej panike sa oddiely na čele s vikáriom Dlhých hradieb zrejme snažili kryť ústup cisárovmu sprievodu, hoci hradby pre svoj značný rozsah neboli stavané na masové útoky elitných oddielov nepriateľa. Podobne ako v prípade avarského obliehania Konštantínopola roku 626 (*Chronicon Paschale*, s. 717,2-10) sa byzantské oddiely presunuli do bezpečia konštantínopolských hradieb.

71 *Chronicon Paschale*, s. 713,2-3.

72 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,28-31, s. 171-172; (V) c. 10,35-37, s. 52.

73 *Chronicon Paschale*, s. 713,6-7; NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,24-25, s. 171; (V) c. 10,30-32, s. 52.

74 *Chronicon Paschale*, s. 713,6-7; Podľa Nikefora sa útočníci dostali až k mostu pri rieke Barbysses, ktorá ústi do Zlatého rohu. NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,24-25, s. 171; (V) c. 10,30-32, s. 52.

čas veľkého kutrigurského útoku z roku 559 to bolo po prvý krát, čo sa nomádske kočovné spoločenstvá dostali až na dostrel hradieb byzantskej metropoly.⁷⁵

Hoci sa Herakleiovi podarilo včas dosiahnuť bezpečie mestských hradieb svojej metropoly, neočakávaný incident znamenal zrútenie všetkých starostlivo pripravovaných plánov na dosiahnutie novej mierovej dohody s Avarmi. Cisárovi sa nielenže nepodarilo dosiahnuť dohodu, ale navyše musel rátať so zničujúcim psychologickým efektom na mestské obyvateľstvo, ktoré po prvý krát na vlastnej koži pocítilo bezprostredný dopad avarskej expanzie. Podľa anonymnej homílie pripísanej Theodorovi Synkellovi „*nepriatelja spustošili a zamorili všetko pred mestskými hradbami, kostoly ako aj všetko ostatné*“.⁷⁶ Všeobecnú paniku dokladá aj zmienka o tom, že niektorí obyvatelia sa pokúsili odstrániť a odniesť zlatú a striebornú súčasť výzdoby doposiaľ hradbou nechráneného Kostola Panny Márie v blachernskej štvrti.⁷⁷ Rúcho Bohorodičky, ktoré bolo nájdené v kaplnke tohto kostola, sa následne dostalo do rúk patriarchu, ktorý ho nechal zapečatiť a predbežne uložiť v katedrálnom Chráme Hagie Sofie.⁷⁸

Sám Herakleios, manifestujúc svoju zbožnosť, opustil cisársky palác a v rúchu obyčajného smrteľníka sa odobral do Kostola Bohorodičky Jeruzalemskej, ktorý sa nachádzal v priestore južnej časti mestských hradieb pri Zlatej Bráne.⁷⁹ K cisárovi sa s modlitbami a prosbami pripojil aj konštantínopolský patriarcha Sergios. Aj v ostatných chrámoch sa slúžili pobožnosti za odvrátenie neočakávaného útoku.⁸⁰

Zostávajúci zvyšok dňa a noci boli obyvatelia Konštantínopola svedkami krutého plienenia a pustošenia predmestí. Okrem toho sa časť Avarov dostala až k zálivu Zlatého rohu, kde vylúpila Kostol sv. Kosmu a Damiána (dnes turecký Eyüb) pri moste sv. Kalinikia.⁸¹ Iná skupina vtrhla až do Chrámu archanjela Michala v štvrti Promotos pri Bospore. Po vniknutí do týchto sakrálnych priestorov z nich Avari odstránili cibóriá a iné cennosti a v druhom z menovaných chrámov zničili svätý oltár.⁸²

75 Počas zimy 558 – 559 sa turkickým Kutrigurom podarilo prekročiť zamrznutý Dunaj a vpadnúť na byzantské územia. Jedna časť z nich sa dostala až k samotnému hlavnému mestu. Po prekročení Dlhých hradieb, značne poškodených nedávnym zemetrasením, Kutrigurov porazili až narýchlo zverbované oddiely veteránov a pomocných oddielov pod vedením penzionovaného generála Belisaria. Najpodrobnejší záznam tejto udalosti AGATHIAS, *Historiae*, V.11 – 25, ed. R. Keydell, Berlin 1967, s. 176-197. V tejto súvislosti tiež BYSTRICKÝ, Peter. Slované a bulharské vpády na Balkán do roku 559. In *Historický časopis* (HČ), 2003, roč. 51, č. 3, s. 397-398.

76 THEODOROS SYNKELLOS, *In depositionem pretiosae vestis*, ed. Loparev. Staroe svidetel'stvo o Polozhenii rizy Bogorodicy vo Vlachernach v novom istolkovanii primenitel'no k našestviyu Russkich na Vizantiyu v 860 godu. In *Vizantijskij vremenik*, 1895, roč. 2, s. 595-596.

77 THEODOROS SYNKELLOS, *In depositionem pretiosae vestis*, s. 596.

78 THEODOROS SYNKELLOS, *In depositionem pretiosae vestis*, s. 598.

79 THEODOROS SYNKELLOS, *In depositionem pretiosae vestis*, s. 594.

80 THEODOROS SYNKELLOS, *In depositionem pretiosae vestis*, s. 595.

81 V prameňoch sa táto časť nazýva aj Kosmidion podľa rovnomenného kláštora. Podľa Alfonsa Schneidera sa zostavovateľ *Chronicon Paschale* dopustil chyby, keď most v susedstve Kostola sv. Kosmu a Damiána označil ako most sv. Kalinikia. Týmto názvom bol totiž podľa bádateľa označený iný most zálivu Zlatého rohu, ktorý spájal Konštantínopol s predmestím Sykae (Galata). Pozri SCHNEIDER, Alfons Maria. Die Blachernen. In *Oriens*, 1951, roč. 4, s. 86, pozn. 1.

82 *Chronicon Paschale*, s. 713,9-13.

Je pravdepodobné, že aj za tejto situácie sa cisár pokúsil uzavrieť s útočníkmi dočasné prímerie. Za odchod Avari tradične zvykli požadovať finančné odškodnenie.⁸³ Jeho vyplatenie z byzantskej strany by mohla potvrdzovať krátka správa zachovaná v dvoch neskorších latinských kronikách. Podľa nej Avari prekročili Dlhé hradby a prenikli až ku konštantínopolským opevneniam, kde vyjednávali s cisárom stojacim na hradbách. Po dojednaní sumy za mier sa následne na nejaký čas stiahli.⁸⁴

Nemožno s istotou presne stanoviť, kedy Avari odtiahli z blízkosti mesta. Vzhľadom na charakter útoku sa dá predpokladať, že nomádska jazda, obťažovaná korisťou a množstvom zajatcov, sa urýchlene stiahla do bezpečnejších vzdialeností vo vnútrozemí Trácie, mimo dosahu možného byzantského protiútoku.⁸⁵ Celkový počet odvlečených osôb bol akiste značný – aspoň podľa prehnaných správ niektorých osôb, ktorým sa podarilo ujsť.⁸⁶ V každom prípade čísla udávané zo strany kronikárov Nikefora (270-tisíc)⁸⁷ i z neho čerpajúceho Georgia Monacha (70-tisíc) sa zdajú značne nadsadené.⁸⁸ Podľa Theofana sa Avari vrátili do svojich sídiel po spustošení viacerých dedín v Trácii.⁸⁹

Približne mesiac po skončení nájazdu, keď sa predmestia Konštantínopola ako tak spamätali z následkov ničivého pustošenia, nariadil cisár slávnostné opätovné prenesenie rúcha Bohorodičky do chrámu v Blachernách.⁹⁰

Po neúspešných rokovaniach nezostávala Herakleiovi iná možnosť než pokúsiť sa o opätovné obnovenie mieru s Avarmi. Prevažná časť byzantskej armády sa nachádzala vo vzdialených oblastiach Malej Ázie, kde čakala na návrat svojho veliteľa. Medzitým Peržania využili dočasnú zamestnanosť Herakleia s Avarmi a obnovili vojenské akcie

83 V homílii pripísanej Synkellovi sa uvádza, že kagan požadoval polovicu všetkých pokladov a cenností v meste. THEODOROS SYNKELLOS, *De obsidione Constantinopolis*, s. 301,38-39. Avarský zvyk žiadať finančné odškodnenie výmenou za odchod je potvrdený viacerými byzantskými prameňmi. K tomuto problému pozri McCOTTER, Stephen. *The Strategy and Tactic of Siege Warfare in the Early Byzantine Period: from Constantine to Heraclius*. Ph.D. diss. Queen's University. Belfast 1996, s. 206-207 aj s príkladmi.

84 „*Huni murum longum irrumpentes et ad menia Constantinopolis peraccedentes cum predicto imperatore in muro stante conlocuntur; qui acceptum precium ab eo pacis ad tempus recedunt.*“ *Continuatio Hispana*, ed. T. Mommsen, MGH AA XI, s. 490. „*Alia vero ex parte Chuni murum longum irrumpentes et ad moenia accedentes cum Heraclio in muri arce adstante conloquuntur acceptoque ab eo pretio recedunt*“ *Continuatio Havniensis Prosperi*, s. 329. Obe kroniky nesporne čerpajú zo spoločnej nezachovanej predlohy.

85 Podľa Jana Luisa Van Dietena museli byť Avari mimo dosahu byzantskej metropoly už 6. júna, inak by pamiatka na záračnú záchranu mesta nepripadla na predchádzajúci deň. Pozri: VAN DIETEN, Jan Luis. *Zum Bellum avaricum des Georgios Pisides*. Bemerkungen zu einer Studie von Paul Speck. In *Byzantinische Forschungen*, 1985, roč. 9, s. 162.

86 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10, 33-34, s. 172; (V) c. 10, 38-41, s. 52.

87 NIKEPHOROS, *Breviarium* (L) c. 10,33, s. 171; (V) c. 10, 39, s. 52.

88 Nikeforov údaj spochybňuje väčšina autorov. Medzi inými napr. LEMERLE, Paul. *Quelques remarques sur le regne d' Heraclius*. In *Studi medievali*, 1960, roč. 3, č. 1, s. 348, pozn. 3. Bádateľ si položil otázku, či uvedené číslo skôr nezodpovedá veľkým plieneniam v období vlády cisára Tiberia II. Niektorí však akceptujú údaj uvedený u Georgia Monacha, hoci ten svoje informácie čerpal preukázateľne z Nikeforovho *Breviaria*. Pozri napr. KAEGI, Heraclius, ref. 12, s. 119.

89 THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 302,3-4.

90 THEODOROS SYNKELLOS: In depositionem pretiosae vestis, s. 599 – 608.

proti Byzancii.⁹¹ Cisár, ktorý sa ocitol v značnej časovej tiesni, vyslal niekedy v priebehu jesene najneskôr do konca roka 623 poslov so žiadosťou o mier. Podľa Theofana Herakleios kaganovi vyčítal „nezákonné činy a nabádal ho, aby uzatvoril mier“.⁹² Podmienky zmluvy boli dohodnuté medzi vyslancami a kaganom v tomto čase.⁹³ Jej súčasťou bol okrem iných darov prísľub vyplatenia 200-tisíc zlatých: išlo o zvýšený každoročne stanovený tribút mieru.⁹⁴ Táto obrovská suma prevyšovala všetky dovtedajšie zmluvne stanovené poplatky Avarom, ba dokonca i obnos dohodnutý v časoch najväčšej hunskej expanzie medzi Atilom a byzantskou diplomaciou.⁹⁵ Navyše Herakleios musel spolu s peniazmi odovzdať aj cenných rukojemníkov, ktorí mali garantovať dohodnuté mierové podmienky. Medzi osobami, ktoré túto obeť museli podstúpiť, sa nachádzal aj cisárov nevlastný syn Ján, zvaný Atalarich, ďalej Štefan, Herakleiov synovec a Ján, nemanželský syn patrikia Bona.⁹⁶ Táto mierová dohoda bola potvrdená prisahami najneskôr do začiatku roka 624.⁹⁷ Cisár opätovne prenechal správu mesta na vojenskej rade na čele s patrikiom Bonom a patriarchom Sergiom. Okrem dojednaného mieru s Avarmi si cisár chcel ich lojalitu zabezpečiť symbolickým spôsobom: formou listu vyzval kagana, aby sa stal patrónom jeho detí.⁹⁸

Na jar toho istého roka sa cisár rozhodol pokračovať vo vojenských operáciách proti Perzii. V priebehu nasledujúcich štyroch rokov sa mu podaril dokonalý obrat v zdanlivo stratenom konflikte. Vo veľkej protiofenzíve roku 627 prenikli byzantské armády hlboko na perzské územie a po víťaznej bitke pri ruinách starovekého mesta Ninve donútili odvekého rivala uzavrieť výhodný mier.⁹⁹

91 V tomto období zrejme Peržania dobyli ostrov Rodos. Pozri Chronicon ad 724 (Thomas Presbyter), ed. A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool 1993, s. 18. Kronikár túto udalosť datuje do roku 934 podľa Seleukidskej éry, čo v prepočte zodpovedá roku 623. Podľa Baynesa (*Date of Avar Surprise*, ref. 1, s. 116) došlo k prepadu ostrova v rokoch 621–625. Neskoršie sýrske pramene, ktoré však obsahujú starší materiál, hovoria o dobytí Ankary a viacerých ostrovov. Pozri Chronicon ad 1234, ed. A. Palmer, *The Seventh Century in the West-Syrian Chronicles*, Liverpool 1993, s. 133. MICHAEL SYRUS, *Chronicon XI.3*, ed. J. B. Chabot, *Michael le Syrien, Chronique t. II*. Paris 1901, s. 408. Theofanes datuje dobytie Ankary rokom 618 – 619. THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 302.22–23. Sumárne k týmto udalostiam FOSS, Clive. *The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity*. In *English Historical Review*, 1975, roč. 90, s. 725.

92 THEOPHANES CONFESSOR, *Chronographia*, s. 302.15–17.

93 THEODOROS SYNKELLOS, *De obsidione Constantinopolis*, s. 302.4–5. Autor homílie uvádza, že zmluva bola uzavretá podľa otcovských zvykov prostredníctvom popredných mužov kagana.

94 NIKEPHOROS, *Breviarium* (V) 13.1–9, s. 58.

95 Najväčší jednorázový poplatok, aký kedy Byzantská ríša odovzdala zahraničnej mocnosti predstavoval sumu 792-tisíc zlatých. Túto sumu vyplatil cisár Justinian po podpísaní večného mieru s Perziou. K prehľadu vyplácaných súm pozri TREADGOLD, Byzantium, ref. 22, s. 193.

96 NIKEPHOROS, *Breviarium* (V), 13.1–9.

97 GERLAND, *Feldzüge*, ref. 7, s. 348. Walter KAEGLI (*Heraclius*, ref. 12, s. 121) datuje túto udalosť koncom roka 623 a zač. 624.

98 THEODOROS SYNKELLOS, *De obsidione Constantinopolis*, s. 302, 13–15.

99 K záverečnej fáze byzantsko-perzskej vojny najnovšie HOWARD-JOHNSTON, *Heraclius' Persian Campaigns*, ref. 11, s. 5–7 a s. 16–26; KAEGLI, *Heraclius*, ref. 12, s. 122–191.

Diplomatický incident z roku 623 nezostal pre Byzantíncov iba epizodickou spomienkou. Jeho odozvu možno nájsť vo viacerých kronikách,¹⁰⁰ ale aj v ich neskorších slovanských prekladoch.¹⁰¹ Aj najstarší ruský letopis *Poveť vremennych let* zostavený na prelome 11. – 12. storočia obsahuje zmienku o „*Obroch [Avaroch], ktorí napadli cára Iraklija a len-len, že ho nezajali*“.¹⁰²

Zmarené stretnutie sa navyše stalo trvalou súčasťou byzantského liturgického kalendára. Dňa 5. júna sa každoročne pripomínala pamiatka na „*strašné nešťastie, ktoré bolo na nás uvalené vo forme barbarského útoku*“. Odvrátenie útoku sa pripisovalo neočakávanej spásy, ktorej sa mestu dostalo od Boha a jeho presvätej Matky.¹⁰³ V tento deň sa každoročne uskutočňovala slávnostná procesia na čele s patriarchom, ktorá viedla z Chrámu Hagie Sofie najskôr na pláň Hebdomonu (miesto rozptýlenia sa Avarov) a následne do Kostola sv. Jána Krstiteľa, kde bola slúžená liturgia.¹⁰⁴

Dňa 2. júla sa slávil iný sviatok, ktorý súvisel s avarským nájazdom z roku 623 – slávnosť opätovného uloženia rúcha Bohorodičky. Liturgická procesia za účasti patriarchu sa začínala v Kostole sv. Laurentia, odkiaľ pokračovala až do Chrámu Panny Márie v Blachernách, kde sa slúžila bohoslužba.¹⁰⁵

Napriek dostatku správ ostávajú motívy konania avarskeho kagana počas incidentu z 5. júna 623 nevyjasnené. O celej udalosti sme informovaní len z byzantských prameňov, ktoré ju unisono interpretujú ako vopred naplánovaný akt vierolomnosti barbarov voči mierotvorcovi Herakleiovi. Incident sa v týchto materiáloch hodnotí z časového odstupu, pričom výsledné rezultáty potláčajú, resp. zamlčujú pôvodné úmysly avarskej strany. Je teda celkom možné, že odrezanie cisárskeho sprievodu malo slúžiť na vynútenie si priaznivejších podmienok pri rokovaniach o novej mierovej zmluve.¹⁰⁶ Po náhlom odhalení úskoku muselo byť kaganovi jasné, že k uzavretiu dohody v stanovenom termíne nedôjde. Za danej situácie sa preto kagan pokúsil vytážiť aspoň nejaký zisk plienením konštantínopolských predmestí. Avari vtedy ešte neplánovali obliehanie byzantskej metropoly, ale mohli sa pokúsiť neočakávane ju obsadiť. Vďaka včasnému zalarmovaniu posádky a príchodu cisára sa útočníci museli uspokojiť s korisťou z predmestí a pravdepodobne s finančným odškodnením, ktoré im bolo vyplatené výmenou za odchod. Nech

100 Z najdôležitejších pozri najmä GEORGIUS MONACHUS, *Chronicon II*, ed. C. de Boor, Leipzig 1904, s. 669.7-20; GEORGIUS CEDRENIUS, *Compendium historiarum*, ed. I. Bekker, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn 1838/1839, s. 716; ZONARAS, *Epitome historiarum XIV* (lib. 13-18), ed. T. Büttner-Wobst, *Corpus scriptorum historiae Byzantinae*, Bonn 1897, s. 205-206.

101 V tejto súvislosti pozri napr. *Kronika Georgija Amartola I*, ed. V. M. Istrin, St. Peterburg 1920, s. 434.

102 *Poveť vremennych let*, ed. D. Lichačev, Moskva 1996 s. 10. Svoje informácie letopisec čerpal pravdepodobne zo slovanského prekladu byzantskej kroniky Georgia Monacha (Hamartola) z 9. storočia.

103 *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*. Propylaeum ad ASS. Nov., ed. H. Delehay. Bruxelles 1902, col. 729 – 731.

104 Informácie o procesii prináša Typikón (liturgický kalendár) konštantínopolského Chrámu Sv. Sofie. Typikón je zachovaný v dvoch rukopisných verziách: Hagios Stauros 40 (HS 40) a Patmos 266, z ktorých obe uvádzajú ako pamätný deň 5. júna: HS 40, ed. J. Mateos, *Le Typicon de la Grand Église*, I, *Orientalia Christiana Analecta* 165, Rome 1962, s. 306,3-4, ako aj Patmos 266, ed. A. Dmitrievskij, *Opisanie liturgičeskich knig I. Typika*. Kiev 1895, s. 78-79.

105 HS 40, s. 328-331.

106 POHL, *Awaren*, ref. 1, s. 246. Bádateľ takúto možnosť nevylučuje, hoci za pravdepodobnejšiu považuje tézu o vopred pripravovanom pláne zmocniť sa cisára, s. 245-246.

už boli kaganove plány akékoľvek, riskantná demonštrácia sily pred hradbami Konštantínopola ho v potenciálnych rokovaniach stavala do pozície diktujúcej strany. Avarská strana si bola nesporne vedomá zložitej pozície, v ktorej sa nachádzal byzantský cisár. Na druhej strane aj kagan mal nepochybne na dohode záujem, a to nielen z dôvodu pravidelného prísunu značných finančných obnosov, ktoré zvyšovali jeho osobnú prestíž.¹⁰⁷ Ak prijmeme chronológiu (pseudo)Fredegarovej kroniky,¹⁰⁸ dôvody náhleho odchodu Avarov z bohatých a nechránených byzantských oblastí mohli byť aj iné. Nie je náhoda, že do času prieniku a pobytu Avarov v Trácii je datovaná vzbura avarsko-slovanských miešancov v kaganáte.¹⁰⁹ Takéto rozsiahle povstanie by bolo sotva uskutočniteľné pri účasti avarskej mobilnej armády v Panónii.

Priame byzantské pôsobenie, smerujúce k destabilizácii kaganátu, je v tomto prípade sotva mysliteľné.¹¹⁰ Príčiny nespočívajú ani tak vo vzdialenosti, ako skôr v zrútení byzantskej administratívnej organizácie v balkánskych provinciách a v strate kontroly nad strategicky dôležitými komunikačnými tepnami. Axiómou byzantskej politiky voči barbarom bolo ich vzájomné rozoštvávanie a oslabovanie. Pramenný materiál hovorí jasnou rečou o tom, že ríšska diplomacia sa snažila proti Avarom podnecovať iba partnerov s jasne čitateľnou politickou organizáciou a mocenskými štruktúrami (Turkický kaganát,¹¹¹ Longobardi,¹¹² Frankovia,¹¹³ Anti¹¹⁴). Hľadanie takýchto štruktúr medzi masou politicky nečitateľných Slovanov v Panónii by pre byzantskú stranu predstavovalo neriešiteľný problém.

O oslabenie vplyvu Avarov sa Byzancia mohla pokúsiť iba prostredníctvom ich silných a stabilných susedov – Longobardov a Frankov. Posledne menovaná možnosť sa

107 POHL, Awaren, ref. 1, s. 208.

108 Prehľad názorov k tomuto problému pozri LABUDA, Gerard. *Pierwsze państwo słowiańskie. Państwo Samona*. Poznań 1949, s. 52-93, v tejto súvislosti najmä s. 89-93. Bádateľove argumenty svedčia v neprospech skeptikov spochybňujúcich kronikárom uvedený letopočet počiatku Samovho povstania.

109 Fredegar, *Chronicon*, 48, ed. A. Kusterling. *Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters*. Darmstadt 1982, s. 206. Veľké povstanie viazalo hlavné sily Avarov až do konca roku 625, keď došlo k novej mocenskej konštelácii. Avari tak mohli v lete roku 626 obnoviť svoju expanzívnu politiku proti Byzancii. Pozri: STEINHÜBEL, Ján. Pôvod a najstaršie dejiny Nitrianskeho kniežatstva. In *HČ*, 1998, roč. 46, č. 3, s. 381-385; STEINHÜBEL, Ján. *Nitrianske kniežatstvo*. Bratislava 2004, s. 30-31.

110 Takéto úvahy sa objavili u časti bádateľov napr.: VERNADSKY, George. The Beginning of the Czech State. In *Byzantium*, 1944/45, roč. 17, s. 321; STRATOS, Avars' Attack, ref. 23, s. 170-171; DITTEN, Slawen, ref. 43, s. 127; HALDON, Byzantium, ref. 7, s. 46.

111 K politike Byzancie voči Turkom v období cisárov Justína II. a Tiberia pozri POHL, Awaren, ref. 1, s. 41-43, 66, 80.

112 Počas obliehania Sirmia Bajanom sa cisár Tiberios pokúsil podnietiť Longobardov a iné etniká k útoku na Avarov. Cisárova diplomatická misia pod vedením eunucha Narsa však nebola úspešná. Pozri: JÁN Z EFEZU, *Historiae Ecclesiasticae* VI.30-31, ed. R. Payne-Smith, *The Third Part of the Ecclesiastical History of John of Ephesus*. Oxford 1860, s. 443-444.

113 Pozri pozn. 115.

114 Anti predstavovali tradičných spojencov Byzancie. Na prelome rokov 577 – 578, v čase veľkej ofenzívy Avarov v Trácii a Slovanov v západnej časti Balkánu cisár Maurikios podnietil Antov k útoku na sídla dolnodunajských Slovanov. MICHAEL SYRUS, *Chronicon*, X.21, s. 362. Tento údaj bol Michalom Sýrskym prevzatý z Cirkevných dejín Jána z Efezu zo 6. storočia. V tejto súvislosti pozri MARQUART, Joseph. *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig 1903, s. 479-488; WHITBY, Emperor Maurice, ref. 18, s. 110-112.

pritom zdá reálna i napriek absencii relevantných svedectiev.¹¹⁵ Byzantská strana mohla pritom stimulovať Frankov prísľubmi alebo konkrétnym finančným impulzom, ale konkrétne kroky a výsledky zostali plne v rézii franskej politiky.¹¹⁶ Dočasné skomplikovanie vzťahov Byzancie a kaganátu nesporne nahrávalo perzskej strane. Nadviazanie diplomatických kontaktov Peržanov a Avarov v uvedenom období sa síce kvôli vzdialenosti a z nej resultujúcich komunikačných obtiažností javí ako problémové, ale rozhodne nie vylúčené.¹¹⁷

* Táto štúdia vznikla za podpory štipendijného programu Queen Jadwiga Foundation. Za pomoc a cenné postrehy ďakujem profesorovi Maciejovi Salamonovi z Jagellonskej univerzity v Krakove. Štúdia je súčasťou pripravovanej monografie venovanej avarskému útoku na Konštantínopol roku 626.

BYZANZ UND DAS AWARISCHE CHAGANAT IN DEN JAHREN 623 – 624

MARTIN HURBANÍČ

Die vorliegende Studie widmet sich byzantinisch-awarischen Beziehungen in den Jahren 623 – 624. Die Schlüsselfrage dieser Kontakte war das vereitelte diplomatische Treffen zwischen Kaiser Herakleios und dem Awarenchagan. Dieser Zwischenfall ist neben seiner politischen und psychologischen Bedeutung wichtig auch aus der Sicht der Bestimmung der Chronologie der byzantinisch-awarischen Beziehungen. Entgegen den Ansichten älterer Forscher neigt der Autor im Einklang mit anderen eindeutig zu dessen Datierung nach einer authentischen Quelle – dem *Chronicon Paschale* (Sonntag, 5. Juni 623). Nur so ist die Bemerkung von Georgios Pisides (*De expeditione persica*) über „die Bedrohung der westlichen Nationen“ zu erklären, die Kaiser Herakleios zwang, seine erste Offensive gegen Persien im Jahr 622 zu unterbrechen und nach Konstantinopel zurückzukehren.

Nach seiner Ankunft versuchte Kaiser Herakleios Frieden mit den Awaren zu schließen. Eine Rekonstruktion der diplomatischen Beziehungen beider Großmächte versucht der Autor anhand beider Varianten des *Breviers* von Nikeforos: der Londoner und der Vatikanischen Version. Aufgrund ihrer Analyse scheint es, dass Nikeforos Informationen über die Endphase der Verhandlungen liefert, also in den Frühjahrsmonaten des Jahres 623, als die Awaren sich in der Nähe des vereinbarten Treffpunkts – Heraklea befanden.

115 Žiaľ, jediný relevantný doklad zamýšľaného spojenectva medzi Byzanciou a Frankami proti Avarom sa vzťahuje ešte k obdobiu cisára Maurikia. Pozri: THEOPHYLAKTOS SIMOKATTES, *Historiae* VI.3.7, s. 225. V tom čase Avari pre Frankov predstavovali okrajový problém, inak by franské posolstvo nepožadovalo od Maurikia dary za vedenie vojny s kaganom. K Herakleiovmu obdobiu sa síce vo *Fredegarovej* kronike spomínajú dve franské posolstvá, obe sa však vzťahujú k záverečnému obdobiu jeho vlády a nehovorí nič o potenciálnom spojenectve proti Avarom. FREDEGAR, *Chronicon*, 62, s. 226 a 65, s. 230.

116 Samozrejme, nech už bol ktokoľvek, patrilo nesporne k exponentom franskej politiky AVENARIUS, *Awaren*, ref. 42, s. 136; POHL, *Awaren*, ref. 1, s. 256.

117 Podobne už LABUDA, *Pierwsze państwo*, ref. 108, s. 191; HOWARD-JOHNSTON, *Heraclius' Persian Campaigns*, ref. 11, s. 15; REGAN, *First Crusader*, ref. 12, s. 88. K možným perzsko-avarským kontaktom pred rokom 626 pozri najmä: Szádeczky-Kardoss, Samuel. *Persisch-Awarische Beziehungen und Zusammenwirken vor und während der Belagerung von Byzanz im Jahre 626*. In BÁLINT, Csanád (ed.). *Kontakte zwischen Iran, Byzanz und der Steppe in 6.-7. Jh.* *Varia Archaeologica Hungarica* IX. Budapest 2000, s. 313-321.

Das Fehlschlagen des geplanten Treffens schreiben byzantinische Quellen unisono der awarischen Seite zu. Ob indes der Chagan tatsächlich die Gefangennahme des Kaisers geplant hatte, oder sich nur eine bessere Ausgangsposition für die Verhandlungen verschaffen wollte, lässt sich nicht mit Sicherheit sagen. Zur Wiederaufnahme der Verhandlungen zwang die Awaren der Wandel der politischen Situation im Chaganat infolge der Rebellion awarisch-slawischer Mischlinge. Ein so umfangreicher Aufstand wäre kaum denkbar bei einer Teilnahme der awarischen mobilen Armee in Pannonien. Eine direkte byzantinische Einwirkung, die zu einer Destabilisierung des Chaganats geführt hätte, kann man dabei ausschließen. Um eine Schwächung der Awaren konnte Byzanz sich nur mittels klar lesbarer Partner bemühen, von denen zu der Zeit lediglich die Franken in Frage kamen. Andererseits spielte die vorübergehende Komplizierung der Beziehungen Byzanz und der Awaren in den Jahren 623/624 der persischen Seite in die Hände. Die Perser hatten ein unbestrittenes Interesse an der Eliminierung der Herakleischen Offensive durch die Feinde von Byzanz.

Die Aufnahme diplomatischer Kontakte der Perser und Awaren in der genannten Zeit erscheint wegen der Entfernung und der daraus resultierenden Kommunikationsschwierigkeiten zwar problematisch, aber bestimmt nicht ausgeschlossen.

KOŠICKÍ ŠTUDENTI NA UNIVERZITE V KRAKOVE V 15. A NA ZAČIATKU 16. STOROČIA

IULIA CAPROȘ

CAPROS, Iulia. Students from Košice at the University of Cracow in the fifteenth and early sixteenth centuries. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 249-266, Bratislava.

The focus of this study is the attendance of students from Košice at Cracow University until the 1520s, that is up to the decade of the Battle of Mohács and the first contacts with the Reformation in this town. After a brief introduction on the academic peregrination of students from Košice in general, the community of students who registered in Cracow is analysed, discussing events that influenced their attendance and led to an almost total cessation after 1529. Aspects such as field and duration of study, social status of students and their graduation are examined and commented upon. The article is supplemented by the listing of students from Košice who matriculated in Cracow. By means of this study, I hope to provide a detailed picture of the academic peregrination of students from one of the most important towns in present day Eastern Slovakia.

Education. University history. Academic peregrination.

Štúdiá sa zaoberá košickými študentmi, ktorí študovali na Krakovskej univerzite do 20. rokov 16. storočia, t. j. až po bitku pri Moháči a do začiatku šírenia reformácie v meste. Po stručnom úvode, venovanom cestám košických študentov za akademickým vzdelávaním vo všeobecnosti, nasleduje detailná analýza univerzitného štúdia Košičanov v Krakove, ako aj rozbor tých faktorov a udalostí, ktoré ich priviedli k štúdiu práve na tejto univerzite, a naopak, po roku 1529 zasa tých skutočností, ktoré spôsobili, že študenti začali hromadne uprednostňovať iné univerzity. Nebude chýbať ani porovnanie niektorých aspektov univerzitného vzdelávania vo všeobecnosti, napríklad sociálne postavenie študenta, predmet a dĺžka štúdia či získanie titulu. Súčasťou štúdie je aj zoznam košických študentov, zapísaných do roku 1529 na Krakovskej univerzite, v ktorom nechýba ani výška poplatku pri zápise a v prípade, že sú známe aj údaje o ukončení štúdia. Cieľom štúdie je poskytnúť lepší obraz o akademickej mobilitě študentov jedného z najdôležitejších miest dnešného východného Slovenska v čase jeho najväčšieho hospodárskeho a obchodného rozmachu a zároveň osvetliť podiel a úspešnosť Košičanov v univerzitnom vzdelávaní v danom období.

Až do začiatku 17. storočia nemali uhorskí študenti, vrátane študentov z oblasti dnešného Slovenska, možnosť študovať na domácich univerzitách. Všetky tri pokusy o založenie univerzít v Uhorsku z rozličných príčin pomerne rýchlo stroskotali, nie však pre nedostatok záujmu. Vysoký počet študentov, ktorí sa od 13. storočia zapisovali na rôzne zahraničné univerzity, dokazuje čoraz väčší záujem obyvateľov rozličných regiónov Uhorska o univerzitné vzdelanie. Väčšina týchto študentov pochádzala z najväč-

ších miest, pričom v 15. storočí Košice patrili medzi osem miest s najvyšším počtom študentov zapísaných na zahraničných univerzitách.¹

Košickí študenti sa začínajú objavovať na zahraničných univerzitách od konca 14. storočia. Od roku 1372, keď máme zachyteného prvého Košičana študujúceho na Pražskej univerzite, sa nám až do roku 1530 podarilo celkovo vypátrať 222 košických študentov, zapísaných na niektorej zo zahraničných univerzít. Nasledujúca tabuľka uvádza počty zapísaných študentov z Košíc na jednotlivých univerzitách v uvedenom období.

Univerzita (rok založenia)	Počet zapísaných študentov
Bologna (12. storočie)	2
Krakov (1364)	151
Florenca (1412)	3
Heidelberg (1385)	1
Lipsko (1409)	3
Padova (1222)	2
Pavia (1361)	1
Perugia (1308)	1
Praha (1347)	5
Siena (1246)	2
Tübingen (1476)	1
Viedeň (1365)	50
Celkový počet	222

Medzi najobľúbenejšie univerzity košických študentov patrila jednoznačne Krakovská univerzita, kde študovalo až 68 % z celkového počtu Košičanov zapísaných na zahraničných univerzitách, nasledovaná Viedenskou univerzitou s 22,5 %. Geograficky pomerne blízka Karlova univerzita v Prahe, by mohla predstavovať tretiu najčastejšiu voľbu, no nie práve najlepší stav zachovaných univerzitných prameňov nám nedovoľuje presnejšie vyhodnotiť počty zapísaných študentov. Udalosti 15. storočia mohli okrem toho spôsobiť, že Karlova univerzita stratila pre pomerne početných nemeckých obyvateľov Košíc svoju príťažlivosť. Len niekoľko košických študentov cestovalo za vzdelaním ďalej než na tieto tri spomenuté a relatívne blízke univerzity. Na talianske univerzity sa celkovo zapísalo 11 študentov. Išlo buď o dominikánskych mníchov, ktorých do Talianska poslali na štúdium teológie alebo zriedkavejšie o študentov, ktorí mali záujem o štúdium medicíny. Iba veľmi sporadicky sa košickí mešťania zapisovali na nemecké univerzity, počas celého 15. storočia to bolo len 5 študentov.

1 Pozri KUBINYI, András. Städtische Bürger und Universitätsstudien in Ungarn am Ende des Mittelalters. In MASCHKE, Erich - SYDOW, Jürgen (ed.). *Stadt und Universität im Mittelalter und in der früheren Neuzeit*. Sigmaringen : Jan Thorbecke Verlag, 1977, s. 162.

Krakov, do roku 1596 hlavné mesto Poľska a jedno z najdôležitejších hospodárskych centier krajiny, zohrával až do polovice 16. storočia významnú úlohu v poľsko-uhorských vzťahoch. Práve cez Krakov prechádzali obchodné trasy spájajúce Čechy a Uhorsko s pobaltskými regiónmi, ako aj cesty vedúce z Nemecka k Čiernemu moru. Mesto bolo dôležitou obchodnou križovatkou a významnou mierou sa podieľalo na obchode strednej a východnej Európy. Poľskí obchodníci mali zvýhodnený prístup na uhorské trhy, a obzvlášť intenzívne udržiavali obchodné vzťahy najmä so severnou časťou kráľovstva. Medzi ich hlavné obchodné ciele patrili aj Košice.² Prepojenie Košíc s Krakovom uľahčovala geografická blízkosť, dobré cestné spojenie a vzájomné väzby upevňovala aj narastajúca sláva Krakovskej univerzity.³

Po smrti kráľa Kazimíra roku 1370, ktorý roku 1364 Krakovskú univerzitu založil, nasledovalo krátke obdobie stagnácie. Až zásluhou kráľa Vladislava Jagelovského sa 26. júla 1400 činnosť univerzity obnovila, a na základe povolenia pápeža Bonifáča IX. boli otvorené štyri tradičné fakulty. Od samého začiatku musela Krakovská univerzita čeliť silnej konkurencii nemeckých univerzít, zakladaných na prelome 14. storočia, ako napríklad univerzity v Heidelbergu, Kolíne nad Rýnom, Erfürte či Würzburgu a od roku 1409 najmä univerzity v Lipsku. Na druhej strane, univerzita v Krakove profitovala zo sporov s geograficky blízkou a konkurenčnou univerzitou v Prahe, pretože v dôsledku týchto rozbrojov dalo mnoho študentov a pedagógov prednosť univerzitám v Lipsku a Krakove. Okrem toho sa prestíž Krakovskej univerzity od začiatku 15. storočia posilnila aj tým, že sa jej profesori jednoznačne priklonili k scholastickej filozofii a súčasne uznávali a obdivovali dedičstvo antického Grécka a Ríma a ich humanistické ideály. Profesori právnickej fakulty sa preslávili obranou záujmov štátu na všeobecných cirkevných konciloch v Kostnici roku 1414 a v Bazileji v rokoch 1431 – 1449, čím si získali nielen reputáciu schopných právnikov, ale zároveň posilnili aj medzinárodnú povesť Krakovskej univerzity.⁴

V prvej polovici 15. storočia vplývali na Krakovskú univerzitu dva významné ideologické prúdy. Prvým bolo husitské hnutie, ktoré však aj napriek relatívne intenzívnym kontaktom medzi Pražskou a Krakovskou univerzitou, nezapustilo v Poľsku hlbšie korene.⁵ Významnejšie a dlhodobejšie vplývali na univerzitu myšlienky humanizmu. Začiatky šírenia a vplyvu humanizmu možno datovať do konca 30. rokov 15. storočia, no

- 2 Pozri HALAGA, Ondrej R. Pakty vzájomnosti obchodných stredísk Krakova a Košíc. In *Historický časopis*, 1988, roč. 36, č. 2, s. 159-174. Ďalšie príspevky k tejto téme GAJDOŠ, Marián (ed.). *Urbs-provincia-orbis. Contributiones ad historiam contactuum civitatum Carpathicarum in honorem O. R. Halaga editae*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1993.
- 3 Pozri okrem iných aj DĄBROWSKI, J. Kraków a Węgry w wiekach średnich. In *Rocznik Krakowski*, 1911, roč. 13, s. 187-250; KOVÁCS, E. Vzťahy krakovskej univerzity k Slovensku za renesancie. In HOLOTÍK, L. (ed.). *Humanizmus a renesancia na Slovensku*. Bratislava : VSAV, 1967, s. 147-161; Idem. *A krakkói egyetem és a magyar művelődés*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1964; BACZKOWSKI, K. Die ungarischen Studenten an der Krakauer Akademie im 15. Jahrhundert. In SZÓGI, László - VARGA, Júlia (eds.). *Universitatis Budensis (1393 – 1995)*. Budapest : Bak-Fisch KFT 1997, s. 117-128.
- 4 Najnovšie spracovanie dejín Univerzity v Krakove: STOPKA, Krzysztof - BANACH, Andrzej Kazimierz - DYBIEC, Julian. *The History of the Jagiellonian University*. Cracow : Jagiellonian University Press, 2000.
- 5 MORAWSKI, Casimir. *Histoire de l'Université de Cracovie: Moyen Age et Renaissance*. 3 zv. Paris : Alphonse Picard et Fils and Cracow : G. Gebethner et Comp., 1900, 1903, 1905, tu zväzok 1, s. 161 n.

väčší vplyv začal nadobúdať až po roku 1450. Počas dvoch spomenutých koncilov mali krakovskí učitelia možnosť získať a nakúpiť knihy a staré rukopisy. Okrem niekoľkých spisov Cicera, Plinia, Senecu, Suetonia, Ovidia, Terencia a ďalších klasikov sa do Poľska dostali aj filozofické, politické a historické knihy a viacero diel predstaviteľov raného talianskeho humanizmu, ako napríklad Poggia Braccioliniho, Francesca Filelfiho, Lorenza Valla či Pietra Vergeria.⁶ Tieto diela pripravovali pôdu na šírenie nových myšlienok. Učitelia z rôznych krajín, najmä z Talianska začali prichádzať do Krakova, kam ich prilákala najmä možnosť slobodného vyjadrovania a propagovania humanistických ideálov.⁷ V období okolo roku 1449, keď humanistické ideály zapúšťali v spoločnosti korene, prebehla na univerzite reforma artistickej fakulty. V druhej polovici 15. a prvej polovici 16. storočia zohrali kľúčovú úlohu pri zlepšovaní reputácie Krakovskej univerzity aj dve ďalšie oblasti poznania, a to matematika a astronómia.

Pramene k akademickému životu študentov na Krakovskej univerzite sú pomerne dobre zachované a umožňujú podrobnejší rozbor. Na získanie predstavy o počte košických študentov študujúcich na tejto univerzite sú dôležité najmä tri pramene: a) zoznam študentov zapísaných na univerzitu zachovaný pre celé skúmané obdobie,⁸ b) register *Bursa Hungarorum*⁹ a c) kniha absolventov, ktorí získali titul, vydaná Muczkowskim.¹⁰ Z prvého zdroja som získala mená študentov, krajiny ich pôvodu, dátum zápisu na univerzitu a niekedy aj výšku zápisného. Pomocou druhého prameňa bolo možné identifikovať tých študentov, ktorí bývali v *Bursa Hungarorum* počas obdobia jej existencie. Kniha vydaná Muczkowskim zasa poskytuje prehľad o študentoch, ktorí štúdium na Krakovskej univerzite ukončili získaním akademického titulu – bakalárskeho (*baccalaureus*) alebo magisterského (*magister*). Okrem mena a pôvodu absolventa a roku ukončenia štúdia, prameň obsahuje aj mená úradujúcich dekanov v príslušnom roku, poradie študentov podľa ich úspešnosti pri skúškach a niekedy aj výšku poplatku za získanie titulu, prípadne ďalšie údaje, ktoré sa zvyčajne líšili od prípadu k prípadu. Snaha modernej historickej vedy o systematizáciu rôznych druhov informácií pomocou elektronických databáz viedla v Poznani k vzniku projektu, ktorého cieľom je príprava nového vydania zoznamov študentov zapísaných na Krakovskú univerzitu v období od roku 1400 do roku 1508 (*Matriculation Lists from the University of Cracow from 1400 to 1508*) pod

6 TOMIAK, Janusz J. The University of Cracow in the Period of Its Greatness: 1364 – 1549. In *The Polish Review*, 1971, roč. 16, č. 2, s. 33.

7 Pozri napríklad článok BACKOWSKA, Wanda. Die internationalen Beziehungen der Krakauer Akademie in der Zeit vom 15. bis zum Anfang des 16. Jahrhunderts. In SZÖGI, László - VARGA, Júlia (eds.). *Universitas Budensis 1395 – 1995*. Budapest : Bak-Fisch KFT, 1997, s. 79-87.

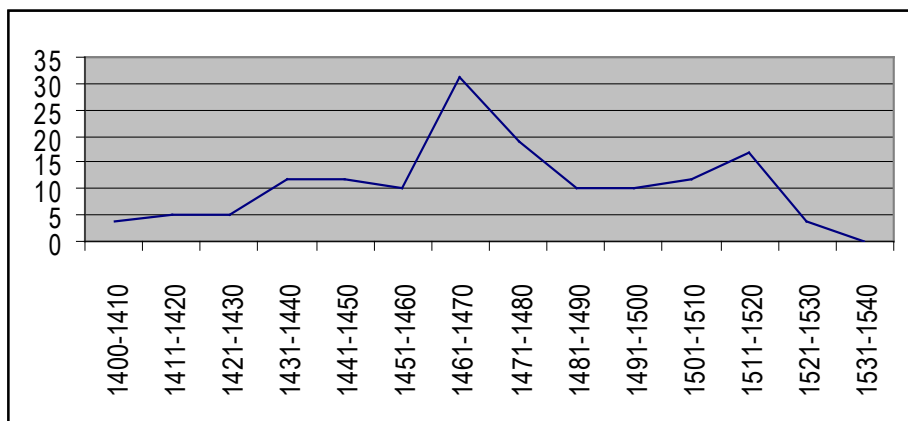
8 ULANOWSKI, Boleslaus (ed.). *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis, Tomus I, ab anno 1400 ad annum 1489*. Cracow : Typis et impensis Universitatis Jagellonicae, 1887; CHMIEL, Adam (ed.). *Album Studiosorum Universitatis Cracoviensis. Tomus II, ab anno 1490 ad annum 1551*. Cracow : Typis Universitatis Jagellonicae, 1892.

9 MILLER, J. F. (ed.). *Regestrum Bursae Cracoviensis Hungarorum nunc primum ex autographo Codice Bibliothecae Cracoviensis editum*. Budae : Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1831; SCHRAUF, Károly (ed.). *Regestrum Bursae Hungarorum Cracoviensis. A krakói magyar tanulóh-áza lakóinak jegyzéke (1493 – 1558)*. Budapest : MTA Kiadványa, 1893.

10 MUCZKOWSKI, Josephus (ed.). *Statuta nec non Liber Promotionum Philosophorum Ordinis in Universitate Studiorum Jagellonica ab anno 1402 ad annum 1849*. Cracow : Typis Universitatis, 1849.

vedením profesora Antoniego Gašiorowského.¹¹ Vďaka ochote a pomoci zostavovateľov som mohla túto databázu využiť aj v tejto štúdií.

Prvý zachovaný záznam o študentovi z Košíc, zapísanom na Krakovskej univerzite, pochádza z roku 1407, pričom v tom istom roku sa na univerzitu zapísali ďalší traja Košičania. Od tohto roku sa košickí mešťania zapisovali na univerzitu v Krakove takmer nepretržite až do roku 1529, keď tam štúdium ukončil „posledný“ košický študent. Zmienka o ukončení štúdia „ďalšieho“ košického študenta (*Joannes Andreae Czerwien-ski Ungarus d. Cassouiensis*) pochádza až z roku 1639 (!). Nasledujúci graf zobrazuje počty košických študentov na Krakovskej univerzite počas celého 15. a prvých troch dekád 16. storočia.

Ako som už spomenula, a jasne to ukazuje aj predchádzajúci graf, počet košických študentov na Krakovskej univerzite začal narastať už počas prvej dekády 15. storočia. Aj napriek morovým epidémiám v 30. rokoch 15. storočia, ktoré zapríčinili všeobecný pokles počtu zapísaných študentov na univerzite, Košičania sa na Krakovskú univerzitu zapisovali aj naďalej. Roku 1431 sa na univerzitu zapísali traja študenti z Košíc, v rokoch 1434 – 1437 to boli každoročne dvaja študenti. Najviac postihol mor mesto v rokoch 1438 a 1439, keď univerzita mala len zopár študentov, pričom medzi nimi nebol nikto z Košíc.¹² Od druhej polovice 15. storočia však dochádza k prudkému nárastu počtu zapísaných študentov tak vo všeobecnosti, ako aj osobitne Košičanov, a to najmä v 60. a 70. rokoch. Roku 1466 sa na Univerzitu zapísalo osem, roku 1463 šesť a roku 1474

11 Na tomto mieste by som chcela vyjadriť poďakovanie Izabele Skierskej, ktorá mi poskytla časť spomínanej databázy týkajúcej sa študentov pochádzajúcich z Košíc, ako aj ďalšie cenné informácie súvisiace s mojim výskumom. Pre ďalšie údaje pozri GAŠIOROWSKI, Antoni. Nad najstarszą Metryką najstarszego polskiego uniwersytetu: Album studiosorum Universitatis Cracoviensis 1400 – 1508. In *Roczniki historyczne*, 2000, roč. 66, s. 135-156.

12 FRANZE, Herbert. Herkunft und Volkszugehörigkeit der Krakauer Studenten des 15. Jahrhunderts. In *Deutsche Monatshefte in Polen*, 1938-9, č. 5, s. 18: „fuit autem per illam totam commutationem in Ciuitate Cracouiensi et cicumcirca grandis pestilencia“ takto je to zaznamenané na zozname zapísaných študentov z roku 1439.

štyria študenti z Košíc. Obľúbenosť univerzity stúpala krátko po uskutočnení vnútorných reforiem v rokoch 1449 – 1450, ktoré sa rozšírili aj v rokoch 1475 – 1476. Popularita univerzity medzi Košičanmi rástla aj v posledných rokoch 15. a v prvých rokoch 16. storočia. Prvé dve desaťročia 16. storočia, keď bola Krakovská univerzita silne ovplyvnená humanizmom, boli obdobím výraznej prosperity, vo veľkom sa čítali humanistickí autori a pravidelne sa vyučovala aj klasická gréčtina. V tom čase bola situácia ešte relatívne pokojná aj v Uhorsku, hoci krátko nato nastali v krajine krušné časy.

Keďže počet študentov prichádzajúcich z rôznych miest Uhorského kráľovstva na Krakovskú univerzitu bol vo všeobecnosti pomerne vysoký, roku 1470 bola založená *Bursa Hungarorum*. Spočiatku mala slúžiť ako ubytovňa pre chudobnejších študentov. Dohliadali tam na nich magister alebo bakalár, ktorých zvyčajne menoval senior *bursy*. Z takmer 75 Košičanov, ktorí sa od roku 1470 zapísali na Krakovskú univerzitu, sa len 12 z nich ubytovalo v *Bursa Hungarorum*. Vysvetlenie nízkeho počtu ubytovaných by mohlo byť rôzne, no tradičné tvrdenie, že *Bursa Hungarorum* bola určená pre chudobných študentov z Uhorska, v prípade Košičanov neplatí. Z porovnaní so zoznamom zapísaných študentov totiž vyplýva, že takmer všetci, ktorí sa ubytovali v *burse*, zaplatili zápisný poplatok, a niektorí z nich dokonca pochádzali z bohatých košických rodín. Napríklad Petrus Briger sa v *burse* ubytoval po absolvovaní bakalárskeho štúdia. Z toho možno usudzovať, že hoci bola *Bursa Hungarorum* spočiatku určená len pre chudobných študentov, neskôr sa pravidlá zmenili a otvorila sa študentom z rôznych spoločenských vrstiev. Do úvahy však prichádzajú aj ďalšie dôvody. Bývanie v *burse* mohli majetnejší študenti uprednostniť napríklad preto, že vyhľadávali spoločnosť krajanov, alebo dúfali, že si tak usporia nejaké peniaze, prípadne sa takto chceli uchádzať o miesto seniora *bursy*. To bol aj prípad istého Nicolausa z Košíc, ktorý roku 1470 zastával funkciu seniora *bursy pauperum*, pričom s najväčšou pravdepodobnosťou išlo práve o *Bursu Hungarorum* v jej prvom roku existencie.¹³

Celkovo však nízky počet ubytovaných študentov v *Bursa Hungarorum* svedčí o tom, že väčšina košických študentov bývala inde. Zámožnejší študenti, ktorí sa mohli spoliehať na finančnú podporu z domu či z iných zdrojov, alebo, ktorí mali v Krakove príbuzných či známych, si našli ubytovanie inde. Skupina posledne menovaných bola vďaka čulému obchodnému spojeniu Košíc s Krakovom dosť početná. Hoci privátne ubytovanie bolo finančne náročnejšie, poskytovalo väčšiu slobodu a pohodlie a znižovalo závislosť študentov od rôznych obmedzení disciplinárneho charakteru zo strany seniora, ktoré boli súčasťou ubytovacieho poriadku v *burse*. Navyše v 15. storočí vznikali v Krakove nové ubytovacie zariadenia, kde sa mohli študenti ubytovať bez ohľadu na svoj pôvod, sociálne pomery či národnosť a lákali najmä študentov nemeckého alebo slovanského pôvodu. Ako príklad možno uviesť *Bursu Jerusalem*, založenú kardinálom Zbigniewom, v ktorej bývalo viacero študentov z Uhorska, medzi nimi aj jeden Košičan. Inou významnou *bursou* pre zahraničných študentov, najmä prichádzajúcich z nemeck-

13 WISŁOCKI, Wladislaus (ed.). *Acta rectoralia almae Universitatis studii Cracoviensis ab anno 1469*. 2 zv. Cracow : Spółka wydawnicza polska, 1893 – 1897, tu zv. 1, s. 53, č. 242.

kých oblastí bolo *Contubernium Germanorum*, kde sa mohli ubytovať aj košickí študenti nemeckého pôvodu.¹⁴

Viacere výsledky výskumu naznačujú, že prevažná väčšina študentov Krakovskej univerzity pochádzala z miest a nie z vidieckeho prostredia. Preto možno predpokladať, že medzi krakovskými študentmi prevládali príslušníci mestskej buržoázie,¹⁵ čo sa dá vysvetliť mimoriadnym rozvojom miest v tomto období a čoraz väčšími požiadavkami na vzdelanie v rôznych zamestnaniach. Je pochopiteľné, že s rozvojom Košíc v 15. storočí rástol aj počet košických študentov na univerzitách. Šľachtický pôvod študenta sa zvyčajne vyznačil pri jeho mene v zozname zapísaných, no v prípade Košičanov som na takúto poznámku ani raz nenarazila. Jedným z najvýznamnejších košických rodákov, ktorý študoval na Krakovskej univerzite a neskôr stál na čele uhorskej cirkevnej hierarchie, je György Szatmári. Žiaľ, v zoznamoch zapísaných študentov sa jeho meno nedá jednoznačne identifikovať, hoci je nepochybné, že bez náležitého univerzitného vzdelania nemohol nikto v tom čase dosiahnuť takú kariéru ako on. Péter Farbaký sa domnieva, že študent zapísaný roku 1477 pod menom Georgius Stephani de Kaschovia by mohol byť György Szatmári, pretože jeho otec sa volal Stephan.¹⁶ Ak je táto domnienka pravdivá, György Szatmári sa zapísal na Krakovskú univerzitu ako 20-ročný, čo by zodpovedalo vtedajším zvyklostiam.

Keďže v 15. storočí bolo bežným zvykom zapisovať sa na univerzitu iba pod krstným menom, prípadne pod krstným menom študentovho otca, často je ťažké identifikovať rodinu niektorých študentov. Navyše ak chýbajú ďalšie doplnujúce údaje, presná identifikácia jednotlivých študentov je problematická, lebo často išlo o pomerne rozšírené a bežne používané krstné mená. V niekoľkých prípadoch sa vďaka uvedenému priezvisku podarilo identifikovať košických študentov pochádzajúcich z bohatých meštianskych rodín. Boli to Nicolaus Ladislai Knol, a pravdepodobne jeho brat Johannes Ladislai, obidvaja zapísaní roku 1437, Michael Swarcz de Kasschowia, zapísaný roku 1457, Jacobus Benedicti Thot de Cassowia, zapísaný roku 1475 a Petrus Petri (Briger) zapísaný roku 1513. V mnohých prípadoch, priezvisko pod ktorým sa študent zapísal na Krakovskú univerzitu, naznačuje povolanie otca alebo niektorého z jeho predkov. Napríklad *aurifaber/goldschmiedt*, čiže zlatník (Caspar aurifabri de Cassowia, zapísaný roku 1414 – 1415 či Petrus Bartholomei aurifabri de Cassowia, zapísaný roku 1455), *sutor*, čiže obuvník (Johannes Nicolai sutoris de Caschowia, zapísaný roku 1421), *cingulator*, čiže remenár (Laurencius Nicolai cingulatoris de Caschowia, zapísaný roku 1425), *institor*, čiže kupiec (Andreas Jacobi institoris de Cassowia, zapísaný roku 1448), *sellator*, čiže sedlár (Marcus Gregorii sellatoris de Cassowia, zapísaný roku 1448), *faber*, čiže remeselník alebo kováč (Andreas Andree fabri de Casschowia, zapísaný roku 1476) a *cromar*, čiže obchodník alebo kramár (Johannes Ladislai Kromar de Cassowia, zapísaný roku 1453;

14 Podrobný zoznam rôznych búr patriacich k Univerzite v Krakove uvádzajú STOPKA, Krzysztof - BANACH, Andrzej Kazimierz - DYBIEC, Julian. *The History of the Jagiellonian University*, s. 33n.

15 KANIEWSKA, Irena. Les étudiants de l'Université de Cracovie aux XVe et XVIe siècles (1433 – 1560). In JULIA, Dominique - REVEL, Jacques - CHARTIER, Roger (eds.). *Les Universités européennes du XVIe au XVIIIe siècle: Histoire sociale des populations étudiantes*. Paris : École des hautes études en sciences sociales, 1986, s. 124n.

16 FARBAKY, Péter. *Szatmári György, a mecénás*. Budapest : Akadémiai kiadó, 2002, s. 178.

Georgius Augustini Cratner alebo Cramer de Caschouia, zapísaný roku 1454). Študent zapísaný roku 1466 ako Andreas Nicolai Sartoris bol príslušníkom rádu dominikánov (*frater ordinis predicatorum de Casovia*).

Údaje o zaplatení zápisného poplatku a jeho výške uvádzané v zoznamoch zapísaných študentov napovedajú o spoločenskom pôvode a finančnom zabezpečení jednotlivých študentov. Podľa univerzitných štatútov mal každý študent, ktorý sa chcel zapísať na univerzitu zaplatiť zápisné, zvyčajne vo výške ôsmich poľských grošov (*grossi*). Zaplatenie zápisného sa vyznačilo v zozname ako *solvit* alebo *dedit totum*, niekedy vo forme skratiek *s* pre *solvit*, *d* pre *dedit* a *t* pre *totum*. Medzi zapísanými boli však aj študenti, ktorí si mohli dovoliť zaplatiť iba časť tejto sumy, čo univerzita akceptovala, alebo aj takí, ktorým pre ich obmedzené finančné prostriedky poplatok odpustila úplne. Niektorým študentom univerzita umožnila zaplatiť požadovanú sumu v jednorazových alebo postupných splátkach, pričom splatenie tohto dlhu bolo nevyhnutnou podmienkou k žiadosti o bakalársku skúšku. Z celkového počtu 151 zapísaných študentov z Košíc, v 133 prípadoch sa uvádza aj výška zaplateného poplatku, resp. údaj o nezaplatení z dôvodu chudoby. Nasledujúca tabuľka ukazuje počet a percento študentov v pomere k výške zaplateného zápisného poplatku.

Počet študentov	Výška zaplateného zápisného poplatku	V percentách (%)
29	totum 8 grossi	19
1	7 grossi	0,6
1	6 grossi	0,6
4	5 grossi	2,6
56	4 grossi	37
16	3 grossi	10,5
21	2 grossi	14
4	1 grossi	2,6
1	pauper	0,6
18	k dispozícii nie sú žiadne informácie	12,5
Celkovo: 151		100 %

Podľa údajov v tabuľke, viacero košických študentov zaplatilo poplatok v plnej výške, z čoho možno usudzovať na ich pomerne dobrú finančnú situáciu. Väčšina študentov (37 %) však zaplatila len polovicu celkového poplatku, t. j. 4 groše (*grossi*), medzi nimi aj študenti pochádzajúci zo spomínaných pomerne zámožných košických rodín. Iba jeden študent bol zaregistrovaný ako chudobný. Počet chudobných študentov bol však pravdepodobne vyšší, keďže pri 18 zaregistrovaných študentoch chýba údaj o zaplatenom poplatku, pričom práve výška požadovaného poplatku bola dôvodom, prečo sa mnoho študentov nakoniec na univerzitu ani nezapísalo. Ich počet v porovnaní s počtom študentov, ktorí zaplatili polovicu alebo dokonca celé zápisné, bol však zanedbateľný. Tieto skutočnosti nás vedú k záveru, že na univerzitách v 15. storočí študovali najmä

synovia zo zámožnejších rodín, ktoré si mohli dovoliť znášať všetky náklady spojené so štúdiom. Na druhej strane skutočnosť, že väčšina košických študentov sa rozhodla študovať na jednej z najbližších univerzít v meste, kde vďaka svojim kontaktom mohli pomerne lacno žiť, poukazuje na to, že ich finančné prostriedky neboli neobmedzené a že sa snažili vybrať si z viacerých možností tú lacnejšiu.

Zachované historické pramene o činnosti Krakovskej univerzity nám umožňujú zdokumentovať akademický život študenta od jeho zápisu na štúdium až po získanie titulu. Aby mohol byť študent prijatý na univerzitu, musel sa zapísať a zaplatiť zápisné. Ďalším krokom bolo prihlásenie sa na konkrétne prednášky. Hoci existoval odporúčaný rozvrh, študenti mali do istej miery možnosť riadiť sa vlastným výberom. Univerzitné štatúty požadovali, aby si každý zapísaný študent vybral študijného tútora, obyčajne spomedzi magistrov, ktorý bol potom zodpovedný za jeho akademické výsledky a správanie. Študenti, prijatí na Krakovskú univerzitu, museli mať pravdepodobne minimálne 14 rokov, pričom požiadavky na predchádzajúce vzdelanie sa konkrétne nešpecifikovali. Keďže však vyučovanie prebiehalo v latinčine, základné znalosti latinčiny boli samozrejmosťou. Na artistickej fakulte boli prednášky zostavené tak, aby si študenti mohli v prvých rokoch štúdia doplniť medzery v latinčine a zlepšiť si ju na požadovanú úroveň.¹⁷

Podobne ako iné univerzity v tomto období, aj Krakovská univerzita mala štyri fakulty, pričom absolvovanie artistickej fakulty sa považovalo za prvý krok v akademickom kariére študenta. Po získaní titulu na artistickej fakulte mohli jej absolventi učiť alebo pokračovať v štúdiu na niektorej z „vyšších“ fakúlt, medzi ktoré patrili právo, medicína a teológia. Akademický rok bol rozdelený na dva semestre, pričom zimný začínal v polovici októbra a letný v apríli. Nepovinné prednášky boli zvyčajne zaradené do obdobia medzi semestrami, takže výučba na univerzite prakticky prebiehala nepretržite po celý rok. Nevyučovalo sa iba počas hlavných náboženských sviatkov a v čase epidémií, ktoré však boli v tomto období pomerne časté. Výučba prebiehala na všetkých fakultách viac-menej rovnakým spôsobom, a to v týchto formách: prednášky (*lectiones*), praktické cvičenia (*exercitia*) a dišputy (*disputationes*). Počas prednášok sa nahlas čítali state z vybraných kníh, ktoré prednášajúci následne študentom podrobne objasnil a nadiktoval im komentáre. Dišputy sa konali väčšinou raz do týždňa a úlohou bakalárov bolo vyvrátiť argumenty magistrov. Zúčastňovali sa ich aj študenti, pričom sa museli do diskusií zapojiť presne určeným počtom výstupov.¹⁸ Ak študijný tútor písomne potvrdil, že študent absolvoval povinnú časť rozvrhu predpísaným počtom prednášok a dišput, mohol byť pripustený k skúške. Po jej úspešnom zvládnutí, tútor predložil odporúčanie, v ktorom záverečnou formulkou odporúčal, aby bol študentovi udelený titul prvého stupňa, bakalára umení (*baccalaureus*).¹⁹ Po získaní tohto titulu, väčšina študentov štúdium na univerzite ukončila. Ostatní sa pokúsili dosiahnuť titul magistra (*magister*) a absolvovali ďalšie prednášky vo vyšších ročníkoch artistickej fakulty. Počas tohto štúdia sa naučili aj základom metafyziky, filozofie morálky, prírodných vied a astronómie. Asi po

17 MORAWSKI, Casimir. *Histoire de l'Université de Cracovie*, zv. č. 3, s. 207n.

18 STOPKA, Krzysztof - BANACH, Andrzej Kazimierz - DYBIEC, Julian. *The History of the Jagiellonian University*, s. 42n.

19 Podrobnosti skúšobného poriadku uvádza MUCZKOWSKI, *Statuta nec non liber promotionum philosophorum ordinis*, s. I-CCXL (Statuta facultatis artium).

dvoch rokoch, keď bakalár absolvoval predpísané penzum Aristotelovej filozofie a všetky povinné predmety, mohol pristúpiť k druhej skúške. Na magisterskej skúške bola prítomná celá fakulta. Po úspešnom vykonaní skúšky, bolo zvyčajne úlohou prorektora, aby predniesol formulku, ktorou sa bakalárovi priznával titul magistra (*licentia promovendi*). Magistri získali právo prednášať a viesť dišputy tak na krakovskej, ako aj na ostatných univerzitách (*ius ubique docendi*). V ďalšom štúdiu mohli magistri pokračovať len po dvoch rokoch prednášania na krakovskej alebo inej univerzite. Keďže však museli znášať všetky náklady spojené s týmto vyučovaním, väčšina z nich po získaní *licentia* opustila univerzitné prostredie najmä z finančných dôvodov.²⁰

Pri zisťovaní, či študenti zapísaní na Krakovskú univerzitu získali neskôr aj titul, bola užitočnou pomôckou kniha od Muczkowského, aj keď obsahuje iba mená tých študentov, ktorí absolvovali štúdium na fakulte slobodných umení. Ani tu však nie je pri všetkých študentoch zaznamenané miesto ich pôvodu, preto identifikácia študentov z Košíc je závislá od presnosti uvedených údajov. Z tých sa nám podarilo zistiť, že počas skúmaného obdobia štúdium na Krakovskej univerzite získaním titulu ukončilo 49 košických študentov, z toho 38 bakalárov a 11 magistrov. Nasledujúca tabuľka porovnáva počet Košičanov s titulom z Krakovskej univerzity s počtom študentov zo severovýchodnej oblasti Uhorského kráľovstva, ako aj súhrnné čísla pre celé Uhorsko.²¹

Časové obdobie	Študenti z Uhorska (bakalári/magistri)	Študenti z východného Slovenska (bakalári/magistri)	Študenti z Košíc (bakalári/magistri)
1402 – 1425	21/2	13/2	3*/2
1426 – 1450	77/16	36/8	1/0
1451 – 1475	267/47	106/20	13/4
1476 – 1500	382/54	99/10	10/1
Celkovo za 1402 – 1500	747/119 [866]	254/40 [294]	27/7 [34]
1501 – 1530	–	–	11/4
Celkovo za celé obdobie 1400 – 1530	–	–	38/11 [49]

* 1 bakalár z Karlovej univerzity

Ako možno vidieť z tabuľky, počet Košičanov, ktorí úspešne ukončili štúdium na Krakovskej univerzite, je pomerne vysoký. Za prvé dve desaťročia 15. storočia len dvaja

20 Viac o obsahovej náplni štúdia na artistickej fakulte pozri MORAWSKI, *Histoire de l'Université, de Cracovie*, zv. 1, s. 218 n., v ktorej autor na základe preštudovaných originálnych certifikátov študentov podrobne opisuje obsahovú náplň štúdia.

21 Prameňmi pre údaje v druhom a treťom stĺpci tabuľky boli: GAŚSIOROWSKI, Antoni. Die Graduierten der Krakauer Universität im 15 Jh. im Lichte des 'Liber Promotionum Facultatis Artium in Universitate Cracoviensi'. In ADAMSKA, Anna - MOSTERT, Marco (eds.). *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*. Turnhout : Brepols, 2004, s. 247-265.

uhorskí študenti získali titul na Krakovskej univerzite, pričom obidvaja pochádzali z Košíc. V rámci regiónu východného Slovenska jedine Levoča v uvedenom časovom období predstihla Košice v počte absolventov, ktorí získali titul (31:13). Pritom počty Košičanov zapísaných na Krakovskú univerzitu boli vo všeobecnosti asi dvakrát vyššie ako počty zapísaných Levočanov.²²

Takmer všetci košickí študenti, ktorých sa nám podarilo identifikovať pomocou Muczkowského knihy, sú zaevidovaní aj vo všeobecnom zozname prihlásených študentov, zvyčajne dva až tri roky pred ukončením štúdia. V niektorých prípadoch sa pri porovnaní zoznamov prihlásených študentov so zoznamom študentov, ktorí získali titul bakalára, nedá jednoznačne určiť, o ktorého študenta išlo. Ako sa už spomínalo, dôvodom nejasností bol fakt, že študenti sa často prihlasovali len pod krstným menom, ktoré bolo pomerne rozšírené, preto neraz bolo, pod tým istým menom v tom istom roku zapísaných viacero študentov. V niektorých prípadoch je známy iba rok udelenia titulu, ale nedá sa zistiť, kedy sa študent na univerzitu zapísal. Boli to napríklad Georgius de Casschouia (získal titul magistra roku 1412), Stansilaus Caschouianus (titul bakalára získal roku 1494) a Thomas de Casszouia (titul bakalára získal roku 1521). V jednom výnimočnom prípade študent ukončil štúdium na Krakovskej univerzite s titulom magistra po tom, ako svoj prvý bakalársky titul získal na Karlovej univerzite. Bol to Georgius de Caschouia, zapísaný roku 1411 na zozname študentov, ktorí získali titul magistra. S najväčšou pravdepodobnosťou išlo o študenta nemeckého pôvodu, ktorý musel z Karlovej univerzity odísť po udalostiach roku 1409.

Analýza údajov v prípadoch tých študentov, ktorých sa podarilo dostatočne spoľahľivo identifikovať, ukázala, že po zápise na univerzitu im zvyčajne trvalo dva až päť rokov, kým sa prihlásili na bakalársku skúšku. Ďalšie dva roky potom trvalo, kým študenti vykonali magisterskú skúšku. Pochopiteľne, boli aj výnimky. Prípady, keď sa študent zapísal a zároveň vykonával bakalársku skúšku v tom istom roku naznačujú, že zapísanie sa na univerzitu bolo formálne podmienkou, ak chcel študent získať titul bakalára. Skutočnosť, že väčšina košických študentov získala titul bakalára v rozpätí dvoch až piatich rokov po zápise, svedčí o dobrej úrovni ich predchádzajúceho vzdelania, ktoré získali pravdepodobne na niektorej z košických mestských škôl. Preukázali dostatočné vedomosti a dokázali si splniť svoje študijné povinnosti v predpokladanom čase a získať titul podľa akademických kritérií.

Z porovnania počtu študentov zapísaných na univerzitu, s počtom študentov, ktorí získali titul, vyplýva, že nie všetci, ba dokonca ani nie väčšina z nich ukončila štúdium získaním titulu. V tomto období totiž nebolo vôbec výnimočné, keď študent ukončil štúdium bez získania titulu. Podľa Antoniho Gašiorowskeho, titul bakalára na Krakovskej univerzite získal približne len každý piaty a titul magistra dokonca len každý dvadsiaty študent.²³ V 16. storočí sa percento študentov, ktorí získali titul, dokonca ešte znížilo.²⁴

22 Pozri GAŠIOROWSKI, Antoni. O mieszczanach studiujących na uniwersytecie krakowskim w XV wieku. In BARTOSZEWICZ, Agnieszka et al. (eds.). *Aetas media, aetas moderna*. Warsaw : Instytut Historyczny Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, s. 660-662.

23 GAŠIOROWSKI, Antoni. *Die Graduierten der Krakauer Universität im 15 Jh.*, s. 248.

24 STOPKA, Krzysztof - BANACH, Andrzej Kazimierz - DYBIEC, Julian. *The History of the Jagiellonian University*, s. 46.

Pri košických študentoch je situácia podobná. Zo všetkých prihlásených študentov, ktorých sa podarilo podľa zoznamov identifikovať, 38 ukončilo štúdium s titulom bakalára, čo predstavuje 25 %, t. j. bakalárom sa stal každý štvrtý študent. Titul magistra získalo 11 študentov, čo je asi 7 % z celkového počtu, a teda magistrom sa stal približne každý štrnásty Košičan študujúci v Krakove. V obidvoch prípadoch bolo percento úspešnosti Košičanov v získavaní titulov na Krakovskej univerzite vyššie ako všeobecný priemer. Všetci študenti z Košíc, ktorí získali v Krakove magisterský titul, až na jednu výnimku (už spomínaný Georgius de Caschouia), tam predtým ukončili aj bakalárske štúdium. V štyroch prípadoch košickí študenti zapísaní na Krakovskej univerzite študovali aj na Viedenskej univerzite. Buď sa na Viedenskú univerzitu zapísali ešte pred zápisom na Krakovskú univerzitu, ako napríklad Andreas Jacobi institoris de Cassovia (zapísaný vo Viedni roku 1443 a v Krakove roku 1448), alebo až po zápise v Krakove, ako v prípade Johannes Ladislai de Caschowia (zapísaný v Krakove roku 1437 a vo Viedni roku 1439) a Petrus Petri de Cassovia (zapísaný v Krakove roku 1513 a vo Viedni roku 1519). Posledný z týchto štyroch prípadov bol Joannes Antonius Cassioviensis, ktorý v skúmanom období ako jediný Košičan študoval okrem Krakova aj na viacerých ďalších univerzitách. Titul bakalára získal na Krakovskej univerzite roku 1517 a následne sa jeho meno objavilo v zápisných registroch univerzity vo Viedni (1518), Padove (1520) a v Tübingene (1523). Na základe týchto údajov možno vysloviť záver, že v 15. a v prvých dvoch desaťročiach 16. storočia košickí študenti začínali a ukončili štúdium na tej istej univerzite a len vo výnimočných prípadoch študovali na viacerých univerzitách.

Mnoho zapísaných študentov ukončilo štúdium na fakulte slobodných umení bez toho, aby získali titul. Jedným z dôvodov mohli byť vysoké náklady spojené s ukončením štúdia. Viacerí študenti sa vrátili domov alebo odišli jednoducho bez toho, aby dosiahli nejaký titul. To napovedá o tom, že titul nebol pri štúdiu na zahraničnej univerzite hlavným cieľom a že jeho získanie nebolo pre väčšinu povolani nevyhnutné a jeho absencia nebránila v rozvoji kariéry. Treba však zobrať do úvahy aj možnosť, že viacero študentov prišlo do Krakova pôvodne z iného dôvodu a na univerzitu sa zapísalo iba kvôli študentským výhodám. Privilégiá boli študentom udelené už v období oficiálneho založenia univerzity. Napríklad o výške nájomného rozhodovala špeciálna zmiešaná komisia a majiteľ ho nemohol ľubovoľne zvyšovať. K ďalším výsadám patrilo oslobodenie od colných poplatkov na všetko, čo si študenti, ich rodičia, priatelia či zástupcovia priniesli so sebou do Krakova. Miestni mlynári a pekári mali zakázané vyberať od študentov prirážky za svoje služby. Kráľ dokonca menoval špeciálneho úžerníka spomedzi židovskej komunity v Krakove, ktorý mal študentom požičiavať peniaze za znížené úroky.²⁵ Hoci sa nedá s úplnou istotou povedať, že to tak naozaj bolo, predsa len je nepochybné, že viacerých, ktorí si mohli dovoliť zaplatiť poplatok, prilákali na univerzitu práve tieto študentské výhody.²⁶

25 Pre dodatočné informácie o študentských privilégiách pozri STOPKA, Krzysztof - BANACH, Andrzej Kazimierz - DYBIEC, Julian. *The History of the Jagiellonian University*, s. 11n.

26 KANIEWSKA, Irena. *Les étudiants de l'Université de Cracovie aux XVe et XVIe siècles*, s. 115. Podľa Kaniewskej sa takéto prípady naozaj vyskytovali, aj keď v Krakove neboli veľmi časté. Pozri aj MORAWSKI, Casimir. *Histoire de l'Université de Cracovie*, zv. 3, s. 246n.

Len niekoľko študentov, ktorí získali titul magistra, ostalo na univerzite a pokračovalo ďalej v štúdiu na jednej z vyšších fakúlt. Súčasne si hľadali nejaké učiteľské miesto, zvyčajne precvičovali s mladšími študentmi latinčinu, latinskú gramatiku a rétoriku. Keďže neexistujú príslušné pramene, nevieme nič o študentoch z Košíc na ostatných troch fakultách Krakovskej univerzity. O jednom košickom študentovi však vieme, že získal doktorát z medicíny na tejto univerzite. Bol ním už spomínaný Johannes Antoninus, ktorý sa roku 1515 zapísal na Krakovskú univerzitu a roku 1517 tam získal svoj prvý bakalársky titul. V ďalšom vzdelávaní pokračoval na Viedenskej univerzite, ktorú ukončil roku 1519 získaním svojho druhého bakalárskeho titulu a následne pokračoval v štúdiu medicíny na univerzitách v Padove (okolo roku 1520) a neskôr v Tübingene, kde roku 1523 získal doktorát z medicíny. Jedným z dôvodov, prečo odišiel z Krakova a začal študovať medicínu na iných univerzitách, mohla byť nie práve najlepšia úroveň tamojšej fakulty medicíny, ktorá v stredoveku ani v neskoršom období neposkytovala veľa možností na rozvoj. V mestách tohto regiónu vyštudovaní lekári nemali mnoho možností uplatnenia a len niekoľkí získali príležitosť zamestnať sa na kráľovských alebo biskupských dvoroch, či vstúpiť do služieb bohatých rodín a jednotlivcov. Fakulta medicíny nestála na solidných akademických základoch a bola pod silným vplyvom scholastikov. Okrem toho, vedomosti o ľudskom tele, ako aj stav poznania prírodných vied bol ešte v tom čase na dosť nízkej úrovni. Najlepšiu reputáciu vo výučbu medicíny malo v tom čase Taliansko, a to bol zrejme dôvod, prečo sa Johannes Antoninus rozhodol študovať práve tam.

Počet košických študentov na Krakovskej univerzite bol pomerne vysoký až do 30. rokov 16. storočia. Zmenu spôsobila neobyčajne zložitá politická situácia v Uhorsku na začiatku 16. storočia, najmä výsledky bitky pri Moháči roku 1526 a následné vojenské konflikty, v ktorých boli Košice a ich okolie spustošené. Tieto udalosti nepriaznivo ovplyvnili aj počet košických študentov v Krakove, až nakoniec prestali študovať na tamojšej univerzite úplne. Práve do tohto obdobia možno datovať začiatok postupného úpadku Krakovskej univerzity. Víťazstvo teológie a scholastickej filozofie nad progresívnymi myšlienkami humanizmu prispelo k tomu, že tradičná katolícka teológia získala na univerzite zvrchované postavenie. Univerzita sa tak stala baštou katolicizmu, čo spôsobilo odliv študentov pochádzajúcich z oblastí, kde sa už rozšírila reformácia. Títo študenti začali uprednostňovať najbližšie protestantské centrá vzdelanosti ako napríklad univerzity vo Winttenbergu, Frankfurt nad Odrou či Königsbergu. Krakovská univerzita stratila svoju medzinárodnú prestíž a od polovice 16. storočia nastáva 200-ročné obdobie jej pomalého úpadku, keď klesla na úroveň univerzity sotva miestneho významu.

Počas 15. storočia a v prvých troch desaťročiach 16. storočia sa Krakovská univerzita významnou mierou podieľala na získavaní akademického vzdelania obyvateľov Košíc. Počet Košičanov, ktorí strávili na tejto univerzite aspoň jeden semester je veľmi vysoký. V nasledujúcich dvoch storočiach nedosiahli košickí študenti také vysoké percento návštevnosti na žiadnej inej univerzite. Poznanie osudov študentov, ktorí na Krakovskej univerzite navštevovali prednášky a dišputy založené na princípoch humanistického učenia by nám pomohlo lepšie pochopiť vplyv univerzitného vzdelania na vtedajšiu dobu. Za celé 15. storočie sa však pre nedostatok vhodných prameňov dajú takéto informácie získať len v niekoľkých málo prípadoch. Jednoznačne však možno tvrdiť, že univerzit-

né vzdelanie bolo dôležitou pomôckou pri získavaní postavenia v mestskej komunite a nepriamo tým ovplyvňovalo aj život v meste. Početnosť košickej študentskej komunity na univerzite v Krakove svedčí jednak o vzdelanostnej úrovni košických mešťanov, a jednak aj o ich finančných možnostiach, vďaka ktorým si mohli dovoliť študovať v zahraničí, resp. financovali štúdium svojich príbuzných. Tento fakt spolu s ďalšími faktormi – ekonomický rozvoj, zapojenie sa mesta do miestnej i medziregionálnej politiky, sprievodné sociálne javy a náboženské zmeny – osvetľujú postavenie a úroveň Košíc na konci stredoveku.

Nasledujúci chronologický zoznam zachytáva študentov, ktorí sa do roku 1530 zapísali na Krakovskú univerzitu a ktorí majú ako mesto pôvodu uvedené Košice. Pri každom študentovi sa uvádza jeho meno tak, ako je zapísané v registroch univerzity, ďalej rok zápisu, výška zápisného (ak je uvedená), prípadne, ak sú známe, tak aj informácie o získanom titule.²⁷

* * *

1. Anthonius Joannis de Kaschowya, zapísaný 1407;
2. Clemens de Cassowya, zapísaný 1407, p[aupe];
3. Stephanus Petri Helbich de Caschowya, zapísaný 1407, baccalaureus 1408;
4. Stephanus Simonis de Kaschouia, 1407, 3 gr.;
5. Georgius de Caschouia, baccalarius Pragensis, magister 1411;
6. Johannes Petri de Kaszowia, zapísaný 1412;
7. Georgius de Casschouia, rok zápisu nie je známy, magister 1412;
8. Caspar aurifabri de Cassowia, zapísaný 1414/15, d. 4 gr, promisit residuum;
9. Georgius Debringer de Casschouia, zapísaný 1417, d.t.;
10. Johannes Nicolai sutoris de Caschouia, zapísaný 1421, d. 2 gr.;
11. Johannes Nicolai Gelnaczar de Cassovia, zapísaný 1424, 2 gr.;
12. Thomas Czenelcher de Caschowia, zapísaný 1424, d. 4 gr.;
13. Laurencius Nicolai cingulatoris de Caschowia, zapísaný 1425, 4 gr., baccalaureus 1429;
14. Ladislaus Bartholomei de Cassouia, zapísaný 1427;
15. Bartholomeus Stephani de Caschowia, zapísaný 1431, d. 4 gr.;
16. Cristiannus Martini de Caschowia, zapísaný 1431;
17. Ladislaus Nicolai Harnusch de Caschowia, zapísaný 1431, d. 2 gr., baccalaureus 1434;
18. Georgius Ladislai de Kaschowia, zapísaný 1434, d. 1 gr.;
19. Jacobus Ladislai de Kaschouia, zapísaný 1434, d. 1 gr.;
20. Jacobus Nicolai de Kassowya, zapísaný 1435, d. 2 gr.;
21. Paulus Andree de Kassowya, zapísaný 1435, d. 3 gr.;

27. Pramene použité pri zostavovaní tohto zoznamu sú uvedené v poznámkach č. 8, 9, 10, a 11. Použité skratky sú vysvetlené na s. 256.

22. Jacobus Bartho(lomei) de Cassouia, zapísaný 1436, 2 gr.;
23. Jeronimus Ladislai de Cassouia, zapísaný 1436, 4 gr.;
24. Johannes Ladislai de Caschowia, zapísaný 1437, 4 gr., zapísaný na univerzitu vo Viedni 1439;
25. Nicolaus Ladislai Knol de Caschowia, zapísaný 1437, 4 gr.;
26. Mathias Georgii de Kassouia, zapísaný 1440, d. 3 gr.;
27. Johannes Jacobi de Caschowia, zapísaný 1441, d.t.;
28. Johannes Nicolai de Caschowia, zapísaný 1441;
29. Georgius Cristianni de Caschovia, zapísaný 1444, d. 4 gr.;
30. Augustinus Nicolai Hersberg de Casschouia Hungarica, zapísaný 1446, d.t.;
31. Marcus Gregorii sellatoris de {Coschicze} Cassouia, zapísaný 1448, d. 4 gr.;
32. Thadeus Thadei de Cassouia, zapísaný 1448, d. 5 gr.;
33. Andreas Jacobi Institoris de Cassovia, zapísaný 1448, d. 3. gr.; zapísaný na Univerzitu vo Viedni 1443;
34. Laurencius Martini Zadinbaom de Cassouia, zapísaný 1449, 5 gr.;
35. Nicolaus Michaelis de Cassouia, zapísaný 1449, d.t.;
36. Petrus Ladislai Kalman de Cassowia, zapísaný 1449, 5 gr.;
37. Benedictus Stephani de Cassovia, zapísaný 1450, 4 gr.;
38. Petrus Petri de Kasovia, zapísaný 1450, 3 gr.;
39. Johannes Ladislai Kromar de Cassouia, zapísaný 1453, d.t.; baccalaureus 1457;
40. Georgius Augustini Cramer de Caschouia, zapísaný 1454, d. 4 gr.; baccalaureus 1456; magister 1460;
41. Georgius Jacobi Gruesz de Caschouia, zapísaný 1454, d. 4 gr. t.;
42. Maternus Nicolai Swerer/Ewerer? de Casschouia, zapísaný 1454, d. 2 gr.;
43. Valentinus Cristianni de Casschouia, zapísaný 1454;
44. Nicolaus Petri de Cassowia, zapísaný 1455, 4 gr. d.; baccalaureus 1456; magister 1458; decan 1468;
45. Petrus Bartholomei aurifabri de Cassowia, zapísaný 1455, 4 gr. d.;
46. Michael Swarcz de Kasschowia, zapísaný 1457, 2 gr.; baccalaureus 1463;
47. Johannes Felnek de Cassowia, zapísaný 1458, 3gr.;
48. Stephanus Johannis Czethmar de Casszowia, zapísaný 1462, 2gr. (t); baccalaureus 1463;
49. Michael Bartholomei de Cassowya, zapísaný 1461, d. 3 gr (tt);
50. Johannes Joannis de Cashovia, zapísaný 1462, 3 gr.;
51. Laurencius Andree de Casshouia, zapísaný 1462, 3 gr.;
52. Thomas Anthonii de Cashouia, zapísaný 1462, 1 gr.;
53. Bernardus Weyser Johannis de Casszovia dioc. Agriensis, zapísaný 1463, d. 4 gr.;
54. Johannes alias Myelth de Cassovia, zapísaný 1463, 2 gr. d.;
55. Johannes Sparsgelth de Cassouia, zapísaný 1463, 2 gr d.;
56. Nicolaus Stephani de Casschovia dioc. Agriensis, zapísaný 1463, d. 4 gr.; v roku 1470 sa spomína ako baccalaureus a magister, senior bursae pauperum;
57. Paulus de Casszowya, zapísaný 1463, 3 gr.;
58. Vlricus de Cassovia, zapísaný 1463, 2 gr d.;
59. Bartholomeus Johannis de Caschovia, zapísaný 1464, 4 gr.;

60. Caspar Bartholomei de Casszouia, zapísaný 1465, 3 gr d.;
61. Mathias Panilaslo de Cassouia, zapísaný 1465, t.d.; baccalaureus 1469;
62. Johannes Johannis de Casouia, zapísaný 1466, 4 gr.;
63. Andreas Nicolai Sartoris, frater ordinis Predicatorum de Casovia, zapísaný 1466, s.t.;
64. Dominicus Danielis de Cassouia, zapísaný 1466, 4 gr. d.;
65. Johannes Pauli de Cassowia, zapísaný 1466, 2 gr. d.;
66. Marcus Nicolai de Cassowia, zapísaný 1466, 4 gr; baccalaureus 1470;
67. Petrus Ambrosii de Cassowia, zapísaný 1466, d. 4 gr, t.; baccalaureus 1469;
68. Urbanus Laurencii de Cassowia, zapísaný 1466, t.d.;
69. Valentinus Stephani de Caschovia, zapísaný 1466, s.t.;
70. Augustinus Caspar de Cassowia, zapísaný 1467, 4 gr.;
71. Johannes Ambrosii de Cassowia, zapísaný 1467, 4 gr.;
72. Johannes Georgii de Casschowia, zapísaný 1467;
73. Nicolaus Johannis de Cassowia, zapísaný 1467, s.t.;
74. Gregorius Valentini filius de Kaszovia, zapísaný 1468, d. 2 gr.;
75. Petrus Petri de Cassovia, zapísaný 1468, s. 4 gr.;
76. Johannes Pauli Magni de Cassouia, zapísaný 1469, s.t.;
77. Cristiannus Ladislai de Caszowia, zapísaný 1470, d.t.;
78. Lucas Georgii de Cassouia, zapísaný 1470, d. 7 gr.; baccalaureus 1472;
79. Stephanus Petri de Caszovia, zapísaný 1470, d.t.;
80. Johannes Stephani de Cassouia, zapísaný 1471, 1 gr; baccalaureus 1475;
81. Michael Laurencii de Caschouia, zapísaný 1471, 4 gr; baccalaureus 1473; magister 1477;
82. Melchior/Melchiel Simonis de Kaszowya, zapísaný 1473, d. 4 gr.;
83. Anthonius Gregorii de Cassovia, zapísaný 1474, 4 gr. d.; baccalaureus 1476;
84. Johannes Andree de Kaszowia, zapísaný 1474, s. 8 gr.;
85. Johannes Johannis de Kaszowia, zapísaný 1474, s. 4 gr.;
86. Georgius Nicolai de Kaschovia, zapísaný 1474, s. t.;
87. Jacobus Benedicti Thot de Casszowia, zapísaný 1475, s. 4 gr.;
88. Martinus Valentini de Caschovia, zapísaný 1475, s.t.; oculista;
89. Andreas Andree fabri de Casschovia, zapísaný 1476, d. 2 gr.;
90. Andreas Jacobi Cipsar de Casschovia, zapísaný 1477, st. tt.;
91. Georgius Stephani de Kaschovia, zapísaný 1477, s. 6. gr.; baccalaureus 1481;
92. Johannes Cristianni de Kaschovia, zapísaný 1477, s.t.; baccalaureus 1480;
93. Balthasar de Caschouia, zapísaný 1478, s. 3 gr.;
94. Gabriel Mathie de Cassouia, zapísaný 1478, s.t.;
95. Michael Michaelis de Cassowia, zapísaný 1478, s.t.;
96. Martinus Galli de Casschouia, zapísaný 1479, 4 gr.;
97. Michael Johannis de Casschouia, zapísaný 1479, 4 gr.;
98. Thomas Michaelis de Casschouia, zapísaný 1479, s. 4 gr.;
99. Melchior Martini de Cassouia, zapísaný 1481, s.t.;
100. Andreas Stephani de Cassowia, zapísaný 1482, s. 3 latos gr; baccalaureus 1485;
101. Franciscus Francisci de Cassouia, zapísaný 1484, s. 4 gr.;

102. Matheus Johannis de Casschouia, zapísaný 1484, s. 4. gr.; baccalaureus 1489;
103. Caspar Pauli de Cassovia, zapísaný 1485, s. 4 gr.;
104. Jacobus Johannis de Cassovia, zapísaný 1485, s. 3 latos gr.; baccalaureus 1490;
105. Ladislaus Johannis de Cassovia, zapísaný 1485, s. 3 latos;
106. Laurencius Laurencii de Caschowia, zapísaný 1485, s. 3 latos gr.; baccalaureus 1487;
107. Johannes Mathie de Casschovia, zapísaný 1486, s. 4 gr.;
108. Thomas Nicolai de Caschouia dioc. Agriensis, zapísaný 1487, s.t.;
109. Johannes Johannis de Caschowia, zapísaný 1491, s. 4 gr.; baccalaureus 1494;
110. Andreas Stephani de Casschovia dioc. Agriensis, zapísaný 1493, s.t.;
111. Martinus Pauli de Casschouia dioc. Strigoniensis, zapísaný 1493, s.t.;
112. Stansisl. Caschouianus, rok zápisu nie je známy; baccalaureus 1494;
113. Nicolaus Pazoth de Caschouia, rok zápisu nie je známy, spomína sa v roku 1496 in Acta Rectoralia;
114. Bartholomeus Petri Bak de Caschouia Strigoniensis, zapísaný 1498, 2 gr.; baccalaureus 1499;
115. Joannes Dominici de Caschouia, zapísaný 1498, 2 gr.;
116. Michael Michaelis de Cassovia Strigonensis, zapísaný 1499, 4 gr.; baccalaureus 1502; magister 1505;
117. Michael Simonis de Casschovia, zapísaný 1499, 3 gr.; baccalaureus 1503;
118. Cristoforus Benedicti de Caschowia, zapísaný 1500, s. 4 gr.;
119. Martinus Mathie de Cassovia Hungarie, zapísaný 1501, 4 gr.; baccalaureus 1503; magister 1510;
120. Valentinus Michaelis de Cassovia, zapísaný 1501, 4 gr.; baccalaureus 1503;
121. Andreas Nicolai de Cassovia, zapísaný 1502, s.;
122. Gregorius Andree de Cassovia, zapísaný 1502, s. 4 gr.; baccalaureus 1505; magister 1510;
123. Cristoforus Johannis de Kassouia, zapísaný 1502, 4 gr. s.; baccalaureus 1503;
124. Petrus Baltazar de Cassouia, zapísaný 1503, s. 4 gr.; baccalaureus 1504;
125. Cristoferus Pauli de Cassovia, zapísaný 1504, s.t.;
126. Wolfgangus Wolfgangi de Casszovia, zapísaný 1504, s. 5 gr.;
127. Johannes Georgii de Cassovia, zapísaný 1505, 4 gr.;
128. Thomas Clementis de Kaschovia, zapísaný 1507, s. 2 gr.;
129. Venceslavus magister Cassovinus, zapísaný 1509;
130. Johannes Cassovius, zapísaný 1509;
131. Martinus Blasii de Caschvbia, zapísaný 1511; baccalaureus 1518;
132. Caspar Johannis de Cossovia dioc. Agriensis, zapísaný 1512, 4 gr. s.;
133. Petrus Petri de Casszovia dioc. Agriensis, zapísaný 1513, gr. 4 s.; baccalaureatus, 1514; magister 1519; zapísaný na Viedenskú univerzitu 1519;
134. Valentinus Stephani de Casschouia dioc. Agriensis, zapísaný 1513, t.s.;
135. Nicolaus de Cassouia, zapísaný 1513-14;
136. Joannes Antoninus Cassoviensis / Johannes Anthony de Casschouia dioc. Agriensis, zapísaný 1515, s. 4 gr.; baccalaureus 1517, zapísaný na Univerzitu vo Viedni 1518; cca 1520 v Padove; v Tübingene 1523;

137. Johannes Oszwaldi de Cassovia dioc. Strigoniensis, zapísaný 1517, s. 4 gr; baccalaureus 1519;
138. Johannes Johannis de Cassovia dioc. Strigoniensis, zapísaný 1517, s. 4. gr.;
139. Johannes Balthazar de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1517, s. 4 gr.;
140. Laurentius Stephani de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1517, s. 4 gr.;
141. Georgius Romuli de Caschouia dioc. Strigoniensis, zapísaný 1517, s. 2 gr.;
142. Michael Michaelis de Caschovia dioc. Agriensis, zapísaný 1517, s. 4 gr.;
143. Matheus Barnabe de Casau, dioc. Agriens., zapísaný 1517;
144. Volffgangus Johannis de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1518, 4 gr. s.;
145. Cristophorus Johannis de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1518, t.s.; magister 1518;
146. Paulus Thome de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1519, 2 gr.;
147. Johannes Stephani de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1519, 2 gr. s.; baccalaureus 1519;
148. Johannes Caspar de Cassovia dioc. Agriensis, zapísaný 1521, s.t.;
149. Christophorus de Cassovia, zapísaný 1521;
150. Thom. de Casszouia, rok zápisu nie je známy; baccalaureus 1521;
151. Symon Johannis de Caschovia dioc. Strigoniensis, zapísaný 1529, 4 gr. s.

STUDENTEN AUS KOŠICE (KASCHAU) AN DER UNIVERSITÄT VON KRAKAU IM 15. UND FRÜHEN 16. JAHRHUNDERT

IULIA C A P R O S

Im Zentrum dieser Untersuchung steht das Studium von Studenten aus der Stadt Košice (Kaschau) an der Universität Krakau bis Anfang der 20er Jahre des 16. Jahrhunderts, d.h. also bis zum Zeitpunkt der Kämpfe von Mohács und dem ersten Kontakt Kaschaus mit der Reformation. Nach einer kurzen Einleitung allgemein zur akademischen Peregrination Kaschauer Studenten wird zunächst die Gemeinschaft der Studierenden aus dieser Stadt an der Universität von Krakau analysiert. Historische Ereignisse, die einen Einfluss auf das Ansteigen und Sinken der Zahl der Studenten aus Košice in Krakau hatten, wie auch die Gründe für das völlige Ausbleiben von Kaschauer Studierenden in Krakau nach 1529 werden erläutert und weitere Aspekte wie die Studiendauer, die bevorzugten Studienfächer, der soziale Rang der Studenten und ihr Studienabschluss untersucht. Dieser Text wird durch eine detaillierte Auflistung aller im Forschungszeitraum in Krakau immatrikulierter Studenten aus Košice vervollständigt. Das Ziel meiner Arbeit ist es, dem Leser ein genaues Bild von der akademischen Wanderungsbewegung von Studenten einer der bedeutendsten Städte in der heutigen Ostslowakei zu vermitteln.

(NE)ZÁJEM ŽEN O ÚČAST V POLITICE NA STRÁNKÁCH ČESKÉHO ŽENSKÉHO TISKU VE DRUHÉ POLOVINĚ 19. STOLETÍ A NA POČÁTKU 20. STOLETÍ*

MARIE BAHENSKÁ

BAHENSKÁ, Marie. Interest and lack of interest of women in participation in politics according to Czech women's magazines from the second half of the nineteenth and beginning of the 20th centuries. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 267-288, Bratislava.

The study is concerned with the political activities of women in the Czech Lands in the second half of the 19th and at the beginning of the 20th centuries, especially the movement to gain the right to vote, and with the picture of this process in the press of the time. The method of promoting women's demands, changes in the definition of the women's question and specific features of the Czech women's movement are traced on the basis of analysis of several women's magazines.

Czech Lands. Political activities of women. Women's magazines.

Téma zájmu, či nezájmu žen o aktivní politickou činnost se v naší i evropské historiografii objevuje jako předmět historického zkoumání zejména v posledním desetiletí poměrně často, především v souvislosti s rozvojem bádání o tzv. dějinách žen a problematice gender.¹

V porovnání s možnostmi, kterých se ženám v českých zemích v 19. století dostávalo na poli výchovatelelském, charitativním, kulturním a spolkovém, byla politická scéna dlouho pouhou popelkou. S trochou nadsázky lze konstatovat, že až do počátku 20. století nemohla ženám nabídnout vlastně nic – volební právo neměly, účast v politických stranách jim byla zakázána, ženské spolky nesměly být podle §30 říšského zákona z roku 1867 politického rázu.² Už v dobových komentářích se přiznává, že „zákonodárství naše vylučuje ženy z veřejného vzdělání politického a z veřejné činnosti politické naprosto ... z pasivního práva volebního jsou u nás ženy naprosto vyloučeny, pokud jde o aktivní

1 Viz např. NEUDORFLOVÁ, Marie. *České ženy v 19. století. Úsilí a sny, úspěchy a zklamání na cestě k emancipaci*. Praha : Janua, 1999, 447 s.; BUREŠOVÁ, Jana. *Proměny společenského postavení českých žen v první polovině 20. století*. Olomouc : Katedra historie Univerzity Palackého, 2001, 506 s.; ELSHTAINOVÁ, Jean Bethke. *Veřejný muž, soukromá žena : Ženy ve společenském a politickém myšlení*. Praha : Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1999, 373 s.; HORSKÁ, Pavla. *Naše prababičky feministky*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 124 s.; LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999, 300 s.; PEŠEK, Jiří - LEDVINKA, Václav (eds.). *Žena v dějinách Prahy : Sborník příspěvků z konference Archivu hlavního města Prahy a Nadace pro gender studies 1993*. Praha : Archiv hlavního města Prahy, 1996, 436 s.; MALÍNSKÁ, Jana. *Žena do politiky nesmí – proč? Vzdělání a postavení žen v české společnosti v 19. a na počátku 20. století*. Praha : Sociologické nakladatelství (SLON)/Libri, 2005, 173 s.; ABRAMSOVÁ, Lynn. *Zrození moderní ženy : Evropa 1789 – 1918*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2005, 367 s.; BAHENSKÁ, Marie. *Počátky emancipace žen v Čechách. Dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha : Libri/Sociologické nakladatelství (SLON), 2005, 171 s.

2 Podrobněji viz např. MALÝ, Karel. *České právo v minulosti*. Praha : Orac; Pacov : Nuga, 1995, s. 240-241.

*právo volební, tu především v obcích mají ženy právo hlasovací, jestliže platí náležitou daň, ale právo to nemohou vykonati osobně, nýbrž jen zástupcem. ... V městech majících samostatná statuta, jako je Praha a Liberec, jsou ženy z volebního práva vůbec vyloučeny.*³

Po porážce revoluce v roce 1848, kdy se manželky a příbuzné vlastenců velice aktivně zapojovaly do probouzejícího se vlasteneckého dění,⁴ byť opět převážně v rovině kulturní a vzdělávací, následovalo několik desetiletí pasivity a návrat žen do sféry soukromé. Od poloviny 60. let 19. století se situace sice zlepšila v souvislosti s nástupem tzv. konstituční či liberální éry, přesto se však až do konce dlouhého 19. století veřejná činnost žen dotýká stále týchž oblastí – dobročinné práce ve prospěch chudiny a sirotků, zakládání spolků s charitativním a vzdělávacím programem, pořádání bazarů a loterií, jejichž výtěžek připadal obvykle na vlastenecké či dobročinné účely. Prvořadá byla pro práci a působení ženy nicméně stále privátní sféra, tedy rodina a domácnost, v jejím rámci měla plnit své hlavní povinnosti, vše další byl jakýsi nadstandard.⁵ Zároveň je ale nutné připomenout, že práce žen v domácnosti byla přinejmenším do nástupu éry industrializace vnímána pro rodinu jako velmi důležitá z hlediska hospodářského⁶ a rozhodně se jí nedostávalo podceňování. Významná byla také úloha ženy jako vychovatelky nové, vlastenecky a uvědoměle smýšlející generace, i to může být chápáno jako vyjádření jistého politického postoje.

Přes všechna omezení, ať už daná zákonem nebo „pouhými“ zvyklostmi, je však už od druhé poloviny 60. let 19. století patrný zájem žen o dění odehrávající se mimo kruh rodiny. Dokladů pro toto tvrzení existuje celá řada, namátkou uveďme např. náplň dopisů mezi Karolinou Světlou a Eliškou Krásnohorskou,⁷ zrod řady nových ženských spolků (z těch známějších jmenujme alespoň Americký klub dam v roce 1865, Tělocvičný spolek paní a dívek pražských v roce 1869, Ženský výrobní spolek český v roce 1871), růst zájmu o studium na nově zakládaných městských nebo spolkových dívčích

3 O právním postavení žen v právu rakouském. In *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 2, s. 28.

4 Typickým příkladem veřejné vlastenecké práce byla např. činnost sester Reissoových, zejména Antonie (známé též pod pseudonymem Bohuslava Rajska), která založila už v polovině 40. let 19. století dívčí školu. Johanna (provdaná Fričová) byla předsedkyní nově vzniklého Spolku Slovanek. K velmi aktivním vlastenkám patřila také spisovatelka Honorata Zapová. Podrobněji viz PODLIPSKÁ, Sofie (ed.). *Z let probuzení. Paměti a korespondence Bohuslavy Rajske. Kniha 1. a 2.* Praha : Ženská bibliotéka, 1872; *Kniha 3.* Praha : Ženská bibliotéka, 1873; TRAUB, Hugo (ed.). *Paměti Josefa V. Friče.* Praha : Evropský literární klub, 1939, 303 s.; Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond (dále f.) Spolek Slovanek (1848 – 1849), 1 karton (dále k.); ŠTĚPÁNOVÁ, Irena. Obrazy a zrcadla. Etnografika a slavnosti v díle manželů Zapových. In *Český lid*, 2006, roč. 93, č. 2, s. 137–151.

5 Zcela jednoznačně se k poměru veřejné a soukromé činnosti žen stavěla např. Marie Riegrová-Palacká: „Kdo pak zanedbává svou povinnost, ... aby dělal něco, dejme tomu i dobrého, co ale není jeho povinností, nemá žádné zásluhy.“ Riegrová-Palacká dceři Marii, 23. 5. 1869. Archiv Národního muzea v Praze (dále ANM), f. Marie Červinková-Riegrová, k. 4, složka 4/3 – dopisy od matky z let 1860 – 1891.

6 Srov. LUŽICKÁ-SRBOVÁ, Věnceslava. *Žena ve svém povolání.* Praha : Ženský svět, 1872; LUŽICKÁ-SRBOVÁ. *Činnost ženy v domácnosti.* Praha : Přednášky spolku Domácnost', č. 1, 1886; PODLIPSKÁ. *Studie o práci.* Praha : Přednášky spolku Domácnost', č. 3, 1889.

7 SVĚTLÁ, Karolina. *Z literárního soukromí. 2. díl.* Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, 729 s.; ŠPIČÁK, Josef (ed.). *Polemika s dobou : Karolina Světlá ve vzpomínkách a korespondenci současníků.* Praha : Odeon, 1969, 267 s.

školách⁸ nebo obsah nově zakládaných ženských časopisů. Právě posledně zmiňovaný pramen nám může být bohatým zdrojem informací o vztahu žen k politické činnosti a o jejich zájmu na věcech veřejných v místním i světovém měřítku.

Vůbec první český ženský časopis čtrnáctideník *Lada* začal vycházet v dubnu 1861 pod redakcí Antonie Körschnerové-Melišové. *Lada* – s podtitulem *Belletristický a modní časopis* – se orientovala především na kulturní a společenské události, prostor zde dostávaly básnické a prozaické příspěvky a zčásti také naučné články. Nejzajímavější částí časopisu je rubrika nazvaná *Feuilleton*, která zaplňovala téměř polovinu obsahu každého čísla. V tomto oddíle se připomínaly důležité společenské události z celých Čech (především divadelní představení, plesy, sbírky, vydané knihy), novinky z oblasti školství, otiskovaly se zde také křížovky a rébusy. Samostatnou, už ryze ženskou část pak tvořila *Praktická část Lady*, která obsahovala nejružnější rady pro domácnost, kuchařské recepty, předlohy střihů a výšivek a *Modní list* – grafiky zachycující dobové módní oblečení. Náročná a bohatá grafická úprava si však vynutila opakované zvyšování ceny, což vedlo k zániku *Lady* v roce 1865.

Témata vztahující se k politice a články, případně glosy a zprávy s politickými náměty najdeme až v časopisech mladších, v nichž je patrný zájem o jiné než jen tradiční ženské náměty a které se postupem doby názorově vyhraňují.

Pravděpodobně nejznámějším mezi ženskou čtenářskou obcí a zároveň nejdéle vycházejícím titulem byly v průběhu 19. století *Ženské listy*.⁹ Začaly vycházet v roce 1872 jako zvláštní příloha rodinného a společenského týdeníku *Květy* pod redakcí spisovatelky Věnceslavy Lužické-Srbové. Příloha měla rozsah maximálně šesti stran, obsahovala úvodní článek a kratší literární příspěvky, ale jednoznačně převažovaly recepty, rady ohledně vedení domácnosti, objevovaly se také připomínky výročí slavných osobností. Během roku 1872 bylo vydáno jen sedm čísel. Pod upraveným názvem *Ženské listy. Časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských* bylo vydávání obnoveno roku 1874 díky nakladatelství Františka Urbánka, opět za redigování Lužické-Srbové, vyšla však jen čtyři čísla. K oběma neúplným ročníkům časopisu měla značné výhrady Karolina Světlá¹⁰, za viníka považovala jejich redaktorku a pokoušela se ji nahradit schopněj-

8 Památník českých učitelek : U příležitosti 30. ročnice c.k. českého ústavu ku vzdělání učitelek v Praze. 1870 – 1900. Praha : 1900; Pamětní spis na oslavu pětadvacetiletého trvání Městské vyšší dívčí školy. Praha : 1888; První výroční zpráva soukromé střední školy dívčí spolku Minerva. Praha : 1891; KRÁSNOHORSKÁ. Výbor z díla. 2. díl : Studie, kritiky, paměti. Praha : Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956, s. 483-515.

9 *Ženské listy*, 1872, roč. 1 (příloha *Květy*), Praha, red. Věnceslava Lužická-Srbová; *Ženské listy : Časopis pro záležitosti žen a dívek českoslovanských*, 1874, roč. 2, č. 1-4, Praha, red. Věnceslava Lužická-Srbová; *Ženské listy : Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami českoslovanskými*, 1874, roč. 2, č. 5-12, Praha, red. výbor Ženského výrobního spolku českého; *Ženské listy : Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami českoslovanskými*, 1875 – 1911, roč. 3-34, red. Eliška Krásnohorská.

10 „Kdožkoli z mužů ke Grégrovi přichází, prý se listu tomu směje a laje beztaktností pořadatelky, kteráž tam uveřejňuje články podobající se úlohám slohovým nějaké žačky vyšší dívčí školy...“ Světlá Krásnohorská, 14. 3. 1872. In SVĚTLÁ, ref. 7, s. 401.

ší osobností, uvažovala např. o své sestře Sofii Podlipské.¹¹ Definitivní podobu získaly *Ženské listy* od 5. čísla roku 1874, kdy začaly vycházet s podtitulem *Časopis k šíření vzdělanosti mezi paními a dívkami českoslovanskými* a redakci převzal výbor Ženského výrobního spolku českého. Od roku 1875 je pak tento spolek vydával vlastním nákladem a až do roku 1911 byla jejich hlavní redaktorkou Eliška Krásnohorská, která *Ženské listy* od základů přetvořila na moderní ženský měsíčník přinášející novinky ze světa kultury (nově zavedla např. rubriku literárních a později divadelních recenzí), školství, rozvíjející se spolkové činnosti a zprávy o ženském hnutí v zahraničí. O důvodech k zásadní proměně jí svěřeného časopisu s odstupem času napsala: „*Nebyly nám již potřebou ani novinkou kuchařské recepty, předpisy pro domácí práce, ani obrázky módní, potřebou však bylo povzbuzování dívek a žen, aby na základě vzdělání, které jim dávaly vyšší školy dívčí, budovaly dále i výše, obohacující se vědomostmi o pokrocích ... a širším oboru národního života vlasteneckého, společenského i kulturního.*“¹² S jejím pojetím časopisu se ztotožnilo vedení spolku, jak dokládá úvodní prohlášení na začátku nového ročníku *Ženských listů*: „*Na počátku svého rozvoje jsou teprve snahy po duševním i hmotném povznesení žen ... vzaly jsme Ženské listy do svých rukou a věnujeme jim síly i prostředky ... za tím účelem, aby žádná spravedlivá snaha, žádný pokročilý názor, žádná závažná otázka a žádná povzbuzující zvěst' o výsledcích ženského pokroku nemusila býti potlačena mlčením...*“¹³

Poměrně složitými peripetemi procházelo také vydávání dalšího ženského časopisu, a to *Ženského obzoru*.¹⁴ Začal vycházet dvakrát měsíčně v roce 1896 pod redakcí Víta Kellnera. Přinášel literární příspěvky, jak beletrii, tak texty odborné, dále obsahoval rozsáhlou rubriku *Rozhledy*, která se členila na *Rozhledy literární*, *sociální* a *politické*, v oddíle *Směs* byly zveřejňovány zprávy ze ženského hnutí a na posledních stránkách se objevovala bohatá inzerce. Přestože jedna z částí listu nesla název *Rozhledy politické*, nevěnovala otázkám politických práv žen prakticky žádnou pozornost, tato rubrika byla zaměřena na aktuální domácí i zahraniční dění a informovala např. o zahraniční politice, hospodářských problémech nebo o jednání v říšské radě, ovšem v menší míře než typické politické deníky. Už 25. listopadu 1896 bylo vydávání časopisu z finančních důvodů zastaveno a znovu se ho ujali až v roce 1901 František Bernášek a Jan Ziegloser, od roku 1903 se stala hlavní vydavatelkou Anna Ziegloserová. Mírně se obměnila struktura časo-

11 Věnceslava Lužická-Srbová byla už roku 1870 zvolena prezidentkou kruhu dam usilujících o vydávání ženského listu. Z titulu své funkce jednala s Eduardem Grégrem o obsahu ženské přílohy *Květnů* a přislíbila, že list nebude příliš radikální ve smyslu ženské emancipace, což byla prvořadá Grégrova podmínka. Přestože Lužická-Srbová dodržela své sliby ohledně obsahu *Ženských listů*, pod jejím redigováním se nedočkaly velkého úspěchu, a tudíž ani spokojenosti Grégra coby nakladatele. Podrobněji viz BAHENSKÁ, ref. 1, s. 57, 71-72; srov. též ANM, f. Marie Riegrová-Palacká, k. 7 – korespondence osobní, složka 7/1 – dopisy od Věnceslavy Lužické-Srbové, zejména z 9. 6. 1870 a 25. 6. 1870.

12 KRÁSNOHORSKÁ. *Co přinesla léta : Druhé knihy vzpomínek*. Praha : Smíchov, Vaněk a Votava, 1927, s. 36.

13 *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 1, s. 1, podepsáno Vydavatelstvo Ženských listů.

14 *Ženský obzor* : *List pro život sociální, politiku a literaturu*, 1896, roč. 1, Praha, red. Vít Kellner; *Ženský obzor*, 1900 – 1941, v roce 1901 s podtitulem *Časopis pokrokové ženské inteligence*, v roce 1902 s podtitulem *Časopis českých pokrokových žen*, od roku 1903 – 1904 s podtitulem *Revue českých žen*, Praha, red. Anna Ziegloserová.

pisu, začaly převažovat zprávy o ženském vzdělání a zaměstnání, často byly otiskovány projevy ze schůzí a přednášky a zejména od roku 1904 stále častější články o oprávněnosti žen k politické činnosti a nároku na volební právo,¹⁵ pozornost byla také věnována dívčímu školství a problematice celibátu učitelek.

Významným mimopražským ženským časopisem se na počátku 20. století stala *Ženská revue*.¹⁶ Vycházela jako měsíčník s nepravidelnými přílohami (v roce 1910 *Právo ženy*, v roce 1912 *Učitelka*) a v každém čísle byl hned pod názvem časopisu jako motto uveden citát Tomáše G. Masaryka: „Žena budiž na roveň postavena muži kulturně, právně i politicky.“ Časopis si podržel, na rozdíl od předchozího *Ženského obzoru*, stabilní strukturu a členění příspěvků. Po hlavním článku na aktuální téma (nejčastěji problémy dívčího školství, obsazování učitelských míst, celibát učitelek, později volební a spolčovací zákon) následovala rozsáhlá rubrika *Rozhled po kulturním a ženském světě*, která obsahovala tematicky rozčleněné kratší příspěvky a zprávy o dění v ženském hnutí – Odborné a vyšší vzdělání ženské, Žena ve vývoji hospodářském, Hnutí éthické, Sociální politika, Otázka učitelek a dívčí školství, Žena v umělecké kultuře, Spolkové zprávy, Různé zprávy.

Na základě analýzy *Ženských listů*, *Ženské revue* a *Ženského obzoru* z druhé poloviny 19. a počátku 20. století se v následujícím textu pokusíme analyzovat a interpretovat příspěvky se vztahem k následujícím otázkám:

1. Kdy poprvé se objevují úvahy o prosazování ženských požadavků prostřednictvím účasti žen v politice?

2. Jak je formulován program ženské politiky?

3. Jaké jsou představy žen o formách a metodách politického boje?

Původně měl být součástí studie rozbor příspěvků a postojů vztahujících se k tématu interrupce, v tomto případě však sledované časopisy zachovávají naprosté mlčení. V období, které bylo předmětem našeho bádání, nenajdeme o problému interrupce jedinou zmínku. Důvody k vynechávání tohoto nadmíru soukromého a intimního tématu jsou pochopitelné pro 19. století, ale je zřejmé, že ještě v prvním desetiletí 20. století se tedy stále jednalo o otázku velmi choulostivou. Také všechny další záležitosti, které těsně nebo jen vzdáleně souvisely se sexualitou, byly zmiňovány spíše v náznacích a pouze ojediněle. Šlo např. o otázku nemanželských dětí a jejich práv nebo problém pouliční prostituce.

Mnohem bohatší informace nám ženské časopisy poskytují k tématu usilování žen o podíl na politické činnosti a o jejich představách, jak tento podíl získat a k čemu nabytý vliv využít. V roce 1877 provedla Eliška Krásnohorská podrobnou analýzu dobového domácího tisku s ohledem na zájmy žen¹⁷ a dospěla k závěru, že pro ženy je důležitá především osvěta. Teprve v posledním odstavci svého článku se stručně zmiňuje o časopisech politických, očekává od nich, že by si měly více všimnout národního života, nejen dění

15 Např. Hlasovací právo i pro ženy. In *Ženský obzor*, 1906 – 1907, roč. 6, č. 2, s. 17; Proč bojujeme o volební právo. In *Ženský obzor*, 1907 – 1908, roč. 7, č. 1, s. 17-18; České ženské politické hnutí. *Ženský obzor*, 1907 – 1908, roč. 7, č. 4, s. 69-72.

16 *Ženská revue : List pro otázku ženskou, éthickou, kulturní a sociální vůbec*, 1905 – 1948, Brno, red. Zdenka Wiedermannová-Motyčková.

17 KRÁSNOHORSKÁ. Jménem čtenářek časopisů. In *Ženské listy*, 1877, roč. 5, č. 2, s. 22-26.

v cizině, a především by měly přinášet svým čtenářům i čtenářkám „*hojněji pojednání o důležitosti české vzdělanosti ... vlastenecké důslednosti v soukromém životě občanském i rodinném, a zejména aby nikdy nezapomínaly, jak důležitým faktorem v žití národním jest naše ženské působení v rodinách*“.¹⁸ Tato slova jsou přesvědčivým dokladem velmi krotkého a pozvolna postupujícího emancipačního hnutí v českých zemích. Veškerá ženská činnost se měla podle tradičních, ideálních představ odehrávat v prostředí rodiny, žena plnila důležitou roli výchovou dětí k vlastenectví a v národním duchu měla řídit celou domácnost (např. vybavení bytu nebo domu výhradně českými výrobky, odebírání českých časopisů a knih).

V podobném tónu se nese úvaha spisovatelky Irmy Geisslové,¹⁹ která obhazuje zmíněnou ženskou roli v domácnosti, ženu vidí jako ochránitelku národního vědomí, strážkyni víry a mravů, duši rodiny. Na začátku svého pojednání sice autorka uvádí, že „*podle doznávání pokročilé doby není rozumným odlučovati ženu vědám jako umění a jako všemu ovšem, k čemu schopnosti její sahají. Tedy i politika je vědou, před níž netřeba ženám prchati jako před nákazou. ... Politisování ... není zlem, ani zbytečností, ale potřebou, ba povinností jednotlivců. ... nesmí být obehnána zdí před polovicí člověčenstva – před ženami*.“ Vzápětí však doplňuje stěžejní větu: „*Avšak, má-li na ní podílů brát, záleží na tom, proč tak činí, a kterak to činí*.“ Odpovědi na otázky proč a kterak jsou pak objasněny ve zcela tradičním duchu; žena by měla mít určitý všeobecný rozhled, aby si s ní mohl manžel „*pohovořit o tom, co mu na srdci leží*“, aby dokázala synům vysvětlit, „*co učitel mu nepověděl o jeho otčině*“ a aby vychovala řádné občany, protože právě vychovatelsství je hlavní povinností ženy. V závěru textu se můžeme dočíst, že Geisslová nechce v žádném případě ženám upírat volební právo, ale pouze se obává, aby jejich nevědomost v politických záležitostech nebyla ve volbách zneužita, neboť „*k vykonávání politického práva jest zapotřebí znalosti politického stavu věcí*“ a tu nelze získat četbou „*modních žurnálů a tuctových románů*“. Celý text končí provoláním, v němž se jako vzor žádoucího ženského chování a jednání připomínají vlastenecké postoje doby předbřeznové: „*Budme dobrými, nadšenými Češkami, – to budiž naším politickým vyznáním i důkazem naší politické dospělosti*.“

Podobný postoj, tedy takový, že politika je něčím, co ženu nemá odvádět od jejích hlavních úkolů, najdeme na stránkách ženského tisku ještě v 80. a 90. letech 19. století. V *Ženských listech*, které si podržely až do konce 19. století do jisté míry konzervativní charakter v souvislosti s bojem za ženská politická práva u nás i v cizině, se v článku *Žena a národnost*²⁰ můžeme dočíst, že žena má především národní povinnosti. Politika je zde opět vnímána jako činnost ženě nepřístupná, ale jen s ohledem na její vlastní dobro: „*Veřejných záležitostí žena u nás ve všem sice účastniti se nesmí, ale v ohledu národnostním vyloučena hlavně jen – z politiky. Nuž nechme politiku politikou, mají s ní i nejzkušenější mužské hlavy potíže, ale veřejných záležitostí vlasti své všímati si a svého údělu v nich hledati, je i ženinou svatou povinností!*“²¹ K těmto „svatých povinnostem“

18 Ref. 17, s. 26.

19 GEISSLOVÁ, Irma. Sluší-li ženám míchat se do politiky. In *Ženské listy*, 1878, roč. 6, č. 7, s. 98-100. Politiku zde definuje jako „*péči o zájmy vlasti, hmotné i právní, o blahobyt obecný i osobní*.“

20 ČADOVÁ, Amálie. Žena a národnost. In *Ženské listy*, 1887, roč. 15, č. 1, s. 1-5 a č. 2, s. 24-29.

21 Ref. 20, s. 24.

se řadí již tradiční úkoly – být uvědomělou vlastenkou, „apoštolkou národnosti české“²², působit na mládež příklady z národních dějin.

V podobném duchu je koncipován úvodní redakční článek prvního čísla *Ženského obzoru*, kde se mj. zdůvodňuje vydávání nového ženského časopisu.²³ Redakce pod vedením Víta Kellnera sice chtěla „*pracovati k tomu, aby byla zvýšena průměrná duševní úroveň českých žen; ... aby dosavadní ponižující a podceňující náhled o ženě ... nahrazen byl ... přiměřenějším*“, ale přitom neměla v úmyslu „*ženu odváděti od dosavadních přirozených povinností jejích*“ a „*strhnouti ženu v pouliční vřavu a kalný rej nízkých zápasů*“. V závěru provolání se navíc připomínalo, že vyšším zájmům se může žena věnovat jen tehdy, pokud „*dostojí domácí povinnosti*“. Podobně vyznívá ve stejném období referát Johanny Danešové přednesený na I. sjezdu žen československých, která ve svém výkladu o působení žen od dob národního obrození k současnosti dospívá k závěru, že „*největší váhu musíme klásti na povinnosti ženy jako matky*“.²⁴

V jednotlivých dekáдах sledovaného období jsou patrné určité shodné či alespoň podobné názory v postojích vůči politické práci žen a zájmu o politické dění vůbec, a to bez ohledu na typ časopisu a osobu hlavního redaktora. Tyto rozdíly jsou dané spíše širším společenským kontextem, veřejným děním a jsou zjevně ovlivňovány i tzv. velkou politikou.

Pro 70. a 80. léta 19. století můžeme vycházet pouze z *Ženských listů*, ale i v nich se během oněch dvou desetiletí projevují jisté odlišnosti. 70. léta byla obdobím, kdy se *Ženské listy* rodily, hledaly svou podobu a vhodný okruh autorů. V souladu s redakčním prohlášením z roku 1876²⁵ se snažily v maximální míře spíše informovat než hodnotit. Časté jsou články nebo jen krátké zprávy o pokroku dosaženém v oblasti ženského studia,²⁶ zmínky o zajímavostech, novinkách a úspěších ženského hnutí v cizích zemích. Poměrně rozsáhlý text, v němž se objevuje myšlenka na aktivní a pasivní právo žen, které jim umožní přístup do úřadů i k soudům, byl otištěn v roce 1876.²⁷ V článku se autor zabýval převážně požadavky a snahami amerických žen, které podle něho „*hledí stále rozšiřovati sféry, ve kterých jest jim se pohybovati a působiti, i že se snaží postaviti se s muži na jeden stupeň z počátku v sociálních a později i v politických ohledech. Žena americká nechce býti pouze ženou a matkou, ale také samostatným členem státní obce*“.²⁸ Domácí poměry hodnotil v samotném závěru textu značně skepticky slovy: „*U nás nejde to s emancipací dam ovšem tak rychle...*“

Nutno zdůraznit, že nešlo jen o rychlost, ale i o způsob prosazování ženských požadavků, který se výrazně lišil od postupů zvolených v zemích západní, ale i východní

22 V tomto případě autorka článku vyzdvihovala především povinnosti, úkoly a zásluhy nové generace českých učitelek, které působily na venkově. Tamtéž, s. 25.

23 *Ženský obzor* : List pro život sociální, politiku a literaturu, 1896, roč. 1, č. 1, s. 1-2.

24 *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 6, s. 122.

25 *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 1, s. 1.

26 Např. v rubrice Směs zpráva nazvaná Z vysokých studií ženských – v Curychu získala doktorský titul (MUDr.) první Srbka Ljočačeva. In *Ženské listy*, 1879, roč. 7, č. 4, s. 55.

27 LORENC, Karel. Žena v Americe. In *Ženské listy*, 1876, roč. 4, č. 7, s. 95-97.

28 Ref. 27, s. 95.

Evropy.²⁹ Možná právě nenásilné a velmi umírněné jednání českých žen bylo příčinou pomaleji postupující emancipace v oblasti politiky, ale v *Ženských listech* je tato cestu hodnocena jednoznačně pozitivně a opakované výtky jsou směřovány k přílišnému radikalismu spojenému např. s ruskými revolucionářkami nebo německými socialistkami. Dočítáme se, že jsou sice „*horečnatě činny v otázkách politických a společenských ovšem příklady ne vždy a všude chvalnými, ani vždy následování hodnými*“.³⁰ S podobným náhledem přichází dokonce ještě krátce před 1. světovou válkou v boji za ženská práva přitom poměrně radikální *Ženská revue*, když přináší zprávy o neúspěšném volebním hnutí žen v Anglii s podotknutím, že „*...často i násilný způsob boje ... nese velkou část viny*“.³¹ Ve stejném časopise se rovněž dočteme, že žena má sice přesvědčovat své okolí o potřebě rovnoprávnosti, ale přitom „*ne bojovat a vyčítat, ale žádat a pracovat*“.³²

Ročníky následujícího, tedy osmého desetiletí 19. století jsou v otázkách boje za politická práva žen ještě skoupější a opatrnější. Už byl připomenut článek Amálie Čadové z roku 1887 *Žena a národnost*³³, v němž vybízí ženy, aby byly především uvědomělými vlastenkami, a ve velmi podobném duchu se nese většina dalších příspěvků. Zejména čísla z téhož ročníku³⁴ jsou zaměřena téměř výhradně na národnostní problémy, řada textů je velmi emotivních, apelujících na vlastenecké a vychovatelské povinnosti žen, připomíná se v nich významná úloha českých učitelek, zdůrazňuje se jejich role při šíření národní kultury a jazyka. Právě tyto úkoly mají být pro ženy nejdůležitějšími v době, kdy jejich zastánci (mj. Vojta Náprstek) ve sboru obecních starších nedokázali v únoru 1887 prosadit volební právo pro obyvatele Prahy. Z reakce na jednání na pražské radnici je sice patrné zklamání z relativně těsného výsledku hlasování (22 hlasů pro, 31 odpůrců), ale zároveň jakési tiché smíření s pokračováním v dosavadní činnosti: „*Volební právo žen v Praze – sotva navrženo, již pochováno! ... Nyní jest ovšem na našich vzděláncích, na našich vlastenkách, aby dokázaly i bez volebního práva, jakými jsou občankami, ... jakými Češkami, neboť netřeba nám čekati, až-li voličkami budeme: v činnosti vlastenecké a v rázném, pokrokumilovném smýšlení nemůže nás obmezovati žádný řád a paragraf. Dokažme skutkem, že máme v obci české vliv neodcizitelný ... Působiti pro blaho obecné, pro národní posvátnosti, pro šíření názorů osvícených i pravých, pro obhájení neporušitelné českosti v rodině: to můžeme... i budeme, byť prozatím bez volebního prá-*

29 K tomu srov. KAPPELER, Andreas. Frauen in Russland 1860 – 1930. In WAKOUNIG, Marija (Hg.). *Gläserne Decke : Frauen in Ost-, Ostmittel- und Südeuropa im 20. Jahrhundert*. Wien : StudienVerlag, 2003, s. 12-32.

30 *Ženské listy*, 1879, roč. 7, č. 10, s. 155-156 (rubrika Směs).

31 *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 1, s. 19 (rubrika Sociální politika); dále srov. tamtéž, č. 7-8, s. 168. Samy zástupkyně anglických sufražetek se přiznávaly, že jim manifestace na ulici nejsou příjemné, ale podnikají je z povinnosti, protože jedině tímto způsobem lze vzbudit pozornost a zájem obyvatelstva. Viz článek Volební právo žen u nás a jinde, *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 8-9, s. 181.

32 STRÁNSKÁ, Olga. Zápas o pokrokovou ženu v Čechách. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 2, s. 27.

33 Ref. 20.

34 *Ženské listy*, 1887, roč. 15.

va. Nuže tedy, Pražanky: nadšeně ku práci národní, ať přední česká obec naučí se lépe si vážit svých občanek.“³⁵

Obrat k věcnějšímu tónu je vidět až na samém konci 80. let, kdy se vůbec poprvé objevuje zmínka o volebním právu pro učitelky: „Spolek českých učitelek v Praze podal sněmu království Českého petici, aby učitelkám vůbec přiručeno bylo zákonitě hlasovací právo při volbách, jako učitelům. Jest věru na čase, aby tato nerozhodnutá a v praxi s přerozmanitou nedůsledností vykládaná i prováděná záležitost byla rovnoprávně a trvale uspořádána.“³⁶ Je typické, že cesta k získání volebního práva byla opět nenásilná a zcela v souladu s právním řádem – podání petice zemskému sněmu a čekání na výsledek. Druhá zmínka o neúspěšném projednávání volebního práva žen se objevuje ve stejném roce při popisu jednání zemského sněmu: „Při čtení zprávy komise pro záležitosti okresní a obecní o návrhu obecního řádu pro město Liberec dne 18. ledna promluvil několik poslanců o volebním právu žen. Vedle výroků, kterými každá emancipační choutka žen přímo a důrazně odsouzena, ozval se tam z několikaletých úst názor, že sice žena má plné právo být za týchž podmínek jako muž voličkou a že páni řečníci jsou volebnímu právu ženskému úplně nakloněni, ale jen tenkrát, kdyby ženy právo to osobně vykonávaly; poněvadž pak návrh komise obsahoval článek, jímž se ženám přisuzuje voliti pouze prostřednictvím plnomocníkův a nikoli osobně, zamítnut článek ten i přisouzeno volební právo pouze mužům. Nedodáváme k tomu ani té nejmenší poznámky.“³⁷

V 90. letech je obraz ženského hnutí v tisku už výrazně pestřejší a bohatší, neomezuje se na pouhé výčty faktů, ale přináší řadu hodnotících komentářů, srovnání se světovým ženským hnutím a podrobné zprávy o činnosti ženských spolků a ženských kongresech pořádaných jak na domácí, tak na zahraniční půdě. Často se také objevují přetisky petic, výzev nebo pozvánek na nejrůznější akce spojené s bojem za ženská práva.

V *Ženských listech* z roku 1890 najdeme informace o boji za politická práva pro ženy ve Francii, kde byl v poslanecké sněmovně vznesen návrh, aby „ženám byla přiručena všechna politická práva, aby jim bylo vyhrazeno tolik poslaneckých míst jako mužům a k tomu cíli aby předsevzata byla revize celé ústavy“.³⁸ Opakovaně je předmětem zájmu dění v Anglii, Spojených státech amerických³⁹ a ve Vídni, hlavním městě monarchie, v tomto případě v souvislosti s plánovaným, ale neuskutečněným všerakouským žen-

35 *Ženské listy*, 1887, roč. 15, č. 4, s. 72-73 (rubrika Směs); k jednání ve sboru obecních starších a vystupování Vojty Náprstka srov. KODYM, Stanislav. *Činnost Vojty Náprstka v zastupitelských sborech hlavního města Prahy*. Praha: vázaný strojopis, 1928. Uloženo v příručce knihovny Náprstkova muzea, č. 69, sign. C VIII B/2.23, s. 29-32.

36 *Ženské listy*, 1889, roč. 17, č. 12, s. 239 (rubrika Směs – Informace o jednání na zemském sněmu).

37 *Ženské listy*, 1889, roč. 17, č. 2, s. 38 (rubrika Směs).

38 *Ženské listy*, 1890, roč. 18, č. 7, s. 147 (rubrika Směs). Francie se týká rovněž článek o mezinárodním ženském sjezdu v Paříži, o který však české ženy neprojevovaly zvláštní zájem. Viz *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 6, s. 115-116.

39 Např. zpráva o jednotě Prvosienky, nejstarším anglickém spolku pro získání politických práv žen, který v každých volbách podporuje kandidáty nakloněné těmto snahám. In *Ženské listy*, 1890, roč. 18, č. 9, s. 186 (rubrika Směs). Dále viz článek Hlasovací právo žen v Anglii. In *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 6, s. 115-116 a č. 5, s. 98-99. Zprávy o hlasovacím právu žen v některých státech USA viz též *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 9, s. 87; tamtéž, 24, 1896, č. 1, s. 9. Souborně je dění ve Francii, Anglii i USA popsáno v článku Snahy žen za práva občanská. In *Ženské listy*, 1895, roč. 23, č. 5, s. 87 (rubrika Směs).

ským sjezdem. Jeho přípravu hodnotí *Ženské listy* jako naprosto nedostatečnou a z kra-
chu celé akce viní jednoznačně její pořadatelky, které „počtem velmi nečetné, dopustily
se té chyby, že si ustanovily celý program samovolně, netázavše se a neohlížejíce se na
náhledy a přání oněch dam, na jichž účastenství hlavně byly spoléhaly. ... Pro neshodu
tuto mnohé odřekly, tak že ku provedení celého programu zbyly jen asi tři slečny učitelky
vídeňské...“⁴⁰ V protikladu k tomuto nevydařenému podniku vyzvedávají ženský kon-
gres uskutečněný na světové výstavě v Chicagu v roce 1893.⁴¹ Kongresu se zúčastnilo
476 delegátek, denně se odbývalo 150 schůzí a celý jeden den jednání byl věnován po-
litickým otázkám, kdy jednotlivé řečnice připomínaly důvody pro rovnost žen s muži
v politice, rodině i společnosti. Z českých žen na sjezd přijela z Prahy Karla Máchová a
k významným delegátkám patřily také americké Češky, mj. Josefa Humpal-Zemanová.

Zajímavá je pro pochopení odlišných postojů rakouských a českých žen rozsáhlá
zpráva o shromáždění dolnorakouských žen ve Vídni v května 1891.⁴² Předkládaný pro-
gram sjezdu je hodnocen jako příliš široký a neskromný ve svých požadavcích. Tuto
okolnost vidí Krásnohorská jako důvod odmítnutí účasti na sjezdu ze strany Češek, kte-
rým se „jeví nemožno tak velkými požadavky dosáhnouti nejmenšího praktického výsled-
ku. Snahám o politické oprávnění ... jest v Rakousku dosud otevřena branka jen uzounká
i zdá se nám, že program onen chce do ní vjeti vozem vrchovatě naložených, kdežto my
si nabíráme jen do náručí tolik, co vlastníma rukama můžeme pronést.“⁴³ Umírněné
metody, které si k uskutečnění svých cílů zvolily Češky, jsou podle Krásnohorské jiné
než metody Dolnorakušanek, ale protože se v některých věcech již osvědčily, není důvod
k jejich opouštění.⁴⁴ V závěru článku opakuje názor, který vyslovila znovu o pět let po-
zději v souvislosti s ženským sjezdem v Berlíně,⁴⁵ totiž že každé národní ženské hnutí
má svá specifika, pro ostatní většinou těžko pochopitelná. Za typické znaky českého
ženského hnutí můžeme považovat jeho vlastenecký charakter a od samého počátku, už
v době předbreznové, úzkou a v Evropě ojedinělou spolupráci s muži. Na sjezd do Vídně
tedy české ženy „nic nevábí, předně proto, že jsme tam zvány jako ženy bez národnosti,
ale my jsme citem i přesvědčením Češkami; podruhé že nám netřeba nového centra pro
ženské naše snahy, – Praha nám dostačí. ... potřetí, že se s větší důvěrou obrátíme v záj-
mech svých k českým poslancům než k vídeňským dámám.“⁴⁶

V letech 1890 a 1891 vyšlo v *Ženských listech* několik článků, v nichž se, nejspíše
v souvislosti s nově založeným dívčím gymnáziem Minerva, znovu objevoval problém

40 *Ženské listy*, 1892, roč. 20, č. 7, s. 140 (rubrika Zprávy spolkové a školní).

41 O kongresu ženském na světové výstavě v Chicagu. In *Ženské listy*, 1893, roč. 21, č. 11, s. 201-204.

42 KRÁSNOHORSKÁ. První rakouský sjezd ženský. In *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 9, s. 192-195 a č. 10, s. 207-210.

43 Ref. 42, s. 194.

44 Srov. „Dobývejme nových cest ženské činnosti všemi směry, avšak neruše starých, dobrých a osvědče-
ných.“ GEISSLOVÁ. O práci. In *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 10, s. 2.

45 Srov. *Ženské listy*, 1896, roč. 24, č. 10, s. 212-214; dále též článek Dozvuky k internacionálnímu sjezdu
žen v Berlíně. In *Ženské listy*, 1904, roč. 32, č. 10, s. 188-191.

46 KRÁSNOHORSKÁ. První rakouský sjezd ženský. In *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 10, s. 210.

definování tzv. ženské otázky⁴⁷ a samotného pojmu emancipace. Ta byla zprvu vysvětlována jako pouhé „*vymanění se ženy z dosavadní nečinnosti ve prospěch blaha veřejného, my heslem tím rozumíme zaměstnání ženy v takových oborech, k nimž i tělesné i duševní síly její stačí...*“⁴⁸ O výstižné formulování ženské otázky se snažily i další ženské časopisy, obvykle ještě v polovině 90. let 19. století se tento termín ztotožňoval především s problematikou dívčí výchovy a vzdělání, jako tomu bylo např. v *Ženském obzoru*: „*Je to otázka, jaké postavení, jaká působnost a jaká práva přísluší ženám v životě soukromém i veřejném, a tedy jak důsledně ve shodě s tímto postavením, s působností tou a právy těmi mají býti ženy vychovávány a vzdělávány.*“⁴⁹

Už v roce 1891 ale Eliška Krásnohorská ve svém článku *K dějinám ženské otázky*⁵⁰ podotýkala, že žena sice osvědčila „*obětavost pro všeobecné dobro*“, ale přesto je stále „*z každé činnosti občanské ... vyobcována zvykem, řádem i zákonem*“ a je proto nucena dobývat si uznání svých práv. Způsob onoho dobývání není nijak specifikován, ale podle názorů obsažených v článcích téhož ročníku *Ženských listů* můžeme soudit, že se v žádném případě nemělo jednat o akce razantní nebo dokonce násilné. V otázce vyššího dívčího studia se oceňuje přístup českých poslanců na podporu Minervy⁵¹ a především Masarykovo vystoupení ze 30. října 1891, ve kterém podpořil petici Minervy s žádostí o studium dívek na vysokých školách.⁵² Nejenom v úsilí o politická práva, ale i v boji za přístup do univerzitních poslucháren se tedy ženy spoléhaly na spolupráci s muži, na podporu svých zájmů ze strany českých poslanců a především na nenásilný postup při prosazování svých požadavků.

Ještě markantněji tento umírněný způsob jednání dokládá další aktivita výboru Ženského výrobního spolku českého, který ve snaze pomoci ženám při získání volebního práva vypracoval petici pro říšskou radu datovanou ke 30. říjnu 1891.⁵³ V ní bylo řečeno, že postupně narůstá „*občanské sebevědomí v kruzích ženských*“ především v důsledku většího počtu hmotně nezávislých žen. České ženy byly vylíčeny jako osoby, které „*mají velice vnímavý smysl pro zájmy své vlasti a národnosti, pro poměry veřejné a pro život konstituční*“. Z těchto důvodů je pak jasně vymezen požadavek volebního práva: „*Ženy české ... chtějí mít svůj podíl při volbách zástupců svého národa ... vřele si žádají hlasovacího práva při volbách do říšské rady ... cítí svou oprávněnost, aby se hlásily o svou platnost občanskou, když vyhovují veškerým zákonitým podmínkám určeným pro krajany mužského pohlaví k dosažení práva volebního, z něhož dosud byly vyloučeny přese všecku svou duševní dospělost a mravní bezúhonnost, hmotnou svéprávnost a občanskou uvědomělost, vyloučeny zároveň s osobami, kterým se těchto vlastností nedos-*

47 K tomu srov. KRÁSNORHORSKÁ. *Ženská otázka česká*. Praha : Epištoly svobody, č. 29, 1881; KRÁSNORHORSKÁ. Naše snaha. In *Svoboda : Politický časopis*, 1873, roč. 7, č. 2, s. 33-42, č. 3, s. 70-74, č. 4, s. 108-111, č. 6, s. 164-167.

48 Dozvuky po zahájení Minervy. In *Ženské listy*, 1890, roč. 18, č. 11, s. 217.

49 V čem záleží ženská otázka? In *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 6, s. 91-92.

50 KRÁSNORHORSKÁ. K dějinám ženské otázky. In *Ženské listy*, 1891, roč. 19, č. 1 s. 8-10 a č. 3, s. 50-51.

51 Ref. 50, č. 6, s. 136 (rubrika Směs).

52 Otázka ženská v parlamentě Vídeňském. Ref. 50, č. 12, s. 245-250.

53 Ref. 50, č. 12, s. 233 (rubrika Zprávy spolkové a školní).

tává. Poměr takový pokořuje spravedlivý sebecit každé probudilé ženy, která ve státě a společnosti poctivě vykonávajíc týž úkol jako každý řádný občan, při volbách ocituje se bezprávnou. ... ženy české bezpečně doufají, že osvícený sbor poslanců ... neodepře svého souhlasu důvodnému jejich požadavku.“ V závěru petice byla vyjádřena prosba k vysoké sněmovně – „*račiž se blahovolně usnésti ... aby ženám v této říši za týchž zákonných podmínek jako mužům přirknuto bylo nezkrácené osobní právo hlasovací.*“

Ve druhé polovině 90. let se téma volebního práva pro ženy objevuje v *Ženských listech* častěji než dosud, pro srovnání navíc můžeme využít nově založeného *Ženského obzoru*. V jeho osmnácti číslech, která vyšla během roku 1896, najdeme otázku uplatnění žen v politice zastoupenou v samostatných článcích nebo rozsáhlejších zprávách čtyřikrát.⁵⁴ Typický postoj pro politickou činnost žen naznačuje zpráva v oddíle *Rozhledy politické*. Odkazuje se v ní na anketu uspořádanou mezi vídeňskými dělnicemi o jejich pracovních podmínkách, které si zasluhují zásadní zlepšení. Právě v těchto oblastech vidí autor článku možné a vhodné působiště pro ženy, vychází z tradic jejich dobročinné práce a navrhuje, aby se v politické sféře zabývaly především sociálními otázkami. Ohledně výsledků oné ankety, které autora zjevně pobouřily, uvádí, že „... právě uplynulé období měsíční vyneslo několik zjevů na povrch, které přímo krví a slzami křičí po účasti žen v práci politické.“⁵⁵

Další dvě zprávy se týkají snahy vídeňských a českých žen zajistit si volební právo. Na 11. dubna 1896 byla ve Vídni svolána ženská schůze, ta se shodla na přijetí petice pro říšskou radu „*za udělení aktivního práva volebního alespoň oněm ženám, které samostatně se živí a svou domácnost udržují*“.⁵⁶ Vůbec poprvé v českém ženském tisku se zde objevuje názor, že také zájmy těchto žen si zasluhují mít své vlastní zástupce. Poněkud kriticky vyznívá informace o jednání říšské rady, na němž se za volební právo pro ženy přimlouval hrabě Kounic a „*dr. Slavík podal petici spolku učitelé v Praze za jeho udělení ženám* (míněno jen učitelkám – pozn. autorky). *Bohužel, naše ženy nepospíšily si přihlásit se spolu o ně v počtu větším, a tak vhodná příležitost' ... zameškána.*“⁵⁷ Toto prodlení autor zprávy označuje za netečnost, která podle jeho názoru mezi českými ženami dosud převažuje nad aktivním vystupováním a obhajobou jejich práv. S podobným postojem vůči chování žen se můžeme setkat ještě o čtrnáct let později v *Ženské revui*,⁵⁸ kde je ženám vyčítáno, že málo podporují Českou stranu pokrokovou, která jako jediná se snaží hájit jejich zájmy: „*Tvůrci strany pokrokové přispěli k porozumění ženě, ... podepřeli ženskou hnutí. Strana dala ženám rovnoprávnost, volnost k práci ... Že ženská otázka není dále, není vinou strany, ale žen, které to vše nevidí, nepodeprou stranu. Kdyby nabyla politické moci, jistě by ženy svá práva měly.*“⁵⁹

54 *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 3, s. 44-45 (Rozhledy politické); *Ženský obzor*, č. 5, s. 77 (Směs); *Ženský obzor*, č. 7, s. 107 (Rozhledy politické); *Ženský obzor*, č. 15, s. 225-226, dokončení *Ženský obzor*, č. 16, s. 241-243.

55 Ref. 54, č. 3, s. 44.

56 Ref. 54, č. 5, s. 77.

57 Ref. 54, č. 7, s. 107

58 STRÁNSKÁ. Zápas o pokrokovou ženu v Čechách. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 1, s. 3-6, dokončení *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 2, s. 25-27.

59 Ref. 58, s. 5.

Za nejzávažnější z uváděných článků o ženské otázce můžeme jednoznačně označit text Antonína Hajna.⁶⁰ Ve svém posouzení činnosti českých žen otevřeně píše o rozštěpení ženského hnutí a tvrdí, že naprosto chybí součinnost a spolupráce mezi dělnickými a měšťanskými ženami, neboli mezi dělnickým a občanským ženským hnutím. Z těchto dvou směrů se autor zjevně zastává hnutí dělnického, vnímá ho jako pokrokovější a respektující novou etapu a nové cíle ženského hnutí. Naopak, za překonanou už považuje činnost měšťanských ženských spolků spojenou výhradně s vlasteneckými úkoly: „*Předmětem vlastenecké péče a činnosti našich občanských žen je především jazyk, a pak nějaký ústav významu národního. ... Způsoby národní ... činnosti našich žen jsou rázu čistě jen vnějšího; jsou to formy, pozlátka ...*“⁶¹ Podobné upozornění na neshody v ženském hnutí najdeme v tomtéž ročníku *Ženských listů*,⁶² tentokrát ale posuzované z opačného stanoviska. Ve zprávě o chystaném sjezdu českých žen se kritizuje zbytečné utajování přípravných prací a uzavřenost organizátorek, autorka zprávy je dokonce označuje za „*tajemný ... sbor,*“ který „*zůstává v říši duchů.*“⁶³ Kritizuje ženy z prostředí aristokracie, u nichž postrádá jakoukoli konkrétní práci, naproti tomu vyzvedává dlouholetou a vytrvalou činnost ženských spolků a nadací, zmiňuje např. Záštitu nebo Ochranu opuštěných dívek.

V *Ženských listech* se v roce 1896 v souvislosti s chystaným ženským sjezdem v Praze a plánovanou úpravou volebního řádu objevuje v rubrice *Směs* více článků z domácího prostředí než v letech předešlých. Připomíná se např. projev Jana Palackého ve prospěch volebního práva žen na schůzi Českého klubu 15. března 1896: „*...vyslovil se ... v ten smysl, jak velkou vadou nového řádu volebního jest okolnost, že jsou ženy od hlasování vyloučeny, kdežto jsou ženy – dle jeho výroku – nejen četnější, ale i rozvážnější částí obyvatelstva. Na doklad toho připomněl zkušenosti nabyté v zemích, kde ženy volebního práva požívají a kde z pravidla i výsledek voleb bývá rozumnější, než kde volí pouze muži.*“⁶⁴

Znovu se vrací téma petičních akcí, u příležitosti podání nové petice vídeňských a pražských žen říšské radě o rozšíření volebního práva na ženy za podmínek platných pro mužské voliče se připomíná prvenství českých žen v těchto snahách.⁶⁵ Ve zprávě se však dále – možná až příliš alibisticky – uvádí, že boj za volební právo přenechává Ženský výrobní spolek český jiným organizacím, k tomuto úkolu povolanejším: „*Ježto se však v praxi ukázalo, že jednoty, jejichž nesnadným úkolem jest vydržování ústavů dívčích a dobývání nových oborů vzdělání pro ženy, kladly by si současným vymáháním volebního práva ženského překážky v cestu, získána zkušenost, žeť radno moudře rozdělití úkoly a ponechati akci o volební právo sdružením takovým, jež se zabývají sociální otázkou v širším smyslu.*“

60 HAJN, Antonín. K charakteristice ženského hnutí u nás. In *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 15, s. 225-226, dokončení *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 16, s. 241-243.

61 Ref. 60, č. 15, s. 226.

62 *Ženské listy*, 1896, roč. 24, č. 10, s. 214-216 (rubrika *Směs*).

63 Ref. 62, s. 214.

64 Ref. 62, č. 4, s. 74.

65 „*První petici o hlasovací právo žen podal v listopadu 1891 říšské radě prostřednictvím ... MUDr. Engla Ženský výrobní spolek český v Praze.*“ Ref. 62, č. 5, s. 99.

Zájem o evropské ženské hnutí se projevil zejména díky ženským sjezdům, které se v průběhu roku 1896 konaly v Ženevě a Berlíně. Hodnocení těchto akcí se ujala sama Krásnohorská,⁶⁶ ženevský kongres podle ní dopadl „krotce“, když v konečné rezoluci pouze konstatoval, že „*ač hlavním povoláním ženy jest mateřství, ... má vychování připravovati dívky také k samostatné existenci*“.⁶⁷ Jednání v Berlíně bylo podle Krásnohorské mnohem lépe zvládnuto po organizační stránce, ale ani zde není spokojena s výsledkem. V závěru svého článku zastává názor, že ženská otázka se má řešit pouze autonomně, v užších kruzích a místních souvislostech,⁶⁸ všechny obecné programy jsou podle ní jen „*šedými teoriemi*“.

Jak už bylo řečeno, na rok 1897 se chystal v Praze I. sjezd českoslovanských žen. Očekávalo se od něj vyjádření k mnoha otázkám ženského hnutí, proto je zájem *Ženských listů* o přípravu sjezdu i o průběh a výsledky jeho jednání zcela pochopitelný. Už v prvním čísle časopisu z inkriminovaného roku se připomíná, že na programu sjezdu je otázka volebního práva pro ženy, neboť „*dosud je volební řád nespravedlivý vůči „inteligentním, samostatným a bezúhonným ženám*“.⁶⁹ V průběhu samotného sjezdu pak bylo podrobně referováno o jeho programu, přetiskovány a zčásti také komentovány hlavní referáty, z nichž k volebnímu právu se vztahuje jen jeden, a to projev Žofie Tůmové.⁷⁰ Nebyl nijak originální, opakoval požadavek na opravu společovacího zákona z roku 1867, poukazoval na nedostatky volebního řádu, ale otevřeně se zde přiznávalo, že „*ženy se často uchylují k poslancům českým v naději, že tito snahy jejich horlivě budou podporovati*“.⁷¹

Aktivita českých žen vyústila v roce 1898 v založení Ústředního spolku českých žen, na němž se podílely především organizátorky českoslovanského ženského sjezdu. Ustavující valná hromada se konala 5. června 1898 a zahájila ji předsedkyně přípravného výboru loňského sjezdu Terezie Friedlándrová, zprávu o dosavadní činnosti komitétu poté přednesla Teréza Nováková. Z jejího proslovu je jasné, že na jakékoli politické ambice musel spolek rezignovat ještě před svým ustanovením: „*Stanovy spolku třikrát byly vráceny a musilo se konečně z nich vypustiti, co směřuje ku rozšíření politických práv, zejména volebních na ženy*.“⁷² Za svůj cíl si výbor vytkl pouhé a pro úřady „*nezávadné*“ „*pěstování vzájemnosti mezi jednotami ženskými a udílení rad k činnosti jejich*“.⁷³

Výrazně větší množství článků a zpráv se tématu ženy a politika dotýká až v prvním desetiletí 20. století, a to ve všech sledovaných časopisech, přičemž vrcholný zájem o volební právo žen je spojen s ročníky 1906 a 1907.

66 Ref. 62, č. 10, s. 212-214 (rubrika Směs).

67 Ref. 62, s. 212.

68 Velmi podobně je hodnocen další ženský sjezd v Berlíně v roce 1904, kdy se doslova uvádí, že české národní hnutí zůstává ze strany Němek a Američanek nepochopeno. Viz článek Dozvuky k internacionálnímu sjezdu žen v Berlíně. In *Ženské listy*, 1904, roč. 32, č. 10, s. 188-191.

69 O hlasovacím právu u nás. In *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 1, s. 11 (rubrika Směs).

70 Volební právo žen. Ref. 69, č. 9, s. 187-190. Podle *Ženské revue* je to vůbec první konkrétní zmínka o volebním právu žen na veřejnosti. Viz *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 12, s. 231.

71 Volební právo žen. In *Ženské listy*, 1897, roč. 25, č. 9, s. 188.

72 *Ženské listy*, 1898, roč. 26, č. 7, s. 144.

73 Ref. 72, s. 145.

Nejvíce umírněně si nadále počínaly *Ženské listy*, svědčí o tom např. trvalé prosazování smírné cesty k dosažení ženských práv, což je podle redakce „... *pravý, bombastu prázdný feminismus, který nechce pouze planými slovy bubnovati a křiklavě zbarveným praporem mávat, nýbrž poctivě pracovati s tichým sebezapřením a s rozumnou účelností pro určitý cíl*“.⁷⁴ O akcích jiných ženských spolků sice informují, ale vyhýbají se formulování vlastních postojů, spíše jsou citovány úryvky z cizích projevů. Najdeme zde pozvání na veřejnou schůzi svolanou na 14. června 1904 do sálu Ženského klubu (s dodatkem, že redakce jen otiskuje zaslané Provolání), kde se očekává, že „*ženy vysloví svoje požadavky a důvody, které vedou je k dobývání práva volebního; páni příslušníci politických stran nechat laskavě vysloví se, jak o naši snaze soudí, nechat poradí nám vhodné cesty a prostředky*“.⁷⁵ Znovu si můžeme povšimnout, jaká důležitost se přikládá spolupráci s muži, kteří měli již v minulých letech vystupovat v úloze ochránců ženských práv a i nyní se stávali významnými rádci. Další informace o veřejných schůzích pro volební právo žen byly nejčastěji přinášeny v rubrice *Zprávy spolkové a školní*. Jen krátkou zmínku si zasloužila manifestační schůze, které se zúčastnily zástupkyně Ústředního spolku českých žen, a poprvé jsou také jmenovány zástupkyně politických stran – Karla Máchová za sociální demokratky a Fráňa Zeminová za národní socialistky. O všech projevech se pouze stručně uvádí, že byly pokrokové, protiklerikální a protimilitaristické.⁷⁶

Podrobněji je o boji za volební právo pojednáváno v letech 1905 – 1907. Další důležitá schůze se odehrávala 24. listopadu 1905 v Ženském klubu a její průběh je na rozdíl od minulé detailně zaznamenán.⁷⁷ Sešly se zde zástupkyně všech ženských spolků, aby se poradily, jaké stanovisko zaujmout k všeobecnému volebnímu právu. Zeminová zastávala názor, že nynější doba je pro požadavky žen příznivá, proto nesmějí mlčet. Navrhla volbu výboru, který by pro všeobecné hlasovací právo pracoval, vydání manifestu, výzvy k politickým stranám, svolání manifestační schůze, součinnost ženských spolků a sepsání petice. Se všemi těmito aktivitami byl vyjádřen jednoznačný souhlas a je zjevné, že se ani tentokrát nepočítalo s jakoukoli formou razantního veřejného vystoupení, manifestacemi v ulicích nebo protestními průvody, ačkoli v jiných zemích se na ženská práva tímto způsobem upozorňovalo.⁷⁸ Na 10. prosince 1905 byla svolána další všeženská schůze a na 28. listopadu 1905 byla naplánována všeobecná manifestace. O jejím konání a průběhu se další zprávy neobjevují, avšak už při domlouvání manifestace se znovu projevila přetrvávající nejednotnost v proudech českého ženského hnutí, na niž upozornil už roku 1896 Antonín Hajn⁷⁹; podle *Ženských listů* totiž dělnické ženy vyčetly měšťanským, že ještě nikdy nemanifestovaly za volební právo.⁸⁰

74 *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 8-9, s. 179 (rubrika Směs).

75 *Ženské listy*, 1904, roč. 32, č. 6, s. 121.

76 Ref. 75, č. 7, s. 140.

77 *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 12, s. 245-246 (rubrika Zprávy spolkové a školní).

78 Srov. např. *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 11, s. 208 (rubrika Směs), kde se ve zprávě Volební právo žen upozorňuje, že anglické ženy jsou vězněny za pouliční boj za volební právo a hlučné demonstrace.

79 Ref. 60.

80 *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 12, s. 246.

Velmi kriticky se *Ženské listy* postavily ke schůzi žen v Národním domě na Vinohradech, kterou 10. prosince 1906 vedly sociální demokratky a národní socialistky.⁸¹ Projevům vytýkaly frázovitost a znovu zdůrazňovaly potřebu jednat umírněně, povoleným způsobem, nevyžadovat všechna práva naráz, ale postupně si je tzv. zasloužit: „*Ženy musí vědět, že se samy všude a všemi dovolenými prostředky musí domáhat volebního práva tam, kde jsou o tom přesvědčeny, že jim patří. ... napřed do korporací, do místní a okresní školní rady, do obchodní komory, k soudům živnostenským – a až těch malých posic dobudou, pak teprv bude na čase volati po všeobecném, přímém, rovném a tajném hlasovacím právu pro ženy.*“⁸² Nově se v této zprávě objevuje důležitý moment – řečnice měly podle *Ženských listů* „vytknouti ... ty body, kde bývá žena poškozována proto, že jí dosud nebylo dovoleno hlasovati ... a že jí nebylo dovoleno spolupracovati o zdělení zákonů...“⁸³ Vůbec poprvé se tedy můžeme setkat s názorem, že ženy mohou své požadavky nejsnáze prosadit právě díky účasti v politice.

Naprosto precizní a konkrétní shrnutí důvodů, proč chtějí ženy volební právo, přináší v roce 1906 text Kristy Nevšimalové.⁸⁴ Také ona potvrzuje, že jedině tak lze účinněji hájit svobodu vzdělání, ale vidí ještě další důvody, pro které stojí zato o volební právo usilovat. Jako první tím vlastně nastiňuje základní program ženské politiky. Podle Nevšimalové se po jeho dosažení může ženám podařit „*mnohé zreformovati*“, za významné považuje „*domoci se nezkráceného práva na výdělek*“ a docílit změny zákona, „*kterým jest upraven jejich poměr k vlastnímu dědku*“.⁸⁵ Právo rozhodovat o věcech, které se bezprostředně týkají zájmů žen, považuje za přirozené: „*Volební právo žen jest nesmírně důležitosti, poněvadž na tomto právu závislá jsou práva jiná. ... Volební právo není nic jiného, než smětí hlasovati tam, kde se jedná o nás, o naše zájmy, o zájmy našich rodin.*“⁸⁶

V podobném duchu se odvíjí článek z roku 1907, kdy boje o volební právo kulminovaly.⁸⁷ Nezvykle ostře se v něm připomíná, že ženy mají vůči státu stejné povinnosti jako muži (s výjimkou služby v armádě), ale v právech jsou výrazně ochuzeny – jsou jim nepřístupné některé školy a státní úřady, nesmějí založit politický spolek, nemají volební právo a připomíná se i platová nerovnost. O politice se mluví jako o umění spravovat stát a starat se o jeho rozkvět a blaho, což by mělo být samozřejmou povinností všech

81 *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 1, s. 15-16

82 S podobným názorem se setkáme u Tomáše G. Masaryka, který připomínal, že politickou volností žen se nemíní jen kariéra poslance, ale také její činnost v samosprávě (např. ve školních radách). MASARYK, Tomáš Garrigue. Žena a politika (výtah z přednášky). In *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, č. 1, s. 5-7. Masarykovy názory na veřejné a politické úkoly žen viz STRÁNSKÁ. Význam profesora Masaryka pro ženské hnutí. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 3, s. 55-61.

83 V pojetí *Ženských listů* se jednalo především o podíl na přípravě nebo změně těch zákonů, které by ženám zabezpečily „*veškerou svobodu vzdělání.*“ Viz *Ženské listy*, 1906, roč. 34, č. 1, s. 15.

84 NEVŠIMALOVÁ, Krista. O volebním právu žen (přetisk projevu z Vlašimi z 18. 11. 1906). Ref. 83, č. 12, s. 221-227.

85 V tomto případě jde o možnost vymáhat na otci finance pro nemanželské děti a obecně zákonné stanovení práv rodičů vůči dítěti. Ref. 84, s. 225.

86 Ref. 84, s. 223.

87 Jest s prospěchem národa, aby se jeho příslušnice zabývaly politikou? In *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 3, s. 41-44.

občanů, tedy i žen, přitom až dosud „se ženám zakazovalo bráti účinného podílu na politice, ale nebylo jim také dovoleno žádati za změnu těch paragrafů v zákoníku, kterými se na ženě páše zjevné bezprávi“.⁸⁸ Článek je zakončen provoláním podobným dvěma předchozím: „Chtějí-li ženy skutečně bráti podílu na všem, co se jejich státu, jejich vlasti týká, musí si dobytí volebního práva.“ Ke stejnému závěru dospívá také *Ženský obzor*, uveřejnil na toto téma dva články, v nichž se už jednoznačně tvrdí, že „volební právo žen ... je nezbytnou podmínkou pokroku vůbec“⁸⁹ a že je „nejhlavnějším prostředkem, jímž se uplatňuje v organisované společnosti lidské vliv a váha jednotlivcova i celé vrstvy.“⁹⁰ Přestože se zčásti změnil tón časopisů, při starém zůstaly způsoby, jak volebního práva dosáhnout. Odkazuje se na petice, už podané zemskému sněmu,⁹¹ sboru obecních starších v Praze⁹² nebo říšské radě, s nadějí, že „mnozí z českých poslanců jsou volebnímu právu žen skutečně nakloněni a proto dá se očekávat, že volební právo ... bude přece jednou vybojováno“.⁹³ Skutečnost, že veškerá činnost žen v tomto směru „se projevovala jen petiční akcí ke sborům zákonodárným a samosprávným“, byla mladší generací žen přijímána s určitými výhradami.⁹⁴ Z veřejné schůze Ženského klubu pořádané 21. října 1907 navíc vyplynul dodnes aktuální závěr – dokud ženy nebudou voličkami, nemohou očekávat splnění svých cílů, protože „přezírat požadavky žen jest snadno, přezírat požadavky voliček jest obtížnější“.⁹⁵ S totožným názorem se setkáme v přetisku přednášky Teresy Schlesingerové,⁹⁶ podle ní jsou ženy se svými požadavky všem lhostejné, dokud „nemají v ruce hlasovací lístek“, nikdo jim nic neslíbí. Jediným řešením tedy je, toto právo si zjednat.

Názory zcela totožné nebo přinejmenším velmi podobné *Ženským listům* nacházíme, jak už bylo řečeno, v *Ženském obzoru* z počátku 20. století. Právě vztah ženy k politice je v roce 1904 označen za „dost palčivý to bod otázky ženské“,⁹⁷ to znamenalo další rozšíření pojmu ženská otázka oproti původní definici, která si všímala ženského vzdělání, možnosti jeho uplatnění v placeném zaměstnání a práci ve prospěch národa, ekonomické

88 Jako bezprávi je definována situace, kdy žena nesmí spravovat svůj majetek a musí se sama starat o nemanželské dítě. Ref. 87, s. 43.

89 Úvodní článek Všeobecné hlasovací právo mužů. In *Ženský obzor*, 1906 – 1907, roč. 6, č. 7-8, s. 97-99.

90 Proč bojujeme o volební právo žen? In *Ženský obzor*, 1907 – 1908, roč. 7, č. 1, s. 17-18 (rubrika Politika).

91 „Ve prospěch hlasovacího práva žen podalo, jak se proslychá, 2 400 paní a dívek podnětem Ženského klubu v Praze sněmu království českého petici, v níž s odůvodněním podstatným žádáno o vyrovnání nespravedlnosti k ženám, kterou v odnětí jim hlasovacího práva trpce pocítují.“ *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 4, s. 72 (rubrika Směs).

92 Petici podal Ženský výrobní spolek český s žádostí o změnu volebního řádu z 27. dubna 1850 „v tom smyslu, aby bylo ženám volební právo přiznáno v témž rozsahu jako mužům,“ protože i ony „pocítují důležitost volebního práva, které jim zaručuje zasahovati ve zřízení, jež jest na prospěch všem občanům.“ Zároveň byl vznesen požadavek pasivního volebního práva. Ref. 91, č. 7, s. 145 (rubrika Směs).

93 Ref. 91, č. 8-9, s. 181 (rubrika Směs).

94 Srov. STRÁNSKÁ. Vývoj volebních řádů zemských v Čechách – poměrné zastoupení a volební právo žen. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 231.

95 *Ženské listy*, 1907, roč. 35, č. 11, s. 229.

96 SCHLESINGEROVÁ, Teresa. Proč mají se ženy zajímati o politiku. In *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 7-8, s. 156-158.

97 *Ženský obzor*, 1904 – 1905, roč. 5, č. 3, s. 41-42.

situace neprovdaných nebo ovdovělých žen a sociálních problémů.⁹⁸ *Ženský obzor* dokonce už v roce 1901 deklaroval svou představu rovnoprávnosti – v oblasti „sociální, politické i mravní“.⁹⁹

Stejně jako v *Ženských listech* i v *Ženském obzoru* se nejvíce článků s tématem politických práv objevuje v letech 1906 a 1907. V souvislosti s bojem za volební právo se opakuje již dříve zmiňovaná výtku vůči přílišné pasivitě žen, ta je uváděna jako jeden z důvodů, proč ženy prozatím dosáhly tak malých úspěchů: „Ženy české měly by si již uvědomiti, že nové požadavky vítězí, když za námi stojí bataliony interesentů. ... Naše ženy arciť nepřestaly v pasivitě ... dovolávaly se na několika schůzích také volebního práva pro sebe, pochybují však, že tato akce bude míti ... svůj úspěch. ... nezaznamenává ... žádného podstatného úspěchu politického.“¹⁰⁰

Oproti ostatním časopisům se *Ženský obzor* méně věnuje popisu ženských schůzí, zaznamenáváme zprávu o jediné, pořádané 16. února 1908 v sále Měšťanské besedy,¹⁰¹ která je hodnocena jako nejvýznamnější, její průběh označen za „vážený a důstojný“ a z účastníků tohoto jednání jsou připomenuty Žofie Tůmová, Františka Plamínková a Tomáš G. Masaryk. Podrobněji je naopak zachycena příprava na II. sjezd žen českoslovanských, který na červenec 1908 naplánoval a zorganizoval Ústřední spolek českých žen,¹⁰² většího uznání se však ze strany nové generace bojovnic za ženská práva nedočkal. Františka Plamínková ve svém hodnocení¹⁰³ poznamenává, že se dočkal jen slabé účasti, protože většina ženských spolků nevyslala své zástupkyně, kritizuje také okolnost, že chyběla možnost bližšího seznámení mezi delegátkami sjezdu, a tak se nemohly „uradit o další cestě“.¹⁰⁴ To je možná důvodem, proč ve způsobu boje za získání volebního práva nedošlo k žádným podstatným změnám. Zůstalo při petičních akcích, za jednu ze zásadních můžeme označit petici, která byla vznesena k zemskému sněmu 15. září 1908 a v plné šíři otištěna v *Ženském obzoru*.¹⁰⁵ Žádost o všeobecné, rovné, přímé a tajné volební právo pro muže i ženy byla zdůvodňována tím, že všichni, tedy i ženy, mají stejný zájem na osudech vlasti, připomínaly se historické důvody: „Žena česká má na plné zrovnoprávnění své právo dějinné. Ona to byla, jež v tmách středověku šla věrně po boku muže v boj za svobodu, ... ona to jest, jež před půl stoletím přizvána jest zákony vlasti naši k spoluúčasti na správě země a zákonodárství zemského a která konala svou povinnost plynoucí z práva volebního ... s plnou rozvahou i vědomím své zodpovědnosti. ... Ona v posledních volbách nanovo ukázala uvědomění politické jen silou vlastní sebevýchovy dosažené!“ Objevují se odkazy na země, kde již ženy hlasovací právo získaly (Finsko,

98 „Ženská otázka česká musí spočívat ve snaze, aby národ český ... v ženách svých si vychoval ... účastnice svých velikých úkolů a nejvyšších snah... Národu našemu jest potřeba sil četných a svěžích, i běží o to, aby žádná dobrá síla neostala nevyužitkována.“ KRÁSNOHORSKÁ, *Ženská otázka*, ref. 47, s. 6.

99 *Ženský obzor*, 1901, roč. 2, č. 1, s. 2.

100 Hlasovací právo i pro ženy. In *Ženský obzor*, 1906 – 1907, roč. 6, č. 2, s. 17; k tomu srov. *Ženský obzor*, 1896, roč. 1, č. 7, s. 107 a *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 1, s. 5.

101 České ženské politické hnutí. In *Ženský obzor*, 1907 – 1908, roč. 7, č. 4, s. 69-72.

102 Ref. 101, č. 6, s. 93-94.

103 PLAMÍNKOVÁ, Františka. II. sjezd žen českoslovanských. Ref. 101, č. 9, s. 137-141.

104 Ref. 103, s. 139.

105 Ref. 101, s. 163.

Norsko, Austrálie, Nový Zéland) a které by pro české království měly být příkladem, neboť tyto „národy ... plně pochopily, že škoda každé hlavy schopné k práci“.

Ve stejném ročníku *Ženského obzoru* vydal Výbor pro volební právo žen jakési pokyny či rady, jak přistoupit k blížícím se volbám do zemského sněmu.¹⁰⁶ V článku bylo připomenuto, komu dává v Čechách zákon volební právo,¹⁰⁷ ženy byly vyzývány k zodpovědnému a uvědomělému přístupu k volbám – měly si ověřit, zda jsou správně zapsány v seznamu voličů, volit „pokrokově“, tzn. účastnit se voličských schůzí, aby „seznały smýšlení kandidátů“ a vyžádaly si u nich „prohlášení, jak pohlíží na zrovnoprávnění ... žen a zavazují-li se o ně zasaditi v případě zvolení za poslance“,“¹⁰⁸ agitovat ve svých rodinách za myšlenku prosadit kandidaturu žen ve vhodném volebním okrese.

Nejkonkrétnější a věcné informace k tematice boje za hlasovací právo žen přináší články v *Ženské revue* z let 1910 – 1912. Za úvod k této problematice můžeme považovat shrnující redakční článek *Naše cesty*, ve kterém se periodizuje dosavadní české ženské hnutí a charakterizují proměny ženské otázky. Ta se od povinnosti žen uchovávat kroje a lidové památky, pořádat národní bazary a účastnit se národních slavností posunula směrem k dalšímu veřejnému působení, rozšířila o přednáškovou činnost, přitom ovšem ženské hnutí zůstává stále spjata s národně uvědomovacími a všeobecně vzdělávacími snahami. Dnes je ještě nutno pojem vlastenectví spojit se sociální otázkou, jinak bude práce žen jen prací „dámskou“, která národ nijak neposílí.¹⁰⁹ Z tohoto hlediska jsou kladně hodnoceny ženské odbory Sokola, pěvecké a vzdělávací ženské spolky, které se změnily ve spolky školské (např. brněnská Vesna), a vyzdvihuje se v roce 1909 založené Sdružení žen pokrokových na Moravě s programem vzdělávání žen pro veřejnou kulturní a politickou práci. O programu tohoto sdružení se dozvídáme, že chce řešit otázku ženského školství, bojovat proti klerikalismu, hájit hospodářskou samostatnost žen a věnovat se sociální práci.¹¹⁰ Politický program Sdružení byl veřejnosti představen v roce 1910¹¹¹ s tradičním požadavkem změny spolkovacího zákona, dále rozvrstvení žen do stávajících politických stran a plná občanská rovnoprávnost. Očekávalo se, že ženy se budou zajímat o poměry ve školství, vždyť „škola jest zemským zákonodárstvím ... budována; a komu právě na těchto otázkách více záleží a záležitosti musí než ženě – matce“?¹¹²

O politickou činnost se ženské spolky podle představ *Ženské revue* neměly zasazovat jednotlivě, ale ve spolupráci s existujícími politickými stranami. O tom svědčí článek *Hnutí za volební právo žen v Čechách*,¹¹³ který přináší informaci o pokusu vytvořit po-

106 Volby do zemského sněmu – a ženy. Ref. 101, č. 3, s. 47.

107 „Zákon dává jak mužům tak i ženám toto právo v naší vlasti, a to: Ženám platícím nejméně 8 korun pří-
mých daní ročně ..., pak doctorkám, ustanoveným professorkám i definitivním učitelkám ... přisuzuje od
24. roku právo voliti poslance zemského přimo, s výjimkou velkostatkářek, jež mohou voliti jen prostřed-
nictvím plné moci a s výjimkou žen v Praze a Liberci, jež vůbec volebního práva nemají.“ Ref. 106.

108 Tytéž výzvy, tedy aby se ženy účastnily volebních schůzí a tázaly se kandidátů, jak se staví k otázce vo-
lebního práva žen, se objevují o tři roky později v Provolání Pokrokové organizace žen na Moravě. Viz
Ženská revue, 1911, roč. 6, č. 3, s. 71.

109 Naše cesty. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 1, s. 1-3. K tomu srov. HAJN, ref. 60.

110 Pokrokovým ženám na Moravě. In *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, s. 101-103

111 *Právo ženy : Politická příloha Ženské revue*, 1910, roč. 1, č. 1, s. 1-16.

112 Ref. 111, č. 4, s. 29.

113 *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 5, s. 117-118.

radní ženský sbor. Ten by se věnoval propagandě a práci pro politická práva žen, přičemž každá politická strana (mimo klerikální) měla do tohoto sboru vyslat dvě své zástupkyně. S tímto návrhem vyslovily souhlas strany svobodomyslná, agrární a státoprávně pokrokové, proti byly sociálně demokratická a národně socialistická strana a staročesí účast naprosto odmítli s odůvodněním, že „nemají žen a nesouhlasí s politickými jich právy“. Činnost sboru, který se měl v první řadě dohodnout na společném programu a taktice, zřejmě vyzněla do ztracena, o jeho ustanovení ani práci nenacházíme žádné další doklady. Jaké cesty ženám zbývají pro získání volebního práva, pokud se nechtějí inspirovat Angličankami,¹¹⁴ shrnuje Olga Stránská v článku *Vývoj volebních řádů zemských v Čechách – poměrné zastoupení a volební právo žen*.¹¹⁵ Hlasovacího práva podle ní mohou ženy dosáhnout buď v řadách politických stran, jedinou jim nakloněnou zůstává stále Česká strana pokroková, nebo mimo strany prostřednictvím Výboru pro volební právo žen. Ten byl založen roku 1905 v návaznosti na první veřejnou ženskou schůzi (konala se roku 1904 díky Teréze Novákové, Ústřednímu spolku českých žen a Ženskému klubu českému), kde byl požadavek volebního práva „uveden v život“. Prozatím jsou ženy stále odkázány na petiční akce, další práva jim získají poslanci, proto musí ženy „dobýt politické strany. To bude nejlepším tahem v jejich politickém boji.“¹¹⁶

Kromě petičních akcí se po roce 1910 začínají konat i veřejné manifestace, spojené především s aktivitou sociálních demokratů a pořádané převážně ve velkých městech. Velké demonstrace se konaly 19. března 1911 v Praze a Brně a přinesly další doklad o nejednotnosti ženského měšťanského a dělnického hnutí, což podle *Ženské revue* ničemu neposloužilo¹¹⁷ a nemělo odůvodnění, protože oba proudy ženského hnutí mají své zásluhy: „Také se v kružích sociálních demokratů zapomíná, že kulturní, sociální a politická práce žen měšťanských je systematická, intenzivní, ne tak zjevná, kdežto ženy dělnické dovedou zase naplnit ulice a dovedou demonstrovat. Je třeba i toho i onoho způsobu práce a netřeba nikoho podceňovat, nebo dokonce zesměšňovat.“¹¹⁸ Další manifestace byly uspořádány v Brně, Kyjově, Olomouci, Přerově a Prostějově s cílem, aby „nově zvolení poslanci všude byli zavázáni vynutiti na vládě, aby žena byla zbavena potupného občanského postavení“.¹¹⁹ Petiční akce a důvěra v pomoc českých poslanců na říšské radě však přetrvávaly, do říšského sněmu se dokonce vypravila deputace žen v čele s Františkou Plamínkovou,¹²⁰ která získala souhlas od předsedů poslaneckých klubů a příslib spolupráce. Novou petici za volební právo žen do moravského sněmu podala také Zemská pokroková organizace žen na Moravě.¹²¹

114 „Anglické ženy žádají, aby otázka všeobecného volebního práva žen byla předložena k všeobecnému hlasování lidu ... Demonstrční schůze, projevy a demonstrace pouliční pro volební právo žen jsou na denním pořádku.“ *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 2-3, s. 65 (rubrika Volební hnutí).

115 *Ženská revue*, 1910, roč. 5, č. 10, s. 181-185, pokračování v č. 11, s. 208-214 a č. 12, s. 229-235.

116 Ref. 115, s. 235.

117 „Jsme nuceni na tomto místě znovu opakovat, že neslouží ženskému hnutí a také není odůvodněna taková nevraživost žen dělnických oproti ženám měšťáckým...“ *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 3, s. 75.

118 Ref. 117, s. 76; k tomu srov. *Ženské listy*, 1905, roč. 33, č. 12, s. 245-246.

119 *Ženská revue*, 1911, roč. 6, č. 4-5, s. 106-107.

120 Ref. 119, č. 6-7 s. 144-145.

121 Ref. 119, č. 11-12, s. 259.

Porovnáním sledovaných časopisů lze dospět k jejich poměrně vyhraněné názorové orientaci, která byla nepochybně ovlivněna také sociální příslušností a úrovní vzdělání jejich čtenářek. Jako nejkonzervativnější se v průběhu celého období jeví *Ženské listy*, určené převážně ženám středních měšťanských vrstev. Od počátku byly zaměřené především na otázku přístupu žen ke vzdělání, zakládání ženských spolků, zabývaly se rovněž kulturními tématy a jejich postoje se nijak významně neproměňovaly. Politické problematiky si všímaly jen ojediněle, spíše formou stručných informací a pouhých konstatování, ke zveřejňování politických požadavků žen byly velmi zdrženlivé. Ještě v 80. letech 19. století se na stránkách *Ženských listů* dočítáme, že politika nemá ženu odvádět od jejích hlavních povinností, za něž jsou považovány vlastenecké aktivity a vychovatelství. Jistá změna a větší otevřenost ve vztahu k politickému dění je patrná teprve na samém konci 90. let 19. století, kdy se také konaly významné světové ženské kongresy, a v dobách boje za volební reformu v roce 1905. Ani tehdy se však redakce nepřiklonila k jedinému proudu ženského hnutí, ale snažila se objektivně zaznamenávat všechny aktivity spojené s hnutím za volební právo pro ženy. Postoj *Ženských listů* pravděpodobně souvisí s cíli Ženského výrobního spolku českého, jehož tiskovým orgánem tento časopis byl. Zmíněný spolek se distancoval od politické činnosti (v době jeho vzniku, v roce 1871, to bylo přímo vyžadováno zákonem), jeho program se týkal výhradně vzestupu ženské vzdělanosti a jejího uplatnění v zaměstnání.

Ženský obzor a *Ženská revue*, časopisy zhruba o jednu generaci mladší, už jsou na svých stránkách průbojnější a v mnohém otevřenější, zároveň také více reagují na dobové politické dění. Na rozdíl od *Ženských listů* se očividně obracely ke čtenářkám, jimž byl bližší zájem o aktuální politické problémy a veřejné dění vůbec, v první řadě to byly učitelky a úřednice. Především *Ženská revue* měla hájit jejich práva a prosazovat jejich požadavky, které směřovaly k rovnoprávnosti ve všech oblastech, tedy i v zaměstnání a v otázce volebního práva. Zřetelně se tato tendence projevila v *Ženském obzoru* z prvních let 20. století. Ve srovnání s prvním číslem z roku 1896, kde se ještě píše o dosavadních přirozených povinnostech ženy, se od roku 1903 čím dál častěji objevují články o nárocích žen na volební právo a velmi kritické statě k otázce existujícího celibátu učitelek. Všechny tři časopisy se shodují v názorech na způsob prosazování ženských požadavků. Umírněnými *Ženskými listy* počínaje a radikální *Ženskou revue* konče se trvale prolíná myšlenka zákonných a nenásilných cest při dobývání politického práva – zasílání petic do parlamentu, pořádání veřejných schůzí, spolupráce s poslanci a politickými stranami.

Z uvedeného rozboru tedy zcela jednoznačně vyplývá, že boj za volební právo a účast žen v politice měl v našich poměrech velmi umírněný průběh, nejspíš ovlivněný historií ženského hnutí, které se od samého počátku orientovalo především na vlastenecké, dobročinné a vzdělávací aktivity a pro které nebyly charakteristické hlučné pouliční akce, ale spoléhání se na legální a právní prostředky. I touto cestou se podařilo dosáhnout velkého politického úspěchu, kterým bylo zvolení Boženy Vikové-Kunětické do zemského sněmu.¹²² *Ženská revue* k tomu podotýkala, že v ženském hnutí je u nás „ne radikální,

122 K tomu viz podrobněji KOŘALKA, Jiří. Zvolení ženy do českého zemského sněmu. In PEŠEK - LEDVINKA (eds.), ref. 1, s. 307-319.

*ale vývojový postup,*¹²³ a připomněla, že trvalo dlouhých padesát let, než se podařilo přesvědčit české muže a ženy o důležitosti volebního práva žen.

* Studie vznikla jako součást grantového projektu GA ČR č. 409/04/0662 České političky v Národním shromáždění meziválečného Československa (1918 – 1938).

DAS (NICHT-) INTERESSE DER FRAUEN AN DER BETEILIGUNG IN DER POLITIK AUF DEN SEITEN DER TSCHECHISCHEN FRAUENPRESSE IN DER ZWEITEN HÄLFTE DES 19. UND ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS

MARIE B A H E N S K Á

Bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts hatten Frauen in den tschechischen Ländern kein Wahlrecht, die Teilnahme in politischen Parteien war ihnen verboten und Frauenvereine durften keinen politischen Charakter haben. Das ganze 19. Jahrhundert hindurch betraf die öffentliche Tätigkeit von Frauen die Wohltätigkeit, die Gründung von Vereinen mit karitativem und Bildungsprogramm, das Veranstalten von Basaren und Lotterien für patriotische bzw. wohltätige Zwecke. Vorrangig war für Frauen stets die Privatsphäre, erst seit der zweiten Hälfte der 60er Jahre des 19. Jahrhunderts wird ihr Interesse am Geschehen außerhalb der Familie bemerkbar. Das äußert sich etwa in der Gründung neuer Frauenvereine, dem wachsenden Interesse am Besuch von Stadt- und Vereinsmädchenschulen oder im Inhalt der Frauenzeitschriften. In ihnen taucht schon in den 80er und 90er Jahren des 19. Jahrhunderts die Ansicht auf, dass die Politik etwas ist, was die Frau nicht von ihren Hauptaufgaben ablenken soll. Man appelliert an die patriotischen und erzieherischen Pflichten der Frauen, betont ihre Rolle bei der Verbreitung der nationalen Kultur und Sprache. Ende der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts ist das Bild der Frauenbewegungen in der Presse schon reicher. Sie bringt Vergleiche mit der Weltfrauenbewegung (Kongresse in Genf und Berlin) und eingehende Berichte über die Tätigkeit der Frauenvereine, Gegenstand des Interesses ist das Geschehen in Britannien, den USA und Wien. Ein häufiges Thema ist die Formulierung der sog. Frauenfrage, noch Mitte der 90er Jahre des 19. Jahrhunderts war dieser Terminus identisch mit der Problematik der Mädchenerziehung und -bildung. Im Streben nach politischen Rechten und im Kampf für den Zugang zur Universität verließen sich die Frauen auf die Unterstützung seitens der tschechischen Abgeordneten und vor allem auf den gewaltlosen Weg der Durchsetzung ihrer Forderungen. Die Frage des Wahlrechts für Frauen stand auch auf der Tagesordnung des I. tschechoslowakischen Frauenkongresses in Prag 1897. Eine Fülle von Artikeln und Berichten berührt das Thema Frauen und Politik im ersten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts, das höchste Interesse am Wahlrecht der Frauen ist mit den Jahren 1906 und 1907 verbunden. Der Begriff Frauenfrage wurde erweitert um das Thema Durchsetzung der Frauen in bezahlten Anstellungen und die Sozialproblematik. Im Jahr 1901 wird in der Zeitschrift *Ženský obzor* (Frauenrundblick) die Vorstellung von der Gleichberechtigung im sozialen, politischen und moralischen Bereich deklariert. In der Form des Kampfes für die Gewinnung des Wahlrechts kam es zu keinen wesentlichen Veränderungen, es blieb bei Petitionsaktionen und der Zusammenarbeit mit politischen Parteien, vor allem mit der Tschechischen Fortschrittspartei. 1905 wurde der Ausschuss für das Wahlrecht der Frauen gegründet. Nach 1910 beginnen in den Großstädten öffentliche Manifestationen, verbunden vor allem mit der Aktivität von Sozialdemokratinnen. Petitionsaktionen und das Vertrauen in die Hilfe der tschechischen Abgeordneten im Reichsrat aber dauerten fort.

123 *Ženská revue*, 1912, roč. 7, č. 6, s. 118. V tomtéž článku je citováno pro Česky lichotivé mínění *Neue Freie Presse*: „*To, o co usilují anglické ženy prostředky násilnými, dosáhly české ženy klidnou a neúmorou a vytrvalou prací.*“

K NIEKTORÝM ASPEKTOM KOLONIZÁCIE JUŽNÉHO SLOVENSKA V OBDOBÍ PRVEJ REPUBLIKY*

ATTILA SIMON

SIMON, Attila. On some aspects of the colonization of southern Slovakia in the period of the First Republic. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 289-308, Bratislava.

The author of this study set himself the aim of capturing the ethnic aspects of the agricultural colonization of southern Slovakia. Colonization as part of the first land reform was one of the instruments for creating a nation state of the Czechs and Slovaks. The colonization plans, which came from leading figures in the State Planning Office, Ministry of Agriculture and other national organizations, supposed the settlement of tens of thousands of Slovak and Czech families in the frontier regions of southern Slovakia. The aim was to strengthen the security of the southern frontier and change the ethnic composition of the settled areas. However, the colonization, which began in 1921, did not achieve this aim. By the end of the 1920s only a little more than 3 thousand families were settled in about 130 colonies. The reasons for the relative failure lay in lack of financial resources. Colonization was also limited to some extent by disputes between Slovak institutions and the central offices in Prague.

Land reform. Colonization. Nationality question. Southern Slovakia.

Spracovanie ktoréhokoľvek historického obdobia či problému závisí od viacerých faktorov. Primárnym predpokladom úspešného výskumu je existencia a dostupnosť príslušných historických prameňov. Ďalším faktorom, ktorý ho ovplyvňuje, je ochota a bádateľská kapacita historikov. Nesmieme však zabudnúť ani na spoločenskú objednávku, ktorá môže ovplyvniť tak smerovanie historického bádania, ako aj finančné pozadie výskumu.

Pre súčasnú slovenskú historiografiu je charakteristické, že jej pozornosť pútajú – celkom prirodzene – predovšetkým témy, ktoré sú spojené so zlomovými obdobiami slovenských národných dejín. Dejiny Maďarov na Slovensku a historické procesy spojené s regiónom južného Slovenska vôbec, tak zostali mimo jej pozornosti.

Problematika poľnohospodárskej kolonizácie južného Slovenska patrí tiež k témam, ktorým slovenská a česká historiografia venovala pomerne malú pozornosť. Kratšie štúdie Samuela Cambela a Pavla Martuliaka síce načrtli základné problémy kolonizačného procesu, ale nepokúsili sa o hlbšiu analýzu danej témy a príliš sa spoliehali na údaje Štátneho pozemkového úradu.¹

1 MARTULIAK, Pavol. Kolonizačná akcia pri I. pozemkovej reforme na Slovensku. In FROLEC, Ivo (ed.). *Československá pozemková reforma 1919 – 1935 a její mezinárodní souvislosti*. Uherské Hradiště : Slovácké muzeum, 1994, s. 81-85.; CAMBEL, Samuel. Výsledky prvej československej pozemkovej reformy na Slovensku a ich dopad v ďalšom vývoji. In FROLEC, ref. 1, s. 51-59.

Omnoho prínosnejšie sú štúdie Natálie Krajčovičovej,² ktorá pri výskume slovenských súvislostí pozemkovej reformy upozornila na viacero aspektov týkajúcich sa aj kolonizácie. V poslednom čase sa téme venovala Eva Vrabcová,³ ktorá, vychádzajúc z archívnych prameňov, sa po prvýkrát pokúsila o sumarizáciu výsledkov kolonizácie južného Slovenska. Cenné poznatky prinášajú aj štúdie ďalších slovenských autorov⁴ a českých historikov, najmä Jána Rychlíka a Karla Sommera.⁵ Spomedzi maďarských autorov, žijúcich na Slovensku, ktorí si dejiny kolonizácie všimli v súvislosti s etnickými zmenami na juhu Slovenska, sa téme venovali Katalin Vadkerty, Gyula Popély a Árpád Popély.⁶

Táto štúdia je založená na výskume, ktorý sme vykonali v posledných rokoch a niektoré jeho výsledky k problematike kolonizácie sme už publikovali.⁷ Cieľom tohto

- 2 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Realizácia pozemkovej reformy na Slovensku v rokoch 1923 – 1927. In *Historický časopis (HC)*, 1990, roč. 38, č. 4, s. 787-805; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Predpoklady realizácie pozemkovej reformy na Slovensku v medzivojnovom období. In FROLEC, ref. 1, s. 13-20; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Začiatky pozemkovej reformy na Slovensku v dvadsiatych rokoch. In *HC*, 1984, roč. 32, č. 4, s. 574-619; KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Hranice prvej ČSR a pozemková reforma. In *Historické štúdie*, 2004, roč. 43, s. 223-233.
- 3 VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia južného Slovenska a Podkarpatskej Rusi v Československej pozemkovej reforme. In *Slovenská Archivistika*, 2007, roč. 27, č. 1, s. 57-76; č. 2, s. 55-80; VRABCOVÁ, Eva. Kolonizácia Žitného ostrova v 1. pozemkovej reforme. In NOVÁKOVÁ, Veronika (ed.). *Migrácia. Dunajská Streda : Lilium Aurum*, 2001, s. 153-171.
- 4 JANČOVIČ, Ján. Slováci – kolonisti z Dolnej zeme usadení v medzivojnovom období na južnom Slovensku. In *Slováci v zahraničí*, 1989, roč. 15, s. 101-116.; OČOVSKÝ, Štefan. Vplyv prvej pozemkovej reformy na osídlenie Slovenska. In *Geographica Slovaca*, 1995, roč. s. 63-70.; OČOVSKÝ, Štefan. Poľnohospodárske kolónie v Gemeri-Malahonte. In *Obzor Gemera*, 1990, roč. 21, č. 4, s. 189-194.
- 5 RYCHLÍK, Jan. Sociální a národnostní dimenze československé pozemkové reformy v mezinárodním kontextu. In FROLEC, ref. 1, s. 43-50; SOMMER, Karel. Průběh a výsledky pozemkové reformy v pohraničí českých zemí. In SOMMER, Karel (ed.). *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Olomouc : Tilia, 2003, s. 36-106.
- 6 VADKERTY, Katalin. Utószó [Doslov]. In MACHNYIK, Andor. *Csallóköz [Žitný ostrov]*. Bratislava : Kalligram, 1993, s. 203-213; POPÉLY, Gyula. Ellenszélben. *A felvidéki magyar kisebbség első évei a Csehszlovák Köztársaságban (1918 – 1925) [V protivetre. Prvé roky maďarskej menšiny v Československej republike]*. Bratislava : Kalligram, 1995; POPÉLY, Árpád. A Lévai járás etnikai arculata a csehszlovák telepítési politika és a reszlovakizáció tükrében [Etnický charakter Levického okresu v zrkadle československej kolonizačnej politiky a reslovakizácie]. In *Kisebbségkutatás*, 2003, roč. 12, č. 1, s. 69-122.
- 7 SIMON, Attila. Plány na Slovanskú expanziu v pohraničných oblastiach Česko-Slovenska . Nacionálne momenty počas realizovania pozemkovej reformy a kolonizácia v medzivojnovom období. In HRODEK, Dominik et al. (ed.). *Slovanství ve středoevropském prostoru. Iluze, deziluze a realita*. Praha : Stred, 2004, s. 372-381.; SIMON, Attila. Legionárius telepítések Dél-Szlovákiában a két háború közötti időszakban [Osídľovanie legionárov na juhu Slovenska v období medzi dvoma svetovými vojnami]. In *Századok*, 2004, roč. 138, č. 6, s. 1361-1380; SIMON, Attila. Cseh és szlovák kolonisták telepítései Dél-Gömör falvaiban a két háború közötti időszakban [Osídľovanie českých a slovenských kolonistov v obciach na juhu Gemera medzi dvoma svetovými vojnami]. In *Gömörország*, 2004, roč. 5, č. 1, s. 40-45; SIMON, Attila. A nemzetállami szempontok érvényesülése az első csehszlovák köztársaságban lezajlott kolonizáció során. Különös tekintettel a Dél-Szlovákiában lezajlott telepítésekre. [Uplatňovanie hľadísk národného štátu počas kolonizácie v období prvého štátu. S osobitným zreteľom na osídľovanie na juhu Slovenska]. In JOBBÁGY, István (ed.). *Válogatott tanulmányok Szlovákia gazdaságtörténetéhez*. Komárom : Pont, 2004, s. 8-40; SIMON, Attila. Telepítések Dél-Szlovákiában a két világháború között [Osídľovanie na juhu Slovenska v období medzi dvoma svetovými vojnami]. In *Korall*, 2004, č. 18, s. 30-47.

príspevku nie je komplexné uchopenie témy, ale predstaviť tú stránku kolonizačného procesu, ktorá sa v doterajšej slovenskej odbornej literatúre menej zdôrazňovala – etnické motívy kolonizácie. Sme si vedomí, že kolonizácia je neoddeliteľnou súčasťou pozemkovej reformy a nedá sa zúžiť iba na jedno – národnostné – hľadisko. Hlavný prúd slovenského dejepisectva však pristupoval ku kolonizácii takmer výlučne ako k hospodárskemu a sociálnemu problému,⁸ a preto pokladáme za potrebné poukázať aj na tento aspekt. Nazdávame sa, že fenomén kolonizácie a pozemkovej reformy poukazuje na dôležité javy fungovania prvej republiky, a že dobre osvetľuje dvojtvárnosť súdobej československej národnostnej politiky.

Prvá Československá republika bola parlamentnou demokraciou, ktorú na jednej strane charakterizovalo uplatňovanie demokratických slobôd, menšinových práv a legálna reprezentácia politických záujmov menšín. Na druhej strane však každodennú politiku voči menšinám charakterizovala zaujatosť prameniaca z úsilia vytvoriť národný štát. Za výstižné považujeme v tomto aspekte konštatovanie Lászlóa Szarku, že „*československá demokracia bola od počiatkov obmedzovaná strachom väčšiny, ktorý vyplýval z nedostatku vnútornej kohézie mozaikovej krajiny, z autonomistických snáh Slovákov, Rusínov a maďarskej menšiny, pričom osobitné právne postavenie požadovali aj Nemci, ako aj z konfliktov so susedmi*“.⁹

Miesto pozemkovej reformy v súdobej československej politike

Pozemková reforma, ohlásená niekoľko dní po vzniku republiky, bola nesporne jednou z najdôležitejších udalostí československej politiky. Na význam reformy upozornil už Ferdinand Peroutka, ktorý – iste nie náhodou – napísal: „*Československá revolúcia stojí na troch pilířích, jimiž byly státní převrat, pozemková reforma a přijetí ústavy.*“¹⁰ Peroutka však tento jav nepripisuje v prvom rade hospodárskym dôsledkom reformy, ale najmä národným hľadáiskám, ktoré pokladá za prvoradú hybnú silu pozemkovej reformy.¹¹ Súhlasiac s Peroutkom, pozemkovú reformu nechápeme len ako jednorazový právny akt, ale ako organickú súčasť a jeden z najdôležitejších prvkov československej národnej revolúcie roku 1918.

Otázka pôdy sa prirodzene nedostala do centra záujmu českej a slovenskej politiky až po 28. októbri 1918. V českých a slovenských politických koncepciách sa už pred vznikom republiky objavili predstavy, podľa ktorých sa pozemková reforma mala stať súčasťou národnej expanzie. Pre český nacionalizmus (na tomto mieste používam výraz *nacionalizmus* v pozitívnom zmysle slova) vidiek znamenal v protiklade k mestám (ktoré boli prevažne nemeckého charakteru), vždy české národné prostredie. Slovami

8 Ako výnimku môžeme spomenúť štúdiu KRAJČOVIČOVÁ, Hranice prvej, ref. 2.

9 SZARKA, László. A (cseh)szlovákiai magyarság nyolc évtizede 1918 – 1998. Történeti vázlat [Osem desaťročí Maďarov v (Česko)slovensku. Historický náčrt]. In TÓTH, László (ed.). *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918 – 1998. I.* Budapest : Ister, 1998, s. 20.

10 PEROUTKA, Ferdinand. *Budování státu. I-II.* Praha : Academia, 2003, s. 551.

11 Pre Peroutku je charakteristické, že síce s neobvyklou otvorenosťou uznáva a podčiarkuje protinemecké zámery reformy, tie však chápe ako oprávnený a prirodzený dôsledok národnej revolúcie.

Jana Galandauera: „*zdroj nacionální renesance*“.¹² Preto nie je prekvapujúce, že otázka pozemkovej reformy mala významnú úlohu v českých politických predstavách koncipovaných počas prvej svetovej vojny, a so zámerom získať pozemky „cudzích“ súhlasilo celé české politické spektrum. V slovenskej politike badať snahu začleniť pozemkovú otázku do národnej politiky najmä v diele Milana Hodžu, ktorý mal úzke kontakty s českým agrárnym hnutím.

M. Hodža si v súvislosti s kolonizáciou Nemcov na pruských územiach podrobnejšie všimol tento proces a vtedy ho vnímal ako nebezpečenstvo ohrozujúce Slovákov zo strany Maďarov. Tento odôvodnený pocit ohrozenosti vyplýval jednak z uhorského kolonizačného zákona z roku 1894 (ktorý však v praxi prepadol), a jednak z nepriaznivého demografického vývoja v slovenskej oblasti, teda z preukázateľného oslabenia etnickej sily Slovákov na začiatku 20. storočia. V predvečer prvej svetovej vojny však v pozemkovej otázke videl M. Hodža už prostriedok slovenskej expanzie a vyhlásil, opierajúc sa aj o príklad sedmohradských Rumunov, že slovenskú zem treba vyslobodiť z rúk „cudzcincov“.¹³ Skutočnosť, že sa otázka pôdy dostala do centra pozornosti už v prvých dňoch po vzniku Československa, možno pripísať tomu, že sa v nej spájali sociálne a národné problémy, a tak sa jej vyriešenie z českého i slovenského hľadiska mohlo chápať ako celonárodný záujem. Reforma vlastníctva pôdy bol cieľ, s ktorým súhlasila väčšina československej spoločnosti a osvojili si ho, aspoň na základe hesiel, všetky politické strany zastúpené v revolučnom národnom zhromaždení. K vytvoreniu tohto konsenzu významne napomohol fakt, že česká, ani slovenská spoločnosť nepokladala aristokraciu, ktorá vlastnila väčšinu pôdy, za svoju „národnú súčasť“. Česká verejná mienka chápala vyhlásenie pozemkovej reformy ako revanš za stratenú bitku na Bielej hore,¹⁴ pričom aj Slováci – najmä inteligencia – ju chápali ako istú národnú satisfakciu. Dokladá to aj Hodžov prejav z roku 1923 v Českých Budějoviciach, v ktorom, už ako minister, okrem iného, povedal: „*Keď teda my tieto veľkostatky osídlime vlastnými ľuďmi, nič iné nerobíme ako znovu dobyjeme tú zem, z ktorej sme boli vytlačení násilím, a preto v úplnom vedomí oprávnenosti našich činov budeme pokračovať v tomto našom úsilí.*“¹⁵ Napriek

12 GALANDAUER, Jan. *Vznik Československé republiky 1918. Programy, projekty, perspektivy*. Praha: Svoboda, 1988, s. 203.

13 Porovnaj *Slovenský Týždenník*, 20. augusta 1909.

14 Tieto názory sa prejavili nielen v diskusii a publicistike o zákone, ale často sa objavili ako základný motív aj na pamätníkoch, ktoré boli pri príležitosti rozdávania pôdy postavené na Morave a v Čechách. Pozri napríklad nápis: „*Po Bílé Hore za 300 let. Svobodný národ na svobodné půdě*“; „*Bílá Hora r. 1620 odčiněna – Půda vrácená českému lidu.*“ Národní archiv Praha (ďalej NA Praha), fond (ďalej f.) Státní pozemkový úřad – Všeobecné spisy (ďalej SPU-VŠ), kartón (ďalej k.) 116. č. 893, Oslavy a výročí.

15 *Slovenský Denník*, 13. 12. 1923. Podobnú myšlienku Hodža sformuloval už aj skôr: „*To bylo dějinnou kletbou našeho slovenského lidu, že po mnoha sta let musel ustupovat ze svých úrodných vlastí u Dunaje do severních lesů a hor.... Logika dějin donáší sebou nápravu selské křivdy. Co královská despotie a oligarchie našemu lidu odcizila, to mu nyní vrátí demokracie a republika. Zemědělskému slovenskému lidu, jež Arpádovci a Anžuvci a Habsburkové hnali přes celé věky do Karpatkých úskalí, bude ta podunajská šlechtická půda novou vlastí... Slovenská Dolní země bude zlatým dolem naší rolnické produkce a zároveň zabezpečí se na území dosud zmařarštěném československému živlu rozhodující a trvalá převaha.*“ *Venkov*, 2. marca 1919.

tomu môžeme základné zákony reformy,¹⁶ ktoré prijalo Revolučné národné zhromaždenie (RNZ), hodnotiť aj z národnostného pohľadu ako nezaujaté.

Z hľadiska uskutočnenia pozemkovej reformy ako aj kolonizácie mal veľký význam zákon o Štátnom pozemkovom úrade (ŠPÚ), ktorý dal tejto inštitúcii v podstate neobmedzenú a nekontrolovateľnú moc. V dôsledku toho realizáciu reforiem podmieňovali omnoho viac než paragrafy zákonov, zámery predstaviteľov ŠPÚ. To otvorilo cestu nielen tomu, aby si agrárna strana urobila z pozemkovej reformy vlastný „obchod“ – čo kritizoval dokonca aj prezident Tomáš Garrigue Masaryk – ale aj tomu, aby reforma slúžila československým národným cieľom. Nie náhodou Peroutka poznamenal: „*Pozemkový úrad sa stal dôležitým nástrojom národnej pozemkovej politiky... v této části své činnosti jednal podle revolučního práva...*“¹⁷

Napriek tomu uskutočnenie pozemkovej reformy znamenalo obrovský krok k modernizácii Slovenska a slovenskej spoločnosti. Do konca roku 1937 sa na Slovensku v rámci reformy rozdelilo 690 525 ha pôdy (z toho 323 196 ha poľnohospodárskej), ktorá sa dostala do rúk 189 424 majiteľov.¹⁸ Pre maďarskú menšinu však bola celková bilancia pozemkovej reformy viac ako nepriaznivá. Pomer zabranej poľnohospodárskej pôdy bol najväčší práve v okresoch, obývaných Maďarmi, ktorí boli väčšinou aj majiteľmi zabraných veľkostatkov. Vyplynulo to z prírodných podmienok Slovenska a historického dedičstva bývalého Uhorska. V súvislosti s prídelom zabranej pôdy však už boli sťažnosti predstaviteľov maďarskej menšiny oprávnené, keďže pozemkovou reformou (vrátane všetkých foriem prídelu, t. j. drobných prídelov a aj zbytkových statkov) získali Maďari len 27 540 ha pôdy.¹⁹ Pritom v južných okresoch Slovenska, kde maďarská menšina vtedy ešte tvorila väčšinu, dostali slovenskí a českí kolonisti a zbytkoví statkári viac ako 80-tisíc ha pôdy (nepočítajúc prídel pre Slovákov, ktorí tam žili už aj pred pozemkovou reformou.)

Takto uskutočnená reforma v značnej miere determinovala politické pomery na južnom Slovensku. KSČ, ktorá otvorene kritizovala pozemkovú reformu pre jej nacionalistický charakter, dokázala šikovne využiť nespokojnosť poľnohospodárskeho proletariátu na tomto území. Aj vďaka tomu bolo južné Slovensko obývané prevažne Maďarmi najsilnejšou bázou komunistickej strany počas prvej republiky.

Plány na kolonizáciu južného Slovenska

Myšlienka, že v rámci pozemkovej reformy budú kolonizované územia popri štátnych hraniciach, sa prvýkrát oficiálne objavila počas prípravy základných princípov pozemkovej reformy. Na zasadnutí predsedov parlamentných klubov 27. a 28. februára 1919 tlmočil názory slovenských predstaviteľov o reforme Milan Hodža, ktorý sa už

16 Najdôležitejšie boli nasledujúce zákony: záborový č. 215/1919 Sb., prídelový č. 81/1920 Sb., úverový č. 166/1920 Sb. a náhradový zákon č. 329/1920 Sb.

17 PEROUTKA, ref. 10, s. 551.

18 PAVEL, Antonín. Československá pozemková reforma. In *Pozemková reforma*, 1938, roč. 19, č. 3, s. 38-39.

19 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 118, č. 12 992/1931, Odhad počtu nabyvatelů půdy menšinové národnosti.

vtedy vyjadril, že slovenskí sedliaci očakávajú od československého štátu nápravu na nich spáchaných krívd. Podľa jeho návrhu to možno vyriešiť rozdelením obrovských grófskych majetkov pozdĺž Dunaja, ktoré získajú nielen tam žijúci Maďari, ale aj slovenskí sedliaci, legionári a repatrianti.²⁰

Kolonizácia sa však z aspektu pozemkovej reformy – najmä z českého hľadiska – javila ako marginálna a preto jej v politických a odborných diskusiách pri príprave zákonov pozemkovej reformy dávali len malý priestor. Do popredia sa kolonizácia dostala najmä pri príprave tzv. prídellového zákona. V komisii národného zhromaždenia pre pozemkovú reformu práve v záujme životaschopnosti budúcich kolonizačných hospodárstiev navrhli, aby prídely mali rozlohu najmenej 8 – 12 hektárov.²¹

Po prijatí základných zákonov pozemkovej reformy sa ťažisko diskusií o kolonizácii presunulo do tých národných organizácií, ktoré v osídľovaní videli možnosť budovať národný štát (napr. Československej národnej rady, ďalej iba ČNR).²² ČNR, ktorá si vytvorila úzky vzťah so ŠPÚ, sa po prvýkrát venovala otázke kolonizácie 20. marca 1920. Na rokovaní vystúpil aj prvý predseda ŠPÚ Karel Viškovský, ktorý zdôraznil, že pozemkový úrad bude rešpektovať národné záujmy a návrhy ČNR.²³ Na rokovaní bola založená komisia ČNR pre pozemkovú reformu, ktorej úlohou bola koordinácia „*národného programu v súvislosti s prováděním reformy pozemkové v národnostně smíšených územích republiky*“.²⁴ Komisia začala v tomto duchu intenzívne pracovať a prostredníctvom širokej miestnej siete podrobne sledovala realizáciu pozemkovej reformy. S cieľom disponovať presnými údajmi o národných súvislostiach reformy založili aj Komisiu pre národnú evidenciu pozemkovú a kolonizačnú, ktorá evidovala prídely pôdy z tohto hľadiska. Vzťah medzi ŠPÚ a ČNR posilňoval aj fakt, že na čele oboch organizácií stáli vplyvní predstavitelia agrárnej strany a vedúci predstavitelia ŠPÚ sa pravidelne zúčastňovali na aktivitách národnej rady súvisiacich s pozemkovou reformou.

Na tomto mieste treba spomenúť dôverné rokovanie, ktoré 10. apríla 1921 zvolala do Přerova ČNR. Hlavnou témou rokovania bola česká kolonizácia Moravy a Sliezska, no návrhy ktoré sa tu zrodili, mali súvislosť aj s južným Slovenskom. Význam rokovania podčiarkuje fakt, že sa na ňom okrem predstaviteľov ČNR zúčastnili aj mnohé vplyvné osobnosti československého politického života: Ivan Dérer, Vavro Šrobár, Ferdinand Juriga, Karel Prášek, František Stanek a Ján Voženílek. Účastníci rokovania prijali šesťbodovú rezolúciu, ktorá z národného hľadiska kritizovala doterajší priebeh pozemkovej reformy a sformulovala požiadavky účastníkov. Signatári rezolúcie vyhlásili zákony pozemkovej reformy za nedostatočné a neuspokojivé a navrhovali ich prepracovať. Štvrtý bod rezolúcie požadoval zoštátnenie lesov pozdĺž hranice, a to z toho dôvodu, aby sa do týchto oblastí mohli nasťahovať českí a slovenskí osídľenci. Tí mali byť zárukou kon-

20 Porovnaj *Slovenský Týždenník*, 7. marec 1919.

21 Archiv Národního shromáždění (ďalej ANS), f. Revoluční národní shromáždění (ďalej RNS), k. 16, č. s. 604, 36. schůze, 27. 11. 1919.

22 K činnosti ČNR súvisiacej s pozemkovou reformou a kolonizáciou, najmä z hľadiska nemeckých území, pozri SOMMER, ref. 5.

23 Por. ref. 22, s. 59.

24 NA Praha, f. Národní rada česká (ďalej NRČ), k. 413, i. č. 237.

troly nad územiami, ktoré „*jsou ve valné části poněmčeny nebo pomadžštěny a jejich obyvatelstvo jest ku státu nebezpečným irredentům nakloněno...*“.²⁵

V spomínanej komisii ČNR sformulovali aj tri metódy, ako postupovať v rámci slovenskej pozemkovej reformy:

1. Na etnicky slovenských územiach je cieľom intenzívne rozparcelovanie pôdy.

2. Na územiach so zmiešaným obyvateľstvom je riešením sčasti rozparcelovanie a sčasti kolonizácia.

3. Na maďarských jazykových územiach sa odporúča intenzívna kolonizácia, pričom cieľovým územím je najmä Žitný ostrov a Komárňanská župa.²⁶

Na fakt, že tento plán nebol len marginálnou predstavou, poukazuje aj skutočnosť, že na jednom z nasledujúcich zasadnutí komisie J. Voženílek potvrdil, že na územiach obývaných Maďarmi nemajú v zámere rozparcelovať pôdu. Podľa jeho slov „*SPÚ hodlá pozemkovou reformu v krajích národnostně smíšených prováděti nikoli řízením přídělovým, nýbrž hodlá pokud to bude možné docílití toho, aby jednotlivé dvory při takových velkostatkách byly převáděny do ruku spolehlivých českých jedinců.*“²⁷ Realizáciu si predstavoval tak, že ŠPÚ bude tlačiť na veľkostatkárov, aby svoje majetky predali určeným osobám za vopred stanovenú cenu. Podľa Voženíleka je táto cesta schodná, lebo veľkostatkári sú zahnaní do kúta, keď kvôli vysokej dávke z majetku potrebujú peniaze v hotovosti.

Hoci ČNR nemala zákonodarné ani výkonné kompetencie, názory a predstavy, ktoré presadzovala – najmä prostredníctvom osobných kontaktov a prepojení – mali významný vplyv aj na rozhodnutia ŠPÚ. Dvanásťčlenný správny výbor pozemkového úradu sa zaoberal otázkou vnútornej kolonizácie na rokovaní 14. júna 1921. Keďže sa tento dátum približne zhoduje so začiatkom kolonizácie, prijaté rozhodnutia zrejme ovplyvnili aj jej priebeh. Voženílek pred výborom referoval o plánoch ŠPÚ a v súlade s tým, čo odznelo v ČNR, informoval, že pozemkový úrad chce pohraničné lesy zoštatniť a veľkostatky dať do rúk „spolahlivým záujemcom“. Zoštatnené a prenajaté územia osídliť kolonistami, a keď tí posilnia a vytvoria spolahlivú miestnu vrstvu, pozemky sa rozparcelujú.²⁸ Podľa Voženílkovho vystúpenia by sa na organizovaní kolonizácie mali okrem ŠPÚ spolupodieľať aj iné organizácie, napr. organizácie Čechov a Slovákov žijúcich v zahraničí, Kancelária československých legionárov, Československá národná rada a i. Podľa referátu najviac problémov môže spôsobiť nedostatok vyhovujúcich domov na bývanie, slabé materiálne zázemie záujemcov a v protiklade k tomu ich vysoké nároky, ako aj reakcia miestneho obyvateľstva. K plánu sa vyslovil aj slovenský poslanec Ľudovít Medvecký, podľa ktorého sa obyvatelia hornatých oblastí nebudú chcieť presťahovať na rovinu, čo sa neskôr aj potvrdilo.²⁹ Z toho dôvodu je podľa neho dôležité získať osobnosti, ktoré

25 Ref. 24.

26 Ref. 24.

27 Ref. 24.

28 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 132, Správny výbor SPU, 40. schůze, 14. 6. 1921.

29 Na neochotu Slovákov (vrátane tých, čo sa vrátili z Ameriky) presídliť sa do maďarských krajov poukázal aj jeden z organizátorov súkromnej kolonizácie – Ignác Gessay. Porovnaj *Americký Slovák*, 1921, č. 3-5, s. 11-12.

požívajú úctu svojho okolia, a v prvej etape bude potrebné kolonistom zabezpečiť čo najlepšie podmienky, aby chuť presídliť sa dostali aj iní.³⁰

Komplexné a podrobne vypracované plány na osídľovanie územia južného Slovenska sme v archívnych fondoch doteraz nenašli. Z písomností ŠPU a z úvah popredných činiteľov pozemkovej reformy sa však dajú vyčítať hlavné kolonizačné zámery.

Základným problémom je, že na rozdiel od vnútorného osídľovania z rokov 1945 – 1948, nepoznáme prameň, v ktorom by bolo jednoznačne vyjadrené, čo treba rozumieť pod výrazom *kolonizačné územie*. Existuje elaborát z roku 1925 s názvom *Obce kolonizačného územia na základe sčítania ľudu v roku 1919*, ktorý vymenúva spolu 640 obcí a 30 okresov Slovenska, kde pomer maďarského obyvateľstva presahoval 50 %.³¹ Podľa dokumentu žilo na tomto území v čase sčítania obyvateľstva 634 629 osôb, z ktorých sa 88,63 % hlásilo k maďarskej národnosti. Aj keď tento zoznam obsahuje viacero chýb, a pri realizácii kolonizačného procesu sa nepostupovalo celkom podľa neho, predsa z neho môžeme vyvodit', že pri určovaní kolonizačného územia bola rozhodujúca etnická hranica.

Jiří Brandejs, ktorý sa ako spolupracovník bratislavskej expozitúry ministerstva poľnohospodárstva aktívne zapojil do kolonizačného procesu, sformuloval vo svojom príspevku zámer, presnejšie vymedziť kolonizačnú oblasť.³² Sústredil sa na tri tematické okruhy: koľko území je vhodných na kolonizáciu; kde sa tieto územia nachádzajú; koľko kolonistov možno na nich usídlit'. Podľa citovaného autora treba územia vhodné na kolonizáciu vyznačiť so zohľadnením dvoch zreteľov – hospodárskeho a národnopolitického. Na základe toho dospel k záveru, že do úvahy prichádzajú iba tie okresy, v ktorých pomer orníc prevyšuje aspoň 50 % celkovej výmery poľnohospodárskej pôdy, pričom pomer menšinového obyvateľstva prevyšuje 20 %. Brandejs tak zaradil 16 okresov,³³ ktoré vyhovujú obidvom požiadavkám do skupiny „*nesporného kolonizačného územia*“, a ďalších 16 okresov, ktoré vyhovovali iba jednej požiadavke, označil pomenovaním „*sporné kolonizačné územie*“. Z nich navrhol na osídlenie v prvom rade tých 8 okresov,³⁴ ktoré spájali medzi sebou nesporné kolonizačné územia na západnom a na východnom Slovensku. To by umožnilo vytvoriť súvislé kolonizačné územie. Podľa Brandejsa by sa na 100-tisíc ha dalo usídlit' najmenej 4-tisíc rodín. V optimálnom prípade predpokladal počet až 20-tisíc rodín, pričom za základ svojich výpočtov stanovil statok s rozlohou 5 – 25 ha. Okrem poľnohospodárov bolo podľa neho potrebné usídlit' na kolonizovaných územiach aj tisíce ďalších remeselníckych, obchodníckych a učiteľských rodín. Realizovanie tejto obrovskej úlohy časovo ohraničil na 20 rokov.

30 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 132, Správny výbor SPU, 40. schůze, 14. 6. 1921.

31 Slovenský národný archív (ďalej SNA), f. Kolonizační referát (ďalej KR), k. 39, Obce kolonizačního území Slovenska dle sčítání lidu z roku 1919.

32 BRANDEJS, Jiří. Kolonizační problém Slovenska. In *Československý zemědělec*, 1924, roč. 6, č. 2, s. 13-25.

33 Okresy Šamorín, Galanta, Dunajská Streda, Šala, Stará Ľada (Hurbanovo), Parkan (Štúrovo), Nové Zámky, Šahy, Levice, Nitra, Vrāble, Sečovce, Veľké Kapušany, Michalovce a Kráľovský Chlmec.

34 Okresy Pastuchy, Lučenec, Feledince (Jesenské), Tornaľa, Rožnava, Moldava nad Bodvou, Košice a Michalany.

Jeden z plánov na usmernenie kolonizácie južného Slovenska vyšiel aj z trenčianskeho Obvodného úradu ŠPÚ. Skúmal možnosti kolonizácie tých okresov na juhozápade Slovenska,³⁵ ktoré podliehali dozoru obvodného úradu. Podľa neho by sa v príslušných okresoch dalo usídlit' asi 8-tisíc rodín, čiže okolo 40 – 48-tisíc ľudí. Po skončení kolonizácie by tak podľa autora elaborátu stálo oproti 286-tisíc Maďarom približne 100-tisíc slovenských obyvateľov spolu s už tam žijúcimi Čechmi a pomaďarčenými, no reslovakizovateľnými Slovákmi. To by vytvorilo oveľa priaznivejšiu situáciu ako bol predchádzajúci stav.³⁶ Podľa plánu „*důsledná kolonisace drobných uchazečů spolu s vytvořením zbytkových statků a s obchodním a průmyslovým podnikáním na Dunaji způsobí všestranné a trvalé ovládnutí jižního slovenského pomezí republiky*“.³⁷ A to autor plánu pokladal za prvoradú štátnu úlohu.

Jedným z hlavných ideológov kolonizácie južného Slovenska bol Ivan Daxner, predseda Slovenského kolonizačného družstva. Daxner sa na rozdiel od Hodžu a Voženílk neuspokojil len so sformulovaním motívov kolonizačnej politiky, ale predložil komplexný kolonizačný plán. Roku 1924 ho knižne publikoval pod názvom *Vnútná kolonizácia na Slovensku*.³⁸ Keďže táto práca je pomerne známa, v našom príspevku sa jej dotkneme iba okrajovo.

Daxner v záujme úspešnej kolonizácie požadoval systematickú a premyslenú kolonizačnú politiku. Na jej základe mali vzniknúť skupiny kolonizačných osád, pozostávajúce z 5 – 6 kolónií. Tak by sa naraz mohol do južných oblastí dostať veľký počet Slovákov, ktorí by medzi Maďarmi tvorili významnú slovenskú menšinu.³⁹ Autor považoval za bezpodmienečne potrebné, aby sa v každej takejto osade vybudoval obecný dom, škola, učiteľský byt, materská škola, chudobinec, kostol a cintorín, pričom za dôležitú pokladal najmä materskú školu. Veď tým, že sa deti „*učia pri hrách spievať slovenské piesne, recitovať básničky vychvaľujúce slovenskosť, vernosť k republike atď., stanú sa ešte pred príchodom do školy dobrými Čechoslovákmi a vzbudí sa v nich láska k vlasti. Cez jednu generáciu možno takto bez akéhokoľvek násilia maďarskú dedinku poslovenčiť a utvoriť z nej spoľahlivú baštu na hraniciach nášho štátu*“.⁴⁰

Podľa Daxnerových predstáv by sa na južnom Slovensku dalo vytvoriť približne 100-tisíc sebestačných nedieličov, na ktoré by sa dalo usídlit' 500 – 800-tisíc ľudí. Je však pravdepodobné, že aj on sám cítil nereálnosť uskutočnenia svojich plánov, keď napísal: „*keby len polovicu z udaného odhadu bolo možno previesť, znamenalo by to pre náš štát ohromný mravný, politický krok kupredu*“.⁴¹

35 Do kompetencie trenčianskeho ŠPÚ patrili nasledujúce južné okresy: Dunajská Streda, Šamorín, Bratislava, Senec, Galanta, Šala, Nové Zámky, Stará Ľala, Parkaň, Komárno.

36 SNA, f. Štátny pozemkový úrad Praha (ďalej ŠPU Praha), k. 3 216. č. 8 662/1923.

37 Ref. 36.

38 DAXNER, Ivan. *Vnútná kolonizácia na Slovensku*. Bratislava : b. v., 1924.

39 Ref. 38, s. 32.

40 Ref. 38, s. 13.

41 Ref. 38, s. 8.

Dve etapy kolonizácie

Kolonizáciu, ktorá sa realizovala v dvadsiatych rokoch minulého storočia, môžeme rozdeliť na dve etapy. V rokoch 1921 – 1923 osídlenie začalo a v rokoch 1924 – 1929 vrcholilo. V tomto období bola založená aj väčšina kolónií na juhu Slovenska. Kolonizácia sa v porovnaní s ostatnými segmentmi pozemkovej reformy začala neskôr, až v lete roku 1921. Okrem petícií rôznych národných organizácií a politických zoskupení začiatok osídľovania urýchlili aj diskusie o hraniciach s Poľskom. V záležitosti obyvateľov dedín, pričlenených k Poľsku, ktorí sa chceli presťahovať na územie Slovenska, ministerstvo vnútra sa len o niekoľko dní po stanovení hraníc obrátilo 30. júla 1920 na ŠPÚ, a v súvislosti s pripravovanou pozemkovou reformou sa zaujímalo o možnosti presídlenia záujemcov na juh Slovenska. Podľa princípov, ktoré ministerstvo vnútra prijalo – zrejme preceniac počet záujemcov – presídliť sa mali celé dediny, a to tak, aby ich jednotliví obyvatelia mohli zostať v jednej komunite. Návrh hovorí o tom, že na Žitnom ostrove, alebo na iných južných územiach, by sa opäť založili dediny, ktoré boli pričlenené k Poľsku.⁴²

S cieľom vyriešiť problém založili už v auguste 1920 v rámci úradu ministra s plnou mocou pre správu Slovenska komisiu pre osídlenie. Tá už navrhla, aby oravskí osídlenci neboli premiestnení na Žitný ostrov, ale na veľkostatok Coburgovcov pri Rimavskej Seči.⁴³ To, že namiesto Žitného ostrova sa napokon vybral Gemer, spôsobili zrejme praktické dôvody. Takto sa totiž mohla akcia uskutočniť v čo najkratšom čase. V pozadí stála dohoda medzi ŠPÚ a správcom Coburgových majetkov, podľa ktorej Coburgovci zadarmo poskytnú pozemkovému úradu 3-tisíc jutár pôdy pre osídlencov, na výmenu však mohli podľa vlastného uváženia približne takú istú časť pozemkov rozpredať.

Po týchto udalostiach sa mohla v lete 1921 začať prvá etapa kolonizácie. Tá trvala do konca roka 1923, pričom jej výsledky výrazne poznamenal fakt, že nebola dostatočne pripravená. Miesta prvých kolónií často neboli vopred určené, teda kolonizovalo sa náhodne. Poradný zbor pre Slovensko pri Štátnej obvodnej úradovni pozemkového úradu v Trenčianskych Tepliciach stanovil iba to, že pre kolonizáciu treba určiť veľkostatky, ktoré by presahujúc zo slovenského jazykového územia tvorili súvislý pás smerom k južnej štátnej hranici.⁴⁴ Cieľom týchto kolónií bolo totiž rozčlenenie maďarského jazykového územia severojužným smerom. Prakticky však boli kolonizované v prvom rade majetky – podobne ako spomínaný Coburgovský majetok – s ktorých majiteľmi sa ŠPÚ dokázal dohodnúť, pričom vlastníci za rôzne protislužby poskytli svoj majetok pre potreby kolonizácie. Preto sa v mnohých prípadoch kolónie vytvárali na majetkoch, ktoré boli, na rozdiel od plánov, horšej kvality a teda nevhodné na intenzívne hospodárenie, čo čoskoro viedlo k ústupu počiatočného oduševnenia kolonistov. Podľa oficiálneho spravodaja ŠPÚ sa v prvej etape pozemkovej reformy plánovalo do konca roka 1923 založiť na území 32 veľkostatkov 28 kolónií, ktorých celková rozloha by dosiahla

42 NA Praha, f. SPU-VŠ, k. 249, č. j. 20 468/20.

43 Ref. 42. Repatriácie z Ruska a Polska, F-XVI/7.

44 NA Praha, f. SPU-VŠ, k. 167, Poradný sbor pre Slovensko, č. 18 245/1923.

14-tisíc hektárov a ktoré by osídlilo asi tisíc rodín.⁴⁵ V skutočnosti podľa oficiálnych údajov ŠPÚ založilo 24 kolónií, ktorých celková rozloha bola 6 357 ha a usídlilo sa v nich 592 rodín.⁴⁶ Väčšina osídlencov pochádzala z Trenčianskej, Turčianskej a Zvolenskej župy, no v niektorých kolóniách tvorili väčšinu českí a moravskí osídlenci (najmä miesta osídlené legionármi).

Okrem oficiálnej štátnej kolonizácie sa začala aj, dokonca o čosi skôr, tzv. súkromná kolonizácia, v rámci ktorej sa majetok osídlencom neprideloval prostredníctvom ŠPÚ, ale kolonizátor, alebo osídlenci si majetok kúpili priamo od veľkostatkára. V skutočnosti sa však aj súkromná kolonizácia diala pod dohľadom ŠPÚ, veď takýto priamy predaj mohol schváliť len pozemkový úrad, pričom najčastejšie samotný úrad určil, komu môže veľkostatkár časť svojho majetku predat'. Osídlenie mohlo organizovať kolonizačné družstvo, spoločenská organizácia, prípadne súkromná osoba. Najvýznamnejším súkromným kolonizátorom bola Slovenská liga a Daxnerovo kolonizačné družstvo. K menu prvého sa viaže založenie kolónií pri Eberhardte (dnešné Malinovo) a Tomášove, v Zelenom háji a v Dolných Žemberovciach. Daxnerovo kolonizačné družstvo založilo kolóniu pre 72 rodín pri dedine Tôň, ktorá bola premenovaná na Hodžovo. Súkromných kolonizátorov viedli okrem národných cieľov predovšetkým vlastné hospodárske záujmy. Majetok od veľkostatkára kúpili za omnoho nižšiu cenu než ho potom neskôr predali kolonistom. Osídlenci tak v rámci súkromnej kolonizácie zaplatili za pôdu dvakrát, dokonca aj trikrát vyššiu sumu než to bolo v prípade štátnej kolonizácie. Cena 1 ha ornej pôdy prideleného v rámci prvej etapy štátnej kolonizácie sa pohybovala od 2 do 3-tisíc korún, v prípade súkromnej kolonizácie mohla cena vystúpiť až na 4 – 5-tisíc korún. Napriek tomu slovenskí roľníci zo severných oblastí uprednostňovali súkromnú kolonizáciu a často kupovali majetky bez sprostredkovateľa (samozrejme so súhlasom ŠPÚ), nakoľko si takto boli istejší svojím majetkovým právom ku kúpenej pôde. ŠPÚ túto formu kolonizácie nezačlenil do svojich výkazov o kolonizácii, hoci podľa spisov pozemkového úradu o tejto metóde vedeli a dokonca ju sami iniciovali.⁴⁷

Nedostatočná archivácia údajov o súkromnej kolonizácii neumožňuje stanoviť presné počty kolónií. Na základe prístupných prameňov možno však predpokladať, že v prvej etape kolonizácie vzniklo približne štyridsať súkromných kolónií. Súkromní kolonisti získali okolo 13-tisíc hektárov pôdy a usadilo sa na nej okolo tisíc rodín.⁴⁸ Na rozdiel od početnejších štátnych kolónií, ktoré boli poväčšine založené na území pozdĺž Dunaja, súkromná kolonizácia bola najrozšírenejšia v Novohrade a v Gemerí.

Štátny plánovací úrad, ale najmä slovenskí politici neboli spokojní s výsledkami kolonizačnej akcie v prvých rokoch. Elaborát ministerstva poľnohospodárstva, ktorý pri-

45 *Pozemková reforma*, 1922, roč. 3, č. 11-12.

46 VOŽENÍLEK, Jan. *Pozemková reforma v Československé Republice*. Praha : b. v., 1924, s. 151; KRAJČOVIČOVÁ, Začiatky pozemkovej, ref. 2, s. 831.

47 Svedčí o tom aj list kolonistov osídlených do Veľkého Romhána pri Lučenci adresovaný Kolonizačnému referátu v roku 1933. V liste kolonisti žiadajú úrad o hospodársku pomoc, pričom poznamenávajú, že onoho času si na návrh prídellového komisára Horáka kupovali pôdu od Bélu Töröka, lebo samých by ich ani nenapadlo, aby sa usídlili medzi Maďarmi.

48 SNA, f. Expozitúra ministerstva zemeľdelství (ďalej EMZ), k. 91; SNA, f. KR, k. 7., 32., 135. a 136; ďalej Digitálna knižnica, NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly. 235. schůze, 29. 11. 1923. Dostupné na internete: <<http://www.psp.cz>>

pisoval osídleniu „*pohraničí živlem štátotvorným*“ obrovský hospodársky a strategický význam, a ktorý bol vypracovaný v októbri 1923, kritizoval hlavne súkromnú kolonizáciu, ktorá „*prevozovaná jest výlučne z hľadiska výdelečného*“.⁴⁹

Skúsenosti z prvej etapy kolonizácie, najmä zlá hospodárska situácia kolonistov⁵⁰ (spomedzi nich dostali pomerne nízku štátnu podporu najmä súkromní kolonisti) spôsobili, že v druhej etape muselo dôjsť k viacerým zmenám. Úrady sa rozhodli, že väčší dôraz sa, na rozdiel od súkromnej kolonizácie, bude klásť na oficiálne osídľovanie. Tento zámer chceli podporiť najmä stavebnými a hypotekárnymi úvermi, ktoré by poskytol Kolonizačný referát.⁵¹ Väčšiu pozornosť chceli venovať aj hospodárskej kontrole kolónií. Preto roku 1923 založili úrad, ktorý zabezpečil hospodársky dozor nad kolóniami. V záujme účinnejšej práce hospodárskeho dozoru rozdelili slovenské kolónie do dvoch skupín. Územie od Bratislavy po Komárno tvorilo I. obvod, východnejšie kolónie zas patrili do II. obvodu.⁵² Hospodársky dozor skúmal na jednej strane hospodárenie celej kolónie, na druhej strane si viedol osobitný záznam o každom osídlencovi, v ktorom si každý rok zaznamenával údaje súvisiace s hospodárením kolonistu, s jeho finančnou situáciou a so splácaním úveru. Hospodársku kontrolu na jednotlivých kolóniách vykonávali hospodárski komisári, ktorí raz mesačne navštívili každú kolóniu vo svojom obvode, kde skontrolovali hospodárenie kolonistov, vypočuli si ich sťažnosti a navrhli aj riešenia problémov. Venovali sa predovšetkým odborným otázkam hospodárenia, poskytovali rady ako správne siať, ako si vybrať semená na siatie, ako hnojiť, pestovať ovocie a chovať zvieratá. Hospodársky dozor sa zaoberal aj otázkami spoločného majetku kolonistov, ako aj hospodárením kolonizačných družstiev.

Organizačné zmeny v ŠPÚ a zosilnená politická podpora priniesli svoje ovocie a obdobie medzi rokmi 1925 – 1927 môžeme právom označiť za vrchol kolonizácie. Už aj plány pre toto obdobie boli odvážne, veď podľa správy z roku 1926 chcel ŠPÚ k dovtedy kolonizovaným 36-tisícim katastrálnych jutár (približne 20-tisíc ha) rozdať osídlencom ďalších 120-tisíc jutár (približne 70-tisíc ha) ornej pôdy.⁵³ Hoci tento veľkolepý plán sa nikdy nezrealizoval, počas spomínaných troch rokov ŠPÚ založil 31 kolónií, čo je viac než polovica všetkých kolónií založených počas celého obdobia kolonizácie. Stalo sa tak zrejme vďaka tomu, že založenie Kolonizačného referátu kolonizáciu zefektívnilo, avšak prejavoval sa aj čoraz väčší záujem o kolonizačné usadlosti. Spisy Kolonizačného referátu hovoria o tom, že roku 1927 bolo treba mnoho záujemcov o kolonizáciu odmietnuť z toho dôvodu, že nie je dostatok majetku, ktorý možno rozdeliť. Záujemcov na kolonizáciu teda bolo dosť, chýbalo však potrebné materiálne zabezpečenie.

49 SNA, f. Minister ČSR s plnou mocou pre správu Slovenska (ďalej MPS), k. 115, č. 11 882/1923, Kolonizácia na Slovensku.

50 V súvislosti s ťažkou hospodárskou situáciou kolonistov, pozri vystúpenie P. Blaha v národnom zhromaždení počas diskusie o rozpočte na rok 1923. Digitální knihovna, NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly. 175. schůze, 29. 11. 1922. www.psp.cz.

51 KRAJČOVIČOVÁ, Realizácia pozemkovej, ref. 2, s. 803.

52 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 247. Zpráva o provádění hospodářského dozoru na koloniích založeních SPU na Slovensku a Podkarpatské Rusy.

53 *Pozemková reforma*, 1926, roč. 7, č. 8-9, s. 102.

Od roku 1928 môžeme hovoriť o doznievaní kolonizácie, veď v tomto roku boli založené len dve kolónie, v nasledujúcom roku tri a roku 1930 vznikla na území Slovenska už len jedna štátna kolónia. Väčšina štátnych kolónií v druhej etape vznikla na juhozápade Slovenska, no viacero kolónií bolo založených aj východne od Košíc.

Súkromná kolonizácia naďalej spôsobovala vážne problémy. V porovnaní s predchádzajúcim obdobím nastala zmena v tom, že skončili kolonizácie organizované rôznymi družstvami alebo Slovenskou ligou a súkromnú kolonizáciu predstavovala takmer v plnej miere priama kúpa pozemkov, ktorú sprostredkúval ŠPÚ. Z toho dôvodu medzi kolóniami, ktoré boli vytvorené v tomto období v rámci súkromnej kolonizácie, len zriedkavo nájdeme početnejšiu kolóniu. Do väčšiny z nich sa nasťahovalo len niekoľko rodín. Keďže presnú evidenciu nevedol ani Kolonizačný referát, ani iné orgány ŠPÚ, je len ťažké upresniť ich počet. Na základe spisov Kolonizačného referátu a ŠPÚ ich počet odhadujeme na 30.

Kolonizácia a obrana štátnych hraníc

Osobitnou kapitolou kolonizačnej akcie bolo osídlenie legionárov. Legionárske organizácia sa už v prípravnej fáze pozemkovej reformy snažili ovplyvniť zákonodarnú činnosť vo svoj prospech. Významnú úlohu v tomto smere hrala Kancelária československých légii (KČsL), ktorá už v lete 1919 predložila v komisii národného zhromaždenia pre pozemkovú reformu memorandum. Žiadala v ňom, aby sa počas pozemkovej reformy prihliadalo aj na aspekty obrany štátu, a aby boli pri kolonizácii legionári uprednostnení. Hoci komisia pokladala túto žiadosť zo zákonného hľadiska za spornú, slová neskoršieho predsedu ŠPÚ Jána Voženílka v diskusii už signalizovali, aké východiská sa budú počas kolonizácie uplatňovať: „*Chceme, aby jisté důležité obvody s hlediska národnostního-politického byly obsazeny lidmi, kteří odpovídají těmto požadavkům a v těch-to obvodech soudím, že i když to snad nebude prováděna samými zákony, tedy aspoň via facti.*“⁵⁴

Od roku 1922 zohrávala KČsL v kolonizácii stále významnejšiu úlohu. Túto skutočnosť pravdepodobne vyvolal tlak z najvyšších miest Ministerstva národnej obrany (MNO), ako aj z armády. Na podnet týchto subjektov sa v júni 1922 uskutočnilo zasadnutie medzi predstaviteľmi ŠPÚ a generálneho štábu. Zúčastnené strany sa dohodli na spolupráci pri realizácii kolonizácie. Preto aj pozemkový úrad dal k dispozícii generálnemu štábu mapu pohraničných území Slovenska, na ktorej boli vyznačené majetky podliehajúce pod záborový zákon. Na základe tejto mapy vyznačil generálny štáb oblasti, kde navrhoval založiť kolónie a stanovil aj časový plán, podľa ktorého chcel svoju predstavu uskutočniť. Už počas predbežných rokovaní sa tematizovala aj otázka usídlenia kolonistov na ľavom brehu Dunaja medzi Bratislavou a Komárnom, resp. v okolí Lučenca. Predstavitelia generálneho štábu deklarovali, že z hľadiska úloh výpomocnej pohraničnej stráže navrhujú na pohraničných územiach usídlieť predovšetkým bývalých

54 ANS, f. RNS, k. 15, 29. schůze, 12. 9. 1919.

legionárov.⁵⁵ O pohnútkach prijatia úloh MNO poskytuje plastický obraz jedno zhrnutie z roku 1925 o úlohe KČsL v kolonizácii. Obsahuje aj nasledovné konštatovania: „*Najdôležitejšou otázkou kolonisácie jest otázka strategická. Jest nespornou nutností umístování v ohroženém pohraničí, poblíž důležitých železničních uzlů, spolehlivých a státu nejen zavázaných, ale i věrně oddaných elementů.*“⁵⁶

Podľa údajov, ktoré máme k dispozícii, sa na južnom Slovensku usídlilo asi 250 legionárskych rodín, teda približne 1 500 osôb. Rozdelili sa do viac ako 30 osád, pričom do väčšiny lokalít prišlo iba niekoľko legionárskych rodín. Vzniklo však aj niekoľko významných legionárskych kolónií: napríklad Čata a Biňa pri železničnej trati Štúrovo – Levice, Buzita, ktorá zabezpečovala Lučenec, Masarykovo (dnešné Bottovo), vybudované na Gerňovskej pustatine pri Rimavskej Seči, ďalej Stráž a Svoboda pozdĺž železničnej trate spájajúcej Košice a Bregovo.

Legionári pôsobili zvyčajne v Sedliackej jazde a na konci tridsiatych rokov slúžili v rámci oddielov Stráže obrany štátu (SOŠ). Ako členovia SOŠ sa aktívne zúčastnili aj v konflikte, ktorý sa odohral v okrese Feledince 5. – 6. októbra 1938 na československo-maďarskej štátnej hranici a bol asi najvážnejším vzájomným konfliktom pred Viedenskou arbitrážou. Za akciou stála osobná iniciatíva G. Felcsikiho, veliteľa roty maďarskej pohraničnej stráže v obci Hangony. Na jeho rozkaz prekročili maďarské vojenské oddiely za sprievodu rómskych hudobníkov štátne hranice a zaútočili v smere na Rimavskú Sobotu. Jedným z ich cieľov bolo obsadiť priľahlé kolónie Bottovo a Slávikovo (dnešná Orávka) a vyhnáť odtiaľ kolonistov. Mali dokonca už vytipované aj rodiny z pohraničných obcí Maďarska, ktoré chceli do hospodárstiev po vyhnaných kolonistoch usadiť.⁵⁷ Útočníci na istý čas obsadili aj niekoľko obcí (Janice, Chrámec, Širkovce, Šimonovce, Vlkyňa, Darňa), no jednotky československej armády, posilnené ľahkými tankami, ich nakoniec vytlačili. Keďže útoky zasiahli najmä priestor spomínaných kolónií pri Rimavskej Seči, bojov sa zúčastnilo aj približne 20 gerňovských legionárov, ktorí boli zaradení do vysunutých jednotiek obvodného veliteľstva Stráže obrany štátu vo Feledinci. Štyria kolonisti-legionári padli dokonca do maďarského zajatia.⁵⁸ Hoci sa útok skončil fiaskom, čiastočne predsa splnil svoj cieľ: časť rodinných príslušníkov kolonistov-legionárov z Bottova a zo Slávikova totiž už v októbri 1938 opustila južné Slovensko.

Kolonizácia a stranícka politika

Realizácia kolonizácie sa dostala aj do centra diskusií politických strán. Hoci diskusie prebiehali najmä medzi česko-slovenskou väčšinou a nemeckou, resp. maďarskou menšinou, svetlo sveta uzreli aj protirečenia medzi českou a slovenskou politikou. Slovenská kritika vyčítala pozemkovej reforme najmä priveľkú centralizáciu ŠPÚ a realizáciu,

55 NA Praha, SPU-VŠ, k. 240, Kolonisace na Slovensku. Zretele vojenské. Bez čísla.

56 Vojenský ústřední archiv Praha (ďalej VÚA Praha), f. Ministerstvo národní obrany (ďalej MNO Pres.), k. 654, č. j. 322/Kleg. Zpráva o činnosti KČSL při provádění pozemkové reformy a kolonisace.

57 Hadtörténeti levéltár Budapest, f. tanulmánygyűjtemény (ďalej) TGY, č. 2 893.

58 SNA, f. Ministerstvo hospodárstva (ďalej MH), k. 950, č. j. 44 997-Kleg. 1938, Evakuace kolonistů ze Slovenska.

ktorá vyhovovala českým záujmom. V súvislosti s kolonizáciou sa odzrkadlilo aj napätie medzi pražským centralizmom a slovenskými politickými snahami. Milan Hodža, ktorý mal od začiatku výhrady voči činnosti ŠPÚ, chcel namiesto obvodných úradov, ktoré boli riadené z Prahy, presunúť kompetencie súvisiace s pozemkovou reformou, a v rámci nej s kolonizáciou, do takých úradov, v ktorých by bol výraznejší slovenský vplyv. Za taký pokladal Zemедelskú radu pre Slovensko (ZR), ktorá už roku 1923 navrhla ministerstvu poľnohospodárstva a ŠPÚ, aby sa každá kompetencia súvisiaca s kolonizáciou na Slovensku dostala do rúk ZR.⁵⁹ Hoci ŠPÚ tento návrh odmietol, založenie bratislavského Kolonizačného referátu je zrejme výsledkom týchto snáh.

Osídľovaciu politiku pozemkového úradu ostro, niekedy až demagogicky kritizovala aj Slovenská ľudová strana (SLS), ktorá pri príležitosti založenia Poradného zboru pre Slovensko pri obvodnej úradovni pozemkového úradu v Trenčianskych Tepliciach, žiadala nielen vytvorenie samostatného slovenského pozemkového úradu, ale aj to, aby sa úrodná pôda dostala len do slovenských rúk, pričom jednoznačne odmietala „*českú kolonizáciu Slovenska*“.⁶⁰ V súvislosti s rezolúciou SLS vznikla v poradnom zbore diskusia, v ktorej účastníci súhlasili s tým, že „*kolonizácia neslovenských elementov*“ je neprijateľná. Zhodli sa aj na tom, že ak je dosť slovenských záujemcov, tak ich treba uprednostniť, a Čechov treba presídliť na Slovensko iba v mimoriadnych prípadoch.⁶¹ Negatívne reakcie však vyvolalo vyhlásenie Hlinkovej strany v pražskej dozornej rade ŠPÚ, kde niekoľko českých poslancov reagovalo ostrým útokom na slovenského poslancu Ferdinanda Jurigu. Počas škriepky poslanci českých strán označili výhrady ľudákov za škodlivé, pričom sa odvolávali na to, že „*vždy je lepší český kolonista než maďarský*“. Poukázali aj na českú kultúrnu prevahu nad Slovákmi, lebo SLS by sa podľa nich mala tešiť českým osídlencom, keďže tí na Slovensko prinášajú pokrok a civilizáciu.⁶²

Výhrady ľudákov však poväčšine dokazovali len ich fóbiu z Čechov. Na jednom zo zasadnutí dozornej rady ŠPÚ v novembri 1925 Juriga napríklad vyčítal predstaviteľom pozemkového úradu, že počas kolonizácie získavajú slovenskí poľnohospodári pôdu ako poslední, nakoľko prednosť pred nimi majú Česi a reemigranti.⁶³ Štatistiky kolonizácie však dokazujú, že to nie je pravda a môžeme súhlasiť s Janom Rychlíkom, ktorý v súvislosti s kritikou SLS poznamenal, že „*kolonizace (v evropském měřítku zanedbatelná) neměla za úkol vytvářet české kolonie mezi slovenským obyvatelstvem, ale československé kolonie mezi obyvatelstvem maďarským*“.⁶⁴

59 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 249, č. j. 19 841/23; Prenos kompetencií súvisiacich s kolonizáciou na jedinú organizáciu navrhol v už spomínanom vystúpení aj P. Blaho, hoci on Zemедelskú radu spomínal len ako jednu z možností. Porovnaj KRAJČOVIČOVÁ, Začiatky pozemkovej, ref. 2, s. 833.

60 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 167. Poradný sbor pre Slovensko, 20. – 21. 4. 1921, i. č. 20 314.

61 Ref. 60.

62 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 132. Správny výbor SPU, 37. schůze, 4. 5. 1921; Zdôrazňovanie civilizačnej prevahy Čechov sa objavovalo v diskusiách o pozemkovej reforme aj pri iných príležitostiach. Pozri napr. citát: „*Ba, také v zájme Slováků jest, aby na Slovensko dostal se větší počet pokročilých českých rolníků, již byli svému okolí jakýmsi rádci a vzory, kvasem, který by mohutně přispívali k šíření moderních zásad hospodářských.*“ *Venkov*, 19. 2. 1919, s. 1.

63 NA Praha, f. SPU-Vš, k. 132. Správny výbor SPU, 124. schůze, 25. 11. 1925.

64 RYCHLÍK, Jan. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1997, s. 92.

Aj permanentná kritika Ľudákov prispela k tomu, že od polovice dvadsiatych rokov sa ušla väčšia pozornosť aj pozemkovej reforme na Slovensku a ŠPÚ roku 1925 aj oficiálne sformuloval názor, že „všeobecne budiž dbáno toho, aby Slováci měli přednost při výběru uchazečů na rolnické nedíly. Na žadatele Čechy budiž při přidělování nedílů brán zřetel jen v případech zvláště závažných.“⁶⁵

Na rozdiel od slovenskej kritiky, ktorá sa týkala najmä spôsobu osídľovania, predstavitelia maďarských strán na Slovensku útočili na samotný fakt kolonizačnej akcie.⁶⁶ V tomto ohľade zastávali rovnaké stanovisko tak pravicové opozičné strany – Krajinská kresťansko-socialistická strana (KKSS) a Maďarská národná strana (MNS, pôvodne strana maloroľníkov), ako aj ľavicové strany – Maďarská sociálnodemokratická robotnícka strana (MSDRS) a Komunistická strana Československa, v ktorej bola maďarská menšina silne zastúpená.

Maďarská sociálna demokracia, ktorá mala voličskú základňu najmä v mestách, už na svojom ustanovujúcom zasadnutí odmietla kolonizáciu, a na svojom kongrese v júni 1921 prijala uznesenie o nesúlhlase s politikou vlády, ktorá „chce uskutočňovať takú národnú osídľovaciu politiku, ktorá skončila neúspechom v Uhorsku a v poľských častiach nemeckej ríše“.⁶⁷

Spomedzi dvoch pravicových maďarských strán bola v otázke kolonizácie umiernenjšia KKSS, čo možno vysvetliť tým, že strana mala svoju voličskú základňu prevažne v mestách, a tým, že kresťanskí socialisti namiesto maďarského charakteru strany z taktických dôvodov zdôrazňovali tzv. koncepciu praobyvateľov.⁶⁸ MNS už od začiatku dôrazne nesúhlasila s kolonizáciou a v straníckych novinách *Barázda* sa už roku 1920 objavilo heslo, ktoré strana používala v súvislosti s touto témou počas obdobia prvej republiky: „*Prospech z reformy na Maďarmi obývanom území majú mať len Maďari!*“⁶⁹ Noviny *Barázda* sa v rokoch 1922 a 1923 mimoriadne veľa venovali otázke kolonizácie. Spomedzi politikov strany vystupovali najaktívnejšie poslanec národného zhromaždenia Kálmán Füßy a Gyula Koczor ml., obaja z Komárna. Füßy 28. novembra 1922 vystúpil v národnom zhromaždení v diskusii o rozpočte a ako prvý z maďarských poslancov sa venoval otázke osídľovania. Poslanec kritizoval, že v južných oblastiach sa pozemková reforma obmedzuje len na kolonizáciu, pričom miestni Maďari sa k pôde nedostanú.⁷⁰ Na dňoch maloroľníckej strany 17. – 18. januára 1923 v Leviciach vystúpil na tému pozemkovej reformy Gyula Koczor ml. Podľa neho, politiku pozemkového úradu možno charakterizovať takto: „*Maďar nemá nárok na pôdu a aj tú, čo vlastní, mu treba vziať... Hlavným cieľom pozemkovej reformy je vytvoriť na územiach obývanými Maďarmi kolónie, a tým ich zbaviť ich maďarského charakteru, na zmiešanom území zasa tam žijúcich*

65 SNA, f. KR, k. 9, č. j. 64 615/25.

66 Problému sťažností maďarských veľkostatkárov sa venovala KRAJČOVIČOVÁ, Hranice prvej, ref. 2.

67 *Munkásújság*, 19. júna 1921, s. 2.

68 Táto koncepcia, ktorá mala za cieľ spoluprácu Maďarov, Slovákov a Nemcov, bola považovaná za prostriedok na elimináciu českého vplyvu na Slovensku.

69 *Barázda*, 7. novembra 1920, s. 1-2.

70 Porovnaj Digitální knihovna, NS RČS 1920 – 1925, Poslanecká sněmovna – stenoprotokoly, 174. schůze, 28. 11. 1922. www.psp.cz.

*Maďarov s konečnou platnosťou zlikvidovať.*⁷¹ Zvlášť energicky reagovali maloroľníci na spomínaný prejav ministra poľnohospodárstva M. Hodžu v decembri 1923 v Českých Budějoviciach.⁷² V otvorenom liste ministrovi Koczor konfrontoval sľuby vlády s Hodžovými slovami a požiadavky Maďarov zhrnul do siedmich bodov. Z nich si zaslúži pozornosť myšlienka, že Koczor okrem zrušenia ŠPÚ žiadal, aby sa pri prídeloch pôdy brali do úvahy len žiadosti miestnych záujemcov, čím by sa skončilo osídľovanie.⁷³ Otázka osídľovania bola síce v centre politiky maďarských strán najmä v polovici dvadsiatych rokov, no ešte aj v požiadavkách sformulovaných v súvislosti s menšinovým štatútom roku 1938 sa objavila zmienka o zrušení kolónií, hoci maďarské strany na tomto poli nedosiahli nijaký výsledok.

Hodnotenie kolonizácie

Pokiaľ ide o číselné údaje súvisiace s kolonizáciou, pokladáme za potrebné skorigovať čísla uvádzané v doterajšej odbornej literatúre. V prípade údajov o kolóniách, založených ŠPÚ, sa skutočné čísla viac-menej zhodujú s tými, ktoré uvádza odborná literatúra,⁷⁴ teda v 58 štátnych kolóniách, ktorých rozloha prekročila 27-tisíc hektárov, sa usadilo 1 971 rodín. V súvislosti so súkromnými kolóniami sme však dospeli k omnoho vyšším číslam, než sa doteraz uvádzalo. Pripisujeme to faktu, že väčšina autorov – s výnimkou E. Vrabcovej, podľa ktorej v 29 súkromných kolóniách dostalo pôdu 689 rodín⁷⁵ – vychádzala skôr z údajov ŠPÚ a nie z archívnych prameňov. Podľa nášho názoru v rámci súkromnej kolonizácie vzniklo okolo 70 kolónií (vrátane osád s niekoľkými rodinami), do ktorých sa na rozlohu 17-tisíc ha nasťahovalo približne 1 300 rodín. Ak berieme do úvahy oba spôsoby kolonizácie, celkovo vzniklo 128 kolónií, v ktorých pôdu získalo vyše 3 200 rodín. Úhrnná rozloha kolónií dosiahla 44-tisíc hektárov.⁷⁶

Za potrebné pokladáme prehodnotiť aj doterajšie názory o cieľoch kolonizácie. Slovenská odborná literatúra za posledné roky vnímala kolonizáciu len ako hospodársky a sociálny jav. Podľa P. Martuliaka „v prvom rade išlo o osídľovanie odľahlejších, málo zaľudnených oblastí Podunajskej, sčasti Východoslovenskej nížiny, či juhoslovenských

71 *Barážda*, 11. marca 1923, s. 1.

72 Pozri poznámku č. 15.

73 *Barážda*, 30. marca 1924, s. 1.

74 Martuliak píše o 50 kolóniách, 1 916 rodinách a 23 395 ha kolonizovanej pôdy, kým Krajčovičová spomína 2 017 rodín a 28 437 hektárov, pričom sa však nezmieňuje o počte kolónií. Porovnaj MARTULIAK, ref. 1, s. 84; KRAJČOVIČOVÁ, *Predpoklady realizácie*, ref. 2, s. 16.

75 VRABCOVÁ, *Kolonizácia južného*, ref. 3, s. 64.

76 SNA, f. KR, k. 7, 8, 9, 26, 38, 31, 32, 135, 136; SNA, f. Slovenská liga (ďalej SL), k. 72; SNA, f. ŠPU Praha, k. 3 216, 3 259; SNA, f. EMZ, k. 91; VRABCOVÁ, *Kolonizácia južného*, ref. 3; Naš odhad nepriamo potvrdzuje aj dokument, ktorý vznikol na rokovaniach slovenských predsedov slovensko-maďarských komisií o záležitostiach kolonistov. Ide o komisie, ktoré boli založené po viedenskej arbitráži. M. Mičura, ktorý rokovania viedol, totiž ostatných informoval, že „aj tak už dve tretiny kolonistov opustilo svoje majetky a len 1 300 rodín je ešte v Maďarsku, t. j. len jedna tretina. Ide teda len o to, aby sme s maďarskou vládou dohodli voľný odchod pre ostatných kolonistov.“ DEÁK, Ladislav. *Viedenská arbitráž. 2. november 1938. Dokumenty II., Okupácia (2. november 1938 – 14. marec 1939)*. Martin 2003, s. 129-130, dokument č. 103.

kotlín, nezriedka zamokrených alebo zalesnených ...“⁷⁷ S týmto názorom súhlasí aj E. Vrabcová, podľa ktorej „*úlohou vnútornej kolonizácie bolo osídliť najmä pohraničné oblasti novovzniknutej republiky, redším osídlením, ale aj osídliť málo zaľudnené oblasti Podunajskej nížiny, Východoslovenskej nížiny, juhoslovenských kotlín ...*“⁷⁸

Na rozdiel od týchto názorov sa domnievame, že medzi dôvody kolonizácie treba zaradiť aj národné motívy, ktoré sledovali predovšetkým tri ciele:

1. Posilnením už existujúcich slovenských jazykových výbežkov a ostrovov pokúsiť sa pozmeniť etnickú tvár niektorých oblastí južného Slovenska.

2. Posilniť bezpečnosť štátnej hranice prostredníctvom osídlenia kolonistov, ktorí budú verní štátu.

3. Nacionalizáciou poľnohospodárskej pôdy si zabezpečiť hospodársku a aj politickú moc.

Je ťažké dať jednoznačnú odpoveď na otázku, či kolonizácia splnila svoju „národnú“ úlohu, ktorú jej organizátori chceli dať. Ak totiž pokladáme za východisko spomínané predstavy a plány (Brandejs, Daxner), potom výsledky zaostali za očakávaniami. Dôvody relatívneho neúspechu môžu byť rôzne, bezpochyby svoju úlohu zohral aj fakt, že na rozsiahlejšiu kolonizačnú akciu chýbalo aj patričné materiálne zázemie, a že slovenské obyvateľstvo nebolo veľmi ochotné presídliť sa do cudzieho prostredia. Netreba však zabudnúť ani na to, že kolonizáciu do istej miery brzdili aj kompetenčné spory medzi slovenskými inštitúciami a ústrednými úradmi v Prahe. Vo všeobecnosti možno konštatovať, že kolonizácia bola prevažne slovenským špecifikom a pražská politika, ktorá národnostné problémy vnímala často len cez prizmu sudetonemeckej otázky, jej nevenovala patričnú pozornosť.

Na druhej strane treba vidieť aj pozitíva kolonizačného procesu. Kolonisti priniesli zo sebou na južné Slovensko modernejšie metódy poľnohospodárskej výroby. Zriaďovali plemenárske stanice, vybudovali odvodňovací systém, zakladali liehovarnícke družstvá, udomácnili chmeliarstvo, pestovanie tabaku, ovocinárstvo atď.

Posledná kapitola medzivojnového príbehu kolonistov, ktorá sa odohrala na jeseň 1938, ešte nie je dostatočne spracovaná. Maďarská politika (tak budapeštianska, ako aj Zjednotenej maďarskej strany na Slovensku) pokladala kolónie za cudzí element v maďarskom etnickom území, a netajila sa tým, že jej cieľom je rekonštruovať pomery spred Trianonu, čo predpokladalo likvidáciu hospodárstiev kolonistov. Na ministerstve poľnohospodárstva v Budapešti bol už začiatkom októbra roku 1938 vypracovaný elaborát *Pozemkovopolitické úlohy na oslobodenej Hornej zemi*, ktorý za prvoradý cieľ maďarskej politiky označil získanie „*nehnuteľností cudzích osadníkov*“. To sa nedalo uskutočniť inou cestou, ako vyhnaním kolonistov, hoci elaborát pripúšťal – že keď to neprotirečí záujmom miestnych obyvateľov – tak časť slovenských kolonistov (na rozdiel od českých osadníkov) môže zostať na svojom majetku.

Preto mnohí kolonisti odišli hneď po vyhlásení Viedenskej arbitráže a väčšina tých, čo ostali, bola z územia pripojeného k Maďarsku – často nevyberaným a surovým spô-

77 MARTULIAK, ref. 1, s. 81.

78 VRABCOVÁ, Kolonizácia južného, ref. 3, s. 58.

sobom – vyhnaná.⁷⁹ Opustená pôda kolonistov sa rozdelila medzi miestnymi Maďarmi, pričom pridel dostali nielen chudobní roľníci, ale často aj vedúci činitelia Zjednotenej maďarskej strany, a členovia tzv. rádu víťazov. Paralelne s tým sa vypracovali aj plány na novú, teraz už maďarskú kolonizáciu niektorých navrátených území,⁸⁰ no tieto sa už vo vojnových podmienkach nerealizovali.

Návrat kolonistov na južné Slovensko umožnili zmeny, ktoré nastali po skončení vojny. Vtedy však už pôvodná kolonizačná akcia stratila svoj význam, lebo nová éra priniesla so sebou nové metódy (dekréty prezidenta republiky a SNR) na „vyriešenie“ problémov južného Slovenska. Za to však už kolonisti nemohli, veď aj oni sami boli obeťami (a aj nástrojom) nacionalizmov dvadsiateho storočia. Kolonizácia im nepriniesla iba výhody, ale neraz si od nich vyžiadala aj veľké obete.

* Tento príspevok je prepracovanou a doplnenou verziou štúdie Etnické aspekty kolonizácie na južnom Slovensku v období prvej republiky, ktorá bola publikovaná v *Slovanský přehled*, 2006, r. XCII, č. 1. s. 11-24.

ZU EINIGEN ASPEKTEN DER KOLONISATION DER SÜDSLOWAKEI ZUR ZEIT DER ERSTEN REPUBLIK

ATTILA SIMON

Die erste tschechoslowakische Bodenreform war ein wichtiges Element der Tschecho-slowakischen nationalen Revolution und eines der Instrumente für den Aufbau des Nationalstaates der Tschechen und Slowaken. Ein wichtiger Bestandteil der Bodenreform war die landwirtschaftliche Kolonisation der Grenzgebiete der Tschechoslowakei.

Die Grundsätze und Prinzipien dieser Aktion entstanden in den höchsten Kreisen der tschechoslowakischen Politik, vor allem im Ausschuss für Bodenreform der revolutionären Nationalversammlung, im Verwaltungsausschuss des Staatlichen Bodenamtes, aber auch in Organisationen wie dem Tschechoslowakischen Nationalrat. Da die fruchtbaren Ebenen entlang der Donau besser für Zwecke der landwirtschaftlichen Kolonisation geeignet waren als die bergigen tschechischen Grenzgebiete, entfiel der Schwerpunkt der Kolonisation auf die Südslowakei.

Die Kolonisation, die 1921 begann, erfolgte in zwei Etappen. In den Jahren 1921–1923 begann die Besiedlung und in den Jahren 1924–1929 erreichte sie ihren Höhepunkt. Die Kolonisation, die vom Staatlichen Bodenamt und später vom Kolonisationsreferat geleitet wurden, hatte zwei Formen: die staatliche und die private Kolonisation. Diese letztere vollzog sich ebenfalls unter der Aufsicht des Staatlichen Bodenamtes.

79 Osudy kolonistov dokumentuje DEÁK, ref. 76; Pozri ďalej TILKOVŠZKY, Loránt. *Južné Slovensko v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : SAV, 1972; Tenže. A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átsatolt területen [Maďarská revízia československej pozemkovej reformy na území odtrhnutom po viedenskej arbitráži, 1938 – 1945]. *Agrártörténeti Szemle*, 1964, č. 1-2, s. 113-142.

80 Podľa Tilkovského Maďari chceli kolonizovať hlavne okolie Košíc a Šurany. Prirovnaj TILKOVŠZKY, A csehszlovák, ref. 80, s. 127.

Ein Sonderkapitel der Kolonisationsaktion war die Ansiedlung von Legionären. Mit der Kolonisation der Legionäre befasste sich die Kanzlei der Tschechoslowakischen Legionen beim Ministerium für Nationale Verteidigung in Prag, an der Ausarbeitung konkreter Pläne hingegen waren auch Experten des Generalstabs beteiligt. Das Hauptziel der Schaffung von Legionärssiedlungen war die Ansiedlung eines republikergebenen Elements an strategisch wichtigen Orten des Grenzgebietes, hauptsächlich bei Eisenbahnknotenpunkten.

Die konkreten Kolonisationspläne sahen die Ansiedlung zehntausender slowakischer und tschechischer Familien vor. Damit wollte man außer einer Stärkung der Sicherheit der Südgrenze das ethnische Bild der besiedelten Gebiete verändern. Die Kolonisationsaktion aber erreichte die gestellten Ziele nicht: bis Ende der zwanziger Jahre kam es zur Gründung von ca. 130 Kolonien, in denen sich nur etwas mehr als 3 000 Familien ansiedelten. Die Gründe des relativen Misserfolgs lagen im Mangel an finanziellen Mitteln, wobei die Kolonisation in gewissem Maße auch durch Kompetenzstreitigkeiten zwischen den slowakischen Institutionen und den zentralen Behörden in Prag behindert wurde.

LUĐÁCKÝ EXIL V PRVNÍCH MĚSÍCÍCH PO KOMUNISTICKÉM PŘEVRTATU V ČESKOSLOVENSKU

VÁCLAV VONDRÁŠEK

VONDRÁŠEK, Václav. The Luďák exiles in the first months after the communist coup in Czechoslovakia. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 309-338, Bratislava. The author documents the activities of the Slovak post-war exiles associated with the Slovak Republic of 1939-1945 and its regime in the period after the communist coup of February 1948. In this context, he devotes attention to the orientations represented by Ferdinand Ďurčanský and Karol Sidor, analysis of their programme concepts, unsuccessful attempts at unification including uncovering of the reasons, and finally also the problem of relations with the post-February 1948 exiles, who were all committed to Czechoslovak statehood. The military aspects of exile activities will also undoubtedly interest the readers. Czechoslovakia. Slovak post-war exiles. Ferdinand Ďurčanský. Karol Sidor.

Autor se v předložené studii, v návaznosti na předcházející publikační aktivity,¹ zabývá konstituováním luďáckého exilu v období po nastolení komunistického monopolu moci až do počátku 50. let. V této souvislosti věnuje pozornost především otázkám týkajícím se prováděných reorganizací exilových centrál včetně úsilí po sjednocení, které naráželo na řadu limitujících faktorů, jejichž rozboru bude věnována odpovídající pozornost.²

Slovenský exil, spjatý se Slovenskou republikou 1939 – 1945 a jejím režimem, vzhledem ke své minulosti a programovým východiskům nenašel a také pochopitelně nemohl najít „společnou platformu“ s poúnorovým exilem, který vcelku charakterizoval jako „čechoslovakistický“ a „kolaborantský“ a od jejichž aktivit se jednoznačně distancoval.³ Jako celek, i přes názorovou různorodost a diferencovanost v pohledech na řešení slovenské otázky, se však dostával do hluboké izolace. V etapě po nastolení komunistického monopolu moci v Československu se v rámci slovenského poválečného exilu vyhranilo několik základních skupin. První z nich reprezentovala skupina extrémních

-
- 1 VONDRÁŠEK, Václav. Mladá luďácká generace a její aktivity v letech 1945 – 1949. In *SNP 1944 – vstup Slovenska do demokratickej Európy. Zborník vystúpení z medzinárodnej konferencie k 55. výročiu SNP*. Múzeum SNP Banská Bystrica 8. – 10. júna 1999. Banská Bystrica 1999, s. 315-335. VONDRÁŠEK, Václav. Konstituování exilových centrál v poválečném období. In *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000, organizovanej Vojenským historickým ústavom a Historickým ústavom SAV*. Bratislava 2000, s. 385-400. VONDRÁŠEK, Václav. Poválečný slovenský exil a aktivity ČSR o vydání jeho představitelů (květen 1945 – podzim 1946). In *Vojenská história*, 2003, č. 4. s. 54-70.
 - 2 Problematikou slovenského politického exilu do roku 1948 se zabývá autorská dvojice POLAKOVIČ, Štefan -VNUK, František. *Zahraničné akcie na záchranu a obnovenie slovenskej samostatnosti (1943 – 1948)*. Lakewood-Hamilton 1988.
 - 3 Zcela specifické postavení v jeho rámci měli Slováci, kteří byli součástí poúnorového exilu a obhajovali existenci Československa jako samostatného státu. V podstatě šlo o malé procento osob, které do února 1948 byly členy tří poválečných vlád národní fronty a zastávali důležité pozice v politickém, hospodářském a kulturním životě poválečné ČSR.

slovenských nacionalistů na čele se staronovým Ďurčanského Slovenským akčným výborom (dále SAV) v Argentíně. Ďurčanský v úzké návaznosti na předcházející aktivity v poválečném období pokračoval v dosavadním trendu a zakládal programové cíle na samostatnost slovenského státu.⁴ Další směr představoval Karol Sidor ve Vatikánu a Sdružení slovenských katolíků v USA, odlišující se od předcházející skupiny menším radikalismem a střízlivějším hodnocením situace. Vedle uvedených směrů existovaly i další skupiny reprezentované především Petrom Prídavkom v Londýně, dále skupina kolem bývalého vyslance slovenského státu v Bernu a delegáta Slovenské ligy v ústředí *Internationale Refugee Organisation* (IRO) v Ženevě Jozefa Kirschbauma a Arvéda Gréberta ve Švýcarsku. Do hry v tomto období zároveň vstupoval další nový faktor v podobě přílivu uprchlíků z Československa po únoru 1948. Luďácký exil, ale i Prchalova skupina v Londýně (která úzce spolupracovala s Prídavkovou centrálou) zaktivizovali svoji činnost a všemožnými způsoby se pokoušeli zdiskreditovat především představitele Demokratické strany Slovenska, ale i národně socialistické a lidové strany, uprchnuvších z Československa na Západ. Například Prchalova skupina 1. března 1948 založila v Londýně Výbor svobodné české mládeže, který se přihlásil k ideji Spojených států evropských.⁵ Zároveň vydala 30. května 1948 prohlášení k událostem v Československu a o jejich dopadu na činnost v exilu. Konstatovala, že již v minulosti správně předvídala směr budoucího vývoje. Český národní výbor, jak se v memorandu zdůrazňovalo, neuznává v žádném případě výsledky parlamentních voleb v ČSR 30. května 1948 vzhledem k tomu, že se nejednalo o volby rovné, přímé a tajné.⁶ V této souvislosti neuznává rovněž mandáty poslanců nekomunistických stran, kteří nemohou vytvořit Národní shromáždění, ustavit vládu a nemohou volit hlavu státu.⁷ Rovněž Peter Prídavok a jím řízená Slovenská národní rada v Londýně (SNRvL) po nastolení komunistického monopolu moci v ČSR zahájil rozsáhlé aktivity s cílem zabránit, aby vedoucí roli v protikomunistickém odboji na Západě nehráli představitelé poúnorového exilu, které charakterizoval jako „kolaboranty“ a „agenty“ druhého československého prezidenta Edvarda Beneše. Jménem SNRvL zaslal v polovině března 1948 memorandum významným představitelům západních velmocí a iniciativně se angažoval v rámci pomocné akce pro uprchlíky z ČSR na okupovaném německém a rakouském území a rovněž v Itálii.⁸ Ostatní členové SNR v Londýně se po komunistickém převratu nikterak výrazně politicky neprojevovali. Prídavkův bratr Jozef se i nadále aktivně věnoval především obchodní činnosti

4 Ďurčanského skupina se dostávala do izolace i vzhledem k zastavení finanční podpory ze strany Slovenské ligy v Americe, která podporovala Karola Sidora. Z tiskových orgánů Slovenskej ligy v USA pouze Slovák v Americe podporoval Ferdinanda Ďurčanského.

5 Archiv ministerstva vnitra ČR Praha (dále AMV), fond (dále f.) Hlavní správa vojenské kontrarozvědky (dále HSVK), č. j. 302-272-1. Předsedou organizace byl zvolen Stanislav Brzobohatý, tajemníkem Ján K. Locher a místopředsedou Jiří Maršálek. Organizace měla rovněž pobočku v Paříži.

6 Uvedený závěr neodpovídá realitě a má jednoznačný ideologický podtext.

7 Tamtéž.

8 V jeho bytě také došlo 9. dubna 1948 k důvěrné schůzce za účasti představitelů exilových představitelů ze zemí západní Evropy včetně Štefana Osuského, Lva Prchalý, ale i uprchlíků z Československa, jako byl Fedor Hodža, generál Ján Ambruš a řada dalších osob. Zároveň kontaktoval představitele exilu ve Švýcarsku, zejména Arvéda Gréberta, jemuž zaslal předem připravený tištěný dotazník o novém uspořádání střední Evropy s požadavkem, aby jej co nejrychleji vyplnil a zaslal nazpět.

a vcelku úspěšně prodával strojní zařízení do Turecka a společně s důstojníkem britské armády majorem Capellem se angažoval i v obchodu se zbraněmi. Zároveň udržoval a dále rozvíjel obchodní kontakty s Poláky a jeho firma na uvedených transakcích finančně profitovala. Část příjmů nepochybně věnoval na podporu protičeskoslovenských aktivit svého bratra. I přes vynakládané úsilí bylo zřejmé, že aktivity Petra Prídavka nebudou mít naději na výraznější úspěch i vzhledem k tomu, že v předcházejícím období ztratil podporu britských míst. Další významnou skupinu slovenského exilu (švýcarskou), spjatého se Slovenskou republikou a jejím režimem, reprezentoval Jozef Kirschbaum⁹ a bývalý tiskový přidělenec slovenského vyslanectví v Bernu Arvéd Grébert. Prvně jmenovaný činitel začátkem března 1948 adresoval všem Slovákům na československých zastupitelských úřadech v zahraničí výzvu, aby pouze „naoko“ vystupovali jako „dobří občané v očích nových pánů“. Zároveň na Slovensko posílal vzkazy, aby nezkompromitované osoby vstupovaly do komunistické strany a zaujaly vyčkávací postoje k dalšímu vývoji vnitropolitických poměrů v zemi. V tomto období byl ale plně pracovně vytížen ve funkci slovenského delegáta u ústřední správy IRO ve Švýcarsku, kde měl především na starosti transfer Slováků z rakouského území¹⁰ do Argentiny a Brazílie. Dvakrát však

9 Neaktivnější stoupenec a spolupracovník Karola Sidora, autor nejrůznějších dokumentů, memorand a směrnic. Stálý dopisovatel časopisu *Jednota a Slovenská obrana* v USA, kde publikoval jednak pod vlastním jménem, ale rovněž pod pseudonymem „DUBINA.“

10 Sloveňští exulanti z Rakouska jako celek nejevili příliš veliký zájem o vycestování do zámoří. Od celé akce se sice očekával značný úspěch, ale nakonec se k evakuaci přihlásila asi jedna třetina počtu slovenských exulantů. Především mladí lidé se poměrně rychle adaptovali na místní poměry okupovaného rakouského území, měli své kontakty a známosti, mnozí z nich se podíleli na organizování kvetoucího černého obchodu v jednotlivých okupačních pásmech a někteří byli získáni i za spolupracovníky západních zpravodajských služeb. Na straně druhé však evakuační výzvy způsobovaly pochopitelný rozruch a pocity nejistoty, protože mnozí z nich, vzhledem k blízkosti Československa, měli frustrační pocity sledování, ohrožení života, včetně nebezpečí únosů do ČSR apd. (AMV Praha, f. HSVK, 302-166-17). Na okupovaném rakouském území bylo přitom několik slovenských zředitelů. Jednalo se například o Braunau, kde v hotelu Altdentscher Hof až do 25. dubna 1948, před vycestováním do Kanady, byl ubytován Karol Murín s manželkou a dcerkou. Dále se jednalo o Kremsmünster, Innsbruck, Kematen u Innsbrucku, Wegscheid u Lince, lázeňské město Bad Hall, Mayerhofen i. Zillertal, kde například bydlel bývalý vyslanec Slovenské republiky v Moskvě a poté bankovní úředník v Bratislavě Fraňo Tiso spolu s dvěma dcerkami. V Sistransu zase až do října 1948 bydlel Alexander Matúš, který se poté odstěhoval do Kematenu. Ve francouzském táboře, vzdáleném hodinu chůze od Wörglu, se zase nacházel Jozef Parčan se dvěma syny. Ten se v rozhovoru s agentem 5. oddělení hlavního štábu československé armády zmínil o svých kontaktech na Slovensko včetně toho, že jej v uplynulých dnech navštívili dva důstojníci československé armády štkt. Lukáč a štkt. Luliček, kteří uprchli z ČSR. „*Našemu agentovi, jak zdůraznil v hlášení z 26. dubna 1949 přednosta 5. oddělení 4. vojenské oblasti v Bratislavě plk. Ján Malár, dal nabídku, zda by nechtěl jít ilegálně na Slovensko, že je to lehká záležitost. Z toho se odvozovalo, že Parčan má skutečně zpravodajské spojení se Slovenskem. Vzpomínal dále, že prozatím není rozhodnut, zda odejde do Kanady. Uvažuje tak, že když to již v Rakousku vydržel 4 roky, tak ještě jeden rok vydrží. Ve Wörglu prý všichni Slováci počítají s tím, že se za rok vrátí domů.*“ (AMV Praha, f. HSVK, 302-149-6.). Část slovenských exulantů na okupovaném rakouském teritoriu počítala přitom s válečným konfliktem, který jim měl umožnit v dohledné době návrat na Slovensko. Hlavním úkolem uvedeného agenta, který zjišťoval místa pobytu slovenských exulantů na rakouském území, však bylo především pátrání po Alexandrovi Matúšovi, včetně navázání přímého osobního kontaktu. Vzhledem k tomu, že agent přinesl pouze kusé zprávy k uvedeně osobě (včetně toho, že se již nachází v Paříži), tak přednosta 5. oddělení VO-4 požádal nadřízený orgán na hlavní štáb v Praze o zaslání potřebných informací. „*Vzhledem na to, že agentovu spolehlivost a pravdomluvnost bezpečně nepoznáme a že nemůžeme vylučovat možnost, že pracuje na dvě strany, právě naopak, a též že nemáme k dispozici druhý prostředek na rychlé prověření donesených zpráv, prosím o oznámení Vašich poznatků o mjr. Matúšovi. Jedná se především o to, zda skutečně z Rakouska odešel.*“ (Tamtéž).

v průběhu roku 1948 navštívil Řím, kde se sešel s Karolom Sidorem, ale i Rudolfom Frašťackým a bývalým poslancem Demokratické strany Slovenska a pověřencem zdravotnictví Emanuelom Böhmem.¹¹ Společně s Arvédem Grébertem usiloval o zpracování směrnic pro domácí ilegální protikomunistické hnutí na Slovensku s předpokládaným výběrem schopných osob, které na základě speciálních instrukcí budou pronikat do komunistické strany a vnášet tam nacionalistické nálady a tendence. V dlouhodobějším časovém horizontu se tak postupně měly připravovat podmínky pro vznik politického subjektu, který by plnil roli protikomunistické opozice.

Arvéd Grébert na konci dubna 1948, alespoň podle zpráv informátorů vojenské zpravodajské služby, údajně měl svolat důvěrnou schůzku do Ženevy, kde za přítomnosti Jozefa Kirschbauma a jistého francouzského důstojníka v hodnosti majora se projednával zámysl vytvoření jakéhosi „bojového odřadu“ složeného z padesáti speciálně vybraných slovenských exulantů, který měl proniknout na teritorium Slovenska s cílem plnit výzvědné a sabotážní úkoly. V případě válečného konfliktu měl potom údajně provádět likvidaci vytypovaných členů KSČ prostřednictvím teroristických akcí.¹² Jmenovaný činitel v tomto období zároveň vyplňoval dotazník od Petra Prídavky, týkající se uspořádání poměrů v oblasti střední Evropy. Arvéd Grébert charakterizoval Slováky jako „apoštoly“ budoucí konfederace, přičemž na druhé straně tato vize, která, jak zdůraznil, vyhovuje „nám malým“, má ale i celou řadu závažných slabin daných předcházejícím historickým vývojem, přičemž zde absentuje jednotící idea. V budoucí předpokládané konfederaci přitom předpokládal existenci dvanácti větších sporů: česko-polský, slovensko-maďarský, slovensko-český, ukrajinsko-polský, ukrajinsko-ruský, ukrajinsko-maďarský, maďarsko-srbský, chorvatsko-srbský, chorvatsko-italský, slovinsko-rakouský a srbsko-bulharský.¹³ K tomu je zapotřebí, jak dále zdůraznil, připočítat rovněž i další menší spory, které přerostou v hlavní spory, jakmile budou odstraněny rozpory hlavní. Slováci podle něj jako základní podmínku pro případnou konfederaci musí proto bezpodmínečně klást uznání Slovenské republiky. Představitelé exilu z ostatních zemí střední Evropy prý jsou nejprve pro konfederaci a poté pro řešení otázek jednotlivých členů, což by ale znamenalo konec „apoštolátu.“ Arvéd Grébert byl přitom přesvědčen, že další politická linie exilu se bude odvíjet především od Anglo-Američanů a jejich mocenských zájmů a především z tohoto důvodu je potřebné hledat cestu k lidem, kteří jsou s nimi v bezprostředním kontaktu. Slovenský akční výbor v Argentině zaslal 27. února 1948 všem Slováckům zaměstnaným na československých zastupitelských úřadech v zahraničí prohlášení s výzvou, aby se aktivně zapojili do široké osvobozovací akce vedené v zájmu Slovenské republiky.¹⁴ Ferdinand Ďurčanský se v tomto období všemožně pokoušel „vmanévrovat“ do role jakéhosi jediného legitimního „vůdce“ slovenského exilu. K realizaci uvedeného záměru sloužilo jednak prohlášení Slovenského akčního výboru v Ar-

11 V korespondenci používal dopisních papírů s nátliskem *Slovak league of America, délégué aupres de l'Organisation internationale pour les Réfugiés*. Na obálce byl dále vyznačen znak bývalé Slovenské republiky.

12 Jedná se o zprávu informátora, kterou není možné ověřit.

13 Koncepce středoevropského prostoru byla podrobně konkretizována v rozhovoru s jistým slovenským exulantem, spolupracovníkem československých zpravodajských orgánů.

14 Národní archiv Praha (dále NA), f. 100/36, sv. 389-0.

gentině, které považoval za jakýsi oficiální „mandát“ týkající se „zastupování“ všech Slováků v zahraničí. Uvedený dokument byl poté urychleně zaslán všem slovenským organizacím v USA a dále rozšiřován i mezi Slovaky v západní Evropě (především pak na okupovaném německém a rakouském území) s cílem vyjádření kladné podpory tomuto rozhodnutí.¹⁵ Další dokument – Oběžník SAV č. 3 – zase apeloval na všechny Slovaky v zahraničí, aby okamžitě zpřetrhali jakékoliv kontakty s Československem a jeho orgány. Doporučovalo se jim, aby před očekávanými nepříjemnostmi se chránili prohlášením za občany Slovenské republiky, která nadále existuje. „*V rozhodné chvíli Slovenská republika vyhlásí válku Sovětům a tedy i Československu. Vy tímto způsobem stanete se příslušníky státu, který bude spojencem nynější Vaší vlasti. A tak proti Vám, jako příslušníkům spřátelené země, nebudou se dělat žádná opatření, žádné zajišťování majetku anebo zajišťování v koncentračním táboře ... vedle toho musíte udělat navždy konec s komunismem. Může se lehce stát, že když se budou národy Ameriky zbavovat komunismu, trestající ruka zasáhne i Vás. Dnes už celý svět ví, že Československo je jen satelitem Moskvy, ... když se vyhlásíte za příslušníka Slovenské republiky, tím před každým jasně dokážete, že jste odpůrcem komunismu, protože Slovensko doposud válku se SSSR neukončilo, takže i dnes formálně je s ním ve válce.*“¹⁶ Závěr prohlášení obsahoval naléhavou výzvu, aby všichni Slováci v zahraničí urychleně vystoupili ze všech spolků a sdružení, které jsou pod vlivem československých zastupitelských úřadů a jejich komunistických agentů, případně, aby z nich sympatizanty komunismu a nového režimu v ČSR odstranili. Jozef Polakovič v průběhu následujících měsíců zpracoval celou řadu nejrůznějších memorand, podání a žádostí, které byly zaslány představitelům západních mocností, papežovi Piovi XII. a mezinárodním organizacím s žádostí o podporu v boji slovenského národa proti české a komunistické okupaci.¹⁷

Ferdinand Ďurčanský pod kamuflířovanou hlavičkou Československého zahraničního ústavu zaslal dokonce v listopadu 1948 výhrušné dopisy velitelům 4. vojenské oblasti v Bratislavě generálu Michalu Širicovi a velitelům vojenských útvarů ve Vajnorech, Turč. Sv. Martině, Nemšové a Breznu nad Hronom. Uvedené dokumenty obsahovaly především hrubé výpady na představitele poúnorového československého exilu, kteří byli shodně označeni za zaprodance Moskvy.¹⁸ Dále byla zdůrazněna oprávněnost exis-

15 AMV Praha, f. HSVK, čj. 302-149-4. Pobočka SAV v USA vyjádřila bezvýhradnou podporu Ferdinandu Ďurčanskému a Štefanu Polakovičovi a v petici adresované zasedání Spojených národů v Paříži v osmi bodech zdůvodňovala právní existenci a svébytnost Slovenské republiky. (Tamtéž).

16 Ref. 15.

17 POLAKOVIČ, Štefan. Ferdinand Ďurčanský v mojom podaní. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko. (Materiály z vedeckej konferencie konanej v Bratislave 5. – 6. júna 1995)*. Dom zahraničních Slovákov 1996, s. 196-197. Značnou část činnosti SAVu představovala korespondence. Část dokumentů se zachovala v osobním archivu Štefana Polakoviče, přičemž odpovědi na zasláné dopisy by, podle jeho vyjádření, měly být v archivu Ďurčanského. V této souvislosti vystává problém, zda se někdo postaral o tento archiv po smrti jeho manželky v roce 1992. Štefan Polakovič uvedl, že Ďurčanského manželka v nouzi nabídla archiv k odkoupení předsedovi Světového kongresu Slováků Štefanu Romanovi. Není mu však známo, zda k této transakci došlo.

18 Konkrétně byli jmenováni Petr Zenkl, Ferdinand Peroutka, Jozef Lettrich, Ján Papánek, Juraj Slávik, Mikuláš Ferjenčík, Štefan Kočvara, Fedor Hodža a Tibor Fraštacký s tím, že Slovenský akční výbor v Argentině požádá Spojené národy, aby uvedené osoby za zločiny proti lidskosti byly postaveny před mezinárodní soud. (AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-568-3).

tence Slovenské republiky, která v minulosti prokázala svoji životaschopnost, s tím, že hodina odplaty se blíží a že bude důsledně zúčtováno se všemi zaprodanci Moskvy a komunisty. V průběhu nové 3. světové války, jak bylo proklamováno, ČSR navždy zmizí z mapy Evropy. Slováci byli vyzváni, aby pro tento případ připravovali národní výbory, které v okamžiku pádu komunistického režimu převezmou moc.

Obdobná stanoviska nakonec nalezneme i v prohlášeních Slovenskej roľníckej strany (iniciované na argentinské půdě z popudu Ferdinanda Ďurčanského – pozn. V. V.), která vydávala periodikum *Naša zem*. Ta rovněž proklamovala diferencované postoje k Slovákům v zahraničí. Ve vztahu ke „starší emigraci“ (rozuměj Slováky, kteří odešli do zámoří za prací v období habsburské monarchie anebo 1. ČSR – pozn. V. V.), jak se zdůrazňovalo, neexistují problémy, bylo by však žádoucí, aby nezapomněla na svůj slovenský původ a mravně napomáhala osvobozovacímu úsilí doma i v zahraničí tak „... jako kdysi podporovala Čecha T. G. Masaryka. K novější a nejnovější emigraci (rozuměj poúnorový exil – pozn. V. V.) si vyhrazuje své stanovisko až doma, kdy celý národ definitivně zúčtuje jak s domácími, tak i zahraničními hříchy, které otvíraly a prohlubovaly mučivé rány slovenské pravdy.“¹⁹

V roce 1949 proběhla reorganizace Slovenského akčního výboru a vytvořil se Slovenský oslobodzovací výbor (SOV), jehož předsedou se stal Ferdinand Ďurčanský.²⁰ Uvedená centrála se pokoušela prezentovat jako vrcholová organizace slovenského odboje v zahraničí a svoje aktivity zaměřila na několik klíčových oblastí. Jednotící ideou byly přitom neustálé odvolávky na Ústavu Slovenské republiky s tím, že SOV ve stávající situaci reprezentuje nejvyšší zákonodárnou a výkonnou moc. V politické oblasti bylo hlavním cílem všemi dostupnými prostředky přesvědčovat politické kruhy na Západě o kontinuitě Slovenské republiky. K tomuto účelu obdobně jako v předcházejícím období, sloužila nejrůznější memoranda, ale také kontakty v rámci Intermare a Evropského federálního klubu.²¹ Vedení centrály se dále orientovalo na zakládání odboček organizace v západní Evropě s cílem ovlivnit slovenský exil, včetně postupného získání „popularity“ i na teritoriu Slovenska.²² V prvním srpnovém týdnu 1949 se uskutečnila v Buenos Aires porada výkonného výboru SOV, která na základě analýzy vnitropolitické situace na Slovensku projednala a schválila Žádost o zřízení komise k vyšetřování pronásle-

19 AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-149-4. V této souvislosti se nabízí otázka, zda proklamovaná strana měla vůbec nějaký reálný základ a zda se nejednalo pouze o zbožné víze ambiciózního Ferdinanda Ďurčanského.

20 Funkce místopředsedů zastávali Štefan Ondruška, Anton Martinček, Július Silnický, Ján Kubiš, Viliam Illenčík, Ernest Zafko-Bor, Ján Ďurčanský, Štefan Schurman a Jozef Novák. Generálním tajemníkem se stal bývalý rektor Vysoké školy technické v Bratislavě Anton Bugar, předsedou shromáždění Stanislav Mečiar a generálním tajemníkem shromáždění Alojz Macko. Dále byl vytvořen zahraniční výbor pro vnitřní věci, zahraniční výbor pro věci obchodní a zahraniční výbor pro věci finanční.

21 AMV Praha, f. Velitelství státní bezpečnosti (dále VStB), č. j. 310-95-4.

22 Slovenským exulantům byly v rámci rozsáhlé organizační kampaně byly nabízeny průkazy o zapojení do akcí SOV. Získaným osobám se v průkazce, opatřené podpisem a fotografií majitele, potvrzovalo, že jmenovaný požádal o začlenění do Slovenské zahraniční armády. V jejím rámci pak hodlá, v případě vypuknutí válečného konfliktu, bojovat po boku západních demokracií proti SSSR a jeho satelitům. (Ref. 21). Bývalý vojenský poradce SOV Ján Solár, který byl za války úředníkem bratislavského MNO, byl jako stoupenec Sidora odstaven a ve funkci nahrazen bývalým podplukovníkem generálního štábu slovenské armády Andrejom Hreblayem. (Ref. 21).

dování náboženství na Slovensku a o vyloučení Československa ze Spojených národů. Uvedený dokument byl přitom vydán ve francouzštině a angličtině a zaslán vedoucím představitelům západních mocností a OSN. V rámci propagační činnosti byly dále vydávány nejrůznější brožury, letáky a časopisy. SOV se angažoval i v oblasti sociální, kdy v rámci možností se snažil poskytovat případnou pomoc exulantům při jejich vycestování do Argentiny. Celá záležitost měla však i další aspekt spočívající v dosažení jejich závislosti na Ďurčanského skupině. V této souvislosti byly udržovány úzké pracovní kontakty s funkcionáři IRO, která hradila celou jednu polovinu cestovních výdajů. V neposlední řadě se uvažovalo i o případném zpravodajském využití části exulantů, zastávajících v minulosti funkce v příslušných složkách slovenské armády, západními zpravodajskými službami.

Ďurčanského centrála byla ve svých aktivitách podporována především se strany části amerických Slováků. Jednalo se především o Združení slovenských katolíkov v USA a osoby soustředěné kolem časopisu *Slovák* v Americe.²³ Současně se přistoupilo k vydávání poukázek Fondu pro osvobození republiky v hodnotě jeden, pět a deset amerických dolarů s tím, že jejich majitelům budou dodatečně proplaceny až po obnovení Slovenské republiky s 5 % úroky.

Značný problém pro Ďurčanského skupinu představovali domácí slovenští starousedlíci. Od samého počátku byla snaha je aktivně zapojit různými způsoby do činnosti, včetně získání pomoci při financování nejrůznějších akcí. Ďurčanského důvěrník Vladimír Rolný byl proto pověřen zpracováním programových směrnic Robotníckej strany v rámci SOVu s cílem postupně do ní získávat slovenské starousedlíky. Společně s tajemníkem zahraničního výboru SOVu pro vnitřní věci Jozefom Nosálem a členem Ústredia slovenskej mládeže Morháčem také začal iniciativně navazovat kontakty se Slováky žijícími dlouhodobě v Argentině a přesvědčoval je, že pouze aktivní spolupráce s luďáckým exilem jim umožní plnohodnotné zajištění spolkového života. Ferdinand Ďurčanský přitom ve svých kalkulacích šel ještě dále. Svědčí o tom například i jeho promyšlené návrhy na zkonstituování společného odboru mládeže z řad starousedlíků a luďáckého exilu jako vhodné platformy spolupráce na spolkové bázi, s cílem získat především Slovenský dům v Buenos Aires do společné správy. Vynakládané úsilí však naráželo na překážky, protože většina starousedlíků desítky let žila svými vlastními problémy a neohotověla se kompromitovat spoluprací s luďáckým exilem.

I přes naznačené těžkosti se nakonec s obtížemi podařilo vytvořit několik politických subjektů. V první polovině září 1949 se v Buenos Aires konalo shromáždění Strany národnej obnovy, které rozhodlo o přejmenování na Stranu kresťansko-sociálnu (ľudové hnutie slobody a práce).²⁴ Dále byla vytvořena Rolnícká strana v čele s předsedou Antonom Martinčekem, Národná strana v čele s Júliusom Silnickým a Robotnícka strana pod vedením Jána Kubiše.

23 Jedním z Ďurčanského exponentů v USA byl redaktor Sciranka, který využíval stránek *Slováka* v Americe k výpadům proti Sidorovi.

24 Předsedou strany byl zvolen Ferdinand Ďurčanský, místopředsedou rev. Imrich Füzy, tajemníkem Alois Macko (zastával rovněž funkci generálního tajemníka sněmu SOVu), zástupcem odborů pro svobodná povolání Štefan Ondruška, zástupcem odborů pro veřejné zaměstnance Štefan Hajduček, zástupcem odborů pro dělníky M. Morhác a zástupcem odborů pro rolníky Ján Ďurčanský.

Závažný problém na rozdíl od předcházející evropské etapy činnosti Ďurčanského centrály představovalo spojení se Slovenskem, přičemž nedostatečné a sporadické informace od spojek přicházely opožděně, takže pozbývaly svoji aktuálnost a jejich využitelnost byla potom mizivá. Předseda SOVu proto přijal rozhodnutí o výstavbě účelové zpravodajské sítě s cílem mít k dispozici pokud možno co nejaktuálnější informace, především pak z domova. Vedoucím této nové složky, která měla soustřeďovat vybrané spolehlivé osoby, nazvané Slovenské informační zpravodajství, se stal bývalý nadporučík vojenské zpravodajské služby předmnichovské armády a poté slovenské armády Anton Sadloň. Ten si také za jeden z prvních úkolů, pochopitelně po konzultacích s Ferdinandem Ďurčanským, předsevzal vytvoření účelové přehledné kartotéky nepřátelských osob, které byly rozděleny na čtyři základní kategorie. Žluté kartotéční listky se používaly na označení členů komunistické strany doma, zelené pro zahraniční komunisty, červené zase pro tzv. Čechoslováky v zahraničí (rozuměj poúnorový demokratický exil stojící na pozicích československé státnosti) a nakonec bílé listky pro sidorovce.²⁵

V návrhu oběžníku Slovenského informačního zpravodajstva č. 1. z 23. listopadu 1949 (zpracovaného Antonem Sadloněm) bylo zdůrazněno, že „za dané světové politické situace je především důležité, abychom co nejpozorněji sledovali: 1./ Veřejnou i podzemní činnost komunistů doma i v zahraničí. 2./ Činnost Čechů a t. zv. Čechoslováků v „Radě svobodného Českoslovenka“. 3./ Činnost židů a hlavně židů ze Slovenska a na Slovensku. 4./ Zvýšenou pozornost věnujte činnosti marxistů a 5./ činnosti Prchalovců. K ad. 1./ Nutné zdůraznit, podzemní (tajná) činnost komunistů je daleko nebezpečnější než veřejná, a proto sledování této činnosti věnujte zvýšenou pozornost a výběr lidí pro sledování této činnosti ať je dobře uváženo, hlavně po stránce národní spolehlivosti, mlčenlivosti a po stránce psychologické vyspělosti. Při získávání zpráv o činnosti uvedených v ad. 1-5 buďte obezřetní, aby jste se nápadným a častým vyzvídáním anebo otázkami nestali nepříteli podezřelými. Nedávejte přitom najevo své vlastní národní politické přesvědčení a při rozhovoru s nepřítelem mu neoponujte, ale naopak přikývněte jeho řečem. K ad. 2/. Při získávání jakýchkoliv informací od nepřítele držte se této zásady! Služby zrádců přijímej, ale s nimi samotnými opovrhuj! Nezapomínejte přitom na důležitost a vážnost této národní práce a proto buďte velmi opatrní a především přísně mlčenliví, aby jste si případně sami nepoškodili. Nedůvěřujte nikomu, dokud ho dokonale nepoznáte.“²⁶

Ferdinand Ďurčanský zaujal nesmiřitelný postoj k poúnorovému exilu z ČSR, který prosazoval koncepci obnovy ČSR na demokratických základech. Jeho představitele označoval za kolaboranty mezinárodního komunismu a v této souvislosti zaměřoval úsilí na „výčet“ jejich poválečných „zločinů.“ Těžiště pozornosti bylo přitom soustředěno na skupinu exulantů soustředěnou kolem bývalého předsedy Demokratické strany Sloven-

25 Příslušníci Slovenského informačního zpravodajstva obdrželi důvěrné pokyny, aby na „vlastní pěst“ navazovali iniciativní kontakty s domovem s důrazem na své příbuzné na Slovensku. Ti měli do svých dopisů „mezi řádky“ vsunovat každou významnou informaci. (AMV Praha, f. VStB, č. j. 310-95-4).

26 Ref. 25. Ferdinand Ďurčanský návrh oběžníku schválil s tím, že nechal vyškrtnout bod 3 a bod 4. Anton Sadloň začal organizaci budovat na osvědčeném systému hlásek. Pro jednotlivé obvody, v nichž se nacházeli slovenští exulanti, byla vytypována jedna či dvě spojky, které potom předávaly získané informace svému nadřízenému a ten je po konečném zpracování postupoval přímo Ferdinandu Ďurčanskému.

ska Jozefa Lettricha.²⁷ Ďurčanského skupina se přitom pokoušela nejružnějšími způsoby legitimizovat svoji činnost. Její vedoucí se například na konci října 1949 zúčastnil audienčního přijetí u manželky argentinského presidenta Evity Perónové, kde mu bylo rovněž tlumočeno polooficiální pozvání k návštěvě presidentova bratra. Krátce nato se zúčastnil recepcce pořádané řeckým vyslancem v Buenos Aires. Spolu se svými nejbližšími spolupracovníky přitom udržoval úzké kontakty s funkcionáři centrály argentinské bezpečnostní služby v Buenos Aires a s vedoucím kanceláře argentinské vlády *Dirreción General de Migraciones*, což na druhé straně umožňovalo zjednodušovat formality při příjezdu exulantů do země, nehledě na to, že v uvedené kanceláři byl zaměstnán i jeho bratr Ján. V průběhu roku 1949 zanikl i Slovenský revoluční odboj (SRO), který sice nebyl oficiálně rozpuštěn, ale pod vlivem událostí fakticky došlo k umrtvení jeho činnosti. Hlavní organizátor Ladislav Jankovič se v roce 1949 vystěhoval do Argentiny, Štefan Chalmovský, Karol Piačok, Viktor Magdolén a další vysokoškolační zase odešli do Paříže. Na konci téhož roku zanechal rovněž aktivit i poslední člen SRO v Mnichově Jozef Paučo, který se nakonec vystěhoval do USA.²⁸

Důležitou exilovou osobnost však představoval Karol Sidor, který se do komunistického převratu v Československu zásadněji politicky neprojevoval a v podstatě zvolil vyčkávací taktiku s ohledem na další vývoj mezinárodně politické situace. Ve svých dosavadních aktivitách se víceméně omezoval na písemné kontakty se svými stoupenci ve Francii, Velké Británii, okupovaném Rakousku a především v USA, kde zveřejnil řadu článků v krajaňském tisku.²⁹ O jeho osobě kolovaly na konci března 1948 v Římě „zaručené“ zprávy, že v brzké době vycestuje do Argentiny. V italské metropoli však nakonec zůstal i nadále a požíval, tak jako doposud, práva azylu ve Vatikánu. Tamější úřady mu přitom až do jeho odjezdu do Kanady poskytovaly měsíčně částku 60 000 lir. Po únoru 1948 však dospěl k definitivnímu názoru, že jeho naděje na návrat do ČSR jednou provždy zhasla a přílivu nových poúnorových exulantů využil k aktivnímu vstupu do politické oblasti. Na rozdíl od radikálních separatistů však kalkuloval se Slovenskem

27 AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-67-14.

28 Po založení SNRvZ (viz další část studie) se stal tiskovým referentem a zároveň předsedou odbočky v západním Německu. V jarních měsících 1950 potom emigroval do USA a usadil se v Middletown., Pa. V době svého evropského pobytu v roce 1948 připravil k vydání německý překlad obhajovací řeči Jozefa Tisa před Národním soudem v Bratislavě, který po příchodu do záměstí vydal ve slovenštině pod názvem *Dr. Jozef Tiso o sebe*. Paraic : N.J., 1952).

29 Bývalý vedoucí zpravodajského oddělení Hlinkovej mládeže a funkcionář SRO Ladislav Jankovič s odstupem desítek let vyčítá Sidorovi nerozhodnost. Připomíná přitom, že ze všech osobností měl nejlepší předpoklady k exilové činnosti. Za šest válečných let ve Vatikánu získal řadu významných konexí, za fašistické éry pomáhal vedoucím činitelům Křesťanské demokracie, kteří po skončení války převzali vládu v Itálii. Dále disponoval rozsáhlou sítí spolupracovníků ze všech slovenských spolků v Kanadě a USA. „Je proto nepochopitelné, že se bál pustit do boje za obnovu slovenské státnosti. V této tragické době pro Slovensko se k němu obraceli všichni Slováci a on, tak jako v roce 1939, se nevěděl rozhodnout. Trvalo mu tři roky, když se pod tlakem práce SOV-u konečně rozhodl vytvořit SNRvZ. Ztratili se nejdůležitější roky. Všichni z celé Evropy jsme utíkali do Říma a čekali na směrnice, ale on nám jen dával vyhýbavé odpovědi. Měl kolem sebe ty nejlepší, jako byli Dr. Hrušovský, Dr. Jozef Cíger Hronský a mnozí jiní. Sidorovou nerozhodností se vytvořila ta dvoukolejnost SOV a SNRvZ. A to říkám já, který jsem se hlásil k němu a žádal od něho příkazy.“ (JANKOVIČ, Ludovít. Slovenská politická emigrácia v Rakúsku, Německu, Francúzsku a v Taliansku (1945 – 1948). In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko...*, s. 182).

v rámci středoevropské federální unie (*Intermarium*), jejímž byl členem, a na této platformě byl ochoten spolupracovat i s představiteli poúnorového exilu.

Vedení Združení slovenských katolíků v USA (SSK) v polovině dubna 1948 vyslalo do Evropy s důležitým posláním slovenského jezuitu P. Juraja Vargu, který zastával funkci člena ústředního výboru SSK. Ten přitom do Říma přicestoval 18. dubna 1948 s cílem jednak informovat Vatikán o nové akci slovenských katolíků a zároveň se pokusit o sjednocení různorodých směrů slovenského exilu.³⁰ Vedl jednak důvěrné rozhovory s Karolom Sidorom, ale i s některými dalšími exilovými činiteli a na konci měsíce potom podal do zámorí podrobnou zprávu o konkrétních výsledcích své mise, určenou vedení SSK. Požadoval jednak bezpodmínečné odstranění Ignáce Zelenky pro přehmaty, kterých se dopustil zejména při rozdělování podpory přicházející z USA a dále z fondu vatikánské pomocné akce. V hlášení dále konstatoval, že Karol Sidor má podporu větší části slovenského exilu a je ochoten ke spolupráci se SSK v USA. Sdružení přitom kategoricky požadovalo od Sidora písemné prohlášení, že je pro samostatný slovenský stát a že není „Čechoslovákem“ a že s tzv. „Čechoslováky“ (rozuměj poúnorový exil) nikdy v budoucnu nebude vyjednávat.

Karol Sidor se rozhodl (jak si ukážeme dále) reorganizovat činnost Slovenské národní rady v Londýně, kterou založil v letech druhé světové války Peter Prídavok. Po konzultacích s vedoucími představiteli Slovenské ligy v USA ohlásil činnost Slovenské národní rady v zahraničí (SNRvZ) s tím, že nová organizace bude především prosazovat a hájit slovenské zájmy na mezinárodní scéně s cílem, aby „... až přijde vhodná doba nebylo Slovensku upřeno právo, aby samo rozhodlo, v jaké státní formě bude žít“.³¹ Mezitím nezhálel ani Ferdinand Ďurčanský, který se v polovině dubna 1948 obrátil osobním dopisem na Karola Sidora s návrhem, aby stávající exilové politické reprezentace spjaté se Slovenskou republikou a jejím režimem vytvořily společné orgány. Mělo se jednat o Slovenský oslobodzovací výbor jako užší orgán a dále o Slovenskú ústrednú radu jako širší poradní sbor s tím, že po jejich ustavení by následovala definitivní likvidace Slovenského akčního výboru v Argentíně.

S odstupem let je složité hodnotit motivy, které ambiciózního Ferdinanda Ďurčanského vedly k takovému kroku. Nepochybně si uvědomoval, že adresát dopisu se s ním nebude svazovat a pravděpodobně se jednalo o pouhý taktický manévř s cílem vytvořit si předpoklady pro následující samostatný postup a „pasovat se“ tak do role klíčové osobnosti luďáckého exilu.

Karol Sidor, jak se také dalo předpokládat, na uvedený návrh nikterak nereagoval. Ve svých dlouhodobých plánech kalkuloval s vytvořením vrcholné exilové politické organizace, v jejímž čele by ale byly osoby přijatelné pro politiky demokratického Západu. Jiná varianta přitom nepřicházela v úvahu. Tato tendence je nakonec zřetelná ze Sidorova dopisu členu exekutivy Slovenskej ligy Petru Hleťkovi do USA z 28. srpna 1948, kde uvedl, že má zjištěno, „... že Vatikán, de Gasperiho italská vláda, pařížská, jakož i anglická vláda v Londýně nevěděly by snést Ďurčanského v takového slovenské

30 AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-149-4. Akci Slováků v USA podporovala část církevních kruhů reprezentovaná kardinálem Stritchem v Chicagu a kardinálem Tisserantem v Římě.

31 AMV Praha, f. Operativní svazky-historický fond, H 695,1-5, k. 389. Předsedou SNRvZ byl Karol Sidor, místopředsedou Emanuel Böhm a generálním tajemníkem Peter Prídavok.

*representaci. Věděly by však snést člověka, případně lidi, kteří jsou v SAVu, ale nemají na evropském Západě takové zlé jméno, jako jej má Dr. Ďurčanský. Myslím, situace je ta samá i ve State departmentu.*³²

Nejbližším a nejaktivnějším Sidorovým spolupracovníkem, jak jsme již zdůraznili, byl přitom Jozef Kirschbaum, který ve funkci delegáta v ženevském ústředí IRO měl možnosti volného pohybu na rakouském, švýcarském, italském a francouzském území, čehož také pochopitelně dokonale využíval.³³ Ten si byl vědom, že i přes vynaložené aktivity dosavadní smířovací a sjednocovací pokusy táborů Ďurčanského a Sidora jsou odsouzeny ke krachu a že bude potřebné vytvořit novou organizaci. V tomto úsilí, jak zdůraznil, „... *přišla na počátku jara 1948 nečekaná pomoc od majora slovenského leteckva Alexandra Matúše, s nímž jsme se poznali ještě na košickém gymnáziu. Mjr. Matúš mne informoval, že francouzská vládní místa jsou ochotna dovolit a umožnit naši politickou činnost ve Francii, jestliže v čele naší reprezentace bude Sidor, já zahraničně-politickým reprezentantem a určité osoby v ní nebudou. Žádal jsem Matúše, aby to oznámil Sidorovi, co udělal osobně návštěvou v Římě a vedlo to k poradám koncem května ve Vatikánu.*“³⁴

V květnu 1948 přijel Jozef Kirschbaum do Říma, kde spolu s bývalým majorem slovenské armády Alexandrem Matúšem, který pracoval pro francouzskou *SURETTE*, Konstantínem Čulenem, Jozefom Mikulou a bývalým poslancem slovenského sněmu Rev. F. Mondokem se zúčastnil důvěrné schůzky u Karola Sidora, který měl v plánu vyhlásit ustavení SNRvZ v Paříži a to ještě před jednáním 30. kongresu Slovenskej ligy v USA v Chicagu. „*Návrh vzít za základ organizaci, (jak konstatuje Jozef Kirschbaum), kterou založil v průběhu války v Londýně Peter Prídavok, odůvodňoval se tím, že jsme slovenskou věc chtěli bránit u spojenců a že jsme mohli poukázat na to, že vlastně již od r. 1943 byli na jejich straně slovenští lidé, kteří se domáhali spravedlnosti pro slovenský národ a varovali před komunismem.*“³⁵

Na schůzce byla dále projednávána i eventuelní možnost získání finanční půjčky ve Francii. Jozef Kirschbaum byl pověřen vybavením této bezpochyby delikátní záležitosti a k tomuto účelu vybaven plnou mocí. V uvedeném dokumentu parafovaném Karolem Sidorem 23. května 1948 se proklamovalo, že on jako podepsaný bývalý ministr slovenského státu u Svaté stolice písemně stvrzuje tímto dopisem, že Jozef Kirschbaum, bývalý generální sekretář Slovenské strany lidové a *chargé d'affaires* Slovenské republiky v Bernu, má jeho plný souhlas k uzavření půjčky s kompetentními francouzskými úřady s tím, že bude určena na sociální podporu a politickou činnost slovenského exilu ve Francii, bojujícího za nezávislost Slovenska. Karol Sidor dále vyslovil souhlas s politickými jednáními Jozefa Kirschbauma a s jeho činností, která směřuje k utvoření pomocného komitétu pro slovenské exulanty ve Francii se sídlem v Paříži.³⁶

32 Ref. 31.

33 Jozefu Kirschbaumovi lze připsat autorství nejrůznějších memorand a organizačních směrnic SNRv Z.

34 KIRSCHBAUM, Jozef. K 90. narozeninám Karola Sidora. In *Jednota*, r. 100, 24. 7. 1991, s. 13.

35 Ref. 34.

36 AMV Praha, f. Kabinet materiálů StB-dokumentace případů pro školní účely MV (dále KMStB), č. j. 323-13-19.

Jozef Kirschbaum se poté vrátil do Ženevy a krátce nato počátkem července 1948 odjel do Paříže, kde po dobu jednoho měsíce vedl složitá jednání s francouzskými úřady, především pak ministerstvem zahraničních věcí, o poskytnutí finanční subvence pro založení uvedeného komitétu.³⁷ Zároveň projednával otázku získání vstupního víza do země pro Karola Sidora. Na konci července odjel nazpět do Švýcarska a třetí srpnový týden informoval Sidora ve Vatikánu o závěrech své mise.

Karol Sidor na konci srpna 1948 potom písemně informoval předsedu Slovenské ligy v USA Petra Jurčáka, že další vývoj bezprostředně závisí na konkrétní dohodě Slovenské ligy a SSK. V případě, že se k ní dospěje, je ochoten uskutečnit výjezd do Paříže a Londýna, kde zveřejní vyhlášení o reorganizaci SNRvZ a jejich základních cílech. Byl si ale vědom, že v tomto případě bude muset natrvalo opustit Vatikán, aby mu nikdo z jeho protivníků nemohl po aktivním vstupu do politiky předhazovat zneužití práva politického azylu. Předpokládal přitom, že se podle konkrétní situace usadí v Římě či na jiném místě v Evropě, kde to budou vyžadovat slovenské zájmy.

Začátkem září 1948 zaslal předem vybraným osobám (kandidátům na funkce v jednotlivých komisích) Okružní list č. 1., kde jednak oznámil reorganizaci SNRvZ s vysvětlením jejího poslání včetně naléhavého požadavku sjednocení roztržitého slovenského exilu.³⁸ Zároveň zde prezentoval založení strany Slovenskej kresťanskej demokracie (SKD), která se měla stát subjektem bojujícím za uplatnění slovenských křesťanských a demokratických zásad v politickém, hospodářském a kulturním životě slovenského lidu. Dobrá organizace slovenského exilu, jak se zdůrazňovalo v provolání přípravného výboru strany, její vhodné rozmístění a zapojení do zápasu za věc demokracie a slovenské samostatnosti jsou tím potřebnější, že slovenský exil vede boj nejen proti mezinárodnímu komunismu jako všeobecnému nepříteli, ale současně i proti těm, co nepřejí slovenskému národu státní samostatnost a chtějí by jej znovu vidět ve svém područí.

Program strany byl koncentrován do tří základních požadavků: „a) *Boj za vítězství demokracie a za Slovenskou republiku, ať již jako stát suverénní anebo členský stát evropské, případně středoevropské konfederace anebo federace.* b) *Příprava znovuvýstavby Slovenska 1. na poli sociálním, 2. na poli hospodářském, 3. na poli kulturním.*“³⁹

37 Jozef Kirschbaum začátkem srpna 1948 informoval Sidora ve Vatikánu, že francouzská vláda dá SNRvZ k dispozici 3 600 000 franků (měsíčně 300 000) za předpokladu vytvoření slovenského exilového komitétu ve Francii. (Srv. KIRSCHBAUM, Jozef. Karol Sidor v exilových snahách o samostatnost Slovenska. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko...*, s. 206).

38 Součástí dopisu byly rovněž přihlášky do uvedených organizací s výzvou, aby je adresáti urychleně vyplnili a vrátili s uvedením jmen dalších vhodných osob, které doporučují k přijetí do organizace.

39 Dokument přípravného výboru nové strany měl název *Slovenská kresťanská demokracia. Jej ideové základy, program a organizácia* a byl podepsán Karolom Sidorem jako prozatímním předsedou v prosinci 1948. Předpokládalo se, že předsednictvo strany bude složeno z předsedy, podpředsedy, členů předsednictva a generálního tajemníka a bude voleno na sjezdu strany. Širší výkonný výbor se měl skládat z členů předsednictva a předsedů následujících komisí: politické, hospodářské, sociální, propagační a kulturní. (AMV Praha, f. KMStB, účely MV, č. j. 323-13-19).

Idea proklamované exilové politické strany však nezískala jednoznačnou podporu a nebyla zdaleka exulantly přijata jednoznačně.⁴⁰ Proti ní se například postavil bývalý slovenský vyslanec v Moskvě Fraňo Tiso, který zpočátku inklinoval k Ferdinandu Ďurčanskému a až teprve v polovině října 1948 se přiklonil k Sidorovi, který mu nabídl funkci předsedy komise pro vnitro. Fraňo Tiso v obsáhlém dopise Karolu Sidorovi (zaslaném z Mayrhofenu 11. října 1948) zdůraznil, že „*pohnutky k založení politické strany, jako je i Vy uvádíte, uznávám za dobré a důležité, ale současně vidím, že jejich důležitost nevyváží ani rozbroje, které vyvolává verbung do jednotlivých stran, ani šíření morálního kazu v charakteru emigrantů, kteří dnes podepíší přihlášku do jedné strany, zítra do druhé, protože chtějí být na všechny strany zabezpečení a všude čekají něco, dokonce i ti nejlepší aspoň to, aby se již jen cosi dělalo. Rozbroje šly v americké zóně Rakouska např. tak daleko, že někteří předsedové a tajemníci strany národní obrody Ď. (rozuměj Ferdinanda Ďurčanského – pozn. V. V.) nepodepsali listinu důvěry pro svého principiála jenom proto, že tuto nechal cirkulovat Dr. Braunecker a tím se prý míchá do místní kompetence. O Mnichovu zajisté víte, jaký rozbroj tam nastal pro volby do Slov. Nár. Výboru mezi Dr. Paučem a Moravčíkem. Ba dokonce už i SNR zneužívají takovým způsobem, že dnes se mne přišli ptát, zda je pravda, že ten, kdo nepodepíše vstup do SNR, bude vyloučen z kolektivu slovenské emigrace. Zakládání politických stran považují za věc čistě vnitřní politiky a v této se nemíním angažovat nyní ani při nejlepším programu, jaký skutečně představuje rámcový program SKD.*“⁴¹ Fraňo Tiso dále zdůraznil, že kulturní a sociální část stranického programu bude možné respektovat a využít i při koncipování budoucí nové ústavy slovenského státu. Hospodářský program charakterizoval jako poměrně chudý, ale současně si je vědom, že k jeho detailnímu rozpracování může dojít až teprve na domácí půdě. Osobně vítá rozhodnutí o zkonstituování SNRvZ, která se měla „... již dávno vytvořit – nejspíše ihned po únorových událostech – a měla předběhnout akce Čechoslováků ... nyní není čas na rekriminace podobného rázu ... jestliže tato SNRvZ bude velice agilní, jestliže budou v ní pracovat schopní a čestní lidé, může ona hodně dohonit ze zameškaného a vyrovnat nejeden náskok Čechoslováků“.⁴² Zároveň vyjádřil souhlas s personálním obsazením jednotlivých komisí a adresoval Sidorovi dvě prosby. První se týkala odmítnutí jakékoliv spolupráce s konjunkturalisty a druhá, aby souhlasil s tím, že by jeho jménem oficiálně přizval Ferdinanda Ďurčanského ke vstupu do SNRvZ. Tento poslední pokus o sjednocení je potřebné podle Fraňa Tisa v každém případě udělat. V případě Sidorova souhlasu okamžitě zašle písemnou nabídku SOVu, aby jako celek se svým předsedou vstoupil do SNRvZ. V opačném případě to uškodí pouze Ďurčanskému. Fraňo Tiso v této souvislosti navrhl Sidorovi, že za optimální řešení

40 Bezvýhradnou podporu nové straně vyjádřili například bývalí ústřední tajemníci HSEŠ Anton Moravčík, Alexander Puškáš, Juraj Balog a Vladimír Tomko, kteří Sidorovi 17. září 1948 napsali, že jeho osoba v čele nové strany představuje záruku, že „... sice pod novým vedením, ale ve starém Hlinkově duchu půjdeme dopředu v této další pro život Slováků velmi důležité etapě.“ (Ref. 39).

41 Ref. 39.

42 Ref. 39. Zmínil se o tom, že Ferdinandu Ďurčanskému zaslal dopis, v němž mu oznámil, že jediným politickým programem může být pouze „slovenský stát“.

považuje, kdyby Karol Sidor byl zvolen předsedou až po celkové reorganizaci a rozšíření SNRvZ, čímž by se z taktických příčin ulehčil vstup Ďurčanského centrály.⁴³

Jozef Kirschbaum v září 1948 odcestoval ze Ženevy do Interlaken, kde se konal kongres *Union Parlamentaire Européene*. Zde jednal s generálním tajemníkem, zakladatelem a předsedou předválečné Panevropské unie hrabětem Coundehove-Calergim. Jemu, ale i předsedovi organizace, jakož i členům americké, francouzské a anglické delegace odevzdal memorandum SNRvZ.⁴⁴

Karol Sidor o svých bezprostředních záměrech a o tom, že SNR v Londýně jej zvolila za svého předsedu, rovněž informoval ve Vatikánu 27. září 1948 státního sekretáře Msgr. Montiniho. V osobním rozhovoru mu oznámil, že Pridavkovu nabídku na předsednictví přijal především proto, že nechce, aby myšlenka slovenské státní samostatnosti byla v zahraničí reprezentována z katolického hlediska nevhodnými osobami, eventuálně, aby uvedenou ideu nepohřbili „slovenští luteráni“ a „čeští husité“ (rozuměj poúnorový československý exil). Současně se s vatikánským hodnostářem domluvil, že i přes zmíněnou politickou funkci může zůstat nadále bydlet ve Vatikánu. Zdůraznil přitom, že úřad SNR bude mít i nadále hlavní sídlo v Londýně s tím, že on jako předseda bude osobně podepisovat pouze klíčové dokumenty.⁴⁵

Jako úřadující předseda centrály v rámci vyjasňování a prosazování své koncepce věnoval rovněž mimořádnou pozornost vojenským záležitostem. Byl si však vědom, že zdiskreditované osobnosti Slovenské republiky budou muset z taktických důvodů dočasně ustoupit do pozadí včetně Štefana Haššika, který společně s bývalým náčelníkem hlavního štábu MNO plk. gšt. Jozefom Parčanem založil 15. září 1945 v Kirchbergu Únii slovenských kombatantov jako vojenskou organizaci pro všechny občany od osmnácti do šedesáti let se zřetelně vyprofilovaným protikomunistickým a protičeským zaměře-

43 Ján J. Lach ve Slováků v Americe 26. dubna 1951 v souvislosti s návštěvou Petra Hletka v Evropě v roce 1949 uvedl, že jmenovaný funkcionář Slovenské ligy hodlal napomoci sjednocení exilu. „*Jenomže on mluvil pouze s jednou stránkou (rozuměj se Sidolem – pozn. V. V.). Že druhou stránku nevyslechl, nebyla možná ani jeho vina, protože v té době hlavní představitelé skupiny Dr. Ďurčanského nebyli již v Evropě. Jedinou jeho chybou je, že nepokládal za potřebné pohovořit si a pokojně vyslechnout aspoň ty, kteří tam rovněž byli a byli ochotni dát mu potřebné informace. Ať je to však jakkoliv, p. Dr. Hletko ví sám nejlépe, že když nastolil otázku sjednocení, nebyli v ní jednotní ani jen hlavní činitelé SNRvZ, protože pokud například Dr. Kirschbaum byl nadšeným zástupcem sjednocení, p. Čulen, ale zejména p. Pridavok v Londýně mu celkem otevřeně řekli, že jsou proti sjednocení. Nevíme, zda důvody, které mu předložili, byli pro něho dostačující, ale jisté je, že kdyby je byl dal již tehdy na veřejnost, národ by je nebyl přijal a tím méně by je přijal dnes.*“ (LACH, J. J. Spoločná túžba všetkých Slovákov vo svete: JEDNOTA. In *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko*, s. 144-145).

44 O průběhu kongresu písemně informoval Karola Sidora 5. září 1948. Zdůraznil přitom, že jednání se zúčastnilo velké množství „novoslovanských elementů“ a „svobodozednářů.“ Smysl jeho účasti spočíval v tom, že účastníkům objasnil základní cíle Sidorovy skupiny. V této souvislosti navrhl připravit memorandum pro příští kongres v Římě v listopadu 1948 a ještě předtím s dostatečným časovým předstihem požádat jeho organizátory o zastoupení Slováků. (AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-9).

45 Msgr. Montini akceptoval Sidorův požadavek, aby bývalý poslanec slovenského sněmu páter Ferdinand Mondok byl od poloviny listopadu 1948 ustanoven kaplanem a duchovním správcem Slováků v Itálii v táboře Bagnoli u Neapole. (Ref. 44).

ním.⁴⁶ Bývalý ministr národní obrany v závěru roku 1947 vycestoval sice s mnoha dalšími exulanty do Buenos Aires (skutečným důvodem byly obavy z vydání Československu – pozn. V. V.), odkud ale vyjádřil bezvýhradnou podporu Karolovi Sidorovi. Například v dopise z 24. září 1948 zdůraznil, že „já sám vděčně přijmu každou povinnost (podtrženo Štefanom Haššíkem – pozn. V. V.) pro úspěch a dobro slovenské věci. A tak tedy i Sekretářství národní obrany. Ale pokud by moje osoba dělala těžkosti, nedělej si se mnou ani nejmenší skrupule a jednoduše mne ‚odlož‘. Přitom budu pracovat tak, jak se jen nejlépe dá, ať již pomocí, anebo dobrou radou. Vojenské věci musí se dělat v Evropě. Vždyť jinak by to nemělo význam. Pokud by si věděl v Paříži zajistit pro mne pobyt a ochranu a věděl vymoci souhlas pro naše ‚tiché‘ organizační účinkování (rozuměj výstavbu utajované zahraniční slovenské armády – pozn. V. V.), přešel bych hned do Evropy a tam ve Francii započal svoji práci. Potřebovali bychom proto od Francouzů vyznačit jen jedno vhodné město a tam by jsme se zajistili na všechny strany. Nám by nejlépe odpovídalo město Belfort (podtrženo Štefanom Haššíkem – pozn. V. V.) na východní hranici Francie, kde jsme na rovné čáře s Bratislavou a kde by jsme si zařídili skromně všechno potřebné. Já mám věc dobře promyšlenou, jen dát mi možnost! Pokud by Francouzům dělala těžkost naše uniforma, mohli bychom pracovat i v ‚civilu‘ a to celkem potichu, případně i v uniformě francouzské. Já hledím na cíl a forma je pouze druhořadá. Proto tak netrpělivě čekám na výsledek Tvé cesty do Paříže.“⁴⁷ Za skromným „zařízením všeho potřebného“ se však skrývala počáteční fáze výstavby slovenské zahraniční armády.

Předsednictvo vojenské komise bylo nakonec z taktických důvodů obsazeno bývalým poslancem slovenského sněmu Antonem Moravčíkem, který se průběžně pohyboval po rakouském a německém území a navštěvoval tábory pro uprchlíky. Získané informace předával jednak přímo Karolu Sidorovi a rovněž bývalému podplukovníkovi generálního štábu slovenské armády a zástupci Haššíka pro Evropu Jozefu Parčanovi. „Vojáci nyní budou ještě v pozadí, jak uvedl Karol Sidor v informaci pro bývalého plukovníka zpravodajského oddělení MNO Jozefa Markančuka, jejich doba přijde později. Takto to udělali i Maďari, kteří do své národní rady zvolili si za předsedu vojenské komise Tibora Eckhardta, i když mají dost důstojníků z povolání v zahraničí.“⁴⁸

46 Jozef Parčan při této příležitosti vyzval všechny bývalé slovenské vojáky, kteří se nachází mimo hranice poválečné Československé republiky, aby bez jakéhokoliv váhání obnovili vojenskou přísahu, protože jednotici tmel představuje víra vítězného návratu na Slovensko. (Srv. PÚČIK, Miloš. Počiatky činnosti Únie slovenských kombatantov v exile. In *Slovensko a druhá svetová vojna. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 29. – 31. mája 2000 organizovanej Vojenským historickým ústavom a Historickým ústavom SAV*. Bratislava 2000, s. 401). Autor uvedené studie konstatuje, že činnost Unie slovenských kombatantů od září 1945 až do konce roku 1951 byla víceméně formální a svoji pozornost výhradně zaměřuje na období 50. let. V naší studii se snažíme závěr o formálnosti činnosti vyvrátit a ukázat, že bývalí vojáci slovenské armády sehrávali v plánech exilových činitelů v námi zkoumaném období významnou roli.

47 Štefan Haššík zdůraznil, že jeho zástupcem je Jozef Parčan, který při něm věrně stojí od dob „puče“ v roce 1944. Politice prý sice příliš nerozumí, ale na druhé straně je na něj jednoznačně spolehnouti.

48 AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-9. Karol Sidor upozornil na možnost sledování exilových činitelů i se strany zpravodajských orgánů západních mocností a konstatoval, že se i z dalších pramenů dozvěděl, „... že CIC dával sledovat Rev. Billyho pod titulem, že podporuje fašistickou skupinu Ďurčanského. Na každého, kdo nejde s čsl. emigranty, dají pečeť fašismu a budeme se muset ještě hodně ohánět, abychom nenarazili na takováto ostrá úskalí.“ (Tamtéž).

Karol Sidor s uvedenou koncepcí bezprostředně seznámil i Alexandra Matúše, který úzce spolupracoval s francouzskou zpravodajskou službou a zdůraznil přitom, že je nešťastný z existujících nedorozumění mezi ním, Haššíkem a Parčanem. V dopise Alexandru Matúšovi ze 7. října 1948 konstatoval, že je mu známa jeho ochota přinést i určité osobní oběti, aby došlo k harmonii „v tomto našem vojenském táboře“. Každý člověk, jak dále podotkl, musí nám být vítán a vzácný a každého je potřebné přitáhnout do našeho střediska SNR. Současně jej požádal, aby se svými nadřízenými v Paříži (rozuměj důstojníky francouzské zpravodajské služby – pozn. V. V.) důvěrně projednal odchod profesora „Holkovského“ (krycí název Štefana Haššíka – pozn. V. V.) z Buenos Aires a jeho usazení se inkognito ve Francii, především pak v Belfortu na východních francouzských hranicích, tak jak navrhoval Štefan Haššík.⁴⁹ V krajním případě, pokud by nebylo z jakýchkoliv důvodů možné Haššíkovo usazení ve vzpomínaném francouzském městě, mohla by přicházet v úvahu společná farma slovenských exulantů Izakoviče a bývalého poslance slovenského sněmu a předsedy hospodářské komise SNRvZ Štefana Beniaka ve Francii.

Bezprostředním Haššíkovým zástupcem pro vojenské záležitosti na teritoriu okupovaného Rakouska (s výjimkou sovětské okupační zóny) byl přitom Jozef Parčan, který jednak koordinoval činnost zdejších exilových skupin a navíc byl v úzkém kontaktu s vedoucím Prchalovy skupiny pro Rakousko majorem Tábornkem. Na přímý příkaz Štefana Haššíka s ním začal spolupracovat od září 1948. Jmenovaný český důstojník napsal Haššíkovi do Buenos Aires, že „s dr. Parčanem jsme se sešli a velmi jsme si rozuměli. Budeme pracovat spolu v mnohém ohledu. Je to velmi dobře, a to jsem vždy chtěl, ale s „Ďurčanskými“ to nebylo možno dokázat. Měli jsme 11. a 12. t. m. (září 1948 – pozn. V. V.) v Salzburgu sjezd Ústředního výboru, kde se jednalo o všem možném, a tak jsem měl velmi mnoho příprav, jednání před tím, také s Američany, s nimiž začínáme spolupracovat. Oni mají nyní jakési dispozice, podle nichž se velmi zajímají o vývoj věci u nás a dokonce existují všelijaká zařízení, agenti, parašutisti, teroristické skupiny atd. Je jisté, že v Regensburgu mají jakousi centrálu, která provedla před jistým časem útok na ministra Svobodu. Bylo pak ticho a nikdo nevěděl, ba dodnes neví, jak se to povedlo. Něco podobného bych chtěl zařídit tady. Zatím nemohu o tom ještě mluvit konkrétně, protože nevím, jak dalece mne budou Američané podporovat. Především bych chtěl černou vysílačku.“⁵⁰

Štefan Haššík z Argentiny prostřednictvím dopisů informoval Karola Sidora o uvedených aktivitách, ale i o bývalých příslušnících slovenské armády, kteří se hlásili k Sidorově koncepci.⁵¹ Navíc měl svého důvěrného informátora v Ďurčanského centrále (jedna-

49 Alexander Matúš (pod krycím názvem „Figura“) zasílal Sidorovi nejrůznější důvěrné materiály. Například v dopise z 20. srpna 1948 se zmiňoval o tom, že zasílá „... připojený materiál, který se mi podařilo ukořistit při mé poslední návštěvě v Bavorsku. Originály jsem měl několik minut v rukou, vrátil jsem je však mému spolupracovníkovi uložit na původní místo, abychom tento informační pramen předčasně neztratili. Připojený seznam čs. organizací je z toho samého pramene.“ (Ref. 48).

50 Ref. 48. Není jasné, co se skrývá za uváděnými útoky na ministra národní obrany arm. gen. Ludvíka Svobodu. Tato otázka si zaslouží další výzkum.

51 Varoval jej například před plukovníkem Lokšíkem a o kontaktech majora Matúše s Francouzi se pohrdlivě vyjádřil, že „... sahají jen tak daleko, pokud sahají delikátní styky jeho ženy v sexu s menšími oficíry!“ (Ref. 48).

lo se o bývalého úředníka slovenského ministerstva národní obrany Jána Solára – pozn. V. V.), který mu průběžně dodával zprávy o připravovaných akcích, včetně zadržování korespondence zasílané Ferdinandu Ďurčanskému z rakouského území a současně o tom, jak se mu daří získávat Sidorovy přívržence.

Předseda SNRvZ v tomto období udržoval rovněž pracovní písemné kontakty se svými příznivci, kteří byli soustředěni v táboře Bagnoli u Neapole, zejména pak s vojenskou skupinou již zmiňovaného bývalého plukovníka slovenské armády Jozefa Markančuka. Jednak jim poděkoval za vyplnění a zaslání přihlášek do SNR a SKD, přičemž zdůraznil, že v tomto prvním kole se jedná především o výběr spolehlivých osob, které se potom stanou funkcionáři nejrůznějších komisí a teprve ti si potom v následující periodě budou vybírat své bezprostřední spolupracovníky.

Zvláštnost situace znásobovalo, že řada bývalých vojáků slovenské armády (včetně již jmenovaného Jozefa Markančuka, dále štkt. Ladislav Stanislav, npor. Mlynářík, por. Novotný a řada dalších) v důsledku tíživé finanční situace zvažovala možnost podání přihlášky do syrské armády, která měla zájem o převzetí určitého počtu kvalifikovaných profesionálních důstojníků z oblasti střední Evropy a to za poměrně výhodných finančních podmínek.⁵² Bývalí důstojníci předpokládali, že po zařazení do syrské armády potom urychleně obstarají dalším zájemcům víza. V této souvislosti apelovali na Sidora, aby se vyjádřil, zda s celou akcí souhlasí, protože není jisté, zda je potom syrská vláda uvolní pro slovenský zahraniční odboj v případě vypuknutí 3. světové války. V Sidorově odpovědi z konce října 1948 se zdůrazňovala potřeba zachování všech akceschopných slovenských sil v exilu. Podotkl přitom, že až nastane čas vojáků, že si je najde a že jejich poslední ministr národní obrany Štefan Hašík vede přesnou evidenci o každém vojákovi a potěší jej, když on mu oznámí místo jejich konkrétního pobytu v zahraničí. Zároveň jej požádal o zaslání definitivních adres pobytu. Odlišný postoj k dané otázce zaujal Jozef Kirschbaum, který si rovněž uvědomoval význam vojenského hlediska, ale zásadně byl proti službě slovenských důstojníků v cizí syrské armádě. Sidorovi oznámil, že je potřebné bývalé slovenské důstojníky zadržet včetně Markančuka, neboť možnost aktivně bojovat mají již nyní, i když pochopitelně poněkud jinými prostředky. Nakonec ale celá záležitost s přijetím bývalých slovenských důstojníků do syrské armády i přes jejich vynaložené úsilí šla do ztracena.

Vedení SNRvZ přitom s mluvčím vojenské skupiny plukovníkem Jozefom Markančukem spojovalo dlouhodobější plány, v nichž se kalkulovalo s jeho aktivním působením na americké půdě. Karol Sidor v dopise jmenovanému důstojníkovi z 16. října 1948 oznámil, že byl z USA vyzván, aby „...*uvedl jména šesti Slováků z nové slovenské emigrace, kteří jsou za slovenský stát, chtěli by se dostat do USA a tam pracovat v inten-*

52 Bývalý plukovník slovenské armády Otto Klement (jeden z potenciálních zájemců o službu v syrské armádě) v dopise Sidorovi uvedl, že Sýrie „... *přebírá aktivní důstojníky z armád střední Evropy za velmi výhodných podmínek. Plat poručíka do kapitána od 300 – 400 dolarů, od kapitána do plukovníka od 450 – 580 dolarů, vyšší hodnosti od 600-680 dolarů měsíčně. Strava a zásobování je anglické. Nevíme ještě, kolik roků se musí jednotlivec zavázat setrvat ve svazku syrské armády, jistěže to bude několikaletý. Ostatním slovenským důstojníkům, kteří by chtěli potom za námi přijít, bychom poslali z Damašku syrská víza. Spojení již máme přes bývalého maďarského generál-plukovníka Oszlányho, který je již Damašku, taktéž i přes majora UDVARDYHO, který je rovněž tam a byl dokonce po 2měsíční službě povýšený z kpt. na majora.*“ (AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19.).

cích Slovenské ligy a Sdružení slovenských katolíků. Uvedl jsem jména dvou bývalých poslanců demokratické strany, jednoho mladého kněze, jednoho knihkupce, jednu slečnu a Vás jako vojáka. Zdůrazňoval jsem, že budete se svými odbornými znalostmi velice potřebný v USA, kde se již nyní zdržuje asi 7 – 8 českých generálů, a tak i Slováci musí mít vysokého důstojníka ve svém lůně. Cestu a ostatní výdaje pro tuto šestici uhradí společně Slovenská liga a Sdružení slovenských katolíků. Nastává tam nyní sjednocení všech Slováků na podkladě slovenského státu a to nejen katolíků, ale i velkých spolků evangelických Slováků, které se nyní obrátily proti Lettrichovi a proti koncepci ČSR ... račte psát, zda se svojí cestou do USA souhlasíte, ihned na adresu předsedy Slovenské ligy: Peter Jurchak, Lawyers Building, Wilkes-Barre, Pa USA. Podotkněte, že píšete z mého popudu a že jste ten ze šestice, který se chce do USA dostat. V krátkosti uveďte svá životní data, jakož i své plány, které by jste chtěli za pomoci Slovenské ligy a SSK v Americe realizovat. ⁵³

Aktivní byla rovněž i Sidorova činnost v římském klubu Intermarium, jemuž předsedal polský hrabě Poniatowski. Klub v září 1948 vydal zvláštní číslo nového bulletinu ve francouzštině s návrhem regionální federace.⁵⁴ Karol Sidor se při reorganizaci SNRvZ společně se svými nejbližšími přáteli pokoušel získat ke spolupráci i některé osobnosti poúnorového exilu, které po příchodu do zahraničí zvolily vyčkávací postoje a váhaly mezi Radou svobodného Československa a slovenským luďáckým exilem. Jednalo se především o dva bývalé poslance Strany svobody (Diešku a Šaba), kteří ještě v srpnu 1948 obdrželi od Jozefa Kirschbauma z prostředků Slovenské ligy v USA finanční částku ve výši 22 000 frs (každý z nich), ale o měsíc později se připojili ke stoupencům československé demokratické státnosti. Karola Sidora rovněž kontaktoval dosud váhající bývalý pověřenec Kornel Fillo a velkoobchodník Lančarovič. Nakonec však od jakéholiv spolupráce odstoupili. Obdobné to bylo i s bývalým místopředsedou Sboru pověřenců Rudolfem Fraštackým, který sice udržoval osobní styky se Sidorem a Kirschbaumem, ale jeho orientace byla pročeskoslovenská.⁵⁵ Pozornost v tomto období vzbuzoval rovněž Štefan Osuský, který od počátku byl aktivně činný v Radě Svobodného Československa a postupem doby získal subjektivní pocit, že je odsouván na vedlejší kolej. V prosinci 1948 se setkal se Sidorovým stoupencem Jozefom Hletkem a v rozhovoru byla v obecné rovině nadhozena možnost jakési blíže nespecifikované spolupráce, přičemž ale Štefan Osuský bránil československou státní ideu. Sidorův zeť Karol Strmeň v polovině prosince 1948 Karolu Sidorovi napsal z Kanady, že „*Osuský brání myšlenku ČSR z nutnosti,*

53 Ref. 52.

54 Karol Sidor předsedal slovenské sekci, jejímiž dalšími členy byli Emanuel Böhm (místopředseda SNRv Z v Londýně), Jozef Kirschbaum (místopředseda SNRvZ v Ženevě), Jozef Mikuš (Paříž), Jozef Cieker (místopředseda SNRvZ v Madridu) a dále Jozef Hanzel (šéfredaktor Slovenského národa v Paříži). (Ref. 52).

55 Rudolf Fraštacký jako katolík, který se nesnížil ke kolaboraci s politicko-katolickými kruhy Slovenské republiky, byl podle Jozefa Špetka přímo předurčen na funkci „stýčného politika“ mezi nesmiřitelnými konfesionálně politickými proudy, reprezentovanými slovenskou poválečnou politickou emigrací a pluralistickým exilovým táborem v čele s Jozefem Lettrichem a Fedorem Hodzou. (Srv. ŠPETKO, Jozef. *Lísky kontra ježe. Slovenská politická emigrace 1948 – 1989 analýzy a dokumenty*. Bratislava : Kalligram, spol. s r. o., 2002, s. 107-108).

*že se nyní nedá nic jiného dělat: prý i Ty časem uvidíš, že odboj za Slovenskou republiku nelze nyní dělat s podporou demokratických vlád Západu.*⁵⁶

Sidorovi se podařilo ze známějších představitelů pounorové exilové vlny získat pouze několik málo jednotlivců, jako byl například bývalý poslanec Ústavodárného národního shromáždění (ÚNS) a místopředseda Strany svobody Lev Hanzel, bývalý poslanec ÚNS a pověřenec zdravotnictví Emanuel Böhml a bývalý poslanec ÚNS Štefan Blaško.⁵⁷ Fraňo Tiso se ještě v tomto období nabízel jako Sidorův prostředník k jednání s Ferdinandem Ďurčanským. Karola Sidora dokonce požádal o písemný souhlas, aby jej jeho jménem pozval ke vstupu do SNRvZ s tím, že si ale nedělá veliké naděje. Argumentoval tím, že každopádně je zapotřebí tento poslední pokus učinit. V této souvislosti navrhoval, že by bylo výhodné, kdyby SNRvZ zvolila Karola Sidora za svého předsedu až po její reorganizaci a rozšíření, což by z taktických příčin ulehčilo případný vstup Ďurčanského a jeho lidí do jednotné organizace.

Urychlené vyhlášení exilové centrály bylo motivováno řadou důvodů, z nichž nej důležitější objasnil Peter Prídavok v dopise Sidorovi z 27. září 1948. Konstatoval, že „*musíme chvátať, pretože, jak jsem Ti již byl minule psal, Čechoslováci nesplí. Zejména v Americe se činí a zdá se, že jim State Department jde na ruku. Jestliže je to pravda (a oni sami takovéto fámy pouští), to by bylo smutným vysvědčením našich Amerikánů. Nejméně hluční jsou zde v Anglii – mám dojem, že je to aspoň do jisté míry i v důsledku naší činnosti, že britské úřední místa se chovají vůči nim rezervovaně. Ale mají mnoho přátel mezi politiky a v tisku (kde Beneš dobře mastil po dlouhá léta) a poslouchám, že i zde se připravují na nějaké nové vystoupení. Ripka již prý dal vytisknout program nového „odboje“ a čeká pouze na vhodnou chvíli, kdy s ním vyrukovat. Proto nesmíme vyhlášení SNRvZ odkládat. Mimo to i mezinárodní situace se zase přiostrhuje.*“⁵⁸

Vynakládané Sidorovy aktivity směřující k vyhlášení SNRvZ v Paříži nakonec vyzněly naprázdno. Jozef Kirschbaum 11. října 1948 přijel do Paříže se záměrem připravit vhodnou půdu a atmosféru pro Sidorovu návštěvu. Nejprve se zde sešel se Lvem Hanzlem, který jej podrobně informoval o situaci v exilu. Ten původně na základě Sidorových instrukcí měl navázat osobní kontakt s funkcionáři Zelené internacionály (Stanislawem Mikolajczykem, bývalým tajemníkem maďarského vyslanectví v Londýně Jánosem Nagyem a vedoucím bulharského exilu v USA Jiřím Dimitrovem) a oznámit jim, že SNRvZ kategoricky nesouhlasí s Fedorem Hodžou jako zástupcem Slováků v uvedené organizaci. Zároveň měl požadovat jeho urychlenou výměnu za Štefana Blaška. Lev Hanzel však požádal zkušenějšího Kirschbauma, který na rozdíl od něho dokonale ovládal cizí jazyky, aby návštěvu vykonali spolu. Funkcionáři Zelené internacionály oba slovenské exilové činitele přijali a podrobně je seznámili s důvody, proč nemohli přijmout jiný

56 Ref. 55.

57 Posledně dva jmenovaní politici, kteří prozatím zakotvili v Londýně, plánovali vycestování do USA, kde hodlali vystupovat jako „bezprostřední svědkové“ proti bývalému předsedovi Demokratické strany Jozefu Lettrichovi.

58 AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19. Peter Prídavok současně informoval Sidora o sporech se skupinou bývalého československého generála Lva Prchalý s tím, že se jim všemožně snaží vysvětlit nutnost vytvoření federativního orgánu na širším základě a že po příchodu slovenského představitele, případně představitelů z kontinentu bude možné o celé záležitosti dále věcně diskutovat. Prchalovci však dali najevo, že v případě otálení budou muset dělat „jinou politiku“, kterou blíže nespecifikovali.

politický subjekt než Demokratickou stranu (která jako svého zástupce vyslala Fedora Hodžu) do organizace. Slovenská liga jako americká organizace nepřicházela v úvahu a bývalou slovenskou lidovou stranu nikdo „prý nepřihlásil“, respektive byla vyhlášena za rozpuštěnou i exilem. Oba slovenští exiloví činitelé byli ubezpečeni, že v souvislosti s tím, jak bude docházet k postupnému zmezinárodnění slovenské otázky, dříve či později sidorovci členství získají.⁵⁹ Lev Hanzel na základě dohody s Jozefom Kirschbaumem na tuto diplomaticky vyhýbavou odpověď reagoval zkoncipováním obsáhlého osobního protestního memoranda, které rozeslal funkcionářům a členům Zelené internacionály. V úvodní pasáži se nejprve představil jako podpředseda Strany slobody a její bývalý poslanec a dále jako zemědělský pracovník bývalé agrární strany v ČSR. Jménem příslušníků Strany slobody a slovenského rolnického lidu, „... *který se ztotožňuje s programem reorganizované Slovenské národní rady v zahraničí se sídlem t. č. v Londýně, podávám toto protestní vyhlášení proti přijetí bývalé DS a uznání Dr. Fedora Hodži do Zemědělské unie jako zástupce Slováků. Jeho přijetím nebyla vůbec vyřešena otázka zastoupení slovenského zemědělského lidu ve jmenované Zemědělské unii, protože takovéto řešení je v přímém rozporu s demokracií vůbec, jakož i s nejvyšší vůlí slovenského národa.*“⁶⁰ Další pasáže obsahovaly hodnocení československé poválečné politiky včetně výpadů proti vedoucím funkcionářům Demokratické strany Jozefu Lettrichovi a Fedoru Hodžovi, kteří se po skončení druhé světové války spolu s komunisty podíleli na vytvoření protidemokratického a protislovenského paritního vládního systému. Političti představitelé bývalé agrární strany společně s představiteli katolického národního hnutí na Slovensku se na konci roku 1945 dohodli na společném postupu při konstituování nové politické strany. Právě vedoucí funkcionáři Demokratické strany byli podle Hanzela nejvíce proti a měsíc před volbami uzavřeli s představiteli osmdesátiprocentního katolického hnutí dohodu (rozuměj Dubnovou dohodu – pozn. V. V.), což způsobilo, že v nové straně zůstali pouze reprezentanti zemědělského směru bývalé agrární strany, kteří byli vystaveni útokům jak ze strany komunistů, tak rovněž i vedení Demokratické strany. Nakonec v období zrodu nové strany bylo agrárním činitelům odepřeno demokratické právo pojmenování nového subjektu na republikánskou stranu se zdůvodněním, že by to znamenalo oživení bývalé agrární strany. Nový subjekt proto musel přijmout název Strana svobody.

V další části protestního memoranda dále obviňoval Demokratickou stranu, že v volebním období se s komunisty spolupodílela na protidemokratické minoritní diktátorské praxi, čímž zradila a pošlapala demokratické ideály a z tohoto důvodu jejím představitelům v exilu upírá jakékoliv právo mluvit jménem slovenského národa. „*Dalším důvodem mého protestního memoranda je ta skutečnost, že Dr. Fedor Hodža je představitel československého politického směru národního a státního, což je v úplném rozporu s nejvyšší vůlí slovenského národa. Slovenský národ chce žít jako národ rovnoprávný s ostatními národy v rodině evropské konfederace a nedovolí, aby mu zastánci politického čechoslovakismu připravovali znovu tůtora v centralistické Praze.*“⁶¹ Z tohoto důvo-

59 Lev Hanzel adresoval Sidorovi z Paříže upozornění, že Lančarič pracuje proti nim a pakuje se s „čechoslováky“. Osobně je jeho postoj překvapen, protože jej doma na Slovensku poznal jako bojovníka za slovenskou věc. Na druhé straně, jak konstatoval, lidé se mění a přetvářejí.

60 Tamtéž.

61 Tamtéž.

du není možné, aby uvedený činitel, který vystupuje za neexistující „československý národ“, zastupoval Slováky v Zelené internacionále. Bývalý funkcionář Strany slobody po obsáhlém zhodnocení politiky Demokratické strany a jejich vrcholných představitelů potom dospěl k závěru, že jediným oprávněným představitelem slovenského národa je Sidorova SNRv Z a také pouze jejímu představiteli přý oprávněně náleží místo zástupce slovenských rolníků v Zelené internacionále.

Jozef Kirschbaum v rámci ofenzivního postupu, směřujícího k diskreditaci poúnorového exilu, vypracoval v pařížské metropoli, rovněž s předchozím souhlasem Sidora, návrh textu memoranda zpochybňujícího vytvoření Rady Svobodného Československa a okamžitě jej z Paříže zaslal do Londýna.⁶² Peter Prídavok měl provést případné doplnění uvedeného dokumentu a zabezpečit bezchybný překlad do angličtiny. Jozef Kirschbaum v Paříži dále ještě zpracoval dvě memoranda pro Vatikán o zaměření a činnosti Sidorovy centrály a zaslal jej Sidorovi do Říma. Doporučil mu, ať s uvedenou dokumentací, kterou podepsal jako předseda zahraniční komise, naloží, jak sám uzná za vhodné, buď ji odevzdá sám, anebo potom po jeho návratu společně.

Hlavním bodem Kirschbaumova programu však byla jednání s francouzskými úřady. Na francouzském ministerstvu zahraničí odevzdal statut připravovaného slovenského pomocného komitétu (včetně personálního obsazení) s předpokladem, že v případě uznání tohoto orgánu nebude nic stát v cestě tomu, aby Karol Sidor jako jeden z jeho členů obdržel vízum do Francie, kde by oficiálně se všemi okázalostmi vyhlásil SNRvZ a demonstroval tak vítězství své koncepce nad „Čechoslováky“. Kirschbaumova mise byla ale neúspěšná jednak vzhledem k probíhajícím změnám ve francouzské vládě, ale také i podniknutým protiakcím československého poúnorového exilu ve Francii.⁶³ Francouzské úřady nakonec urgentní požadavek vystavení víza pro Karola Sidora s diplomatickými výmluvami odmítly.⁶⁴ Z tohoto důvodu byl oficiální termín vyhlášení SNRvZ posunut na pozdější dobu a došlo k němu nakonec v Rakousku.

62 Karol Sidor byl dokonale informován o přípravách na založení Rady Svobodného Československa. Štefan Blaško mu zaslal 26. října z Londýna opisy dokumentů národně socialistické strany (Zpráva VIII. a Memorandum ČSNS) vypracované v Paříži 12. – 13. září 1948 s konstatováním, že „mé typování, že Čechoslováci vyhlásí utvoření Rady ČSR 28. X. t. r., bylo asi správné. Má se to stát i v Paříži i ve Washingtonu. V Paříži min. Ripka, v Americe Zenkl.“ (Tamtéž).

63 Jozef Kirschbaum v informaci pro Karola Sidora konstatoval, že jeho jednání s kruhy, s nimiž jednal již v červenci, jsou dost těžká. „Naši nepřátelé“ mezitím pracovali, nespali a rovněž značná část úředníků se vyměnila s výměnou vlády. Uvedl, že musel začít skoro od znovu, že však neztrácí naději. Zítřka (rozuměj 22. října 1948 – pozn. V. V.) má obdržet odpověď, zda „náš Comité“ bude povolen, anebo ne. (Tamtéž).

64 Jozef Kirschbaum v dopisu Sidorovi 30. října 1948 mezi jiným uvedl, že po svém příjezdu do Paříže, když otázku víza nadhodil příslušným místům, tak neměla námitek, a naopak doporučovala urychlené navázání kontaktů s kompetentními činiteli. „Vzhledem k tomu, že jsem chtěl Tvůj příchod dobře organizovat, aby Tvé vystoupení na mezinárodním fóru bylo důstojné, odkládal jsem oznámení data Tvého příchodu až do začátku tohoto týdne. Bylo to v úterý, když jsem šel na ministerstvo a byl jsem nemile překvapen, když ten samý pán mi začal mluvit vyhybavě, že by to právě nyní nebylo vhodné, protože francouzští činitelé jsou trochu nervózní pro stávky, na zahraničí jsou zaměstnání zasedáním UNO, Západního bloku atd. Zda by si přý nemohl cestu odložit na později. Nenaléhal jsem, ale přece jenom jsem prosil, aby se tak stalo nyní, pokud jsem zde já a kdy začne práci i komitét. Můj interlokutor mi včera s velkými ospravedlněními oznámil, že u svého šéfa nepochodil, že přece jenom bude lepší, když se návštěva odloží na pokojnější dobu.“ (Tamtéž).

Jedním z mála pozitivních výsledků Kirschbaumovy cesty do Francie tak byla účast na valném shromáždění prosidorovského exilu 4. listopadu 1948, v jehož průběhu byl ustaven exilový výbor a federalistická asociace.⁶⁵ Francouzská metropole se v tomto období stala rovněž sídlem Sdružení slovenských katolických studentů na základě rozhodnutí I. řádného valného shromáždění, které se konalo v létě 1948 v Innsbrucku. V průběhu šesti měsíců kdy došlo k únorovému komunistickému převratu v Československu, se podařilo sdružit slovenské studenty v zahraničí, vytvořit řadu odboček včetně řešení otázek sociální a studijní výpomoci, pomoci při přesídlování a řešení celé řady dalších otázek. Slovenští studenti se znepokojením přijímali zprávy ze Slovenska o rozpuštění posledních katolických spolků.⁶⁶ Vedení spolku v Paříži se 27. července 1948 obrátilo na Karola Sidora s požadavkem, aby jednak vyjádřil své připomínky k plánu činnosti a současně jim zaslal seznam osob, na které je možné se co nejdříve nakontaktovat s cílem urychleného získání adres slovenských katolických farností v USA. Jednalo se o urychlené podchycení těch studentů, kteří v rámci přesídlovací akce získali povolení k odjezdu do zámoří.

Podporu Sidorovi v tomto období vyjádřil i Jozef Vicen, který aktivně od září 1946 spolupracoval s CIC v Braunau. V průběhu svého pobytu v tomto městě užíval krycí jméno „Rista“ a „Jozef Ivar.“ V kontaktu s exulanty, kteří jej neznali, používal krycí jméno „Fúzač“ a v písemném styku s osobami, kteří jej znali, vystupoval pod jménem „Alojz.“⁶⁷ Američané přitom akceptovali jeho návrhy na vybudování rozsáhlé zpravodajské sítě z uprchlíků z ČSR.

Jozef Vicen i přes proklamovanou „nestrannost“ spolupracoval s Karolem Sidorem. O nabídce spolupráce svědčí jeho dopis Sidorovi z konce října 1948. Konstatoval v něm: *„Vaše osobní politické vystoupení mne potěšilo a není nejmenší příčiny, proč bych neměl svoji práci koordinovat s akcemi SNR. Naopak, já se těším, že konečně mohu svoji práci koordinovat s jinými složkami, protože pouze tak má ta práce smysl. Na tuto chvíli jsem již dlouho čekal. Děkuji Vám i za důvěru, kterou jste projevíli tím, že jste vyslovili ochotu respektovat moji práci i v případě, že by jsem se nepřipojil k SNR. Této důvěry si dovolím dočasně použít v tom smyslu, že sice svoji práci totálně koordinuji a pracovat budu ve shodě s celkovým plánováním SNR, přitom ale tento stav zůstane utajený i před*

65 Předsedou COMITÉ D' AIDE ÉMIGRES SLOVAQUES se stal Jozef Mikuš, místopředsedy Jozef Hanzel a Štefan Beniak, tajemníkem Jozef Šrámek, pokladníkem Štefan Buc, předsedou sociální komise Ladislav Jankovič a předsedou propagační komise Miloš Šmol. Do vedení ASSOCIATION DES FÉDÉRALISTES SLOVAQUES byli zvoleni Karol Sidor (Řím), Fraňo Tiso (Mayerhofen v Rakousku), Peter Prídavok (Londýn), Jozef Kirschbaum (Ženeva), Emanuel Böhm (Londýn), Jozef Mikuš (Paříž), Jozef Hanzel (Paříž) a Miloš Šmol (Paříž). Asociace v uvedené sestavě podala přihlášku do parlamentní evropské unie (UNION PARLEMENTAIRE EUROPÉENNE) mající sídlo ve švýcarském Interlakenu se záměrem postupně tak proniknout na půdu různých federalistických kongresů. Karol Sidor se pokoušel přijet do Paříže ještě v polovině listopadu 1948, ale nakonec se mu to podařilo až v polovině února následujícího roku, kdy navštívil ještě Rakousko a Švýcarsko.

66 Jednalo se o Moyses – spolok slovenských katolických študentov, Radlinský spolok katolických akademikov v Košicích a Spolok slovenských katolických akademičok v Bratislavě.

67 AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-200-7.

většinou členů SNR. Považuji za vhodné, aby jsem formálně ještě nespojoval vše se SNR, ale abych pouze spolupracoval s vybranými funkcionáři SNR.“⁶⁸

Navrhované přechodné opatření přitom zdůvodňoval především problémy, které se vyskytly ve vztazích s Američany po odvolání předcházejícího vedoucího amerického zpravodajského důstojníka Yanecka v Braunau (ten mezi jiným na dovolené v Římě – bezpochyby na Vicenův podnět – navštívil v Římě Sidora) do USA. Jeho nástupce již prý neměl dostatek pochopení pro angažovanost ve slovenských záležitostech. Jozef Vicen v tomto období svoji činnost koordinoval s činností Dr. Brauneckera, který byl reprezentantem Ďurčanského SOVu pro Rakousko. Z jeho iniciativy byl navázán prostřednictvím bývalého německého důstojníka (spolupracoval s CIC od roku 1947) – činného za války v oddělení německého zpravodajství pro východní Evropu – kontakt na jakési blíže nespecifikované oddělení „generálního štábu“ americké armády.⁶⁹ Braunecker totiž tvrdil, že dostanou finanční pomoc, ale až poté, kdy dokáží, že jsou schopni zpravodajskou činnost zorganizovat.⁷⁰ Jozef Vicen v zájmu něco dokázat se přitom velice zadlužil. V této souvislosti konstatoval: „Dostal jsem se i do nepříjemných situací, protože jsem neplnil závazky vůči věřitelům, až jsem dostal podezření, že má situace byla v mnohém uměle navozena samým Dr. Brauneckerem, aby likvidoval aspoň jedno aktivní křídlo ‚černých‘ /tak nás označuje/.“⁷¹ Až teprve při loučení s bývalým Tisovým osobním tajemníkem Karolem Muríнем před jeho odjezdem z německého území do Kanady vyšla najevo řada závažných skutečností. „Toto rozloučení, jak konstatoval Jozef Vicen, i když bylo velmi trapné, mi vysvětlilo vše, co jsem již v poslední době vážně pozoroval. Vyšlo najevo, že Dr. Braunecker mě před Američany pomlouval a cokoliv jim on přislíbil a nesplnil, vše sváděl na mne. Naštěstí Američané věděli, že to, co má, má i tak ode mne a jeho výroky považovali za nečestné. Mne ovšem neřekli nic, řekli to až při rozloučení s Muríнем.“⁷²

Mezníkem pro Vicena se stala srpnová návštěva amerického zpravodajského důstojníka z Vídně mjr. Lyone (styčný orgán CIC pro zpravodajské skupiny), jehož podrobně jednak informoval o svých problémech a současně jej požádal, aby zjistil, proč skupina, s níž udržovali spojení, neplní své přísliby. Zároveň jej požádal o radu, na koho se obrátit, aby, jak Vicen zdůraznil, měl konečně spokojené svědomí, že nemá nic do činění s nějakým periferním institutem. Americký zpravodajec pozval Vicena do Vídně s tím, že mu dá definitivní odpověď na nadhozené otázky a zároveň jej nasměruje na příslušné vojenské velitele.

68 AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19.

69 Jozef Vicen Sidora informoval o tom, že „německé kruhy, jejichž zástupce Vás s dr. Brauneckerem navštívil, jsou již většinou za mřížemi. Zavřeli je pro neonacismus. Neumím posoudit, co vlastně sledovali. I ti, co pracovali s Američany, jsou zavřeni.“ (Ref. 68).

70 ÚPN Bratislava – Archiv, f. Vicen Jozef (dále VJ), č. j. 509-3-1. Jozef Vicen v této souvislosti vyslal na československé území jako svého agenta Púčika.

71 AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19.

72 Ref. 71. Braunecker jako stoupenec Ďurčanského považoval Jozefa Vicena a jeho spolupracovníky za stoupence Sidorovy centrály a snažil se je převést na svoji stranu, v opačném případě dosáhnout jejich znemožnění. Celá záležitost s jeho návrhem blíže nedefinované spolupráce se vlekla asi měsíc a v podstatě k jeho realizaci nikdy nedošlo. Podle Vicena jmenovaný činitel nadsazoval své možnosti. (ÚPN Bratislava – Archiv, f. Vicen Jozef, č. j. 509-3-1).

Jozef Vicen dva dny po rozloučení s Murínovou rodinou odjel z Braunau do Vídně na základě ujednání, které dohodl předtím Jozef Mikula. Setkal se zde s porozuměním a podle vlastních slov, se jednalo o počátek zpravodajské činnosti v rámci „projektu WACO“. ⁷³ Na tomto základě byla ve Vídni v průběhu roku 1948 vytvořena zpravodajská skupina „Project WACO“, jejímž vedoucím byl Jozef Mikula a operačním vedoucím Jozef Vicen. ⁷⁴ Skupina přitom podléhala vídeňskému ústředí CIC a orientovala se jednak na získávání zpráv a dále na vybudování rozsáhlé zpravodajské konspirační sítě, především na teritoriu Slovenska. ⁷⁵

O průběhu jednání s důstojníky CIC podrobně informoval Karola Sidora v Římě. ⁷⁶ Zdůraznil přitom, že se v rakouské metropoli setkal s velkým porozuměním a že se zde dá hodně udělat pro slovenské záležitosti a současně jej seznámil s dalšími svými plány. *„Dosáhl jsem, že skupina, kterou vedu, bude zodpovědným informátorem vídeňského*

73 Ref. 72.

74 Jozef Vicen po svém odchodu ze zpravodajské skupiny „project WACO“ odjel do Riedu, kde po konzultacích s dalšími osobami a příslušníkem CIC se rozhodl na vybudování organizace Bílá legie s cílem aktivizovat obyvatelstvo proti komunistickému režimu v Československu. K realizaci uvedeného záměru byla využita rozhlasová vysílačka (předtím dočasně vysílala pod názvem Vysílač svobodného demokratického Slovenska) a byl akceptován Vicenův návrh na její pojmenování názvem Bílá legie. Finančními prostředky na provoz vysílačky přispívali především Slováci žijící v zahraničí, zejména pak v USA. Vysílač nakonec přerušil činnost v letních měsících roku 1951 právě kvůli nedostatku potřebných finančních prostředků. K obnovení vysílání došlo v následujících letech s pomocí americké rozvědky a to pod vedením uprchlíka před komunistickým režimem knězem Šumichrastem. Pokud se jedná o další Vicenovy osudy, tak byl potom v létě 1951 přijat do služeb americké rozvědky MIS v Linci a zde až do poloviny 50. let se podílel na vytěžování uprchlíků ze zemí východního bloku, především pak z Československa a Maďarska. Poté následoval odchod ze služeb MIS a přijetí u americké pomocné organizace pro uprchlíky ze socialistických zemí, kde působil krátkou dobu. V srpnu 1955 navázal kontakt s americkým občanem, kterého znal z jeho působení v MIS. Společně se dohodli, že budou získávat osoby jezdící legálně z Rakouska do ČSR a naopak ke špiónážní činnosti. Jozef Vicen se zpočátku orientoval pouze na získání rakouských občanů. V této souvislosti se mu podařilo získat dva Rakušany, z nichž jednoho vyslal na konci roku 1955 do Maďarska a druhého dvakrát do Maďarska a třikrát do Československa s cílem získat především fotografie vojenských letišť v obou zemích. Vedle rakouských státních příslušníků se Vicenovi dále podařilo získat ke spolupráci skupinku maďarských lodníků, jejichž poslání spočívalo v získávání informací o významných podnicích, důležitých z hlediska obrany státu, a dále o vojenských letištích. V období maďarského protikomunistického povstání v roce 1956 vyslal do Maďarska dva uprchlíky se speciálním záměrem zařadit přelet tryaskových letadel sovětského typu do Mnichova a to za cenu značné finanční částky pro letce maďarské armády. Vedle toho rovněž získal ke spolupráci i řadu československých občanů, kteří navštívili Rakousko. V roce 1957 byl z Vídně unesen do Československa, uvězněn a intenzivně vyslýchán. Ale to je již jiná kapitola, která překračuje rámec této studie.

75 AMV Praha, f. Ústředna Státní bezpečnosti (dále ÚStB), č. j. 305-23-21. K realizaci uvedeného úkolu byli na československé území vysláni agenti Rojko a Púčik. Posledně jmenovaný přivedl za hranice vedoucího protistátní skupiny v ČSR Tunegu. Tomu Jozef Vicen vydal pokyny k provádění špiónážní činnosti a poslal jej zpět. Státní bezpečnost po zatčení Tunegy a Púčika na československém území (oba byli popraveni) zajistila větší počet bývalých příslušníků HŠLS a HM, živnostníků a dalších osob. Jozef Vicen v pozdějším období poté vysílal na teritorium Slovenska další osoby (vybavených falešnými dokumenty) s písemnými instrukcemi a technickými prostředky. Jejich prostřednictvím získané zprávy se předávaly orgánům služebny CIC ve Vídni. (Podrobněji VICEN, Jozef. *Vo viroch rokov 1938 – 1999*. Bratislava : Lúč, Vydavateľské družstvo, 1999). Státní bezpečnost v období let 1949 – 1952 zajistila osm agentů. (ÚPN Bratislava, f. Archiv KS ZNB Správy Štb).

76 Z obsahu dopisu je zřejmé zveličení či nadhodnocení celé řady problémů, což pochopitelně mělo reálný základ.

velitelství o slovenských věcech a tím jsem vytiskl z tohoto místa jednoho Čecha. Zakrátko asi budu moci i na výsledky nových utečenců (rozuměj poúnorových exulantů z ČSR – pozn. V. V.) dosadit našeho člověka. Dosud to dělá ještě Čech. Výdaje s prací spojené hradí v plné hodnotě. Podle plánu, který jsem předložil, je moje skupina složkou politické organizace slovenské emigrace vedené K. Sidorem (prosím aspoň dodatečně o souhlas – o SNR jsem tehdy ještě nevěděl). Tato klauzule nebyla jen mým návrhem, ale byla i přáním pánů Lyona a Whitehada, kteří Vás v Římě navštívili a kteří se často velmi pěkně vyjadřují o setkáních s Vámi. Mr. Whitehed (Jack) (zpravodajec na hlavním štábu americké vojenské správy ve Vídni – pozn. V. V.) je i spojovacím orgánem mezi námi a Hgtr. Uvedení pánové se i velmi zasloužili o úspěch jednání a lze říci, že sympatie Vídně vůči našim akcím jsou jejich zásluhou. Co vše se nám podaří dosáhnout, je prozatím nejisté. Mám však alespoň v něčem jistotu: referáty, které podávám, jdou určitě i do Washingtonu a s označením jako pravdivá zpráva se dostávají mezi referáty o nás z druhých pramenů. Jestliže se dá něco dosáhnout, je už přeci naděje, že prorazíme. Minule mi Mr. Whitehed celkem starostlivě řekl: musíme o Sidorovi posílat mnoho příznivých referátů, protože dosud ve Washingtonu mají něco proti němu. To, co tam je proti, není možná vážné, ale když je tam toho méně v prospěch, tak to, co je proti, převažuje. Musíme to změnit. Jindy mi zase řekl hleďte ve vysílání Hlasu Ameriky chyby, abychom mohli argumenty dosáhnout dosazení nových lidí a jiné náplně programu...“⁷⁷ Jozef Vicen se v další části dopisu zmiňoval o svých spolupracovnících s tím, že pouze v jediném případě se stalo, že vyslaného kurýra do ČSR zajistily bezpečnostní orgány a zavřeli jej pouze jako „povaleče“. Uvedené tvrzení je v rozporu s realitou, protože československé bezpečnostní orgány Rojka od počátku usvědčily jako nepřátelského agenta.⁷⁸ Dále zdůraznil, že lepší kvalifikovanější skupina z hlediska informovanosti o situaci v Československu se v okupačních pásmech západních velmocí na rakouském a německém území nenajde.⁷⁹ Bez ohledu na další vývoj v SNRvZ navrhoval svolání pracovní rady, která by především stanovila zásadní směrnice postupu vůči Američanům s tím, že jeho spolupráce může v některých odstínech nabýt pochopitelně i jiný než zpravodajský charakter. Podotkl přitom, že se již v několika případech setkal s problémy strategického charakteru kalkulujícími s eventualitou války, což považuje za závažný problém, který

77 AMV Praha, f. KMStB, čj. 323-13-19. Vicenovo tvrzení o „vytisknutí nějakého Čecha“ přitom neodpovídá skutečnosti. V protokolu o výpovědi na správě vyšetřování MV v Praze 4. srpna 1958 uvedl, že tento závěr napsal na základě informací od Jozefa Mikuly. „V té době byl totiž na CIC Vídeň informátorem pro otázky ČSR Herbert Němec a Petr Knor a ti byli silně zaměřeni proti nám – separatistům. Počítali jsme proto s tím, že našim působením ve Vídni snížíme jejich vliv a otázku 'slovenské samostatnosti' postavíme v očích Američanů do vhodnějšího světla. O umístění 'našeho člověka' k výsledkům nových uprchlíků jsem psal na základě příslibů, že CIC přijme námi ručenou osobu do výsledkového střediska ve Vídni 9, Porzellan-gasse 51. To se uskutečnilo koncem roku 1948 přijetím Andreje Garžika ... nedosáhli jsme sice vytlačení nějakého Čecha, ale již žádný Čech do služeb CIC zde přijat nebyl.“ (ÚPN Bratislava – Archiv, f. VJ, č. j. 509-3-1).

78 Ref. 77.

79 V této souvislosti uvedl: „Je to tragédie, ale veškeré naše snahy doposud ztroskotaly na Američanech, jimž jsme předávali zprávy. Ti na nich vydělávali a slovenské věci byly filtrovány zájmem jejich kapsy. To, co nám vyprávěli, bylo pouze přetahování sladkých provázků před ústy. Nechci předjímat, ale mám dojem, že nyní to již přestalo, že máme do činění s čestnými lidmi.“ (AMV Praha, f. KMStB č. j. 323-13-19).

nechce ponechávat pouze na vlastní odpovědnosti. V této souvislosti podal Karolu Sidorovi dvě „důvěrné“ informace. První se týkala příprav protikomunistického povstání na Slovensku ve vhodném okamžiku, připravovaného některými kruhy, které organizovaly povstání v roce 1944. „Snažím se dozvědět se vše a eventuelně najít způsob, jak jim zprostředkovat spojení s Američany. Totiž zabránit v jejich počínání jim nemůžeme, riziko, které na sebe berou, nám může být i vítané, pouze politické vyhodnocení jejich akcí musíme dostat do rukou a to by bylo možné, kdybychom se stali zprostředkovateli. Bylo by dobré, kdyby se dalo o těchto problémech osobně s Vámi mluvit. Věci jsou však ještě pouze v začátcích, nechvátá to nějak mimořádně.“⁸⁰ Jozef Vicen v letních a podzimních měsících 1948 zadával svým spolupracovníkům na Slovensku úkoly zpravodajského charakteru, které byly rozepsány podle určitého klíče v podobě mikrofilmů majících rozměry 8x15 mm. Na Slovensko byly doručovány v hodinkách prostřednictvím agentů – chodců.⁸¹

Další závažný problém se týkal rozhlasové vysílanky a jejich dalších perspektiv. Jozef Vicen v dopise Sidorovi konstatoval, že k celé akci má tichý souhlas (rozuměj Američanů – pozn. V. V.). „Vše, co se doposud podařilo vykonat, je absolutně bez vědomí skupiny Ďurčanského a nikdo odsud k tomu nemá přístup a předběžně ani nevědí o něm. Prosím Vás, nenahnevejte se, když ho nedáváme hned do služeb SNR. Budu se snažit, aby se tak stalo, jakmile bude SNR uznána i cizinou. Držím se domluv se spolupracovníky, s nimiž jsme celý podnik za poměrně těžkých hospodářských podmínek dali dohromady, a podle toho se stane tento rozhlas nástrojem pouze uznaného oficiálního reprezentačního útvaru slovenského za hranicemi, do té doby bude muset být nestranický. Já jsem dosáhl, že Ďurčanského nelze vůbec ani vzpomínat, z ohledu na Američany. Jinak všichni spolupracovníci s nadějí hledí na SNR a těší se, že konečně se objevuje hvězda nad

80 Ref. 79. Jozef Vicen ve výpovědi na Správě vyšetřování MV v roce 1958 uvedl, že slyšel, že převrat připravovala skupina osob, kteří byli dříve zapojeni do příprav slovenského povstání v roce 1944. Domníval se, že uvedenou informaci mu „... přinesl agent Renner po svém návratu do ČSR v létě 1948. Jednalo se o přípravy, kde měl vedoucí úlohu jistý mjr. Žingor. Spojení se Žingorem jsem neměl, ale pamatuji si, že jsem tehdy po této zprávě pověřil agenta Tuněgu, aby zjistil další podrobnosti. Nedověděl jsem se však nic. Teprve později jsem z čs. rozhlasu slyšel relaci o souzení skupiny Žingora.“ (ÚPN Bratislava – Archiv, f. VJ, č. j. 509-3-1).

81 Vicenovými bezprostředními spolupracovníky byl Joachim Jánoš, který měl svoji síť na západním Slovensku a dále Ondrej Garžík, který měl k dispozici (podle analýz státní bezpečnosti) tři agenty – chodce, které vysílal se zprávami na Slovensko. Shromažďovali se informace z nejrůznějších oblastí společenského života včetně bezpečnostních složek, například jak je organizováno zpravodajství v armádě, rozdíl mezi II. a V. oddělením hlavního štábu, včetně náplně jejich činnosti, kompetence, důvěrné instrukce pro činnost, kvalita a spolehlivost personálu, adresy úřadoven, jména členů uvedených složek hlavního štábu. To samé se týkalo policejních zpravodajských orgánů. Dále se měly zjišťovat údaje o činnosti sovětských zpravodajských orgánů, z kterých míst je řízeno zpravodajství vůči západním mocnostem, ale i proti exilovým centrálním apd. Vicenův spolupracovník na Slovensku štktpt. Eudovít Gálík například obdržel začátkem listopadu 1948 od Vicena speciální úkol (na kterém ve Vídni spolu s Garžíkem již delší dobu pracoval) získat od účastníků bojů na Dukle odbornou expertízu. Ta měla vyčerpávat problémy týkající se obrany Dukelského průsmyku, včetně provedení útoku se strany Rudé armády a použitých zbraní. Jozef Vicen přitom vyhledával na rakouském území příslušníky bývalé německé armády – přímé účastníky bojů na Dukle – a od nich rovněž získával podklady ke zpracování komplexní zprávy. Albert Púčik po zatčení při výslechu na Stb uvedl, že uvedený speciální úkol se dělal na objednávku Američanů. (AMV Praha, f. HSVK, č. j. 302-200-17).

*obzorem. Nechtějí však předčasně dát svůj hlas. A to je příčina, proč nechci, aby moje jméno bylo hned vzpomínáno v souvislosti se SNR, i když hned od počátku chci konat všechno ve spolupráci se SNR.*⁸² Současně apeloval na Sidora, aby informaci o vysílači považoval za přísně důvěrnou s tím, že mnohé osoby svojí neúčast na její činnosti by považovali za velkou osobní ztrátu. Z tohoto důvodu nelze riskovat, aby jejich vyostřený zájem způsobil medializaci celé záležitosti. Američané, jak dále zdůraznil, dali povolení k rozhlasovému vysílání pouze na základě, že je Vicenova skupina dokázala přesvědčit, že celá záležitost bude dostatečně zajištěna před případným prozrazením. Případné příspěvky Karola Sidora (či dalších osob, které získá) se měly zasílat na krycí adresu J. R. Braunau, Postfach 10, Oberoestereich.⁸³ Hlavní organizátor Otto Čačko požádal Karola Sidora o zpracování vysílačského schéma, přičemž zdůraznil, že požadavky úzkého vedení SNRvZ budou plně respektovány. Karol Sidor byl zároveň požádán, aby na vánoční svátky připravil slavnostní poselství k slovenskému národu. Vedení SNRvZ současně bylo požádáno o finanční podporu vzhledem k tomu, že odhadované měsíční výdaje na provoz vysílače se měly pohybovat ve výši zhruba kolem 130 – 150 dolarů.

Předseda SNRvZ na druhé straně nebyl příliš nadšen z nové vysílačky. Vycházel z postulátu, že SNRvZ zaměřuje svoji činnost především na zahraniční aktivity, přičemž pro informování domácí slovenské veřejnosti plně postačuje stávající slovenské vysílání vatikánského a italského rozhlasu, na jejichž relacích se exiloví činitelé stejně bezprostředně podíleli. Vzhledem k tomu, že vysílačka byla sestrojena v rekordním čase a připravena zahájit řádné vysílání, tak se nakonec rozhodl, že udělá vše potřebné, aby mohla jednak úspěšně fungovat a aby lidé v jejím okolí byli plně hmotně zabezpečeni. Zároveň přijal rozhodnutí, že ještě v předvánočním období spolu s Jozefem Kirschbaumem, Konštantínem Čulenem a Ottou Čačkem se na rakouském území sejdou na pra-

82 Jozef Vicen zároveň požádal Karola Sidora o příspěvky do rozhlasového vysílání a o jeho případný návrh na skladbu programu. „*My se chceme stát rádci a ne štváči. My spíše budeme zdržovat a ne hnát do nepromyšlených akcí, my chceme být protipólem Barcelony* (rozuměj vysílačka Ďurčanského skupiny – pozn. V. V.). *Zkušební vysílání nám začíná v těchto dnech. Stanice je o něco silnější než Barcelona, nasměrována je na domov, nevím proto, zdali ji bude u Vás slyšet – možné však je i to. Vlny 47,5 m – 49,5 m. O podniku ví jen velmi málo osob, ba dokonce i v mém nejbližším okolí mnozí nevědí o věci.*“ (AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19). Zároveň uvedl, že lze poskytnout Sidorovu dokumentaci Američanům a doporučil ji zaslat na svoji adresu do Braunau. „*Věci SNR, které donesl Dr. Mikula, máme již přeloženy a již jsou i prodiskutovány. V zásadě je stanovisko příznivé a v krátké době je budeme moci Američanům předat. Nyní se snažíme podat intenzivní zpravodajský výkon, abychom pro podání SNR získali autoritu. Je naděje, že to, co se přes Vídeň dá dosáhnout, že dosáhneme vše. Bylo by však dobré, kdyby byl Washington torpédován z víceroch míst.*“ (Tamtéž).

83 Zkratka J. R. označovala krycí Vicenovo jméno „Jozef Rista“. Vysílačka „Za svobodné Slovensko“, kterou se podařilo dát do provozu po čtyřměsíční práci (hlavním organizátorem byl přitom Otto Čačko) s pomocí zkušeného inženýra ze Standard Electric Company a Karola Murgaše ml., měla například o 200 W vyšší výkon než Ďurčanského „Barcelona“, přičemž se do budoucna kalkulovalo s jejím dalším posilováním. Zkušební vysílání bylo zahájeno na vlnách 19, 24, 31, 47 (zde nejlepší poslech) a 51 m, přičemž do antény celkově šlo 700 kW. Slyšitelnost na teritoriu Slovenska byla hodnocena jako velice dobrá. Definitivní zahájení řádného vysílání bylo přitom naplánováno na sobotu 27. listopadu 1948 po dvou půlhodinových relacích, z toho jedna přes den a druhá ve večerních hodinách. Vicenova argumentace, že Američané souhlasí se zahájením vysílání Hlasu svobodného Slovenska, byla nadhodnocena, jmenovaný o desetiletí později uvedl při výslechu na Správě vyšetřování MV, že Američané vysílač zabavili. (ÚPN Bratislava-Archív, f. VJ, č. j. 509-3-1.).

covní poradě k problematice jejího obsahového zaměření a pochopitelně záležitostí s tím bezprostředně souvisejících. Františku Hrušovskému v USA (vedoucí pracovní skupiny SNRvZ v USA a místopředseda SKD), který byl na podzim 1948 v Evropě jako delegát pomocné akce NCWC (NATIONAL CATHOLIC WELFARE COUNCIL), sdělil své osobní dojmy a obavy vyplývající z faktu, že okolo vysílačky se soustředili sami mladí lidé, kteří měli za cíl ji sestrojít a přitom nezpozorovali, že vysílačka je pouze prostředkem. „*Tento cíl bude se jim muset přesně vyhranit a nyní jsem toho mínění, aby Dr. Rybianský (bývalý osobní tajemník ministra Medrického a od 15. září 1948 generální tajemník SSK na území Rakouska – pozn. V. V.), který ovládá angličtinu, podával anglické zprávy pro Anglii a Ameriku. Případně to nějak zkombinujeme a v tom éteru z chaosu uděláme pořádek. Všichni ti mladí lidé jsou našeho politického směru, jak mne o tom ubezpečoval Vicen a syn Karola Murgaše. Pravda, bude potřebné je i finančně podpořit, aby je nezlákaly dolary rev. Billyho (hlavní tajemník SSK, který udržoval přátelský kontakt s V. Krajčovičem a Sidorův přívrženec – pozn. V. V.). Jinak ve věci povolení hraje jedinečnou úlohu Dr. Mikula, který nebyl a není v SAV-u a nad Dr. Mikulou stojí i Tobě známý vysoký vojenský hodnostář (rozuměj Vicenem vzpomínaný americký zpravodajec, který navštívil Sidora), kterého jsi v Římě u Konšta (rozuměj Konstantín Čulen – pozn. V. V.) poznal. Zná ho i pan opat Koiš. Tedy bát se něčeho, že by to SAV a rev. Billy mohli zneužít ve prospěch Ďurčanského, nebylo by na místě. Právě dostali příkaz jméno Ďurčanského ve vysíláních ani nevzpomenout.*“⁸⁴

František Hrušovský měl za úkol informovat představitele ligistů v USA, aby peníze zasílali na konta Slovenské ligy pro rozhlasovou vysílačku mimo Evropu, přičemž vedení ligy získané finance je mělo predisponovat do Vatikánu na účet SNRvZ. Vedení Sidorovy centrály mělo potom rozdělování finančních prostředků usměrňovat z jednoho centra podle aktuálních požadavků a potřeb a zlikvidovat tak stávající dvojkoľejnost. Karol Sidor se domníval, že někteří z mládežníků z okolí vysílačky (snad Braunecker a Bartek) se obrátili se žádostí o finanční pomoc i na rev. Billyho s cílem dostat vysílač pod vliv Ďurčanského centrály. Františku Hrušovskému bylo proto uloženo, aby se pokud možno v co nejkratším termínu sešel s rev. Billym a vysvětlil mu, že vysílačka není žádnou sociálně charitativní věcí, ale veskrze záležitostí politickou a zároveň mu adresovat doporučení, aby svoji osobu a SSK v žádném případě nespojoval s žádnou politickou akcí.⁸⁵ Zároveň měl požádat Petra Hletka, aby Sidorovi zaslal fotografie podpisů osob, které se přiklání k Ďurčanskému s tím, že je hodlá porovnat s podpisy figurujícími v seznamech SNRvZ a SKD. Je přitom přesvědčen o tom, že nejméně polovina se jich bude shodovat. Uvedený fakt jenom dokresluje složitost poměrů v exilu spatěm se Slovenskou republikou, přelétavost a oportunistus v jednání mnohých exulantů. Karol Sidor pozitivně hodnotil, že na jeho stranu se podle posledních informací přidají i dva

84 (AMV Praha, f. KMStB, č. j. 323-13-19).

85 Činnost vysílačky „Za svobodné Slovensko“ byla nakonec na zákrok Američanů zastavena. Exponenti Ďurčanského na území Rakouska se pokoušeli dokázat, že i oni jsou schopni připravit vysílání tajné vysílačky, kterou umístili jižně od Salzburgu v okolí města Kitzbühlu. Za vedoucího tohoto vysílání, které údajně fungovalo několik měsíců v roce 1949, byl určen kněz Ján Loydl. V průběhu každého dne byla vysílána hodinová relace. Pracovníci vysílačky nakonec zjistili, že tento úkol je nad jejich síly a z tohoto důvodu vysílání zastavili.

bývalí slovenští diplomaté Bohdan Galvánek a Matuš Černák, i když původně osobně předpokládal, že se přihlásí k Ďurčanskému.

Jozef Vicen jako bývalý zkušený zpravodajec ve svých pamětech konstatuje, že mnozí exiloví politici si mnohdy neuvědomovali realitu svého postavení a možné dopady nedomyšlených akcí. Zdůraznil přitom, že exilové politické aktivity byly sice trpěny ve všech státech svobodného světa, ale na druhé straně ty samé státy současně udržovaly diplomatické styky s Československem, ale i s dalšími komunistickými státy a bylo pro ně neúnosné, aby oficiálně zaujímaly postoje, jaké by si byla přála různá netrpělivá exilová seskupení. Nejhorší bylo, jak dále konstatoval, že mnohé slovenské exilové politické reprezentace se navzájem neuznávaly a mezi sebou soupeřily. „*Západní mocnosti zpravidla preferovaly ta emigrantská seskupení, v nichž byly zainteresovány osobnosti zvolené do parlamentu v poválečných letech, protože to se považovalo za důkaz, že skutečně někoho reprezentují. U slovenských ‚separatistických‘ exilových politiků se tato výhoda nedala využít, protože jestliže byli voleni, stalo se tak ve válečných letech, a to se na Západě nezohledňovalo ... nemohu však zamlčet, že někteří z nich si zaslouží i dávku kritiky, protože se často chovali skutečně jako ‚politici‘ a nemístná samolibost iniciovala vznik táborů, které na sebe žárlily a vybíjely se v nechutných osobních sporech. Příslušníci rivalizujících skupin se tak svým pomlouváním stávali nejlepšimi informátory čs. rozvědky. Orgány čs. tajných služeb na základě toho lehce nacházely zbraň proti emigrantským aktivitám. Opíraly se o zvláště samolibé osoby a jejich prostřednictvím v emigrantském prostředí záměrně a účinně živily rivalitu, vnášely do něho klevety a pomluvy a těžily ze sporů, které vyvolaly.*“⁸⁶ K oficiální prezentaci SNRvZ nakonec došlo po všech peripetiích v únoru 1949 na rakouském území v rámci první zahraniční cesty předsedy SNRvZ na trase Řím – Innsbruck – Paříž – Ženeva – Innsbruck – Řím.⁸⁷ K Sidorovi se přidala převážná část slovenské exilové inteligence spjaté se Slovenskou republikou a činnost nové organizace byla financována převážně krajaanskými organizacemi v USA. Slovenský politický exil spjatý se Slovenskou republikou v letech 1939 – 1945 v tomto období vstupoval do své další etapy, jejíž rozbor překračuje rámec této studie.

Při hodnocení zkoumané etapy činnosti slovenského luďáckého exilu lze akceptovat stanovisko Františka Vnuka, který dospěl k závěru, že obě organizace (rozuměj SOV a SNRvZ – pozn. V. V.) přes společný cíl nedokázali najít společnou cestu, což bylo zčásti dáno povahovými vlastnostmi a osobními předsudky Ferdinanda Ďurčanského a Karola Sidora. „*Hodně času a energie se vybíjelo ve vzájemných sporech, polemikách a útocích,*

86 VICEN, Jozef. c. d., s. 268-269. Na druhé straně i přes Vicenova varování jeho osobní korespondence s Karolom Sidorem v tomto období byla okopírována spolupracovníkem československých bezpečnostních orgánů, který k ní měl přístup. Bohužel, tato osoba prozatím zůstává v pozadí a její identifikace by nepochybně dala odpovědi na řadu otázek.

87 Karola Sidora doprovázel Jozef M. Kirschbaum a Konštantín Čulen. Podle prvně jmenovaného činitele „*Sidor pro příčiny, které jasně neřekl ani nenapsal, pokud tak snad do svého deníku, se rozhodl po návratu do Říma, že SNRvZ francouzskou pomoc (rozuměj již zmiňovanou finanční pomoc – pozn. V. V.) nepoužije a že za samostatnost Slovenska se bude pracovat jen s pomocí amerických Slováků.*“ (KIRSCHBAUM, Jozef M. *Karol Sidor v exilových snahách o samostatnost Slovenska...*, s. 207). Uvedený závěr je zavádějící vzhledem k tomu, že francouzská oficiální místa se distancovala od aktivit exilu spjatého se Slovenskou republikou a jejím režimem. Na druhé straně podporovala československý poúnorový exil, který stál na pozicích československé státnosti.

*což způsobovalo znechucení hlavně v řadách amerických a kanadských Slováků. Bylo několik pokusů o sjednocení (v tomto ohledu hodně udělal obětavý kněz-národovec Rev. Ján Lach), ale po nevydařeném pokusu v Niagara Falls vyhasly poslední naděje.*⁸⁸

DAS EXIL DER LUDAKEN IN DEN ERSTEN MONATEN NACH DEM KOMMUNISTISCHEN UMSTURZ IN DER TSCHECHOSLOWAKEI

VÁCLAV VONDRÁŠEK

Der Autor beschäftigt sich in der vorliegenden Studie mit den Aktivitäten des slowakischen Nachkriegsexils, verbunden mit der Slowakischen Republik in den Jahren 1939-1945, in der Periode nach dem kommunistischen Umsturz in den Februartagen des Jahres 1948. Der Schwerpunkt der Aufmerksamkeit ist vor allem auf die Tätigkeit der Schlüsselexilgruppen gerichtet, wie etwa der Slowakische Aktionsausschuss von Ďurčanský in Argentinien, der sich in die Position des einzigen „Führers“ des slowakischen Exils hinein zu manövrieren versuchte. Zur Realisierung des genannten Ziels führten zum einen die Reorganisation der genannten Zentrale und ihre Umbenennung in Slowakisches Befreiungskomitee und die fieberhafte Propagandatätigkeit. Das Augenmerk wird ferner den Aktivitäten Karl Sidors gewidmet, der nach dem kommunistischen Umsturz in der Tschechoslowakei aus dem Hintergrund hervortrat und Entscheidungen traf über die Reorganisation des durch Peter Pridavok in den Jahren des Zweiten Weltkrieges in London gegründeten Slowakischen Nationalrates. In diesem Zusammenhang werden organisatorische und weitere Maßnahmen umrissen, die zur Konstituierung einer neuen Exilzentrale hinsteuern, bei deren Realisierung Sidorovs nächster Mitarbeiter, Jozef Kirschbaum, eine entscheidende Rolle spielte. Ferner ist das Augenmerk der Analyse der militärischen Aspekte in der Tätigkeit der Zentralen der Ludaken (slowakisch: ľudaci; Mitglieder von Hlinkas Slowakischer Volkspartei) gerichtet, wo die fieberhafte Tätigkeit der Vertreter des Exils der Ludaken durch die Ankunft der Nachfebruarexilanten aus der ČSR motiviert war, die auf den Positionen der tschechoslowakischen Staatlichkeit standen, sich Stützpunkte schufen und sich um die Bildung der Dachexilorganisation des Rates der freien Tschechoslowakei bemühten.

88 VNUK, František. *Slovenský politický exil v zápase za samostatné Slovensko ...*, s. 139.

ARCHÍV

REFLEXIA MEDZIVOJNOVÉHO POLITICKÉHO VÝVOJA NA SLOVENSKU OČAMI VARŠAVY*

DUŠAN SEGEŠ – VALERIÁN BYSTRICKÝ

SEGEŠ, Dušan – BYSTRICKÝ, Valerián. Reflections on inter-war political developments in Slovakia through the eyes of Warsaw. *Historický časopis*, 2007, 55, 2, pp. 339-364, Bratislava.

The Polish government in exile was formed in Paris on 30th September 1939, a month after the German and Soviet invasion of Poland, in which Slovakia participated. It re-evaluated the causes of the September catastrophe and formulated its political programme with the ultimate aim of regaining the independence of Poland. The collapse of the Versailles system created the need to work out a more effective security policy for Central Europe. The Polish government, which aspired to the role of regional power in the framework of new geo-political conceptions, re-evaluated its relations with neighbouring states and nations. It started from an analysis of the situation in the inter-war period. This included some aspects and periods of Czecho-Slovak – Polish relations in the period 1918-1939. Soon after its formation, the Polish government in exile asked its diplomatic representatives abroad to provide information about the key turning points in Polish – Czecho-Slovak relations. The materials the diplomats sent to the Ministry of Foreign Affairs devoted attention to various aspects and periods, including the views and policies of the Polish government on the Slovak question before 1st September 1939. The first published document is a text by Zbigniew Jakubski with the title “Notes on Slovak affairs” from November 1939. The author was Polish vice consul in Bratislava from 1933 to 1937. The second document is a report by Waclaw Łaciński, Polish consul in Bratislava 1932-1939, from October 1941. It summarizes the main events in Polish – Slovak relations in the period 1930-1938. The documents presented here deserve more attention, because they present the views of an important part of the Polish political scene in exile. They contain important information on Polish – Slovak or Slovak (Hlinka’s Slovak People’s Party) – Polish contacts. Explanation of the attitude of Polish diplomats towards Slovakia or Czechoslovakia and working out of Polish plans for the region are an inseparable part of these documents. The evaluations of Slovak politicians and assessments of their individual steps, as well as the level of knowledge of Slovakia presented by the Polish diplomats, are also noteworthy. Slovak question. Poland. 1918-1938. Second World War. Diplomacy.

Pol’ská exilová vláda, ktorá sa konštitovala v Paríži 30. septembra 1939, mesiac po nemecko-sovietskom útoku (s účasťou Slovenska) na Poľsko, prehodnocovala príčiny septembrovej katastrofy a formulovala svoj politický program s konečným cieľom prinavrátiť krajine nezávislosť. Krach versaillského systému nastolil potrebu vypracovať novú, efektívnejšiu bezpečnostnú politiku pre strednú Európu. Vláda Poľska, ašpirujúceho na úlohu regionálnej mocnosti v tomto priestore v rámci nových geopolitických koncepcií,

prehodnocovala vzťahy k susedným štátom a národom. Vychádzala z analýzy situácie v medzivojnovom období, čo vzhľadom na počiatočné podmienky exilového provizória a nedostatok potrebných, často základných informácií nebola ľahká úloha.

Týkalo sa to aj niektorých aspektov a časových úsekov česko-slovensko-poľských vzťahov v období 1918 – 1939. Bezprostredne po svojom vzniku sa snažila objasniť právnu rovinu vzťahov Poľska k ČSR, resp. k Slovenskej republike a Protektorátu Čechy a Morava. Právny radca ministerstva zahraničných vecí (*Ministerstwo Spraw Zagranicznych* – MSZ) Witold Adam Korsak vypracoval správu pre premiéra gen. Władysława Eugeniusza Sikorského, v ktorej ho informoval, že poľská vláda uznala Protektorát *de facto* a nadviazala oficiálne diplomatické vzťahy so Slovenskou republikou, čím ju uznala *de iure*.¹ Po 1. septembri 1939 sa situácia zmenila. Juraj Slávik, posledný predvojnový vyslanec Československa vo Varšave a člen Československého národného výboru (ČSNV) pôsobiaceho v exile, navštívil koncom októbra 1939 ministra zahraničných vecí Augusta Zaleského. Ten mu oznámil, že keďže Poľsko už nemá zastupiteľstvo na Slovensku, považuje kapitolu poľsko-slovenských diplomatických vzťahov za uzatvorenú.²

Poľská exilová vláda už v počiatočnom období pôsobenia žiadala svojich diplomatických zástupcov v zahraničí – nominantov bývalého tzv. sanačného režimu, ktorí vo väčšine prípadov zotrvali v diplomatických službách aj počas druhej svetovej vojny – aby jej poskytl informácie o zlomových udalostiach poľsko-česko-slovenských vzťahov. Materiály, ktoré diplomati obratom posielali ministerstvu zahraničných vecí, venovali pozornosť rôznym aspektom a obdobiam, pričom takmer všetky prezentovali subjektívny pohľad autora.³ Platí to aj o správach, ktoré vysvetľujú východiská a prístup poľskej vlády k slovenskej otázke pred 1. septembrom 1939. Zasluhujú si bližšiu pozornosť, keďže prezentujú pohľady dôležitého spektra poľskej politickej scény v emigrácii. Predstavujú

- 1 Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. Generała Sikorskiego (ďalej: AIPMS), Londýn, fond Prezydium Rady Ministrów, sign. 1, správa W. A. Korsaka z 31. 10. 1939. Inštrukciu J. Becka, ktorá predchádzala uznaniu slovenského štátu pozri: *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939 styczeń–sierpień*, ŻERKO, S. (ed.). Varšava : Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2005, dok. č. 83, s. 150-151.
- 2 KAMIŃSKI, M. K. *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski. Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939 – 1943*. Varšava : Neriton – Instytut Historii PAN, 2005, s. 25.
- 3 Pozri napr.: Archiwum Zakładu Historii Ruchu Ludowego (AZHRL), Varšava, Archiwum prof. Stanisława Kota, sign. 377, memorandum bývalého legačného radcu poľského vyslanectva v Prahe Zygmunta Hładkého *Elementy podstawowe rzeczywistości czeskiej i ich rola w kształtowaniu się kierunków i reakcji politycznych Czechosłowacji*, 17. 2. 1940; KISIELEWSKI, T. *Federacja środkowoeuropejska. Pertrakcje polsko-czechosłowackie 1939 – 1943*. Varšava 1991, s. 45-50; NĚMEČEK, J. *Od spojení k roztržce. Vztahy československé a polské exilové reprezentace 1939 – 1945*. Praha : Academia, 2003, s. 39-40. Práca *Przyczynki do stosunków polsko-czechosłowackich z marca 1940 r.* venuje pozornosť najmä vojenským aspektom poľsko-čs. vzťahov pred 2. svetovou vojnou. Pozri: AIPMS, f. PRM, sign. 19. Pozri tiež práce gen. Leva Prchalu venované organizácii československej légie (resp. légie Čechov a Slovákov) v Poľsku *Informacje o tworzeniu się Legionu Czeskosłowackiego w Polsce od 26 maja do 18 października 1939 r.*; AIPMS, Kolekcja 25 (Stanisław Kot), sign. 20; Poufne notatki z časov vojny v Poľске z 1939/1940, na ktorých sú – ako správne uvádza J. Friedl – poznámky W. Sikorského. Pozri: FRIEDL, J. *Vztahy mezi československou a polskou armádou v zahraničí (říjen 1939 – červen 1940)*. In *Vojenská historie*, 2004, 8, č. 3, s. 47; FRIEDL, J. *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie Siły Zbrojne) za druhé světové války*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny, vol. 40, Praha : ÚSD, 2005, s. 146; porovnaj s: NĚMEČEK, J. *Od spojení k roztržce*, s. 40-41; KUKLÍK, J. - NĚMEČEK, J. *Proti Benešovi! Česká a slovenská protibenešovská opozice v Londýně 1939 – 1945*. Praha : Karolinum, 2004, s. 327.

informácie o vývoji na Slovensku a zvlášť poľsko-slovenských, resp. slovensko(HSLŠ)-poľských kontaktov. Neoddeliteľnou súčasťou týchto materiálov je osvetlenie postojov poľských diplomatov k Slovensku, resp. Československu, a konkretizácia plánov Poľska v tomto priestore. Pozoruhodné sú i hodnotenia slovenských politikov a posudzovanie ich jednotlivých krokov, ako aj úroveň poznania slovenských pomerov, akú prezentovali poľskí diplomati.

Prvým uverejňovaným dokumentom je materiál s názvom *Poznámka k slovenským záležitostiam*, ktorého autorom je Zbigniew Jakubski, v období 1933 – 1937 poľský vicekonzul v Bratislave. Napísal ho 23. novembra 1939 v Černoviciach, krátko po evakuácii do Rumunska, na žiadosť veľvyslanectva Poľska v Bukurešti. Čerpal pritom zo skúseností a kontaktov, ktoré získal počas pôsobenia na Slovensku. Ťažiskom materiálu je sumár udalostí z medzivojnového obdobia. Jeho dôležitú súčasť tvoria stručné charakteristiky popredných slovenských osobností. Pozoruhodné je, že správa Jakubského bola predmetom ďalších úvah poľského exilového ministerstva zahraničia aj v rokoch 1943 a 1945.⁴

Ďalším dokumentom hodným pozornosti, ktorý z perspektívy roka 1940 objasňuje postoj poľskej vlády k slovenskej otázke v medzivojnovom období, je tzv. dotazník Kazimierza Papéeho, poľského veľvyslanca pri Svätej stolici, ktorý od decembra 1936 do marca 1939 plnil funkciu splnomocneného ministra a vyslanca Poľskej republiky v Prahe. Papée odpovedal v dotazníku na celkovo 23 otázok. Tieto formuloval a 14. februára 1940 odoslal do Vatikánu zástupca ministra národnej obrany plk. Izidor Modelski.⁵ Súviselo to s vyšetrovaním príčin septembrovej porážky, ktorým poľská vláda poverila Registračnú komisiu.⁶ Nemožno si nevšimnúť, že odpoveď Papéeho, datovaná 14. mája 1940, sa v základných bodoch zhoduje s tézami Z. Jakubského.⁷ Platí to najmä o jeho názore na vnútropolitické pomery v predmnichovskom Československu; Papée považoval za jednu z príčin rozpadu ČSR doktrínu čechoslovakizmu, ktorá sa podľa neho ukázala byť „*formulou neschopnou zabezpečiť trvalé spolunažívanie Čechov a Slovákov*“.⁸ „Slovenská“ politika poľskej predvojnovnej vlády smerovala podľa Papéeho k podpore tých postulátov, ktoré Slováci považovali za dôležité a správne. Jej cieľom bolo podľa neho dosiahnuť vnútornú konsolidáciu Slovenska, čo malo viesť k upevneniu karpatské-

4 Originál 13-stranového memoranda Z. Jakubského je uložený v AZHRL, Archiwum prof. Stanisława Kota, sign. 376, s. 28-40. Kópia dokumentu sa nachádza v: Archiwum Akt Nowych (AAN), Varšava, fond Akta Instytutu Hoovera (AIH), Ministerstwo Spraw Zagranicznych (MSZ), mikrofilm (mf.) č. 44, s. 280-293. Pozri tiež: NĚMEČEK, J. Od spojení, ref. 3, s. 38. Memorandum Z. Jakubského bolo predmetom úvah pracovníkov MSZ aj roku 1945. Pozri: AAN, f. AIH, Poland. Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 15, s. 485-490. Súhrn memoranda má dátum 20. 2. 1945.

5 KAMIŃSKI, M. K. - ORLOF, E. Odpowiedź Kazimierza Papée na ankietę rządu polskiego na uchodźstwie dotyczącą polskiej polityki zagranicznej wobec Czechosłowacji w 1938r. In *Dzieje Najnowsze*, 1998, 30, č. 4, s. 147-148.

6 Plný názov znel Komisja dla Rejestracji Faktów i Zbierania Dokumentów Dotyczących Ostatnich Zdarzeń w Polsce. Ustanowiła ju Rada ministrów poľskej vlády 10. 10. 1939.

7 KAMIŃSKI - ORLOF, ref. 5, s. 149-158. Odpoveď K. Papéeho uverejnil tiež VALENTA, J. Dotazník o polsko-československých vzťahoch z roku 1940 pro K. Papéeho. In *Slovenský prehľad*, 1999, 85, č. 2, s. 185-205.

8 KAMIŃSKI - ORLOF, ref. 5, s. 153.

ho krídla južnej hranice Poľska.⁹ Konsolidácia sa mala dosiahnuť udelením autonómie Slovensku, resp. úniou Slovenska s českými krajinami alebo s Poľskom. Papée sa vrátil k udalostiam, v ktorých hral úlohu priameho aktéra: spomenul totiž „*plány Slovenska oprieť sa o Poľsko*“, ktoré v období od júla do októbra 1938 pripravovali v poľskom vyslanectve v Prahe a „*nachádzali plné pochopenie*“ u ministra zahraničia Józefa Becka. Príčiny neúspechu uvedeného plánu sa podľa Papée mali hľadať mimo MSZ, pričom za jednu z príčin považoval „*slabosť a nepripravenosť Poľska z vojenskej stránky*“.¹⁰ Ako však Papée roku 1940 vnímal budúcnosť slovenskej otázky? Opäť veľmi podobne ako Z. Jakubski. Konštatoval totiž, že základným východiskom poľskej politiky musí byť zohľadnenie *status quo*, čiže vnímanie Slovákov ako svojbytného národa a slovenského štátu ako samostatného – aj keď len formálne nezávislého – subjektu.¹¹

Úsilie exilového ministerstva zahraničia Poľska uspokojiť informačný deficit, čo sa týkalo histórie poľsko-slovenských, resp. poľsko-československých vzťahov, pokračovalo aj neskôr. Dôležitou pomocou bola v tomto smere správa Wacława Łacińskiego z 3. októbra 1941 (uverejňujeme ju ako druhý dokument), ktorá je zhrnutím hlavných udalostí poľsko-slovenských vzťahov v období 1930 – 1938.¹² Łaciński pôsobil v rokoch 1932 – 1939 vo funkcii poľského konzula v Bratislave.¹³ Skutočnosť, že napísal správu až v októbri 1941, nebola náhodná. Po útoku sovietskych vojsk na Poľsko ho totiž v septembri 1939 zatkle NKVD v Krzemieńci Podolskom a v nasledujúcom období ho podobne ako státisíce Poliakov väznili v koncentračných táboroch, resp. väzeniach v ZSSR vrátane smutne známej Ľubľanky.¹⁴ Za uvoľnenie Łacińskiego z väzenia opakovane intervenoval Fraňo Tiso, slovenský vyslanec (od marca 1940 do mája 1941) v ZSSR, ktorý napísal zvláštnu prosbu, adresovanú vedúcemu Narkomindelu Viačeslavovi M. Molotovovi.¹⁵ Vyjadril v nej „*vdaku človeku, ktorý v svojom čase urobil veľa dobrého pre môj národ*“.¹⁶ Zrejme aj intervencie F. Tisa v komisariáte zahraničných vecí napokon prispeli k tomu, že začiatkom júna 1941 sovietske orgány udelili Łacińskému

9 Pozri rozsiahlu správu K. Papée, ktorú poslal koncom roka 1938 MSZ do Varšavy. Na poľudnie od Karpat, TOMASZEWSKI, J. In *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, zv. 2, 2002, č. 6 (10), s. 159-170.

10 KAMIŃSKI - ORLOF, ref. 5, s. 154.

11 Ref. 10.

12 AAN, f. AIH, Poland. Poselstwo Czechoslovakia, mf. č. 7, s. 784-786, správa W. Łacińskiego, 3. 10. 1941. Kancelária prezidia ministerskej rady doručila správu poľskému vyslanectvu pri čs. vláde 15. 10. 1941.

13 Wacław Łaciński (1891-?) – diplomat, od 1. 8. 1932 do 15. 4. 1939 konzul (od 1. 10. 1938 vymenovaný za generálneho konzula) Poľskej republiky v Bratislave. V septembri 1939 zatknutý NKVD a väznený do augusta 1941, po prepustení pôsobil v konzulárnom oddelení poľského veľvyslanectva v Moskve (od októbra 1941 v Taškente), od roku 1942 pracoval na vyslanectve v Teheráne a neskôr až do 50. rokov na viacerých poľských konzulátoch v Afrike (1942 – 1944 v Nairobi, neskôr v Kapskom Meste).

14 GNIAZDOWSKI, M. Kontakty piłsudczyków ze Słowakami w latach 1939 – 1945. In *Niepodległość*, 55. zväzok, 2005, s. 116, ref. 26; BESTRY, J. *Służba konsularna Drugiej Rzeczypospolitej w Czechosłowacji*, Wrocław 2005, s. 211.

15 Na túto skutočnosť upozornila Dagmar Čierna-Lantayová. Pozri ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Pohľady na Východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava : Veda, 2002, s. 165-166, 176.

16 F. Tiso intervenoval v Nardomindele už v marci 1940, krátko po svojom príchode do Moskvy. O tom, že Łaciński bol internovaný v koncentračnom tábore v Kozielsku, sa F. Tiso dozvedel od jeho manželky. Ref. 15, s. 165.

súhlas na vycestovanie zo ZSSR.¹⁷ Ak sa zohľadní skutočnosť, že konečnou zastávkou pre mnohých Poliakov väznených v Kozielsku boli masové hroby v Katyňskom lese, je veľmi pravdepodobné, že F. Tiso zachránil W. Łacińskému život. Čin slovenského vyslanca je priam symptomatickým dôkazom toho, že slovensko-poľské vzťahy za druhej svetovej vojny často skrývajú veľmi neočakávané príbehy a životné osudy.

* Príspevok vznikol v rámci riešenia grantovej úlohy VEGA č. 2/7179/27 *Medzinárodné súvislosti vývoja Slovenskej republiky 1939 – 1945*.

I POZNÁMKA K SLOVENSKÝM ZÁLEŽITOSTIAM¹⁸

Takmer štvorročný pobyt na Slovensku v rokoch 1933 – 1937 vo funkcii zástupcu konzula v Konzuláte P[oľskej] R[epubliky] v Bratislave, sprostredkované aj bezprostredné sledovanie udalostí na slovenskom území v neskorších rokoch, blízke kontakty s niektorými slovenskými činovníkmi ma primali predstaviť v skratke nasledovný pohľad na slovenské záležitosti:

I. Všeobecné údaje

Súčasnú Slovensko zaberá okolo 30 000 km² a má okolo 3 000 000 obyvateľov, z toho ok[olo] 2 300 000 Slovákov, zvyšok tvoria Maďari, Nemci, Rusíni, Židia a Poliáci. V diaspóre žije ok[olo]. 1 milión Slovákov, z toho najviac (ok. 700 000) v Spojených štátoch amerických, zvyšok v Juhoslávii, Maďarsku, Rumunsku a Poľsku. Prevažuje rímskokatolícke (ok. 80 % obyvateľov) a evanjelické (ok. 20 % – hlavne inteligencia) vierovyznanie. Etnická skupina, ktorej národné povedomie sa prebúda až v polovici 19. storočia (Štúr, Vajanský, Dula, Škultéty atď.) a ktorej spisovný jazyk vzniká nie skôr než v druhej polovici 19. storočia. Národ nemá žiadne štátne tradície okrem legendy o údajnom štáte kn[iežaťa] Pribinu z roku 933.¹⁹ Jediným prejavom národnej vôle sú slovenské légie z roku 1848 a v nasledujúcich rokoch účinkovanie poslancov v uhorskom sneme (tzv. manifest z roku 1861) a neústupčivý boj proti maďarizácii z rokov 1870 – 1917 (zatvorenie Matice slovenskej roku 1875, udalosti v Černovej roku 1908²⁰ atď.). V dôsledku útlaku Maďarov a vzhľadom na nedostatok náležité rozvinutého národného povedomia Slová-

17 Ref. 15, s. 176. Pozri recenziu: ČIERNA-LANTAYOVÁ, D. *Pohľady na Východ (Postoje k Rusku v slovenskej politike 1934 – 1944)*. Bratislava : VEDA, 2002, 268 s. (ГНЯЗДОВСКИ, М.). In *ЕВРО-ПА – журнал Польского Института Международных Дел*, 2003, том 3, № 4 (9), s. 212. Pozri tiež: GNIAZDOWSKI, M. Kontakty piśsudczyków, ref. 14, s. 116.

18 Na kópii – dokumente uloženom v archíve poľského MSZ – je ručne dopísaná poznámka ministra zahraničných vecí poľskej exilovej vlády Tadeusza Romera zo 7. 8. 1943: „Odpis memoranda *Zb. Jakubského* vypracovaného na konci roku 1939 v Černoviciach z poverenia veľvyslanectva R[eczypospolitej]. P[oľskej]. v Bukurešti (*Jakubski bol 3 a pol roka vicekonzulom v Bratislave a naposledy tajomníkom veľvyslanectva v Kujbyševe, v súčasnosti vedie sov[ietske]. odd[elenie]. vo vyslanectve v Teheráne.*“ AAN, f. AIH, MSZ, mf. č. 44, s. 280.

19 Správne 833, pričom pod pojmom štát má autor zrejme na mysli Nitriansko kniežaťa Pribinu, ktoré knieža Mojmir I. pripojil k Morave.

20 Správne 27. 10. 1907.

ci strácajú v priebehu 19. storočia takmer celú tzv. inteligenciu, ktorá sa odnárodňuje a maďarizuje.

Súčasní Slováci sú národom civilizovaných sedliakov. [Ich] inteligencia pochádza takmer výhradne z prvého pokolenia (rodičia zemania). Národ uvedomujúci si svoju samobytnosť,²¹ silne citovo naviazaný na svoju zem, svoj jazyk a svoje obyčaje. Dôkaz – o[krem] i[ného] rozsiahla politická činnosť počas vojny 1914 – 1918 doma aj v zahraničí (gen. Štefánik, Osuský, Hlinka), ktorá sa prejavila množstvom politických aktov, z ktorých 2 najdôležitejšie sú: Pittsburská dohoda z mája 1918 a Martinská deklarácia z októbra roku 1918. Hrdinovia a vedúce osobnosti národa: gen. Štefánik, kň[az] Hlinka.

Politické pomery

Hybnou silou národného a politického života Slovákov je nenávisť k Maďarom. Tento negatívny prvok treba podčiarknuť s plnou rozhodnosťou vzhľadom na to, že je stále aktuálny. Treba naň pamätať aj preto, aby sa predišlo chybám, keď sa bude brať do úvahy možnosť slovensko-maďarskej spolupráce. Na Slovensku v 20. storočí neboli a neexistujú žiadne promaďarské smery²² a všetky pokusy o bližšie spojenie s Maďarskom narážajú na rozhodný odpor; pričom pričlenenie [Slovenska] k Maďarsku by sa rovnalo nevôli.

Slovensko-české vzťahy sa vyvíjali nepriaznivo, pretože české centralistické vlády obmedzovali národné a politické slobody Slovákov a dokonca im odoberali právo na národnú a jazykovú samobytnosť. Deklarovaný a nedotknuteľný princíp čechoslovakizmu (československý národ a jazyk) bol fikciou, čoho posledným a najlepším dôkazom bolo to, že časť Slovákov sa pričínala o rozpad Česko-slovenskej republiky (postoj Slovákov po obsadení Sudet Nemcami, ktorý sa napokon prejavil pri vytvorení štátu pod ochranou Ríše v marci t[oh]o r[oku]).

Boj Slovákov s Čechmi, ktorý začali ešte roku 1919 kň. Hlinka a gen. Štefánik (neobjasnené úmrtie druhého z nich v lietadle, ktoré 4. 5. 1919 zostrelili Česi) na mierovej konferencii vo Versailles, trvá nepretržite do sklonku jestvovania česko-slovenského štátu. Slováci bojujú²³ za naplnenie bodov Pittsburskej dohody, podpísanej o. i. Masarykom, ktorá im garantovala národnú a kultúrnu autonómiu. Cenia si civilizačné a hospodárske výdobytky získané vďaka Čechom, avšak od Čechov ich delí o. i. český ateizmus a materialistický pohľad na svet, kultúrna a jazyková samobytnosť a široko uplatňovaná čechizačná akcia (mimochodom, tá sa datuje ešte z rokov 1880 – 1910).

Do tejto akcie, ktorá dostala názov tzv. autonomistického hnutia, sa zapájajú čoraz širšie vrstvy Slovákov, pričom v posledných rokoch sa za ňu vyslovuje väčšina národa. Odzrkadľuje sa to aj v posledných (z mája 1935) voľbách do parlamentu v Prahe, v ktorých spomedzi Slovákov zvolených na území Slovenska väčšina patrí k ľudovej strane kň. Hlinku²⁴ (z 33 poslancov²⁵ – 19 autonomistov). Na čele hnutia stojí kň. Hlinka, uznávaný za vodcu národa a stelesnenie vlasteneckých cností. Jeho najbližším spolupracovníkom

21 Resp. výnimočnosť, odlišnosť.

22 Rozumej politické prúdy, resp. hnutia orientované na Maďarsko.

23 Resp. domáhajú sa.

24 Myslí sa Slovenská ľudová strana (SĽS).

25 Údaj autora je nesprávny. Vo voľbách do poslaneckej snemovne 19. mája 1935 bolo na Slovensku zvolených 59 poslancov.

sa roku 1933 stáva Karol Sidor, považovaný národom za nástupcu kň. Hlinku. Radikálnu národnú skupinu reprezentuje tzv. skupina mladých, sústredená okolo časopisu *Nástup*, na ktorej čelo sa dostávajú bratia Ján a predovšetkým Ferdinand Ďurčanský. Boj o autonómiu sprevádzajú viaceré politické procesy (proces s Tukom, procesy so Sidorom, Bazovským a i[né]), väzenia, manifestácie (udalosti v Nitre roku 1933), zákazy vydávania časopisov, prepúšťanie zo zamestnania atď.

Kardinálna chyba Čechov spočívala podľa môjho názoru predovšetkým v tom, že nechápali národné dozrievanie Slovákov a nedokázali využiť mladé slovenské vlastenectvo a zapliahnúť ho – za cenu vskutku nevelkých ústupkov – do práce pre dobro spoločného štátu.

Po odtrhnutí Sudet v septembri 1938 naberajú udalosti rýchly spád, ktorého konečným výsledkom je vytvorenie tzv. nezávislého štátu.

III. Nezávislý štát

Bezprostrednými príčinami, ktoré spôsobili príklon Slovákov k Riši, boli: smrť kň. Hlinku, k slovu sa dostávajú radikálno-národné živly, septembrová katastrofa (Sudety), strata Sliezska a časti Kysúc, nedostatok skutočnej podpory zo strany Poľska (návšteva Sidora vo Varšave v októbri 1938²⁶), spory s Maďarmi a obavy z nich, osobné ambície niektorých činiteľov, všeobecný chaos v štáte v období od októbra 1938 do marca 1939 a obava, že národ postihne rovnaký údel ako Česko-slovenskú republiku, smerujúcu ku katastrofe. Z toho pramenili prvé kontakty s Nemcami, nadšenie pre ich moc, nemecké nádeje²⁷ na poskytnutie pomoci pri tvorení nezávislého Slovenska, ukončené ultimátom Hitlera danom Tisovi z marca roku 1939, obsahujúce podmienku poddať sa jeho vôli za cenu ilúzie vlastného štátu, alebo zdieľať rovnaký údel ako Česi. Preto tzv. nezávislosť.

Treba podotknúť, že príliš kritický pohľad na slovenskú nezávislosť by celkom nezodpovedal skutočnému rozloženiu síl na tomto území. Nemožno totiž zabúdať, že súčasná štátna forma, v ktorej Slováci žijú, má napriek všetkému niektoré prvky štátnej samostatnosti a v každom prípade umožňuje slobodný národný rozvoj, ktorý Slováci doteraz nemohli dosiahnuť. Spojenie so silným partnerom im dáva ilúziu istoty, že sa túto štátnu formu podarí udržať. Zdanlivo nezávislé vládne orgány uspokojujú túžbu po vlastnom štáte. V skutočnosti tento vlastný štát nebol nikdy súčasťou slovenského programu, ktorého najúplnejším výsledkom úsilia malo byť dosiahnutie rozsiahlej autonómie v [Československej] Republike, popravde nebol vybojovaný vlastnými silami, ale naopak – bol vnútený –, no napriek tomu je skutočnosťou, ktorú treba brať na zreteľ v politických úvahách, a predovšetkým táto skutočnosť môže podstatne urýchliť plné politické dozrievanie Slovákov a časom vytvoriť podmienky na ozajstnú nezávislosť. Tento štát napokon umožňuje budovať vlastnú armádu. Slováci počítajú s tým, že aj po porážke Nemecka si ponechajú štátnu formu, ktorú budú brániť a ktorá im v kritickej chvíli poskytne lepšiu pozíciu, ako roku 1919, keď ich tak ako predtým považovali za prívesok k Česku či k Maďarsku.

26 Počas pobytu vo Varšave v dňoch 19. – 20. 10. 1938 viedol K. Sidor rozhovory s predstaviteľmi MSZ, s ministrom J. Beckom, s J. Szembekom, M. Arciszewským a T. Kobylańským. Ich priebeh zaznamenal J. Szembek. Pozri: *Diariusz i teki Jana Szembeka (1935 – 1945)*, IV. diel, J. Zaráński (ed.). Londýn 1972, s. 318–323.

27 Správne: nádeje Slovákov vkladané do Nemcov.

Slovensko nesporne čaká celý rad významných udalostí, treba však pochybovať o tom, že po porážke Nemecka sa bude chcieť ľahko vzdať formy vlastného štátu.

Slovenská otázka je nepochybne jedným z dozrievajúcich problémov strednej Európy, ktorý bude vyriešený až po skončení vojny. Je to mimoriadne zaujímavý problém vzhľadom na rozlohu tejto krajiny, jej geografickú polohu a hospodárske podmienky.

Treba spomenúť českú, prípadne česko-slovenskú osloboditeľskú akciu vedenú z Protektorátu, resp. z Paríža (generáli Viest a Ingr; vyslanci Osuský a Slávik), možno sa však domnievať, že na rozdiel od územia Protektorátu táto akcia nemôže počítať s väčším úspechom na území Slovenska.

IV. Poľsko-slovenské vzťahy

Poľsko-slovenské vzťahy majú z historického hľadiska peknú tradíciu, avšak nikdy nemali takú podobu, ako by si to vyžadovalo súručenstvo: rasové, kultúrne, náboženské, susedstvo a podobnosť jazykov. Žiada sa konštatovať, že to bol jeden z najzanedbávanejších úsekov našich hraníc, podobne ako Poliaci žijúci v Spiši, na Orave a v Kysuciach patria k najzanedbanejším skupinám Poliakov žijúcich v zahraničí. Naproti tomu geografická poloha Slovenska, dĺžka hranice s Poľskom (ok. 500 km), nepochybne sympatie slovenského národa pre Poľsko nasvedčujú, že by sme za mimoriadne významnú úlohu mali považovať získanie Slovákov, tejto samobytnej, no nám najbližšej slovanskej skupiny.

Poľsko-slovenská spolupráca sa síce nevyvíjala v dostatočnom rozsahu, avšak usku- točňovala sa v mnohých oblastiach a v prvom rade v kultúrnej a politickej.

Táto spolupráca sa prehlbovala najmä od roku 1925 (od zriadenia Konzulátu P. R. v Bratislave) a navonok sa prejavila množstvom rozsiahlych podujatí, usporiadaných oboma stranami (početné kultúrne podujatia, preklady poľskej literatúry, lektoráty na univerzitách, v[eľmi] početné študijné pobyty, kurzy atď. v Poľsku). Túto akciu, ktorá v podstate mala tiež politický charakter, označili Slováci a Česi po istom čase za tzv. polonofilstvo Slovákov. To najlepšie svedčí o jej charaktere a rozsahu, ktorý najmä od roku 1932 bol čoraz širší.

Túto spoluprácu sprevádzala politická akcia prameniaca z našich záujmov a z toho, že Slováci hľadali oporu v Poľsku pred nárokmi²⁸ Čechov a Maďarov. Žiada sa konštatovať, že náš vzťah k Maďarsku bol jednou z príčin nedôveryčivosti značnej časti slovenskej spoločnosti k nám, ktorá nechcela pochopiť tradičné, historické poľsko-maďarské priateľstvo. Prejavy tohto priateľstva značne sťažovali úspešnosť akcie na slovenskom území, niekedy ju dokonca celkom znemožňovali (obdobie po návšteve Gömbösa vo V[arša]ve²⁹).

Spomedzi najdôležitejších prejavov politickej akcie treba spomenúť úzku spoluprácu vedúcich osobností autonomistického hnutia s nami, v prvom rade Karola Sidora, najvýznamnejšieho slovenského polonofila. Táto spolupráca, v ktorej mal dôležité slovo aj kň. Hlinka, sa naplno rozvinula v rokoch 1933 – 1937. Treba konštatovať, že vtedy Slováci bez ohľadu na stranícku príslušnosť naplno vyjadrovali svoje propoľské sympatie a hľadali v Poľsku silnú podporu. Toto obdobie prináša najviac výsledkov v poľskej

28 Resp. ašpiráciami, požiadavkami.

29 Maďarský premiér Gyula Gömbös navštívil Varšavu počas štátnej návštevy Poľska 19. 10. 1934.

kultúrno-politickej akcii na území Slovenska a predstavuje cenný príspevok taktiež pre budúcnosť poľsko-slovenských vzťahov. Žiada sa zdôrazniť, že Slováci zväčša nečerpali z poľskej finančnej pomoci, pretože široká spolupráca sa opierala o úprimnú náklonnosť a obdiv k poľskému národu a štátu. Jedine menej majetné a najviac radikálne slovenské zoskupenie (skupina mladých) dostávalo v rokoch 1935 – 1937 subvencie na časopis *Nástup* v celkovej výške 100 000 Kč. Tieto čiastky preberal a podpisom potvrdzoval súčasný minister Dr. F. Ďurčanský.³⁰ K. Sidor nikdy neprijal ponúkanú finančnú pomoc.³¹

Poľsko-slovenská spolupráca sa definitívne rozpadla po pričlenení časti Kysúc k Poľsku (október 1938), pričom zmena nálad na Slovensku bola taká, až sa zdalo, že ruší pozitívne výsledky z obdobia 1925 – 1937. Poľské rozhodnutie otriaslo slovenskou spoločnosťou, pre ktorú to bolo tým bolestnejšie, že hoci sa týkalo územia, ktoré bolo podľa Slovákov čisto slovenské, bolo prijaté po dohode jedine s Čechmi (Chvalkovský), bez účasti Slovákov. Nemecko-slovenská dohoda z novembra t. r., týkajúca sa opätovného privtelenia k Slovensku tých území, ktoré boli v rokoch 1920, 1924 a 1938 pričlenené k Poľsku,³² uzavretá bez účasti Poľska, je trpkou odplatom za poľskú politickú akciu z októbra 1938.

Rozhorčenie Slovákov postupne slablo a už v prvej polovici roka 1939 sa atmosféra poľsko-slovenských vzťahov podstatne zlepšila.

Možno pripustiť, že okupácia Poľska nemeckými a sovietskymi vojskami sa pričinila o definitívne zažehnanie obáv, mala silný ohlas a vyvolala hlboký súcit širokých vrstiev Slovákov. Boj Poliakov sledujú na Slovensku nepochybne s najvyšším záujmom a so sympatiami a mal by prispieť k prehĺbeniu poľsko-slovenských vzťahov.

V. Záver

So slovenským problémom budeme mať do činenia neustále, bez ohľadu na podobu jeho konečného riešenia. Bez toho, aby sa už teraz predurčovala podoba budúcich vzťahov medzi Čechmi a Slovákmí, je potrebné, aby sme už dnes určili zásady nášho vzťahu k Slovákom, berúc ako základ ich národnú samobytnosť, špecifické podmienky, v akých sa nachádzajú, a nesporne živé a všeobecné sympatie k Poľsku v tejto krajine. Nesmieme zabúdať, že Sidor sa podľa svojho plánu pre prípad vypuknutia vojny medzi Poľskom a Nemeckom mal ukryť v Poľsku a založiť emigračnú vládu, že akcia s tým súvisiaca sa pripravovala aj v slovenskej armáde (minister národnej obrany plk. Čatloš) a mala početných priaznivcov medzi slovenskými nezávislými činiteľmi.

Treba podotknúť, že Sidor, ktorý je najzashúžilejším a najnezištnejším slovenským politikom, je najpopulárnejšou osobnosťou, ktorá sa teší všeobecnej úcte a sympatiám na Slovensku. Je to predstaviteľ, ktorý zohrá rozhodujúcu úlohu v budúcnosti, pričom vďaka svojim osobným vlastnostiam (slušnosť, silné vlastenectvo, ustálené názory, hľadanie

30 Informáciu o finančnej podpore pre nástupistov vo výške 100-tisíc korún od januára 1935 do apríla 1937 potvrdil Z. Jakubski v liste z 27. 9. 1963 pre T. V. Gromadu. Pozri: GROMADA, T. V. Pilsudski and the Slovak Autonomists. In *Slavic Review*, 1969, Vol. 28, č. 3, s. 460. T. V. Gromada sa ďalej domnieva, že redakcia *Nástupu* dostávala finančnú podporu od poľského konzulátu v Bratislave až do októbra 1938.

31 V liste pre T. V. Gromadu z 27. 9. 1963 Jakubski naopak uviedol, že Sidor dostal finančnú podporu od poľskej vlády (jej výšku neuvádza) na kampaň pred voľbami do poslaneckej snemovne v máji 1935, pričom požičané peniaze vraj Sidor krátko po voľbách vrátil. Pozri: ref. 30, s. 459.

32 Myslí sa pripojenie spomínaných území k Slovensku po porážke Poľska na základe nemecko-slovenskej zmluvy podpísanej v Berlíne 21. 11. 1939.

východísk, opierajúc sa jedine o Slovákov), je do tejto úlohy predurčený tak ako nijaký iný Slováč. Sidorovo súčasné odstavenie z vlády vyplýva z jeho nekompromisnosti, ako aj z polonofilstva. Politika Sidora, ktorý hľadal oporu a pomoc v Poľsku, utrpela úplnú porážku v októbri 1938 – od tej chvíle sa dostávajú k slovu krajné živly, ktoré budujú budúcnosť Slovenska s podporou Nemecka.

Preto je potrebné, aby sa akákoľvek poľská akcia na území Slovenska, ako aj „narovnanie“ poľskej politiky voči Slovákom vôbec začali nadviazaním opätovného spojenia a dohody so Sidorom, bez ktorého vedomia by sme nemali viesť žiadne rozhovory so Slováckmi. Odložiac všetku širšiu politickú akciu na neskôr, môžeme už dnes začať využívať slovenské územie na nadviazanie kontaktov s Poľskom, možno tiež pripustiť, že ak vychádzame z dlhoročnej poľsko-slovenskej spolupráce a propoľských sympatií, máme morálne právo požadovať od Slovákov pomoc, prípadne aj spoluprácu v tejto akcii. Vzhľadom na prítomnosť nemeckých vojsk a Gestapa na slovenskom území bude táto akcia nepochybne v[el]mi ťažká, musela by byť tiež utajená pred oficiálnymi slovenskými politikmi. Ak by sme prešli z úlohy ochrancu Slovákov do roly ich klienta, bolo by žiaduce, aby sme silne zdôrazňovali, že naša akcia, vychádzajúca tak ako predtým z úprimnej žiľlivosti a uznávania národnej samobytnosti Slovákov, nebude mať na rozdiel od obdobia 1930 – 1937 nič spoločného so zariaďovaním ich štátneho a národného života. Žiada sa prízvukovať, že neuznávajú národnej samobytnosti Slovákov v súčasnosti by nezodpovedalo skutočnej situácii na Slovensku a bolo by veľkou politickou chybou.

Pri akcii nadväzovania kontaktov s Poľskom by bolo potrebné oprieť sa o učiteľov a slovenské katolícke duchovenstvo.

VI. Osoby

1. Karol Sidor, 37 rokov, žiak a najbližší spolupracovník kň. Hlinku, poslanec, naposledy podpredseda parlamentu v Prahe,³³ člen [parlamentného] výboru pre zahraničnú politiku, podpredseda ľudovej strany,³⁴ šéfredaktor Slováka, minister bez kresla, neskôr minister vnútra slovenskej vlády³⁵ pred získaním nemeckej „ochrany“, Nemcami odsunutý z vlády a [zbavený] vplyvu, v súčasnosti slovenský vyslanec vo Vatikáne. Duchovný a faktický vedúci všetkých polonofilských akcií.

2. kň. Dr. Tiso, súčasný prezident Slovenska. Vzdelaný, chorobne ambiciózny, sklamaný [neúspechom] svojich plánov prevziať dedičstvo kň. Hlinku, sklamaný duchovnou kariérou, pretože nedokázal získať titul biskupa, kariérista, ktorý sa za každú cenu snažil zaujať poprednú funkciu v štáte, stránil sa spolupráce s Poľskom, ku ktorému má nepriateľský vzťah.

33 Nesprávny údaj, Sidor nikdy nebol „podpredsedom parlamentu v Prahe“.

34 Po smrti A. Hlinku K. Sidor nebol podpredsedom ľudovej strany.

35 Rozumej československých.

36 Karol Sidor bol štátnym ministrom a prvým podpredsedom vo vládnom kabinete R. Berana (od 1. 12. 1938 do 9. 3. 1939).

37 K. Sidor bol od 11. 3. 1939 do 14. 3. 1939 predsedom vlády Slovenskej krajiny. Ministrom vnútra bol Martin Sokol. Po ustanovení Slovenskej republiky Sidor prevzal post ministra vnútra, no vykonával ho len do nasledujúceho dňa. Definitívne sa ho vzdal 18. 4. 1939.

3. Dr. Ferdinand Ďurčanský, 34 rokov, bratranec kň. Tisa,³⁸ vedecký pracovník, asistent na Katedre medzinárodného práva na Univerzite v Bratislave, ktorému Česi znemožnili ďalšiu vedeckú kariéru, vodca radikálneho krídla autonomistov, vydavateľ týždenníka *Nástup*, schopný, v. ambiciózny, šikovný taktik, v. nepriateľský k Čechom, až do októbra 1938 veľmi blízko spolupracujúci s Poľskom, žičlivý v otázkach súvisiacich s Poľskom.

4. Dr. Ján Ďurčanský (brat Ferdinanda), advokát, 40 rokov, nevelmi inteligentný, v. žičlivý. Príp[adne] využitelný v poľskej akcii.

5. Dr. Marin Sokol, ok. 40 rokov, terajší predseda slovenského Snemu, b[ývalý] dlhoročný tajomník Hlinkovej [slovenskej] ľudovej strany, ambiciózny, namyslený, strániaci sa spolupráce s Poľskom, neveriaci v úprimnosť poľských zámerov.

6. Dr. Karol Klinovský, 34 rokov, právny radca Mestského úradu v Bratislave, opatrný autonomista, karierista, pochádzajúci z Oravy, hovoriaci plynule po poľsky, známy katolícky funkcionár, má početné kontakty v Poľsku a medzi katolíckymi predstaviteľmi zo slovenských krajín, rodinný súkmeňovec a dôverník kň. Tisa, od októbra 1938 do marca 1939 vedúci oddelenia bezpečnosti v Bratislave.³⁹ Prvý slovenský chargé d'affaires vo V[aršaj]-ve (od apríla do júna t. r.), v súčasnosti vyšší úradník MZV v Bratislave.⁴⁰ Žičlivý k poľským otázkam, možno ho využiť v politických sondážach, prípadne aj v samotnej akcii.

7. Paľo Čarnogurský, ok. 35 rokov, krajný autonomista, ideový, nezištný, učiteľ ľudovej školy, v súčasnosti vyšší úradník na ministerstve školstva v Bratislave, fakticky riadi slovenské školstvo, b. poľský štipendista, nadšenec poľskej problematiky, k nám v. žičlivý, možno ho využiť v akcii, je tým cennejší, že má bohaté kontakty medzi učiteľmi na území celého Slovenska, jeden z nám najviac oddaných ľudí.

8. Ján Horáček ok. 50 rokov, knihovník z Bratislavy, ideový, slušný, nezištný, mecén umenia, kultúrny predstaviteľ, oddaný poľským záležitostiam, možno ho využiť.

9. Dr. Ján Zvrškovec, 35 rokov, v. schopný advokát, dôverník vyslanca Osuského, opatrný autonomista, absolvent [vysokej] školy politických vied v Paríži, vedúca osobnosť krídla nezávislej slovenskej inteligencie zoskupenej okolo mesačníka *Péro*, b. štátny tajomník ministerstva zahraničných vecí v Prahe (november 1938 – marec 1939),⁴¹ terajší slovenský vyslanec pri Kvirinále. Má početné kontakty a priateľov v Poľsku, možno ho využiť po podrobnom preskúmaní [situácie].

10. Matúš Černák, ok. 40 rokov, prvý autonomista, ktorý získal rezort ministra v pražskej vláde (október 1938),⁴² súčasný slovenský vyslanec v Berlíne. Rozhodne nepriateľský k poľským záležitostiam, okúzlený mocou Nemecka.

38 Nesprávna informácia.

39 Klinovský bol predsedom IV. (tzv. štátnobezpečnostného) oddelenia pri Prezidiu ministerstva vnútra.

40 Prednosta Prezídia MZV Slovenskej republiky.

41 J. Zvrškovec bol vládny delegátom Slovenskej krajiny na MZV v Prahe.

42 M. Černák bol ministrom bez kresla od 24. 9. 1938 do 4. 10. 1938 v úradníckej vláde gen. J. Syrového. Neskôr bol ministrom školstva v autonómnej vláde J. Tisa.

11. Dr. Hrušovský, ok. 45 rokov, riaditeľ gymnázia v Kláštore pod Znievom, prekladateľ poľskej literatúry (Sienkiewicz,⁴³ Żeromski⁴⁴), b. poľský štipendista, presvedčený autonomista, nebol bezprostredne zaangažovaný do politickej akcie, žičlivý k poľským záležitostiam, možno ho využiť.

12. Jozef Ilečko, ok. 40 rokov, umelec – sochár, b. poľský štipendista, žičlivý k poľským záležitostiam, možno ho využiť.

13. Milo Urban, ok. 35 rokov, najvýznamnejší slovenský prozaik, autor románu *Živý bič*, ktorý preložili do viacerých európskych jazykov, goral pochádzajúci zo Spiša, považuje sa za Slováka, žičlivý k poľským záležitostiam, možno ho využiť len na informačné účely (slabé zdravie).

14. Ing. Ján Klinovský, ok. 35 rokov, pochádza z Oravy, vychovaný v poľskom duchu, považuje sa za Slováka, schopný, chytrý, hovorí plynule po poľsky, možno ho využiť priamo v akcii.

15. Ladislav Szathmáry, ok. 45 rokov, dlhoročný úradník českej zahraničnej služby, naposledy radca československého vyslanectva v Berlíne (zástupca vyslanca Mastného), prvý slovenský vyslanec v Poľsku (od júna t. r.), teraz pravdepodobne v Paríži, kam cestoval (za pomoci vyslanca Noëla⁴⁵) z Krzemieńca [Podolského]⁴⁶ (počas evakuácie), znechutený spôsobom, ako s ním zaobchádzali oficiálni poľskí hodnostári. Cenný z hľadiska možnosti získať informácie z obdobia rozpadu Československa a vzniku slovenského štátu, slabá osobnosť.

16. Ján Farkaš, ok. 40 rokov, b. dlhoročný vedúci administrácie v Slováku, má početné kontakty s Maďarmi a niektorí ho považujú za ich agenta, v. chytrý a obratný, má bohaté styky na území celého Slovenska, bol na neoficiálnej misii v Poľsku (ilegálne) v septembri 1938,⁴⁷ možno ho veľmi opatrne využiť za peniaze.

17. Vojtech Straka, ok. 40 rokov, donedávna (možno aj v súčasnosti) faktický riaditeľ Slováka, ostrážitý, žičlivý k poľským záležitostiam, nepoužiteľný.

18. Jozef Šubík – literárny pseudonym Andrej Žarnov, ok. 40 rokov, docent anatómie, najvýznamnejší slovenský básnik, b. poľský štipendista, najlepší prekladateľ poľských romantikov a básnikov z posledných rokov, inteligentný, schopný, v. slušný. Veľmi bolestivo reagoval na odobratie časti *Kysúc* a napísal báseň, v ktorej sa zriekol lásky k Mickiewiczovi⁴⁸ a Słowackému.⁴⁹

43 Henryk Sienkiewicz (1846 – 1916) – poľský prozaik, autor románov *Quo vadis*, *Križiáci*, a i., nositeľ Nobelovej ceny za literatúru (1905).

44 Stefan Żeromski (1864 – 1925) – poľský spisovateľ a spoločenský aktivista.

45 Léon Noël (1888 – 1987) – vyslanec a splnomocnený minister Francúzska pri československej (1932 – 1935) a následne poľskej vláde (1935 – 1940).

46 Po ukrajinsky Кременець, v rokoch 1919 – 1939 súčasť Poľska, od roku 1945 súčasť Ukrajinskej SSR, dnes Ukrajiny.

47 Bližšie pozri: Farkaš, Jano: *Moja cesta do Poľska a Maďarska v dňoch 2. – 5. októbra 1938*. In RYCHLIK, J. *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1914 – 1945*. Bratislava : AEP, 1997, dok. č. 11, s. 325-332.

48 Adam Mickiewicz (1798 – 1855) – najvýznamnejší predstaviteľ poľského literárneho romantizmu (autor diel *Óda na mladosť*, *Pán Tadeusz* a i.).

49 Juliusz Słowacki (1809 – 1849) – poľský spisovateľ, predstaviteľ romantizmu.

Po odovzdaní Slovenska pod ochranu Nemecka uverejnil otvorený list, v ktorom sa zriekol univerzitných funkcií a protestoval proti spojeniu Slovenska s Nemeckom.⁵⁰

Vzhľadom na dávnejšiu hlbokú náklonnosť k poľskej literatúre a poľským záležitostiam ho možno prípadne využiť po predchádzajúcom zistení v zmysle morálnej pomoci.

19. Šaňo (Alexander) Mach, ok. 40 rokov, terajší minister propagandy, v. schopný, ambiciózny, chorý na tuberkulózu, prenasledovaný Čechmi, novinár, redaktor Slováka. Napriek náznakom spolupráce nežičlivý k poľským záležitostiam, od októbra 1938 rozhodne nepriateľský k Poľsku.

20. Karol Murgaš, ok. 45 rokov, alkoholik, nadšený polonofil, autor knihy o maršálkovi Piłsudskom, po októbri 1938 fanatický nepriateľ Poliakov.

21. gen. Viest v Paríži, dlhoročný vojenský pridelenec v Poľsku, naposledy šéf štábu (čiže generálny inšpektor) slovenskej armády. Utekol do Francúzska do československej légie. Prípadne ho možno využiť v Paríži, žičlivý k poľským záležitostiam.

Uvedený zoznam napísaný spamäti obsahuje len niekoľko mien. V Poľsku sa slovenskými záležitosťami zaoberali predovšetkým prof. Semkowicz⁵¹ z Krakova a b. senátor Feliks Gwiżdż⁵² z Varšavy.

Černovice dňa 23. novembra 1939

Zbigniew Jakubski [...] ⁵³
konzul

* * *

NOTATKA W SPRAWACH SŁOWACKICH

Blisko czteroletni pobyt w Słowacji w latach 1933-1937 w charakterze wicekonsula w Konsulacie R.P. w Bratysławie, obserwacja pośrednia i bezpośrednia wydarzeń na terenie słowackim lat późniejszych, bliskie kontakty z niektórymi działaczami słowackimi, – skłaniają mnie do przedstawienia w skrócie poniższego poglądu na sprawy słowackie:

I. Dane ogólne.

Obecna Słowacja obejmuje około 30.000 km² i liczy około 3.000.000 ludności z czego ok. 2.300.000 Słowaków, reszta to Węgrzy, Niemcy, Rusini, Żydzi i Polacy. W Diasporze żyje ok. 1 miliona Słowaków, z czego najwięcej /ok. 700.000/ w Stanach Zjednoczonych Ameryki, reszta w Jugosławii, na Węgrzech, w Rumunii i Polsce. Wyznanie panujące rzymsko-katolickie /ok. 80% ludności/ i ewangelickie /ok. 20% – głównie inteligencja/.

50 Neoverená informácia.

51 Prof. Władysław Semkowicz (1878 – 1949) – historik, slovákista (autor prác *Słowacja i Słowacy*, 2 zväzky, Krakov 1937), *Polacy i Słowacy w dziejowym stosunku* [1938]); člen Hlavného výboru pomoci pre Spiš, Oravu a Javorinu (Glówny Komitet Pomocy dla Spisza, Orawy i Czadeckiego).

52 Feliks Gwiżdż (1885 – 1952) – novinár, od roku 1928 poslanec Sejmu, v rokoch 1935 – 1938 člen Senátu. Činný v kontaktoch so Slovákmi najmä v 30. rokoch 20. storočia, predseda Spolku priateľov Slovákov Ludovíta Štúra (Towarzystwo Przyjaciół Słowaków im. Ludovíta Štúra) vo Varšave.

53 Vlastnoručný podpis.

Grupa etniczna, której świadomość narodowa budzi się dopiero w połowie XIX stulecia /Sztur, Vajansky, Dula, Szkultety i t.d./ i której język pisany kształtuje się zaledwie w drugiej połowie XIX wieku. Naród nie posiadający żadnych tradycji państwowych poza legendą o rzekomym państwie ks. Pribiny z 933 r. Jedynym przejawem woli narodowej są legiony słowackie z roku 1848 zaś z lat późniejszych działalność posłów w parlamencie węgierskim /t. zw. manifest z 1861 r./ oraz nieustępliwa walka z madziaryzacją z lat 1870 – 1917 /zamknięcie Macierzy Słowackiej w 1875 r., wypadki w Czernowej w 1908 r. i t.d./ Na skutek nacisku Węgrów i wobec braku rozwiniętej należycie świadomości narodowej Słowacy tracą w ciągu XIX wieku niemal całą t. zw. inteligencję, która wynaradawia się i madziaryzuje.

Słowacy obecni, to naród cywilizowanych chłopów. Inteligencja niemal wyłącznie z pierwszego pokolenia /rodzice włościanie/. Naród odczuwający swą odrębność, przywiązany głęboko do swej ziemi, języka i obyczajów. Dowody – m.in. szeroka działalność polityczna w okresie wojny 1914 – 1918 w kraju i zagranicą /gen. Stefanik, Osusky, Hlinka/, znajdująca wyraz w szeregu aktów politycznych, z których 2 najważniejsze: umowa Pittsburska z maja 1918 i deklaracja Marcińska z października 1918 r. Bohaterowie i wodzowie narodu: gen. Stefanik, ks. Hlinka.

II. Stosunki polityczne.

Kamieniem węgielnym życia narodowego i politycznego Słowaków jest nienawiść do Węgier. Negatywny ten czynnik podkreślić należy z całym naciskiem z uwagi na nieustanną jego aktualność. Pamiętać też o nim należy celem uniknięcia błędów przy braniu pod uwagę możliwości współpracy słowacko-węgierskiej. W Słowacji XX wieku nie było i nie ma żadnych prądów pro-węgierskich, a wszelkie próby włączenia do Węgier spotykają się ze zdecydowanym oporem, zaś przyłączenie do Węgier byłoby równoznaczne z niewolą.

Stosunki słowacko-czeskie układały się niepomysłnie z uwagi na ograniczanie przez centralistyczne rządy czeskie swobód narodowych i politycznych Słowaków, oraz odmawianie im prawa nawet do odrębności narodowej i językowej. Wysunięta i nietykalna zasada czechosłowakizmu /naród i język czechosłowacki/ była fikcją, czego ostatnim i najlepszym dowodem było przyczynienie się części Słowaków do rozpadu republiki Czechosłowackiej /stanowisko Słowaków po zajęciu Sudetów przez Niemcy, znajdujące ostateczny wyraz w utworzeniu państwa pod opieką Rzeszy w marcu b.r./

Walka Słowaków z Czechami zapoczątkowana jeszcze w 1919 r. przez ks. Hlinkę i Gen. Sztefanika /niewyjaśniona sprawa śmierci tego ostatniego w zestrzelonym przez Czechów w dniu 4 V 1919 samolocie/ na konferencji pokojowej w Wersalu trwa nieprzerwanie do schyłku państwa czechosłowackiego. Słowacy walczą o zrealizowanie postanowień Umowy Pittsburskiej, podpisanej m.in. przez Masaryka, a gwarantującej im autonomię narodową i kulturalną. Doceniają oni zdobycze cywilizacyjne i gospodarcze uzyskane dzięki Czechom, dzieli ich jednak od Czechów m.in. czeski ateizm i materialistyczny pogląd na świat tych ostatnich, odrębność kulturalna i językowa oraz najszerzej stosowana akcja czechizacyjna /skądinąd datująca się jeszcze z lat 1880 – 1910./

Do akcji tej, przybierającej nazwę t.zw. ruchu autonomistycznego zostają wciągnięte coraz szersze rzesze Słowaków, w ostatnich zaś latach /1934/38/ wypowiada się za nią większość narodu. Znajduje to wyraz nawet w ostatnich /z maja 1935/ wyborach do par-

lamentu w Pradze, w których z pośród Słowaków wybranych z terenu Słowacji, większość należy do stronnictwa ludowego ks. Hlinki /na 33 posłów – 19 autonomistów/. Na czele ruchu staje ks. Hlinka uznawany za przywódcę narodu i wcielenie cnót patriotycznych. Na najbliższego jego współpracownika wysuwa się w r. 1933 Karol Sidor, uważany przez naród za następcę ks. Hlinki. Radykalną grupę narodową reprezentuje t.zw. grupa młodych, skupiona wokół czasopisma „Nástup“ /Natarcie/ na czoło której wysuwają się bracia Jan, a przede wszystkim Ferdinand Diurczanscy. Walka o autonomię znaczone jest licznymi procesami politycznymi /proces Tuki, procesy Sidora, Bazowskiego i in./, więzieniami, manifestacjami /wypadki w Nitrze w 1933 r./, zawieszeniem wydawnictw, pozbawianiem pracy i t.d.

Kardynalny błąd Czechów polegał – zdaniem moim – przede wszystkim na tym, że nie zrozumieli oni narodowego dojrzewania Słowaków i nie potrafili wykorzystać młodego patriotyzmu słowackiego i wprzeznąć go – za cenę niewielkich w istocie ustępstw – do pracy dla dobra wspólnego państwa.

Po odpadnięciu Sudetów we wrześniu 1938 r. wypadki poczynają toczyć się szybkim tempem, którego ostatecznym wyrazem jest utworzenie t.zw. niepodległego państwa.

III. Niepodległe państwo.

Bespośrednimi przyczynami, które spowodowały zwrócenie się Słowaków do Rzeszy były: śmierć ks. Hlinki, dojście do głosu żywiołów radykalno-narodowych, katastrofa wrześniowa /Sudety/, odpadnięcie Śląska i części Czadeckiego, brak istotnego oparcia o Polskę /wizyta Sidora w Warszawie w październiku 1938/, spory z Węgrami i obawa przed nimi, ambicje personalne niektórych działaczy, ogólny chaos w państwie w okresie październik 1938 – marzec 1939 i obawa przed złączeniem losu narodowego z chylącą się ku katastrofie, Republiką czechosłowacką. Stąd pierwsze kontakty z Niemcami, zachwyt dla ich potęgi, nadzieje niemieckie na udzielenie pomocy przy tworzeniu niepodległej Słowacji, zakończone ultimatum Hitlera do Tisy z marca 1939 r., zawierającym warunek poddania się jego woli za cenę mirażu własnego państwa, lub też podzielenia losu Czechów. Stąd t.zw. niepodległość.

Zaznaczyć należy, że zbyt krytyczny pogląd na niepodległość słowacką nie odpowiadałby istotnemu układowi sił na tym terenie, nie należy bowiem zapominać, że obecna forma państwowa, w jakiej żyją Słowacy posiada – mimo wszystko – niektóre cechy odrębności państwowej, a w każdym razie pozwala na swobodny rozwój narodowy, którego dotychczas nie mogli Słowacy osiągnąć. Związane z silnym partnerem daje złudzenie pewności utrzymania tej formy państwowej, rzekomo niezależne organy władzy zaspakajają tęsknotę za własnym państwem. Wprawdzie to własne państwo nieleżało nigdy w programie słowackim, którego najpełniejszym wyrazem miało być uzyskanie szerokiej autonomii w Republice, wprawdzie nie zostało zdobyte własnymi siłami, lecz przeciwnie – narzucone – nie mniej jednak jest faktem, który należy brać pod uwagę w rachubach politycznych, przede wszystkim zaś fakt ten może znacznie przyspieszyć pełne dojrzewanie polityczne Słowaków i stworzyć z czasem warunki do prawdziwej niepodległości. Państwo to daje wreszcie możliwość tworzenia własnej armii. Słowacy liczą, że nawet po klęsce Niemiec zostanie im forma państwowa, której będą bronić i która pozwoli im na zajęcie w momencie krytycznym wygodniejszej pozycji, niż w 1919 r. kiedy – jak i poprzednio – uważani byli za przyczepkę do Czech, czy Węgier.

Słowację czeka niewątpliwie szereg doniosłych wydarzeń, wątpić jednak należy, aby po przegranej Niemiec zechciała ona pozbyć się łatwo formy własnego państwa.

Sprawa słowacka jest niewątpliwie jednym z dojrzewających problemów środkowej Europy, którego rozwiązanie nastąpi dopiero po zakończeniu wojny. Jest to problem szczególnie interesujący z uwagi na obszar tego kraju, jego położenie geograficzne oraz warunki gospodarcze.

Wspomnieć należy o niepodległościowej akcji czeskiej, względnie czesko-słowackiej, kierowanej z Protektoratu, bądź z Paryża /generalowie Viest i Inger [sic!], posłowie Osusky i Slavik/ sądzić jednak można, że w przeciwieństwie do terenu Protektoratu – akcja ta nie może liczyć na większe powodzenie na terenie Słowacji.

IV. Stosunki polsko-słowackie.

Stosunki polsko-słowackie w perspektywie historycznej posiadają piękną tradycję, niemniej jednak nie miały nigdy tego wyrazu, jaki nakazywałyby wspólnoty: rasowa, kulturalna, religijna, sąsiedztwo oraz bliskość językowa. Stwierdzić należy, że był to jeden z najbardziej zaniedbanych odcinków naszych granic, podobnie zresztą, jak do najbardziej zaniedbanych grup Polaków, zamieszkających zagranicą należą Polacy na Spiszu, Orawie i w Czadeckim. W przeciwieństwie do tego, – położenie geograficzne Słowacji, długość granicy z Polską /ok. 500 km/ niewątpliwie sympatie narodu słowackiego dla Polski wskazują na to, że winniśmy uważać za sprawę szczególnie doniosłą pozyskanie Słowaków tej odrębnej, a najbliższej nam grupy słowiańskiej.

Jakkolwiek współpraca polsko-słowacka nie miała dostatecznego zakresu, nie mniej jednak obejmowała ona szereg dziedzin a w pierwszym rzędzie – kulturalną i polityczną.

Współpraca ta pogłębiała się szczególnie poczynając od 1925 r. /z chwilą utworzenia Konsulatu R.P. w Bratysławie/ i znalazła wyraz w szeregu szerokich akcji ze stron obu /liczne imprezy kulturalne, przekłady literatury polskiej, lektoraty uniwersyteckie, b. liczne wyjazdy na studia, kursy i t.p. do Polski/. Akcja ta, będąca w gruncie rzeczy akcją o podłożu również politycznym, przerwana została z czasem przez Słowaków i przez Czechów t. zw. polonofilizmem Słowaków. Świadczy to najlepiej o jej charakterze i zasięgu, który szczególnie od 1932 r. stawał się coraz szerszy.

Współpracy tej towarzyszyła akcja polityczna, spowodowana naszymi zainteresowaniami oraz poszukiwaniem przez Słowaków oparcia w Polsce przed zakusami Czechów i Węgrów. Stwierdzić należy, że nasz stosunek do Węgier był jedną z przyczyn nieufnego odnośnienia się do nas znacznej części społeczeństwa słowackiego, które nie chciało zrozumieć tradycyjnej, historycznej przyjaźni polsko-węgierskiej. Przejawy tej przyjaźni utrudniały znacznie powodzenie akcji na terenie słowackim, niekiedy zaś zgola ją uniemożliwiały /okres po wizycie Gömbösa w W-wie/.

Z najważniejszych przejawów akcji politycznej zanotować należy ścisłą współpracę z nami przywódców ruchu autonomistycznego, a w pierwszym rzędzie Karola Sidora, sztandarowego polonofila słowackiego. Współpraca ta, w której ważki⁵⁴ głos zabierał często również ks. Hlinka, znalazła najpełniejszy wyraz w latach 1933-1937. Stwierdzić należy, że w okresie tym Słowacy, bez względu na przynależność partyjną, dawali peł-

54 Správne má byť: ważny.

ny wyraz swych propolskich sympatii i szukali w Polsce szerokiego oparcia. Okres ten przynosi najwięcej wyników w polskiej akcji kulturalno-politycznej na terenie Słowacji i stanowi cenny wkład również dla przyszłości stosunków polsko-słowackich. Podkreślić należy, że Słowacy nie korzystali naogół z pomocy finansowej polskiej, szeroka zaś współpraca oparta była na szczerym przywiązaniu i podziwie dla Narodu i Państwa Polskiego. Jedynie najmniej zamożne, a najbardziej radykalne ugrupowanie słowackie /grupa młodych/ uzyskiwało w latach 1935-37 subwencje na wydawnictwo „Nastup“, w ogólnej wysokości około kč 100.000,-. Kwoty te odbierał i kwitował obecny minister dr. F. Diurczansky. K. Sidor nie przyjął nigdy ofiarowywanej mu pomocy finansowej.

Współpraca polsko-słowacka załamała się definitywnie po przyłączeniu do Polski części Czedeckiego /październik 1938 r./, zmiana zaś nastrojów w Słowacji była tego rodzaju, iż zdawała się przekreślać pozytywne osiągnięcia lat 1925-1937. Społeczeństwo słowackie oszołomione zostało tą decyzją polską, odczuło zaś ją tym boleśniej, że jakkolwiek dotyczyła ziemi, zdaniem Słowaków, czysto słowackiej – została powzięta w porozumieniu wyłącznie z Czechami /Chvalkovsky/ bez udziału Słowaków. Porozumienie niemiecko-słowackie z listopada b.r. dotyczące powrotu do Słowacji terenów przyłączonych do Polski w latach 1920, 1924, i 1938, zawarte bez udziału Polski, jest gorzkim odzwierciedleniem za polską akcją polityczną z października 1938 r.

W miarę upływu czasu rozgorzenie słowackie słabło i już w pierwszej połowie 1939 r. atmosfera stosunków polsko-słowackich poprawiła się znacznie.

Przypuszczać należy, że okupacja Polski przez wojska niemieckie i sowieckie przekreśliła ostatnie urazy oraz wywołała w szerokich kołach Słowaków głęboki oddźwięk i gorące współczucie. Zmagania polskie obserwowane są w Słowacji niewątpliwie z najwyższym zainteresowaniem i sympatią, przyczynić się też one winny do pogłębienia stosunków polsko-słowackich.

V. Wnioski.

Z problemem słowackim będziemy mieć stale do czynienia bez względu na formę jego ostatecznego rozwiązania. Nie przesądzając przy tym już obecnie formy, w jakiej ułożą się przyszłe stosunki Czechów i Słowaków, należy już dzisiaj ustalić zasady stosunku naszego do Słowaków, biorąc za podstawę ich odrębność narodową, specyficzne warunki w jakich się znajdują oraz niewątpliwie żywe i powszechne sympatie dla Polski w tym kraju. Nie możemy zapominać o tym, że według projektów Sidora miał on w razie wybuchu wojny Polski z Niemcami schronić się do Polski i utworzyć rząd emigracyjny, że akcja z tym związana prowadzona była również w armii słowackiej /minister spraw wojskowych płk. Čatlos/ oraz miała licznych zwolenników wśród niezależnych działaczy słowackich.

Zaznaczyć należy, że Sidor, najwięcej zasłużony i bezinteresowny z polityków słowackich jest najbardziej popularną postacią otoczoną powszechną czcią i przywiązaniem w Słowacji. Jest to działacz, który odegra decydującą rolę w przyszłości, dzięki zaś swoim walerom osobistym /uczciwość, głęboki patriotyzm, stałość przekonań, szukanie rozwiązań w oparciu o samych tylko Słowaków/ jest do roli tej predestynowany, tak jak żaden ze Słowaków. Obecne odsunięcie Sidora od władzy tłumaczy się zarówno jego bezkompromisowością, jak i polonofilizmem. Polityka Sidora, szukającego oparcia

i pomocy w Polsce doznała całkowitej porażki w październiku 1938, – od tej też chwili dochodzą do głosu żywioły skrajne, budujące przyszłość Słowacji w oparciu o Niemcy.

Dlatego też wszelką akcję polską na terenie Słowacji, jak wogóle „wprostowanie” polityki polskiej wobec Słowaków, rozpocząć należy od nawiązania ponownego kontaktu i porozumienia z Sidorem, bez wiedzy którego nie powinniśmy prowadzić żadnych rozmów ze Słowakami. Odkładając wszelką szerszą akcję polityczną na później – możemy już dzisiaj przystąpić do wykorzystania terenu słowackiego dla nawiązania kontaktów z Polską, przypuszczać też należy, że opierając się na wieloletniej współpracy polsko-słowackiej i sympatiach propolskich mamy moralne prawo domagania się od Słowaków pomocy, a ewentualnie i współdziałania w tej akcji. Z uwagi na obecność na terenie słowackim władz i wojsk niemieckich oraz Gestapo akcja ta będzie niewątpliwie b. trudną, musiałaby być ona również ukryta wobec oficjalnych polityków słowackich. Przechodząc z roli opiekuna Słowaków do roli ich klienta należałoby wyraźnie podkreślać, że akcja nasza, oparta jak dawniej, na szczerej życzliwości i uznawaniu odrębności narodowej Słowaków nie będzie miała, w odróżnieniu od lat 1930-1937, nic wspólnego z urządzeniem ich własnego życia państwowego i narodowego. Podkreślić należy, że nieuznawanie obecnie odrębności narodowej Słowaków nie odpowiadałoby istotnemu układowi warunków w Słowacji i byłoby dużym błędem politycznym.

W akcji nawiązywania kontaktów z Polską należałoby w pierwszym rzędzie oprzeć się na nauczycielstwie i katolickim duchowieństwie słowackim.

VI. Ludzie.

1. Karol Sidor, lat 37, uczeń i najbliższy współpracownik ks. Hlinki, poseł, ostatnio wicemarszałek Parlamentu w Pradze, członek komisji spraw zagranicznych, wiceprezes stronnictwa ludowego, naczelny redaktor „Slovaka”, minister bez teki, później minister dla spraw słowackich w gabinecie czeskich, po wrześniu 1938 r. premier i minister spraw wewnętrznych rządu słowackiego przed uzyskaniem „opieki” niemieckiej odsunięty od władzy i wpływów przez Niemców, obecnie poseł słowacki przy Watykanie. Duchowy i faktyczny kierownik wszelkiej akcji polonofilskiej.

2. ks. dr. Tiso, obecny prezydent Słowacji. Wykształcony, chorobliwie ambitny, zawiedziony w swych planach prejęcie dziedzictwa ks. Hlinki, zawiedziony w karierze duchownej, w której nie mógł osiągnąć godności biskupa, karierowicz, dążący za wszelką cenę do zajęcia przodującego stanowiska w państwie, unikający współpracy z Polską i wrogo się do niej odnoszący.

3. dr. Ferdinand Durcansky lat 34 /Diurczański/, siostrzeniec ks. Tiso, naukowiec, asystent katedry prawa międzynarodowego Uniwersytetu w Bratysławie, któremu Czesi uniemożliwili dalszą karierę naukową, przywódca radykalnego skrzydła autonomistów, wydawca tygodnika „Nastup”, zdolny, b. ambitny, zręczny taktik, b. niechętny Czechom, najściślej współpracujący aż do października 1938 z Polską, życzliwy sprawom Polskim.

4. Dr. Jan Durcansky /brat Ferdynanda/, adwokat, lat 40, mało inteligentny, b. życzliwy. Ewent. do użycia w akcji polskiej.

5. Dr. Marin Sokol, lat ok. 40, obecny marszałek sejmu Słowackiego, b. długotrwały sekretarz gen. Stronnictwa ludowego ks. Hlinki, ambitny, zarozumiały, unikający współpracy z Polską, niewierzący w szczerą intencję polskich.

6. Dr. Karol Klinovsky lat 34, radca prawny Zarządu Miejskiego w Bratislavie, ostrożny autonomista, karierowicz, pochodzący z Orawy, mówiący płynnie po polsku, znany działacz katolicki, mający liczne kontakty w Polsce i wśród działaczy katolickich krajów słowiańskich, kuzyn i zaufany ks. Tiso, od października 1938 do marca 1939 kierownik Wydziału Bezpieczeństwa w Bratislavie. Pierwszy chargé d'affaires słowacki w W-wie /od kwietnia do czerwca b.r./, obecnie wyższy urzędnik M.S.Z. w Bratislavie. Życzliwy sprawom polskim, możliwy do wykorzystania dla sondaży politycznych, a ewentualnie dla samej akcji.

7. Palo Čarnogurský /Czarnogurski/, lat ok. 35, skrajny autonomista, ideowy, bezinteresowny, nauczyciel ludowy, obecny wyższy urzędnik w Ministerstwie Oświaty w Bratislavie, faktyczny kierownik szkolnictwa słowackiego, b. stypendysta polski, entuzjasta spraw polskich b. nam życzliwy, może być wykorzystany dla akcji, tym cenniejszy, że posiadający liczne kontakty wśród nauczycielstwa na terenie całej Słowacji, jeden z najbardziej nam oddanych ludzi.

8. Jan Horaček /Horaczek/ lat ok. 50, księgarz z Bratislavy, ideowy, uczciwy, bezinteresowny, mecenas sztuki, działacz kulturalny, oddany sprawom polskim, może być wykorzystany.

9. Dr. Jan Zvrškovec /Zwrszkowec/, lat 35, b. zdolny adwokat, zaufany posła Osusky'ego, ostrożny autonomista, absolwent szkoły nauk politycznych w Paryżu, kierownik oddziału niezależnej inteligencji słowackiej, grupującej się przy miesięczniku „Péro“ /Pióro/, b. wiceminister spraw zagranicznych w Pradze /listopad 1938 – marzec 1939/, obecny poseł słowacki przy Kwirynale. Mający liczne kontakty i przyjaźnie w Polsce, możliwy do wykorzystania po uprzednim szczegółowym zbadaniu.

10. Matúš Černak /Czernak/ lat ok. 40, pierwszy z autonomistów, który uzyskał tekę ministra w rządzie praskim /październik 1938/, obecny poseł słowacki w Berlinie. Zdecydowanie wrogi sprawom polskim, zasugestionowany potęgą Niemiec.

11. Dr. Hrušovský /Hruszowski/ lat ok. 45, dyrektor gimnazjum w Kłostore pod Zvievom [sic!], tłumacz literatury polskiej /Sienkiewicz, Żeromski/, b. stypendysta polski, autonomista z przekonania, niezaangażowany w bezpośredniej akcji politycznej, życzliwy sprawom polskim, możliwy do wykorzystania.

12. Józef Ilečko /Ileczo/ lat ok. 40, artysta plastyk, b. stypendysta polski, życzliwy sprawom polskim, możliwy do wykorzystania.

13. Milo Urban, lat ok. 35, najwybitniejszy powieściopisarz słowacki, autor powieści „Żywy Bicz“ tłumaczonej na szereg języków europejskich, góral, pochodzący ze Spisza, uważający się za Słowaka, życzliwy sprawom polskim, możliwy do wykorzystania tylko w sensie informacyjnym /słabe zdrowie/.

14. inż. Jan Klinowsky lat ok. 35, pochodzący z Orawy, wychowany w duchu polskim, uważający się za Słowaka, zdolny, sprytny, mówi płynnie po polsku, możliwy do wykorzystania w akcji bezpośredniej.

15. dr. Ladislav Szathmáry /Satmáry/, lat ok. 45, długoletni urzędnik czeskiej służby zagranicznej, ostatnio radca Poselstwa czechosłowackiego w Berlinie /zastępca posła Mastnego/, pierwszy Posel Słowacki w Polsce /od czerwca b.r./, obecnie prawdopodobnie w Paryżu, dokąd udać się miał /przy pomocy Ambadora Noela/ już z Krzemieńca /podczas ewakuacji/, zrażony w wysokim stopniu traktowaniem go przez oficjalne czyn-

niki polskie. Cenny dla uzyskania materiału informacyjnego z okresu upadku Czechosłowacji i powstawania państwa słowackiego, indywidualność słaba.

16. Jan Farkaš lat około 40, b. długoletni kierownik administracji „Slovaka“, mający liczne kontakty z Węgrami i uważany przez niektórych za ich agenta, b. sprytny i obrotny, mający liczne stosunki na terenie całej Słowacji, był w nieoficjalnej misji w Polsce /nielegalnie/ we wrześniu 1938 r., możliwy do wykorzystania b. ostrożnego za pieniądze.

17. Vojtech Straka, lat ok. 40, do niedawna /może i obecnie/ faktyczny kierownik „Slovaka“, ostrożny, życzliwy sprawom polskim, nie do wykorzystania.

18. Józef Šubík /Szubik/ – pseudonim literacki Andrej Žarnov, lat około 40, docent anatomii, najwybitniejszy poeta słowacki, b. stypendysta polski, najlepszy tłumacz romantyków polskich i poetów lat ostatnich, inteligentny, zdolny, b. uczciwy. Bardzo boleśnie odczuł odebranie części Czadeckiego i napisał wiersz, w którym wyrzekł się miłości do Mickiewicza i Słowackiego.

Po oddaniu Słowacji pod opiekę Niemcom ogłosił list otwarty, wyrzekający się posiadanych godności uniwersyteckich i protestujący przeciw związaniu Słowacji z Niemcami.

Z uwagi na dawne, głębokie przywiązanie do literatury i spraw polskich ewentualnie do wykorzystania, po zbadaniu, w sensie pomocy moralnej.

19. Šaňo /Aleksander/ Mach, lat ok. 40, obecny minister propagandy, b. zdolny, ambitny, gruzlik, prześladowany przez Czechów, dziennikarz, redaktor „Slovaka“. Pomimo pozorów współpracy – niechętny sprawom polskim, od października 1938, zdecydowanie wrogi Polsce.

20. Karol Murgaš /Murgasz/, ok. 45 lat, alkoholik, entuzjastyczny polonofil, autor książki o Marszałku Piłsudskim, po październiku 1938 fanatyczny wróg Polaków.

21. gen. Viest w Paryżu, długolteni attaché wojskowy w Polsce, ostatnio szef sztabu /czy też generalny inspektor/ armii słowackiej. Zbiegł do Francji, do legionu czechosłowackiego. Ewentualnie do wykorzystania w Paryżu, życzliwy sprawom polskim.

Powyższy wykaz odtworzony z pamięci, obejmuje zaledwie część nazwisk. W Polsce sprawami słowackimi zajmowali się przede wszystkim prof. Semkowicz z Krakowa i b. senator Feliks Gwiżdż w Warszawie.

Czerniowce, dn. 23 listopada 1939.

Zbigniew Jakubski
Konsul

Archiwum Zakładu Historii Polskiego Ruchu Ludowego, Varšava, fond Kolekcja Prof. Stanisława Kota, sign. č. 376, s. 1 – 13. Originál, strojopis s podpisom autora.

Kópia uložená v: Archiwum Akt Nowych, Varšava, fond Akta Instytutu Hoovera, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, mikrofilm č. 44, s. 280 – 293. Kópia, strojopis, bez podpisu autora.

Poznámka p[ána] Łacińskiego, b[ývalého] g[enerálneho] konzula a vyslanca v Bratislave z 3. 10. [1941]⁵⁵

Roky 1930 – 1938 boli na území Slovenska obdobím priam živelného rozvoja poľsko-slovenského zblížovania. Neporozumenie a sklamanie, ktorého sa Slovákom často i neúmyselne dostávalo v Prahe, ich nútili hľadať pochopenie v iných krajinách, a to predovšetkým v katolíckom a slovanskom Poľsku. Najvýznamnejšie výsledky tohto zblížovania sa preto dosahovali v oblasti spolupráce s katolíckymi a slovianofilskými kruhmi. O docielené výsledky sa takmer výlučne zaslúžili poľské kultúrne vplyvy, ktoré Slováci sami vyhľadávali a veľmi ľahko sa im poddávali. Dôkazy: v rokoch 1932 – 1938 bolo do slovenského jazyka preložených vyše 20 diel poľskej literatúry, niekoľko desiatok slovenských študentov študovalo v Poľsku, každoročne 10 duchovných jezuitského rádu študovalo v Poľsku, Spolok svätého Vojtecha vydal v náklade 100 000 exemplárov rozsiahly výber z [tvorby] Sienkiewicza p[od] t[itulom] Obrana Čenstochovej⁵⁶ pre svojich členov, v tom istom náklade každoročne vydávali kalendár tohto spolku s článkami o Poľsku, z iniciatívy tohto vydavateľstva boli vydané preklady diel poľských katolíckych filozofov (Sawicki,⁵⁷ Mrzawski⁵⁸ a in[í]), národná tlač uverejňovala takmer každodenne články alebo zmienky o Poľsku, divadlá hrávali niekoľko poľských hier ročne, najdôležitejšia slovenská kultúrna ustanovizeň, Matica slovenská v Turčianskom Sv. Martine, mala obrovskú poľskú knižnicu (azda väčšiu od českej) a vydávala celý rad prekladov poľskej literatúry, svoje školské príručky vydávala po vzore poľských príručiek (na veľké pohoršenie Prahy) atď., atď. –

Nezávisle od toho samotný slovenský ľud mal veľké sympatie k Poľsku, riadil sa skôr pocitom a inštinktom a nevnímal si českú protipoľskú propagandu.

Vlna polonofilstva v radoch inteligencie a ľudu dosiahla kulmináčny bod v r[okoch] 1937 – 1938. Museli ju zohľadňovať aj tí národní politici, ktorí nemali veľa sympatií pre Poľsko. Vtedy sa aj kň. Hlinka definitívne rozhodol pre propoľskú orientáciu, aj keď v predchádzajúcich rokoch – napokon tak ako iní politici – mal vážne obavy vzhľadom na úprimnosť poľských zámerov, bol rozhorčený, pretože [Poľsko] zabralo r[oku] 1920 časť Spiša a Oravy, a nedokázal pochopiť a osvojiť si naše sympatie k Slovákom s nekritickým poľským maďarofilstvom, ktoré neustále otváralo otázku spoločnej hranice s Maďarskom a zjednotených krajín svätoštefanskej koruny. Jeho obavy sa napokon rozptýlili, keď som v zmysle telegrafickej inštrukcie vyslanca P. R. v Prahe p. Papéeho dňa 2. apríla 1938 v Ružomberku poskytol oznámenie, ktoré malo charakter oficiálnej deklarácie. Obmedzilo sa na konštatovanie, že Poľsko vníma národné úsilie Slovákov s živými sympatiami a bude podporovať každú podobu národného života, ktorú si Slováci vyberú, vrátane samostatnosti. V oznámení sa súčasne konštatovalo, že Poľsko nemá voči Slovákom žiadne

55 Nasleduje rukopisná poznámka „obdržané z Pr[ezidia] M[inisterskej] R[ady] 15. 10. 41 № 1441”.

56 SIENKIEWICZ, H. *Obrana Čenstochovej: Úryvok z románu Potopa*. Bohuslavský, J. B., Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1930.

57 Franciszek Sawicki (1877 – 1952) – filozof, teológ; v slovenskom preklade vyšla napr. *Duša moderného človeka*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1932.

58 Bližšia totožnosť neznáma.

požiadavky. Kň. Hlinka, ako aj Sidor a iní to zároveň pochopili ako zabezpečenie integrity slovenského územia aj vo vzťahu k Spišu a Orave.⁵⁹ – Na smrteľnej posteli, v predvečer úmrtia (15. 8. 1938) im⁶⁰ kň. Hlinka hovoril o svojej dôvere k Poľsku a o pocite šťastia, že nenecháva slovenský národ bez silného ochrancu, za akého považuje veľký, bratský, katolícky poľský národ („náš úprimný, verný priateľ“).

Prvý slovenský národný zjazd, zvolaný na 8. októbra 1938⁶¹ do Žiliny, okamžite poslal vyslancov do Varšavy (Farkaš), Berlína (Đurčanský) a Budapešti, aby dôverne zistili, či, do akej miery a za akých podmienok budú vlády týchto štátov podporovať národné úsilie Slovákov. Samotná vláda sa pritom vybrala do Prahy, aby tam dohodla podmienky budúceho, možno len prechodného spolužitia s Čechmi. Farkaš sa vrátil z Varšavy s ubezpečením (rozhovor s riad[iteľom] Kobylaňským⁶²), že poľská vláda bude plne podporovať úsilie Slovákov. Avšak [ubezpečenie] neobsahovalo nijaký konkrétny prísľub druhu a podoby poľskej pomoci, na čom Slovákom najviac záležalo, obzvlášť pokiaľ išlo o pomoc finančnú, hospodársku a v prípade potreby vojenskú.⁶³ (Đurčanský sa vrátil z Berlína s určitým náčrtom budúcej spolupráce a finančnej pomoci. Cesta do Budapešti nepriniesla takmer žiaden výsledok. O týchto sondážach v cudzích štátoch vedelo jedine zopár osôb.)

Pod vplyvom vzrušenia, ba dokonca ošiaľu, ktoré u väčšiny slovenských vlastencov vyvolali pomerne ľahko dosiahnuté úspechy v národnom hnutí, sa vzťah k Prahe, ktorá sa zdiskreditovala v očiach Slovákov mníchovským rozhodnutím, a po tom, ako Poľsko získalo Sliezske, ešte zhoršil, pretože Prahu začali bagatelizovať. (To, že sme získali Sliezske, prijali na Slovensku s úprimnou a neskrývanou radosťou.) Vtedy viera v poľskú pomoc prerástla do takých obrovských rozmerov, že mnohí slovenskí národovci sa na nás úprimne hnevali za to, že poľské vojská vtedy nevstúpili na Slovensko. Spomedzi množstva projektov sa na prvé miesto dostal projekt únie s Poľskom, pričom o otázke podmienok budúceho spolužitia sa neuvažovalo, lebo sa verilo, že Poľsko „dá viac“ ako autonómii, navrhovanú Prahou. Na druhom mieste: udržanie zväzku s Prahou na princípe federatívneho štátu. O spolupráci či spolunažívaní s Budapešťou sa vôbec neuvažovalo, pretože to bolo v rozpore s národným zmysľaním Slovákov. Vtedy navštívili vyslanca P. R. v Prahe poslanci Tiso a Sidor a prijali sedem podmienok budúceho spolunažívania

59 Pozri: ČAPLOVIČ, M. Tri dokumenty k slovensko-poľským vzťahom z jari 1938. In *Historický časopis*, 2000, 48, č. 2, s. 343-347.

60 Sidorovi a spol.

61 Autor má zrejme na mysli zasadnutie HSLS v Žiline 6. 10. 1938.

62 Tadeusz Kobylański (1895 – ?) – diplomat, radca poľského vyslanectva v Bukurešti (1929 – 1935), od mája 1935 radca a od októbra 1935 zástupca riaditeľa Politického departamentu MSZ.

63 Jan Szembek referoval o návšteve J. Farkaša vo Varšave nasledovne: „F[arkašovi] sme vysvetlili, že Slováci by v prípade, ak by začali [ozbrojený] boj o svoju nezávislosť, mohli rátať s diskretnou materiálnou pomocou z našej strany. F[arkaš] zmenil svoj plán. Odletel do Viedne cez Budapešť, aby tam zmobilizoval slovenských emigrantov.“ AAN, f. MSZ, mf. č. B 21697, s. 318. Telegram z MSZ poslaný 5. 10. 1938 poľskému vyslanectvu v Prahe a generálnemu konzulátu v Bratislave.

s Poľskom.⁶⁴ O Spiši a Orave sa v tejto deklarácii kategoricky konštatovalo, že Slovensku sa nemôže odobrať „ani meter zeme”.

Naša ultimatívna požiadavka nastolená v druhej polovici októbra, týkajúca sa odstúpenia časti Kysúc, Spiša a Oravy (predložená najprv ústne v Bratislave a potom nótou v Prahe s lehotou – pokiaľ si dobre pamätám – 24 hodín), bola pre Slovákov ako blesk z jasného neba, aj keď my sme naše požiadavky nazývali „neveľkou úpravou hraníc”. Bolo jasné, že v tej chvíli celkom ničíme všetky naše výdobytky dosiahnuté v prechádzajúcich rokoch. Moje výhrady nepriniesli nijaký výsledok, keďže podľa názoru našej vlády „hystéria” Slovákov spôsobená našimi požiadavkami rýchlo pominie, Slováci sa s tým onedlho zmieria a zabudnú. Ďalšie spolunažívanie s Poľskom má totiž pre Slovákov väčšiu hodnotu ako odstúpenie tých kúskov zeme. – Naše požiadavky boli nastolené veľmi ostro, poľutovaniahodným spôsobom a vôbec nie priateľsky, napriek tomu, že predtým sme vždy zdôrazňovali práve naše priateľské city k Slovákom. – Keď sa mi pre neprítomnosť vlády v Bratislave v priebehu 3 dní nepodarilo získať priamu odpoveď slovenskej vlády (bez účasti Prahy), vtedy riad[iteľ] Kobylaňski v telefonickom rozhovore s Prahou⁶⁵ nariadil žiadať okamžitú odpoveď, a v prípade ak by neprišla, „biť po pysku”. – Vyslanec P. R. v Prahe mi niekoľkokrát telefonicky oznámil, že min[ister] Beck vzhľadom na „pobúrenú poľskú verejnú mienku” požaduje okamžité prijatie našich podmienok a odporúča oznámiť slovenskej vláde, že v opačnom prípade „poverí gen. Bortnowského,⁶⁶ aby záležitosť vybavil”. Prirodzene, Slováci si dokonale uvedomovali rozhodnosť a spôsob, akým bola táto vec nastolená.

Dokonale to využili nemeckí agenti, ktorí prišli na Slovensko vo veľkom počte, napokon – my sami sme im to uľahčili. K tomu treba pridať pompézne oslavy vo Varšave a v Budapešti a všeobecnú radosť z pričlenenia slovenského územia (často čisto slovenského, ako košický okres, okolie Nitry, Šurare⁶⁷ atď.) k Maďarsku na základe rozhodnutia nemecko-talianskej viedenskej arbitráže.

* * *

64 Ide o návštevu J. Tisa a K. Sidora u K. Papécho 7. 10. 1938. Papée zhrnul vyhlásenie Tisa a Sidora nasledovne: „I. Uskutočnila sa nekrvavá revolúcia výsledkom ktorej sa vyčlenil slovenský štát a vytvorila sa prvá slovenská vláda. II. Cieľom tejto vlády je predovšetkým prevziať vládu vo svojej krajine do svojich rúk. III. Slovenská vláda, ktorá zajtra presídli do Bratislavy, oznámi bratským spriatelenným predstaviteľom štátov – signatárom Mnichova a Maďarsku, že sa necíti byť viazaná povinnosťami, ktoré prevzali „Čechy” v Mnichove, avšak že na dôkaz dobrej vôle otvorí rokovania s Maďarskom o odstúpení maďarského územia [myslí sa oblasti osídlených maďarskou menšinou]. IV. Tieto rokovania sa začnú v nedeľu v Komárne. Vedúcim slovenskej delegácie bude premiér Tiso.” AAN, f. AIH, Poselstwo Hungary, mf. č. 1.

65 Rozumej s vyslanectvom Poľskej republiky v Prahe.

66 gen. Władysław Bortnowski (1891 – 1966) – v období mníchovskej krízy roku 1938 veliteľ samostatnej operačnej skupiny Śląsk (Sliezsko), poverenej obsadením Tešínska a okolia. Od marca 1939 veliteľ armády Pomorze (Pomorrie).

67 Pravdepodobne Šurany.

Notatka p. Łacińskiego, b. konsula gen. i posła w Bratysławie z 3/10 41⁶⁸

Lata 1930-1938 były na terenie Słowacji okresem niemal żywiołowego rozwoju zbliżenia polsko-słowackiego. Nieporozumienia i zawody doznawane w Pradze, często nawet nieświadomie zmuszały Słowaków do poszukiwania zrozumienia w innych krajach, a więc przede wszystkim w katolickiej i słowiańskiej Polsce. To też największe wyniki tego zbliżenia odbywały się na polu współpracy ze sferami katolickimi i słowianofilskimi. Osiągnięte rezultaty należy niemal wyłącznie przypisać polskim wpływom kulturalnym, których Słowacy poszukiwali często sami i nader łatwo im się poddawali. Dowody: w latach 1932-1938 przetłumaczono na język słowacki przeszło 20 dzieł literatury polskiej, kilkudziesięciu studentów słowackich odbywało swe studia w Polsce, co roku 10 kleryków O. O. Jezuitów studiowało w Polsce, Towarzystwo Świętego Wojciecha wydało w 100.000 egzemplarzach obszerny wyciąg z Sienkiewicza p.t. „Obrona Częstochowy” dla swych członków, w takiej samej ilości okazywał się corocznie kalendarz tego towarzystwa z artykułami o Polsce, staraniem tego towarzystwa wydane były przekłady dzieł polskich filozofów katolickich /Sawicki, Mrzawski i in./, prasa narodowa umieszczała niemal codzień artykuły lub wzmianki o Polsce, teatry wystawiały po parę sztuk polskich do roku, najważniejsza instytucja kulturalna słowacka, Macierz Słowacka w Turczańskim Św. Marcinie, posiadała olbrzymią bibliotekę polską /większą chyba od czeskiej/ i wydawała szereg przekładów z literatury polskiej, wzorowała swoje podręczniki szkolne na podręcznikach polskich /ku wielkiemu zgorszeniu Pragi/, itd. –

Niezależnie od tego sam lud słowacki żywił głębokie sympatie do Polski, kierując się raczej uczuciem i instynktem, nie zwracając uwagi na czeską propagandę antypolską.

Fala polonofilstwa wśród inteligencji i ludu doszła do swego punktu kulminacyjnego w 1937-1938 r. Musieli z nią się liczyć nawet ci politycy narodowi, którzy nie żywili zbyt wielkiej sympatii do Polski. W tym czasie nawet ks. Hlinka obiera definitywnie orientację propolską, aczkolwiek w latach poprzednich – jak zresztą szereg innych polityków – miał poważne obawy co do szczerości zamierzeń polskich, czując stały żal za zabranie w r. 1920 części Spisza i Orawy, a nie mogąc zrozumieć i pogodzić sympatii naszych do Słowaków z bezkrytycznym węgofilstwem polskim, wysuwającym stale sprawę wspólnej granicy z Węgrami i zjednoczonych ziem Korony Św. Stefana. Reszta jego obaw została rozproszona gdy w dniu 2 kwietnia 1938 r., w myśl telegraficznego polecenia Posła R.P. w Pradze, p. Papeé, złożyłem w Ružomberku oświadczenie, które nosiło charakter oficjalnej deklaracji. Sprowadzało się ono do stwierdzenia, że Polska z żywą sympatią odnosi się do dążeń narodowych słowackich i ze swej strony będzie popierać każdą z obranych przez Słowaków form życia narodowego, do bytu samodzielnego włącznie. Jednocześnie stwierdza oświadczenie, że Polska nie posiada żadnych żądań wobec Słowaków. Tak ks. Hlinka, jak Sidor i inni, zrozumieli to również jako zabezpieczenie integralności ziem słowackich, a więc również w odniesieniu do Spisza i Orawy. – Na łożu śmierci, w przeddzień zgonu /15 VIII 1938 r./ ks. Hlinka mówił im o swoim zaufaniu do Polski i uc-

68 Nasleduje rękopiśnă poznamka „otrzymano z Pr. R. M. 15/10 41 № 1441”.

zuciu szczęścia, że nie pozostawia narodu słowackiego bez silnego opiekuna, za którego uważa wielki, braterski, katolicki naród polski /"nasz szczerzy, wierny przyjaciel"/.

Ustanowiony w dniu 8 października 1938r. w Żylinie pierwszy słowacki zjazd narodowy wysłał natychmiast wysłanników do Warszawy /Farkasz/, Berlina /Diurcański/ i Budapesztu, celem poufnego zbadania, czy i w jakiej mierze i na jakich warunkach rządy tych państw będą popierać dążenia narodowe Słowaków. Sam rząd udał się natomiast do Pragi, aby tam ustanowić warunki przyszłego być może tylko przejściowego, współżycia z Czechami. Z Warszawy Farkasz przywiózł oświadczenie /rozmowa z dyr. Kobylańskim/, że rząd polski będzie popierać w pełni dążenia słowackie. Jednak nie zawierało ono żadnych konkretnych obietnic co do rodzaju i formy pomocy polskiej, o co Słowakom najczęściej chodziło, zwłaszcza, jeżeli idzie o pomoc finansową, gospodarczą i w miarę potrzeby wojskową. /Diurcański z Berlina przywiózł już pewne zarysy przyszłej współpracy i pomocy finansowej. Podróż do Budapesztu nie dała właściwie żadnych wyników. O tych badaniach gruntu w obcych państwach wiedziało zaledwie parę osób./

Pod wpływem podniecenia, a nawet oszołomienia, które wywołały wśród większości patriotów słowackich dość łatwe sukcesy w życiu narodowym, stosunek do Pragi, tak zdyskredytowanej w oczach Słowaków decyzją monarchijską i odzyskaniem przez Polskę Śląska, – uległ dalszemu pogorszeniu, bo Pragę zaczęto bagatelizować. /Odzyskanie przez nas Śląska przyjęto w Słowacji ze szczerą nieskrywaną radością/. W tym czasie wiara w pomoc polską urosła do tak olbrzymich rozmiarów, że szereg narodowców słowackich czuło do nas szczerzy żal, że wojska polskie dotąd nie wkroczyły do Słowacji. Wśród wielu projektów na pierwsze miejsce wysuwano projekt unii z Polską, przy czym kwestia warunków przyszłego współżycia nie była rozważana, bo wierzono, że Polska „da więcej” niż autonomię, proponowaną przez Pragę. Na miejscu drugim: utrzymanie łączności z Pragą na zasadach państwa federacyjnego. Współpraca lub współżycie z Budapesztem nie była wogóle brana pod uwagę, jako zbyt sprzeczne z zapatrywaniem narodowymi Słowaków. W tym czasie odwiedzają posła R.P. w Pradze posłowie Tiso i Sidor i uznają siedem warunków przyszłego współżycia z Polską. W odniesieniu do Spisza i Orawy w deklaracji tej kategorycznie oświadczano, że nie może być odebrany Słowacji „ani metr ziemi”.

Ułtymatyczne nasze żądanie, złożone w drugiej połowie października co do odstąpienia części Czadeckiego, Spisza i Orawy /przedłożone najpierw w Bratysławie ustnie, a potem notą w Pradze z terminem – o ile sobie przypominam – 24-godzinny, było dla Słowaków gromem z jasnego nieba, chociaż nasze żądanie nazywaliśmy „nieznacznym wyrównaniem granicy”. Było jasnym, że z tą chwilą przekreślamy całkowicie cały nasz dorobek, uzyskany w latach poprzednich. Moje zastrzeżenia nie odniosły żadnego skutku, gdyż zdaniem naszych władz „ta histeria” Słowaków, wywołana naszymi żądaniami, szybko minie, Słowacy wprędce pogodzą się z tym i zapomną. Wartość dalszego współżycia z Polską ma dla Słowaków bowiem większe znaczenie, niż ustąpienie tych skrawków ziemi. – Nasze żądania były stawiane w sposób nader ostry, przykry i bynajmniej nie przyjacielski, aczkolwiek poprzednio podkreślaliśmy zawsze właśnie swe przyjacielskie uczucia dla Słowaków. – Gdy wskutek nieobecności rządu w Bratysławie nie mogłem

*otrzymać w ciągu 3 dni bezpośredniej odpowiedzi rządu słowackiego /bez udziału Pra-
gi/, to wówczas w rozmowie telefonicznej z Pragą dyr. Kobyłański polecił domagać się
niezwłocznej odpowiedzi, a jeżeli ona nie nadejdzie, „to bić w mordę”. – Parokrotnie
poseł R.P. w Pradze komunikował mi telefonicznie, że min. Beck, z uwagi na „wzburzoną
polską opinię publiczną”, żąda niezwłocznego przyjęcia naszych warunków i poleca za-
komunikować rządowi słowackiemu, że w przeciwnym razie „poleci załatwić sprawę
gen. Bortnowskiemu”. Ta stanowczość i sposoby stawiania tej sprawy były naturalnie
Słowakom doskonale znane.*

*Było to doskonale zresztą i ułatwione przez nas samych, wykorzystane przez przy-
byłych do Słowacji w wielkiej ilości agentów niemieckich. Do tego należy dodać uroczy-
ste obchody w Warszawie i Budapeszcie i radość ogólną z okazji dołączenia do Węgier
ziem słowackich /często czysto słowackich, jak powiat koszycki, okolice Nitry, Szurare i
t.p./ na mocy wiedeńskiego arbitrażu niemiecko-włoskiego.*

Archiwum Akt Nowych, fond Akta Instytutu Hoovera, Poland. Poselstwo Czechoslova-
kia, mikrofilm č. 7, s. 784 – 786. Strojopis, bez podpisu autora.

RECENZIE

MEMORIA AUSTRIAE. Bd. I Menschen, Mythen, Zeiten, 2004, 584 s.; *Bd. II Bauten, Orte Regionen*, 2005, 474 s.; *Bd. III Unternehmer, Firmen, Produkte*, 2005, 394 s. Herausgegeben von Emil Brix, Ernst Bruckmüller und Hannes Stekl. Wien : Verlag für Geschichte und Politik; München : Oldenbourg Verlag, 2004.

Jednou z výziev súčasnej historiografie je potreba zbaviť sa metodologického nacionalizmu, prístupu k dejinám z perspektívy konštruovaných národných dejín. Nemenej potrebné je zbaviť historiografiu funkcie akejsi služobnice národných záujmov, ako aj akejsi vedeckej kanonizátorky národnej mytológie. Ide napokon o princíp úspešného vyrovnania sa so zmenami a s výzvami, ktoré prináša globalizácia.

Tieto tri zväzky venované percepcii, sprítomňovaniu – pripamätávaniu rakúskych dejín prostredníctvom osobností politiky, športu, kultúry, hospodárstva; udalostí; činností vrátane podnikania, turizmu atď.; budov a slávnostných podujatí sú svojou vonkajšou podobou, t. j. počtom strán, počtom prispievateľov i vejárom tém monumentálne. Nie sú však monumentálnymi dejinami v Nietzscheho zmysle. Ba práve naopak. Ich zámer je kritický. Nie sú primárne skúmaním dejín, rekonštrukciou minulého diania, ale skúmaním narábania s minulým dianím, s produkciou spomínania ako určitého vzťahovania sa k minulosti. *Memoria Austriae* boli vypracované na základe uváženeho zámeru. Implózia komunistických režimov, proces demokratizácie spoločností v strednej a východnej Európe, napokon rozširovanie Európskej únie o nové krajiny a s ním spojené otázky európskej identity viedli, podľa editorov a zároveň autorov úvodu Emila Brika, Hannesa Stekla a Ernsta Bruckmüllera, k spytovaniu dovtedajšej rakúskej percepcie a konštrukcie dejín, k pokusom o nový pohľad na ne. Ako vhodný prostriedok sa javil koncept *lieux de mémoire* (miest pamäti), vyvinutý francúzskym historikom Pierrom Norom, ktorý ho aplikoval vo svojom sedemzväzkovom rovnomennom diele. Nová, od samého začiatku históriou poznačená vôľa k poznaniu si vyžadovala inováciu prístupu k spracúvaniu minulosti, navodzovala nevyhnutnosť položiť si otázku, ako a predovšetkým na čo a na koho spomínať. Táto situácia volala po novej politike spomínania, čo inkludovalo aj pripamätanie toho, na čo sa zabúdalo. Cieľom bolo pamätať aj na nepríjemné a brániť sa tendencii obchádzania, resp. upozorňovať, čo sa za obchádzaním skrýva. Treba konštatovať, že editori a autori si prácu neľahčovali, neuchýlili sa k jednoduchej aplikácii už hotového konceptu výskumu, ale pokúsili sa hľadať nové cesty. Podarilo sa im to. Predmetné trojzväzkové dielo je výsledkom súčinnosti odbornej i laickej verejnosti, inak povedané obyvateľstva Rakúska. Editori v úvode konštatujú, že v lete 1998 sa uskutočnil v Rakúsku prieskum verejnej mienky zameraný na zistenie toho, aké postavy, udalosti, budovy, činnosti, vety a zvraty, jednoducho, kto, čo a ako vytvára priestor rakúskych dejín. Respondenti pomohli vytvoriť určitú mapu miest pamäti, ktorá je pre súčasné chápanie rakúskych dejín nenahraditeľná. Od tohto východiska sa potom odpíchli odborníci: historici rozličných oblastí života, ale aj politickí vedci a publicisti a predložili domácej i svetovej, odbornej i širokej verejnosti veľmi čitateľné i osvecujúce dielo, ktoré vypovedá o Rakúsku a jeho sebavidení a sebainterpretácii. Prieskum verejnej mienky priniesol niektoré prekvapenia. Prekvapila centrovanosť respondentov skôr na súčasnosť a na prírodnú krásu krajiny v percepcii toho, čo vytvára identitu Rakúska.

Čitateľ, ktorý prístupuje k dielu bez predbežnej znalosti metodického konceptu miesta pamäti určite ocení stať filozofa a publicistu Konrada Paula Liessmanna *Topoi. Konturen einer politischen Mythologie. Locus und Memoria*, ktorá je veľmi dobrým úvodom do teórie tejto problematiky a navyše ponúka jej exemplifikáciu i explikáciu na konkrétnom rakúskom „pamäťovom“ materiáli. Miesta pamäti fungujú ako médium sprítomňovania minulosti. Môžu mať materiálnu podobu,

ako napríklad Heldenplatz, ale aj rétorickú, ako napríklad diktum označujúce Rakúsko za *Insel der Seligen*, nikdy však nepôsobia samy osebe, na to, aby mali účinok, nevyhnutne potrebujú nejaký príbeh, ktorý ich nielen aktivizuje, ale môže ich aj aktualizovať, to znamená reinterpretovať. Po príklade netreba chodiť ďaleko, môžeme spomenúť už uvedený Heldenplatz, známy ako pamätné miesto prepisované mnohými protikladnými príbehmi a pamätami.

Možno s Liessmannom súhlasiť, že miesto ako ohraničený priestor, ako predmet topografie nemá bez príbehu, bez vždy znovu rozprávaného príbehu, pamäť. Pamäť dodávajú ľudia, často len určitá skupina, ktorá ju vytvára. Tvorba pamäti je teda ústrednou činnosťou zvýznamňovania lokalít ako „výskytovísk“ konkrétne sformovaného diania. Teda zhrnúc možno povedať, že miesta pamäti majú funkciu symbolu, môžu pôsobiť aj bez ukotvenia v priestore, keď sa viažu na rétorické figúry, ale v nijakom prípade nie sú redukovateľné len na topografické body.

Memoria Austriae sú teda kompendiom miest pamäti, takpovediac materiálnych i rétorických, opradených príbehmi, mýtmi i diskurzami. Treba sa pristaviť pri samotnom mene *Austria*, ktorý pri pohľade späť znamená vždy niečo iné – veľký, raz sa zväčšujúci, inokedy sa zmenšujúci politický priestor. Preto treba konštatovať, že tento latinský názov znamená v predmetnom prípade perцепčný priestor Rakúskej republiky a jej obyvateľov, ktorý sa konštituoval po prvej svetovej vojne. Z hľadiska chronológie tvoria nosnú os predovšetkým 50., 60. a 70. roky, t. j. ide o miesta pamäti *Österreich II*, ak chceme použiť názov úspešnej, dnes už možno povedať klasickej dokumentácie Huga Portischa. Do takto vymedzeného perцепčného priestoru previsa habsburská minulosť v podobe symbolicky a príbehovo prítomných postáv Márie Terézie a Wolfganga Amadea Mozarta i viedenských habsburských stavieb a v neposlednom rade aj habsburského mýtu, tak dobre sa hodiacemu na turistickú komercializáciu krajiny. Zároveň z príspevkov vyplýva, že Rakúsko sa nachádza na ceste k tretiemu pokračovaniu svojej politickej existencie; zmena vlády daná odchodom socialistov do opozície, vstup do Európskej únie a jej rozširovanie sú toho poznávacími znakmi i sprievodnými udalosťami.

Dejiny tvoria ľudia, niekedy rozhodujú masy, niekedy vynikajúci jednotlivci alebo len jednotlivci, ktorí sa zhodou okolností ocitli v pozíciách, kde môžu určovať smer a ovplyvňovať riešenia. Takéto situácie sa dajú označiť za politické. Nemenej závažné a pre čitateľa zaujímavé sú aj *výkony* jednotlivcov v hospodárskom podnikaní, v športe, vo vede, v umení, t. j. v nepolitických oblastiach, ktoré však nezaostávajú svojim významom pre sebavnímanie spoločnosti za politikou. Najnovšie dejiny sú ich plné a nachádzajú ocenenie aj v očiach verejnosti. Sú *celebritami*. Recenzované dielo hovorí aj o nich. Pozoruhodne spracovanou témou a zároveň témou, ktorá dominuje, je vynájdenie povojnového Rakúska, miesta jeho pamäti a rozprávanie príbehu. Tu sa mnohosť miest pamäti a ich diskurz často prelína s konvenčnou kritickou historiografiou.

Rád by som upozornil na vynikajúco spracované *Rakúsko vo svete*, zviditeľňujúce postavy spolkového kancelára Bruna Kreiského a kardinála Franza Königa podľa historika Ernsta Hanischa, najvýznamnejšej postavy rakúskych dejín druhej polovice 20. storočia. Nastupujúci po generácii zakladateľov, boli modernizátormi republiky, dokázali Rakúsko pozicionovať aj na perцепčnej mape Európy a pretaviť stav neutrality do politiky neutrality vnímanej a registrovanej svetom. Takisto zaujímavý je príbeh Nikiho Laudu – charizmatického športovca (*Niki nazionale*), ktorý nielenže prežil nehodu na Nürburgringu, ale svojou podnikateľskou činnosťou napísal nezvyčajnú kapitolu rakúskych hospodárskych dejín a stal sa ikonou.

Dielo *Memoria Austriae* ponúka mnoho kriticky informatívneho z hľadiska dejín mentalít v častiach venovaných predovšetkým, ale nielen rétorickým miestam pamäti, príbehom viazucim sa na slová a mená. Dá sa uviesť jeden príklad – pri volebnej kampani Kurta Waldheima sa v súvislosti s jeho minulosťou a predovšetkým s tým, ako narábal so svojou pamäťou, akú politiku svojej individuálnej pamäti uskutočňoval, sa dostala na pretras a sponhybnila formula Rakúska

ako prvej obete hitlerovskej agresie, ktorá zohrala kľúčovú úlohu pri znovukonštituovaní Rakúska ako samostatného štátu po druhej svetovej vojne a stala sa predmetom mýtizácie.

Vytvorilo sa aj nové a pre súčasné Rakúsko neodmysliteľné miesto pamäti *Zwentendorf* a v rakúskom obyvateľstve sa udomácnilo zelené a používanie atómovej energie odmietajúce presvedčenie.

Ukazuje sa, že miesta pamäti sú dynamickým prvkom sprítomňovania minulosti a nevedno, čo z toho, čo dnes vzniká a čo sa deje – či slová, veci alebo udalosti – nadobudne v budúcnosti status miesta pamäti. V každom prípade recenzované kolektívne dielo je pozoruhodným výsledkom kombinácie viacerých metodologických prístupov úspešne vylučujúcich „vedecky kánonizovanú produkciu mýtov“. Treba vyzdvihnúť, že jeho osobitosťou je produktívne prepojenie výsledkov empirického výskumu s inovovanými metódami historického bádania. Cieľ sa dosiahol. Stručne uzatváram: vhodne zvolený názov, dobre vybraní prispievatelia a pútavé čítanie prinášajúce intelektuálny prospech. Čitateľovi umožňuje plastické a viacdimenzionálne vnímanie Rakúska. Ide svojím spôsobom o cestopis krajiny, pripamätávaný mnohými miestami.

Tibor Pichler

ROMSICS, Ignác. *TRIANONSKÁ MIEROVÁ ZMLUVA*. Bratislava : Kalligram, 2006. 240 s.

Kniha známeho maďarského autora o mierovej zmluve z Trianonu, navyše v slovenskom preklade, nie je vôbec každodennou udalosťou. Keď ide o renomovaného historika, akým Ignác Romsics nepochybne je, mohlo by ísť dokonca o sviatok pre každého odborníka. Ak sa nakoniec žiadny veľký sviatok nekoná, nie je to ani tak Romsicsova chyba, ako skôr „chyba“ témy, ktorá už vyše osemdesiat rokov traumatizuje maďarskú spoločnosť (a žiaľ, neraz aj politiku, ba dokonca i profesionálnych historikov). Romsics je profilujúcim maďarským historikom a jeho publikácie sú odborníkom známe a všeobecne pozitívne a s uznaním hodnotené. Trianon je však téma, ktorá vďaka turbulenciám a neustálym frustráciám v maďarskom ovzduší, vyvoláva aj na Slovensku niekedy nevhodné reakcie. Na jej spracovanie sa teda kladú až neprimerane vysoké nároky, pričom sa citlivo reaguje na každú formuláciu. Preto nepopierateľnou Romsicsovou zásluhou je, že sa mu podarilo napísať knihu takých kvalít, že mohla byť bez väčších a zásadnejších problémov vydaná a prijatá v oboch krajinách. To vôbec nie je pri takej citlivej téme málo a svedčí to o Romsicsovej skúsenosti, znalostiach a mimoriadnej snahe o objektivitu, ktorá musí v takomto prípade niekedy pripomínať tanec medzi vajcami.

V posledných rokoch zaujala k Trianonu seriózne vedecké stanovisko česká (Irmanová, Eva. *Maďarsko a versailleský mírový systém. Ústí nad Labem : Albis international, 2002*) i slovenská historiografia (Hronský, Marián. *Boj o Slovensko a Trianon 1918 – 1920*. Bratislava : NLC, 1998; rozšírený anglický preklad vyšiel 2001). Ide síce v oboch prípadoch o knihy viacenásobne väčšieho rozsahu, ale svojou koncepciou a heuristikou sú jednostranné. Irmanová vychádza v podstate len z výberovej literatúry a edovaných prameňov a jej pohľad je viac kompilačný a bez toho, aby doň vkladala svoj názor. Hronského jednostrannosť je zase v absencii maďarskej roviny a v torzovitej zahraničnej heuristike. Zaujímajú ho predovšetkým slovenské reálie a detaily. Obom prácam chýba medzinárodný kontext a adekvátna pramenná základňa.

Práve tu je Romsics presvedčivý. Vo svojej rozsahovo podstatne menšej knihe nenecháva čitateľa na pochybnostiach, že s prehľadom zvláda americké, britské a francúzske pramene, maďarské sú pochopiteľné a iné z hľadiska svojho zámeru v podstate ani nepotrebuje. Jeho pohľad

je adekvátne široký a prípravu mierovej zmluvy nachádza čitateľ v dostatočnom medzinárodnom kontexte. Je skutočne obdivuhodné, ako na malom priestore dokáže povedať koncepčne zovretým spôsobom to najpodstatnejšie. Škoda, že Romsicsovi v bibliografii chýbajú práve Hronského spomínané práce. Možno by sa vyvaroval zbytočných nepresností v súvislosti s chronicky známymi okolnosťami vzniku Deklarácie slovenského národa (s. 93). Bolo by zaujímavé – a pre seminár so študentmi priam vzorové – porovnávať prístup a stanoviská oboch autorov k tým istým otázkam.

Významnú úlohu zohrávajú v Romsicsovej práci výborne pripravené prehľadné mapky, ktoré presvedčivo ukazujú na možnosti, s ktorými sa počítalo a na realitu, ktorá nakoniec pre Maďarov bola vo väčšine prípadov tým najhorším riešením. To bol pravdepodobne hlavný zámer diela a hlavný výsledok výskumu autora, ktorý potom formuluje v záverečnom stanovisku: „Maďari považujú trianonskú mierovú zmluvu, respektíve parížsku mierovú zmluvu z roku 1947, ktorá ju nahradila, za nespravodlivú plným právom.“ (s. 226-227).

Napriek uvedenému citátu spôsob, ako je kniha napísaná, je očividným krokom vpred v maďarskej historiografii. Vecne, pútavo a so zrejmuou snahou o primeranú objektivitu je zachytená téma, o ktorej sa právom tvrdí, že snáď ani nemôže byť Maďarom objektívne napísaná. Romsics je na najlepšej ceste ukázať, že to môže byť onedlho minulosťou.

Kniha však vyšla na Slovensku a slovenský čitateľ, a myslím na odborníka zbaveného všetkých predsudkov, vníma problematiku predsa len trochu inak. Jeho nároky na zachytenie témy si vyžadujú urobiť ešte dva kroky, ktoré Romsicsovi chýbajú. Práve tu možno demonštrovať, že pri všetkých deficitoch slovenskej historiografie v porovnaní s teoreticky pripravenjšou a kádriovo vyspelejšou maďarskou historickou vedou, sú slovenskí historici pri istých témach mentálne a formulačne slobodnejší. Nevdojak ťažia z často kritizovanej skutočnosti, že vzťah k národnej minulosti je viac ako vlašný a na Slovensku nehrozí zaklätie dejinami, ani uviaznutie v ich osídľach. To, s čím má totiž maďarská historiografia podstatne väčší problém, a tým nechcem povedať, že na Slovensku sme sa ho už definitívne zbavili, je reflexia vlastných zlyhaní. Aj z Romsicsovhov diela oveľa viac vyplýva, že Trianon a jeho dôsledky boli dôsledkom vojny a diktátu veľmoci, a menej výsledkom vlastného zlyhania a neschopnosti riešiť národnostnú otázku v mnohonárodnom Uhorsku. Vtedajšie politické elity, a vďaka nedemokratickému systému a spôsobu presadzovania sa politickej moci takmer výlučne maďarské politické elity, musia byť zodpovedné, že problém neboli schopné (ani ochotné) riešiť. Konštatovanie, že uhorsko-maďarskí politici neboli schopní zohľadniť a akceptovať práva iných národov, totiž vôbec neospravedlňuje štátom podporovanú programovú asimilačnú politiku. Ak toto malo byť riešenie národnostnej otázky, tak kontraproduktívne a to najhoršie z najhorších. Rovnako vedie k logickému záveru skutočnosť, že keď nie sú politici schopní sa dohodnúť, prichádza na rad riešenie, ktorého „obeťou“ sú vlastní občania. V tomto prípade Maďari, ale aj zo slovenských dejín by sme vedeli uviesť podobné príklady, a to dokonca z konca 20. storočia. Politici sú jednoducho povinní sa dohodnúť, inak musia niesť dôsledky. Pochopiteľne nie oni, ale občania. Ak sa nakoniec z takéhoto riešenia urobí historická cnosť, alebo historická krivda, nezabavuje to historika povinnosti pomenovať veci pravým menom.

Takže takáto kritická sebareflexia do vlastných radov je tým jedným krokom, ktorý ešte Romsicsovi chýba. A to v podstatne väčšej miere, ako je v knihe naznačené. Ak by totiž všetky národy (presnejšie politické elity) považovali Uhorsko za svoju skutočnú vlasť a ich štátna identita (nielen v rovine vnucovanej lojality) by bola rovnako silná ako identita národná, žiaden nátlak veľmoci by ich nedonútil ku kreovaniu vlastných štátov. Práve skutočnosť, že politické elity jednotlivých nemaďarských národov boli vo vzácnnej jednote rozhodnuté vydať sa na neistú cestu budúcich nástupníckych štátov, by mala viesť každého historika k uvažovaniu, že v uhorskej spoločnosti nebolo všetko v poriadku. A keď si prečítame zápisnice parlamentných rokovaní

z októbra 1918 zistíme, že vtedajšie uhorsko-maďarské politické elity skutočný stav a ani vývoj očividne nechápali a pravdepodobne ani neboli schopné pochopiť. Trianon mal svoju logiku a v tomto zmysle mal svoju logiku aj fakt, že maďarskú spoločnosť zastihol úplne nepripravenú.

Druhým krokom, ktorý Romsicsovi pri jeho úvahách a v texte chýba, je skutočnosť, že mimoriadne zohľadňuje priebeh a vnímanie svetovej vojny v Uhorsku. Predsa sa nedá donekonečna vysťažovať s tézou, že Uhorsko bolo takmer proti svojej vôli vtiahnuté do vojny a rovnako sa nedá mýtiť, že nechut' Istvána Tiszu vstúpiť v lete roku 1914 do vojny. To Romsics pochopiteľne nevrhá, hoci jednu knihu o maďarských mýtach, legendách a ilúziách v 20. storočí redigoval a Tisza tam má práve v tejto súvislosti svoju kapitolu. Treba však jednoznačne povedať, že vybičované nadšenie zo vstupu do vojny nadobudlo aj v Uhorsku až šovinistické rozmery a že „hrdinov“ bolo predovšetkým medzi maďarskou časťou spoločnosti viac ako dost. A nakoniec Uhorsko bolo nielen aktívnym účastníkom vojny, ale malo aj svoje, vôbec nie mierumilovné, ale expanzívne ciele (spomenuté na s. 37). Albert Apponyi, jeden z vodcov opozície v čase, keď opozícia kráčala rukou v ruke s vládou ako nikdy predtým a neskorší vedúci maďarskej delegácie na mierových rokovaníach v Paríži, požadoval na sneme v lete roku 1914 rozsiahle územia pri Adrii. Premiér István Tisza s obľubou vykresľovaný ako protivník vojny dokonca v lete roku 1918 formuloval na ministerskej rade nároky Uhorska na Valašsko až po Dunaj, teda na územie južne od sedmohradských Karpát. Aj toto treba povedať, keď sa hovorí o nespravodlivosti Trianonu a spravodlivých požiadavkách Maďarov v súvislosti s jeho prípravou. Spomínané územné nároky z roku 1914 a 1918 sa totiž nedajú ospravedlniť ani etnicky (čo je pri hodnotení Trianonu vždy priam zaklínadlo), ani historicky a aj ich strategický význam bol viac ako sporný. Takže Uhorsko bolo dostatočne aktívnym účastníkom vojny s územnými nárokmi, pri ktorých sa nebrala zreteľ na žiadnu spravodlivosť. Po prehratej vojne prišiel zákonite mier (na podstate veci nemi ani ako ho nazveme) a hranice, ktoré nikdy nemôžu byť, neboli a nebudú spravodlivé. Predovšetkým nie v strednej Európe. Poukazovanie na novovzniknuté Československo s jeho mnohonárodným charakterom, hoci jeho rodný list vyzeral úplne ináč, je legitímne a odôvodnené. Nevypovedá to však nič o tom, o čo bolo lepšie Uhorsko a prečo by malo prežiť práve ono – s rovnakým charakterom a pritom programovou asimilačnou politikou. Vyšší štandard politiky voči menšinám v ČSR a demokratické ovzdušie mohlo byť aj vyvodením poučenia zo skúseností z monarchie. Nie náhodou sa Československo stáva útočiskom pre maďarskú intelektuálnu emigráciu. Charakter štátu a politika voči menšinám v potrianonskom Maďarsku zostávajú zase svedectvom, že na poučenie a sebareflexiu vlastného zlyhania nezostal žiadny priestor. Alebo len kdesi na periférii, či za hranicami. A to bolo málo.

Takže ak sa spravia v maďarskej historiografii aj tieto dva kroky, potom možno bez problémov diskutovať o Žitnom ostrove, Sedmohradsku, Vojvodine alebo o Benešovi, Brătianovi a ďalších témach. Pochopiteľne aj o menšinovej politike v strednej Európe, kde jeden je možno lepší ako druhý, ale vzorový príklad tu jednoducho nenájdeme. Asi to v hektickej stredoeurópskej situácii medzi dvoma vojnami ani nebolo možné. Ale nezávisle na tom hodnotíme a porovnávajme. A pomenúvame veci pravým menom.

Ak sa zdá, že recenzia knižky ide za hranice témy, je to predovšetkým vďaka vlastnej téme. A v neposlednej miere aj vďaka autorovi, ktorý núti rozmyšľať, kladie otázky, stavia proti sebe argumenty a čitateľ len ťažko môže čítať text bez toho, aby nebol vtiahnutý do deja, nepolemizoval s autorom alebo mu nepritakával, keď ho presvedčili argumenty. Romsics napríklad nahlas uvažuje a predpokladá, že ku zmene postoja veľmocí k osudu monarchie prispel nemecký plán Mitteleuropy, ale niektoré otázky necháva dokonca úplne otvorené, napr. zmenu postojov D. Lloyd Georgea roku 1920 a problémy britskej delegácie (s. 183). Veľmi zaujímavé sú nové poznatky o aktivitách K. Halmosa, A. Semseyho a A. Ullmanna na jeseň 1919 a na začiatku roka 1920. V podobnom duchu by sa dalo pokračovať.

Pri knihe Ignáca Romsicsa si čitateľ neustále kladie širšie otázky o peripetiách historického vývoja a o záveroch, ktoré v Paríži rozhodovali o osudoch miliónov ľudí. Ale aj o zámeroch a zodpovednosti politikov, ktorí sa obyčajne práve zodpovednosti za svoje uskutočnené i neuskutočnené zámery vyhnu. Je zaujímavé sledovať, aké drobnosti, náhody a záujmy neraz rozhodovali o územiach, hraniciach a ľuďoch. Je zaujímavé, koľko demagógie, poloprávdy i otvorených lží (alebo pragmatizmu?) použili politici na to, aby dosiahli svoj cieľ. Je sympatické, že na rozdiel od drvivej väčšiny maďarských prác sa Romsics nerozpakuje ukázať takéto prístupy aj na maďarskej strane a aspoň čiastočne ju zbaviť výlučnosti obete.

Vydavateľstvo Kalligram urobilo významný krok pre poznanie názorov a vzájomnú slovensko-maďarskú odbornú diskusiu. Je to o to záslušnejšie, že slovenskí historici niekedy priam programovo ignorujú produkciu maďarských kolegov. Aj tu je však v prípade vydavateľstva ešte jeden krok potrebný. Na preklade je totiž viditeľné, že text si pred vydaním neprečítal žiadny historik, presnejšie žiadny kvalifikovaný historik. Inak by sa nemohli používať stolice a župy, ani Uhorsko a Maďarsko ako synonymá, súbežne Gyulaféhevár a Alba Iulia (s. 87 a 91), delegácie rakúskeho a uhorského parlamentu neboli „špeciálnymi komisiami“ (s. 13), „Fundamentalartikel“ sú fundamentálnymi článkami (s. 16), „mladí Česi“ sú Mladočesi a „progresívni“ sú pokrokári (s. 18), Steed je nesprávne z maďarčiny preložený ako Steeddel (s. 107), britský premiér je Lloyd George a nie George Lloyd a rad za radom by sme mohli uvádzať podobné prešľapy, ktoré sa dali jednoducho odstrániť a na ktorých nenesie autor žiadnu vinu. Celý text by si rovnako vyžiadal dôslednejšiu korektúru.

Odhliadnuc od týchto nepríjemných chýb má na viacero Romsicsových konštatovaní autor recenzie iný názor, čo je však v rámci názorovej plurality úplne v poriadku a o veciach možno diskutovať a zamýšľať sa nad nimi. Z tvrdení, ktoré medzi spomínané však nepatria, považujem za viac ako diskutabilný priestor venovaný Kramárovmu fantastickému plánu slovanskej ríše, ktorý si nezasluhuje ani zďaleka takú pozornosť (s. 18-19), pravda, ak sa nechce účelovo zdôrazňovať rusofilstvo a panslavistickú politiku, a pritom niet iných argumentov. V prípade českej politiky by sme iné ani nenašli. Diskutabilné je však už, a tu je autor v plnej miere zodpovedný, neustále sa odvolávanie na národnostnú štatistiku z roku 1910, ktorá bola zo všetkých uhorských najviac zmanipulovaná. Ide o chronicky známu vec, jej zámer, metódy a praktická realizácia ju už v plnej miere argumentačne zdegradovali a je použiteľná práve ku svojmu opaku – na ilustrovanie tzv. štatistickej maďarizácie. Na uvedenom konštatovaní nič nemení ani akákoľvek rumunská, či iná manipulácia s touto štatistikou (s. 108), dokonca si myslím, že neustále odvolávanie sa na ňu z maďarskej strany je takým istým zastieraním skutočnosti ako uvedená dobovo podmienená rumunská manipulácia. Odstup takmer sto rokov je však dostatočný k tomu, aby sa podobné „argumenty“ z čias mierovej konferencie už prestali používať, lebo Apponyiho argumentácia bola rovnako účelová a rovnako nekorektná.

Vydanie Romsicsovej knihy je teda nepochybne významným činom, hoci z uvedených príčin má ešte ku sviatku ďaleko. V závere by sa snád žiadala vysloviť viera, že je to len otázka času a že cesta je nastúpená a že zbližovaniu slovensko(česko)-maďarských stanovísk nestojí nič v ceste. Žiaľ, prvé tohtoročné dvojčíslo časopisu Rubicon (2007/1-2, Második Trianon. Párizsi béke 1947) venované obdobnej problematike a zostavené práve pod redakciou Ignáca Romsicsa svojím charakterom veľmi neopravňuje k podobnému optimistickému záveru. Ale to je už téma opäť na inú recenziu.

Roman Holec

KÁZMEROVÁ, Ľubica – KATUNINEC, Milan. *DILEMY KAROLA SIDORA*. Bratislava : Kalligram, 2006, 200 s.

V širšej zainteresovanej verejnosti sa novinár a politik HSĽS Karol Sidor (1901 – 1953) spája predovšetkým s krátkym obdobím autonómie Slovenska po Žilinskej dohode zo 6. októbra 1938 a hlavne so štyrmi dňami roku 1939 po pokuse pražskej vlády zvrátiť vývoj na Slovensku cestou odstránenia Tisovej autonómnej vlády, keď ho prezident Hácha vymenoval za predsedu novej vlády. Z historického odstupu istým vrcholom Sidorovho veľmi krátkeho predsedníctva bolo rokovanie s „viedenskými páňmi“ (čiže Hitlerovými emisármi) v Bratislave v noci z 11. na 12. marca 1939, počas ktorého Sidor odmietol nátlak nemeckých hostí, aby okamžite vyhlásil samostatnosť Slovenska. Osobnosť K. Sidora a jeho vyše tridsaťročná verejná a politická činnosť v niekoľkých rolách si však zaslúži všestrannejšiu prezentáciu pred odbornou aj širšou verejnosťou.

Takúto prezentáciu K. Sidora prináša kniha historikov Ľubice Kázmerovej a Milana Katuninca. Rozsahom nevelké dielo analyzuje v piatich kapitolách sčasti v chronologickom slede a sčasti v problémových okruhoch Sidorovu činnosť od jeho gymnaziálnych rokov, keď sa najmä pod vplyvom Andreja Hlinku stal uvedomelým a národne angažovaným Slovákom, až po jeho predčasnú smrť v kanadskom exile. Autori sa pokúsili uchopiť Sidorovo osobné, a najmä politické konanie cez dilemy, pred ktorými stál na začiatku ako mladý adept politiky a nakoniec exilový politik, ako ich riešil, resp. neriešil a následne aký dosah mali jeho činy či váhania, ale aj iné politické okolnosti na jeho život a ako ovplyvňovali jeho politické myslenie.

V prvej kapitole pod názvom *Študent od Váhu* sa autorom podarilo vystihnúť nielen proces premeny Sidora z maďarizovaného „Šavla“ na opäť slovenského „Pavla“, ale aj pomery vo vtedajšom slovenskom študentstve, ktoré sa koncom vojny a najmä po nej hľadalo už v novom československom štáte najmä národne a veľmi rýchlo sa začalo deliť konfesiónalno-politicky. Mieru pomadařenia slovenských študentov bezprostredne po vzniku ČSR azda najvýstižnejšie vyjadrujú slová Angely Tomčovej, budúcej Sidorovej manželky, v spomienkovom článku: „*Netrúfala som si veľa hovoriť. Badala som, že sa neviem vyjadriť a maďarsky vysloviť myšlienku alebo cíť už som považovala za nedôstojné. Začala som teda čítať po slovensky*“ (s. 36). A rýchlu politickú diferenciáciu v študentstve ilustruje rozchod národno-slovensky a katolícky orientovaného Sidora s priateľom Vladom Šrobárom, synom Vavra Šrobára, s ktorým zakladal študentskú organizáciu aj časopis *Vatra*, ktorý sa však pridržiaval idey čechoslovakizmu.

Z hľadiska vývinu K. Sidora ako novinára a politika sú ťažiskové dve nasledujúce kapitoly – *Medzi kultúrou a politikou* a *Hľadanie možností*, v ktorých je obsiahnutá činnosť Sidora v medzivojnovvej ČSR aj s jeho politickým a zahraničnopolitickým profilovaním. Autori opäť vychádzali z niektorých jeho osobných dilem: štúdium práv vymenil (po výzve A. Hlinku) za novinárstvo v orgáne ľudovej strany *Slovák*, pokusy (ambície?) v krásnej literatúre ustúpili každodennej politike, v ktorej sa Sidor najmä vďaka svojmu ostrému peru postupne vyprofiloval ako radikál, v zahraničnopolitickej orientácii stavil na Poľsko, a to aj pod Pilsudského sanačným režimom. Autori na malom priestore vystihli kultúrpolitické pomery v Bratislave ako mladom centre krajiny v 20. rokoch. Okruhy tém, ktorým sa venovali v ére prvej republiky, sú však predsa len príručky na to, aby komplexnejšie charakterizovali Sidorovo miesto v ľudáckej a celoslovenskej politike.

Mám na mysli predovšetkým 30. roky do Mníchova a vyhlásenia autonómie Slovenska. V budúcej, rozsiahlejšej práci o Sidorovi, možno od tých istých autorov, bude potrebné podrobne sledovať vnútrostranícke pomery v HSĽS v jednotlivých obdobiach (napr. za aktívnej politickej účasti V. Tuku a po jeho zatknutí a odsúdení) a v rámci nich cesty, ktorými Sidor dospel k jednému z dvoch pretendentov na post predsedu po odchode A. Hlinku. Keďže Sidor bol radikál, či

radikálny polemik, iste by bolo užitočné „nasvietiť“ jeho osobnosť a činnosť aj z pohľadu jeho politických protivníkov, hlbšie sa pozrieť na zdroje jeho nedôvery v parlamentnú demokraciu, ktorej súčasťou bol aj on sám ako novinár, funkcionár ľudovej strany a od roku 1935 poslanec parlamentu. Autori sa vlastne nedotkli jeho parlamentných vystúpení. A takisto by bolo potrebné podrobnejšie analyzovať jeho zahraničnopolitické postoje, najmä jeho propoľskú orientáciu z hľadiska zástancov iných zahraničnopolitických orientácií, ale i z hľadiska samotných poľských vládnych kruhov. Aj z textu je zrejmé, že Sidor nebol prívržencom pronemeckej, a teda ani pronacistickej orientácie, no nemecko-poľské spojenectvo od roku 1934 ani poľsko-maďarské vzťahy nevešteli pre ČSR ani pre Slovensko nič dobré do budúcnosti. Ako Sidor vnímal, alebo aj nevnímal tento vývin a prečo?

Aj relatívne stručné analýzy autorov naznačujú, že Sidorove politické postoje aj jeho reflexia svojho vlastného postavenia v politike, osobitne v ľudáckej politike, sa opierali o emocionálne až naivné východiská a následne boli vystavené ťažkým skúškam, ba aj sklamaniam. Je to zrejme v tej časti tretej kapitoly, v ktorej sa autori zaoberajú aj Sidorovou činnosťou a postojmi od Mníchova po zánik ČSR. Sidorove aspirácie na vedúce postavenie v HSLS a v autonómnej vláde nenašli podporu vo väčšine vedenia strany v dôsledku jeho radikálnych krokov pri zakladaní gárd a národných výborov, ba aj v dôsledku protižidovských výčinov gardistov. Odchod na post podpredsedu československej vlády v Prahe v decembri 1938 znamenal isté Sidorovo odsunutie z priamej pôsobnosti v slovenskej politike. Autori stručne, no výstižne hovoria o určitom Sidorovom pražskom posune z radikálnych pozícií na umiernené ľudácke postoje (s. 88 – 89).

Najväčší sa tento názorový posun prejavil v dramatických marcových dňoch roku 1939, keď Sidor vo funkcii novovymenovaného predsedu slovenskej autonómnej vlády odmietol vyhovieť Nemcom a okamžite vyhlásiť samostatnosť Slovenska a keď súčasne aktívne pôsobil v prospech stabilizácie pomerov na Slovensku po vojenskom zásahu ústrednej vlády. No autori poukázali aj na pretrvávajúcu Sidorovu zahraničnopolitickú naivitu, keď očakával zásah Poľska do politického vývinu na Slovensku, čo by mu pomohlo udržať sa na poste predsedu vlády (s. 96 – 97). Sidorove roky na poste slovenského vyslanca pri Svätej stolici (1939 – 1945) rozdelili autori v kapitole *V diplomatických službách* do piatich problémových okruhov: Sidorovo etablovanie sa vo vatikánskom diplomatickom zbore a spor okolo vatikánskeho nuncia na Slovensku F. X. Rittera; jeho kontakty s americkými Slovákmi do vstupu USA do vojny; aktivity za uzavretie konkordátu a ustanovenie slovenského arcibiskupstva; postoj k tzv. riešeniu židovskej otázky a napokon úsilie o povojnové zachovanie slovenskej štátnosti. Autori poukazujú nielen na problémy diplomatického „novica“ pri etablovaní sa v medzinárodnopolitickom a diplomatickom diani, ale aj na nešikovnosť až aroganciu zodpovedných slovenských politikov (najmä Tuku) v kontaktoch s vatikánskou diplomaciou. Ako vážny faktor vstupuje do slovensko-vatikánskych vzťahov veľmi dynamický medzinárodný vývoj a s ním čoraz neistejšie postavenie Slovenskej republiky, čo sa prejavilo tak pri rokovaníach o konkordáte, ako aj pri rokovaníach o vytvorení samostatnej cirkevnej provincie. Ani jeden zámer sa nedoviedol do úspešného konca, čo však nebol primárne Sidorov problém. V súvislosti so známymi Sidorovými protižidovskými postojmi za prvej i druhej ČSR sa autori pri analýze tejto otázky vracajú do medzivojnového obdobia. Z textu vyplýva, že Sidorove postoje boli radikálne predovšetkým verbálne a ani za autonómie, keď bol na čele komitétu, ktorý mal pripraviť návrh židovského zákona, nedospel k praktickým antižidovským opatreniam. Po vzniku samostatného štátu Sidor odišiel z vnútornej politiky a v zahraničí, v diplomatickej službe pri Vatikáne, mal možnosť spoznávať zďiaľky a neskôr aj z bezprostrednej rímskej blízkosti tragické dôsledky nacistickej i ľudáckej antisemitskej politiky a v dôsledku toho aj kriticky reflektovať vlastné postoje k Židom v medzivojnovom období (s. 124).

Vo veci zachovania vojnového slovenského štátu nemožno však Sidorove názory charakterizovať inak ako naivné, ak sa nazdával, že so zánikom nacistického Nemecka nesúvisí

povoynové zachovanie existencie samostatného Slovenska (s. 131). Platí to o to viac, že z diplomatických kruhov aj z iných spoľahlivých správ musel mať slovenský vyslanec dostatok poznatkov o vývine česko-slovenskej otázky u čoraz zreteľnejšie napredujúcich antihitlerovských spojencov. No v súvislosti s povojnovým vývinom autori podrobnejšie skúmajú Sidorove názory na formy (stredno)európskej spolupráce, v rámci ktorej by malo mať podľa Sidora svoje miesto aj Slovensko. Otázkou spolupráce a integrácie (stredno)európskych národov už v demokratických pomeroch sa Sidor zaoberal aj v povojnovom období. Pri skúmaní Sidorových federalizačných predstáv (ťažko hovoriť o plánoch) by sa žiadalo jasnejšie pomenovať a charakterizovať dimenzie predpokladanej federácie: Sidor (a s ním aj autori monografie) hovorí raz o federalizovanej Európe (s. 136, 147, 163, 165, 168), inokedy a federalizovanej strednej Európe (s. 130, 133 – 134, 164, 174), čo, samozrejme, nie je to isté. V podrobnejšej monografii by sa mal tejto téme vymedziť širší priestor s dôkladnou analýzou, tým skôr, že otázka integrácie európskych či stredoeurópskych krajín začala po rokoch vypätého nacionalizmu opäť zaznievať z viacerých strán (zo slovenskej strany napr. od M. Hodžu). Navyše vízia samostatného, demokratického Slovenska v rodine federalizovaných európskych krajín ostala vari jediným živým a trvalým politickým odkazom K. Sidora. Sidorovo vatikánske obdobie skúmali autori predovšetkým z jeho povojnovej publikácie *Šesť rokov pri Vatikáne*, z jeho denníka a inej pozostalosti. Podobne ako medzivojnové obdobie, aj roky pri Vatikáne by bolo potrebné preskúmať z viacerých strán, napr. už z dostupných vatikánskych archíválií z čias pontifikátu Pia XII., ale aj z archívov krajín, ktorých diplomati sa so Sidorom vo Vatikáne, resp. v Ríme viac-menej pravidelne stýkali. Môže to poskytnúť komplexnejší pohľad nielen na Sidora, ale aj na vojnovú Slovenskú republiku.

Záverečná kapitola *V exile* ponúka plastický obraz činnosti i nečinnosti K. Sidora pri organizovaní slovenskej politickej emigrácie z éry Slovenskej republiky, plnej vnútorných sporov (predovšetkým Sidor – Ďurčanský), aj konfliktov s politickou reprezentáciou obnovenej ČSR a následne s novou vlnou česko-slovenskej pofebruárovej emigrácie. V povojnových krokoch K. Sidora (azda s výnimkou aktívnej podpory emigrantov prichádzajúcich z vlasti) našli autori značnú mieru váhavosti, neistoty i nejasných rozhodnutí. Bolo to podmieňované Sidorovými osobnostnými dispozíciami (rozhodný býval skôr verbálne ako činmi), jeho názorovým vývinom na základe vojnových i povojnových skúseností, neistými pomermi v povojnovej Európe, nezakotvenosťou v novom zaoceánskom prostredí, ale aj vážnym zdravotným stavom, ktorý sa čoraz väčšmi zhoršoval. Sidor umrel vo veku, v akom iní politici ešte len stúpali na vyššie „priečky“ politiky.

Aj v starostlivo zredigovanom texte sa objavujú drobné chyby, napr. funkcionár ľudovej strany Hamaj raz vystupuje pod menom Juraj (s. 34), inokedy ako Jozef (s. 41), Slovenský štát zmenil oficiálny názov na Slovenskú republiku 21. júla, a nie 21. júna 1939 (s. 100), prípadne nepresné formulácie, napr. v apríli 1943 mal Sidor rokovať s „viacerými predstaviteľmi slovenskej vlády“, medzi ktorých autori zaradili aj prezidenta Tisa a predsedu snemu Sokola (s. 100). Tieto chyby, ako aj uvedené námety na ďalší sidorovský výskum však neuberajú nič z prvolezeckého aj inšpirujúceho významu prvej knižnej monografie o poprednom predstaviteľovi slovenskej národno-radikálnej (a súčasne aj národno-konzervatívnej) pravice v prvej polovici uplynulého storočia.

Milan Zemko

HALKO, Jozef. *AVE CRUX. Život a dielo biskupa Ambróza Lazíka*. Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 2006, 306 s.

Biskup Ambróz Lazík (1897 – 1969), tak ako celá generácia narodená do 20. storočia, prežil svoj život v období dramatických spoločenských zmien. Dve svetové vojny, rozpady štátov a budova-

nie nových, zmeny režimov i ideológií, to všetko sa transformovalo do jeho životnej púte, determinovalo ho a spolu s hlbokou vierou formovalo. Ako vojak rakúsko-uhorskej armády zažil prvú svetovú vojnu, dlhé mesiace strávil v ruskom zajatí, sledoval rozpad monarchie a vznik Česko-Slovenska. Ovplyvnilo ho to ako bohoslovca, veď prešiel troma seminármi, ako mohol byť vysvätený na katolíckeho kňaza, nastúpiť duchovnú dráhu ako kaplán a postupovať až do funkcie generálneho vikára Trnavskej apoštolskej administratúry. Zmeny prišli koncom 30. rokov, keď sa po vzniku Slovenského štátu v marci 1939 ako sympatizant čechoslovakistickej orientácie stával nežiaducim, bol nútený opustiť funkciu generálneho vikára a z Trnavy presídliť do Bratislavy ako rektor tamojšieho seminára. Keď mal päťdesiat rokov, zomrel biskup P. Jantausch a on, vtedy už opäť jeho generálny vikár, prebral správu rozsiahlej Trnavskej apoštolskej administratúry. Komunistický prevrat vo februári 1948 odštartoval ostrú konfrontáciu štátnej moci a katolíckej cirkvi a Lazík, od augusta 1949 titulárny biskup, prežil v tejto ťaživej situácii ďalších vyše dvadsať rokov.

Práca je členená do desiatich kapitol, koncipovaných v zásade chronologicky. Osem z nich je venovaných obdobiu, keď Lazík stál na čele Trnavskej apoštolskej administratúry a čelil tlaku komunistického režimu. Určité výhrady mám k podobe deviatej kapitoly (*Koncilový otec*). Podľa môjho názoru by bolo vhodnejšie ju rozčleniť na dve kapitoly. Prvá by sa venovala Lazíkovej účasti na rokovaní Druhého vatikánskeho koncilu vrátane problémov, ktorým musel čeliť doma po návrate z jednotlivých koncilových zasadnutí, druhá pokoncilovému obdobiu až tam, kde sa začína posledná kapitola (január 1968). Pre deviatu kapitolu v tej podobe, ako je uvedená v práci, sú charakteristické výrazné časové skoky (dopredu i dozadu), ktoré komplikujú orientáciu čitateľa; prípadným rozčlenením kapitoly by sa tomu dalo do značnej miery predísť. Navyše kapitola je príliš dlhá (viac ako 50 strán), a keby sa rozčlenila do dvoch, zodpovedalo by to približne rozsahu ostatných kapitol. Domnievam sa, že do tejto časti práce sa mala zaradiť problematika československo-vatikánskych rokovaní (tá tu v podstate absentuje), pretože Lazík sa do nich síce neoficiálne, no reálne zaradil, a to tak konzultáciami vo Vatikáne počas prítomnosti na zasadaniach koncilu, ako i tým, že komunistický režim naň tlačil a „ťahal z neho rozumy“ o rôznych otázkach československo-vatikánskych vzťahov a o pôsobení domácej cirkvi. S materiálom k tejto problematike by zrejme až také veľké problémy neboli, lebo otázky československo-vatikánskych rokovaní riešilo už niekoľko autorov. Ako mimoriadne zaujímavú hodnotím poslednú kapitolu (*Životné finále dobrého pastiera*), zaoberajúcu sa dramatickým vývojom po januári 1968 a konfrontáciou rôznych názorov na to, ako by cirkev v novo sa črtajúcich pomeroch mala postupovať.

Monografiu venovanú kňazovi a biskupovi A. Lazíkovi napísal kňaz, navyše kňaz práve tej diecézy, na ktorej čele Lazík ako biskup – apoštolský administrátor stál. Toto konštatovanie možno vyznie svojim spôsobom provokatívne, pretože navodzuje otázku, či autor môže voči svojmu oltárnemu bratovi zaujať taký postoj, aký by mu ako historikovi mal byť vlastný. Nie je to abstraktná otázka, keďže som sa u autorov tohto typu viackrát stretol skôr s prípadom akýchsi hagiografií ako s kritickým prístupom profesionála. Som rád, že táto monografia sa podobnému úskaliu vyhla a môžem ju hodnotiť ako prácu kvalitnú, prínosnú a štandardne profesionálnu. Pritom, pochopiteľne, cítiť, že autor je kňaz a je s cirkvou vnútorne identifikovaný. Nie je to však na úkor kvality práce, práve naopak. Považujem to za výhodu, lebo práve kňaz zrejme najviac pozná cirkev „zvnútra“, čo však neznamená, že by ju nemohol poznať napr. aj katolícky laik. Pre historika, ktorý stojí mimo cirkvi, to určitý problém je, pretože vníma cirkev skôr „zvonku“ a niektoré momenty jej vnútorného života mu môžu unikať. Kňaz historik disponuje okrem toho výhodou, že sa má možnosť dostať do cirkevných archívov, ktoré sú väčšinou ešte nespracované a aj preto, hoci nie- len preto, pre iných viac-menej neprístupné.

Pohľad kňaza historika je dôležitý najmä preto, lebo hodnotenie A. Lazíka je často rozporné. Režim ho hodnotil ako prisluhovača Vatikánu, ako biskupa viac alebo menej „reakčného“, no

napriek tomu dostal súhlas na výkon svojej funkcie, hoci najrôznejšími spôsobmi obmedzovaniu; viacerí biskupi však takúto možnosť nedostali. Veriaci i kňazi mu dôverovali, oceňovali jeho postoje a obranu práv i záujmov cirkvi, ale boli aj takí, ktorí ho označovali za prorožimného kolaboranta. Sám Lazík vystupoval v určitých obdobiach rôzne, niekedy ako neohrozený, radikálny a sebavedomý biskup, obranca jednoty cirkvi (napr. v súvislosti s tzv. Katolíckou akciou roku 1949), inokedy zmierlivo, až ústupčivo (napr. roku 1951 pri zložení sľubu vernosti a odvolávaní cirkevných trestov, ktoré sám udelil). Boli prípady, keď funkcionári režimu vyjadrovali s Lazíkom „spokojnosť“, no aj také, že ich „neprijemne prekvapil“ a boli jeho postupom zaskočení (napr. pri vydaní smerníc o vyučovaní náboženstva na jeseň 1960). Pobyt na rokovaníach Druhého vatikánskeho koncilu ho povzbudzoval, no návrat do trvej reality ho deptal. Po januári 1968 mu niektorí vyčítali nedostatočnú rozhodnosť, no Lazík postupoval opatrne, usiloval sa tmiť radikalizmus a vývoj mu dal za pravdu. Ako teda hodnotiť Lazíka?

Považujem za veľké pozitívum práce, že autor rešpektoval rôznorodosť názorov na Lazíka, nič nezamlčuje a nezjednodušuje, porovnáva stanoviská a konfrontuje ich s realitou, v ktorej bol biskup nútený pôsobiť. Vychádza z vlastných záverov a opiera ich o hodnoverné argumenty. Lazík síce roku 1951 uvoľnili z internácie a umožnili mu návrat do úradu, jeho sloboda však bola viac ako obmedzená. Haľko presvedčivo ukazuje, ako na biskupa „dohliadal“ zmocnenec, čo okolo neho robila Štátna bezpečnosť, ako ho manipulovali a vydierali. Jeho kritici mu pripomínali uväznených biskupov a to, že on je na slobode, ale aká to bola sloboda; tých prvých zbavili slobody, ale tým aj zodpovednosti za cirkev, zatiaľ čo Lazík takmer dvadsať rokov v mučivom balansovaní „na hrane“ vykonával svoju funkciu. Mal strach a mal dôvod ho mať, trvalo stál pred dilemou, ako ďalej. Ako autor zdôrazňuje, jeho schopnosť odporu limitoval aj zlý zdravotný stav (cukrovka). Výsledkom toho všetkého bolo presvedčenie, že musí pristúpiť na určité kompromisy, aby mohol zostať vo funkcii, kde môže aspoň niečo ovplyvniť, a celkom tak neuvoľniť priestor komunistickému režimu na realizáciu proticirkevných cieľov. Haľkovu prácu možno považovať ako dramatický príbeh človeka, ktorý si je v nepriaznivých životných podmienkach vedomý svojej zodpovednosti a ide za svojou pravdou, hoci pri tom trpí a často aj pochybuje. V tomto zmysle bol jeho život skutočne „plný krížov“.

Veľkým prínosom Haľkovej práce je mimoriadne široký okruh využitých archívnych a ďalších materiálov. Veľké úsilie venoval štúdiu v štátnych archívoch, kam sa už dostali jeho predchodcovia. Nepochybné tu nazbieral veľa nových poznatkov, no trúfam si povedať, že viaceré už získali a publikovali aj iní historici; v určitom zmysle je to etická otázka, nakoľko autor spomenie, že nebol celkom „prvolezcom“. Študoval aj v Archíve Ústavu pamäti národa, kam sa už iní historici dostali menej, ale predovšetkým v cirkevných archívoch, kde bolo doposiaľ len málo bádateľov, poprípade vôbec neboli. Práve z tohto hľadiska mohol využiť skutočnosť, že je kňaz, a tak sa do týchto archívov dostane, navyše práve to, že je vyštudovaný kňaz, mu umožnilo porozumieť materiálom uloženým v týchto archívoch (význam má aj Haľkova dobrá jazyková vybavenosť). Využíva tiež rôzne súkromné archívy, čo je doposiaľ nezvyčajné, rozhovory s pamätníkmi, cirkevnú tlač, rozličné doposiaľ publikované práce atď. Heuristická základňa je tak mimoriadne široká, doslova impozantná. V tejto súvislosti ma mrzí, že autor na záver práce nezaradil zoznam archívnych a ďalších prameňov, čo by umožnilo čitateľovi lepšie sa zorientovať. Uvedenie len základnej literatúry považujem za nedostatočné, pretože zoznam neobsahuje ani len tie práce, ktoré sú citované v texte. Je to pre Haľkov prístup netypické, veď jeho predchádzajúca monografia *Rozbiť Cirkev. Rozkolnícka Katolícka akcia* obsahuje priam učebnicový príklad kvalitného zoznamu prameňov a literatúry a okrem menného registra (ten je aj v tejto práci) uvádza tiež *Summary*. Predpokladám, že dôvodom takéhoto prístupu bolo obmedzenie zo strany vydavateľstva; myslím si, že u takej kvalitnej práce je to šetrenie na nesprávnom mieste.

Mimoriadne bohatá pramenná základňa sa niekedy premieta až do akejsi zahľtenosti alebo presýtenosti faktami, respektíve citáciami, eventuálne nepresnosťou odkazového aparátu. Určitá presýtenosť textu sa prejavuje na viacerých miestach, zrejme najvýraznejšie v kapitole *Boj o mládež* (s. 170 – 198). Nie vždy sa autorovi podarilo udržať časovú následnosť. Napr. na s. 65 (odkaz 239) uvádza Lazíkovo vyjadrenie z roku 1943, ešte na tej istej strane (v súvislosti s posudkom na román *Svätokrádezník*) je už v roku 1948 a na s. 67 sa dostáva hlboko do minulosti – do roku 1945. Na s. 70 (odkazy 263, 264) je v období po februári 1948, no na tej istej stránke sa dostáva späť, do roku 1947. Na s. 86 – 87 sú zmätky s odkazovým aparátom. Text je už po februári 1948, no odkaz 321 uvádza materiál z 18. januára 1948. Dole na s. 70 sa spomína 13. január 1948, no z toho, čo je uvedené na s. 71, je evidentné, že ide o 13. január 1949. Okrem toho niekoľko citátov na s. 71 je bez odkazu, pričom je zjorné, že k nim patrí odkaz 322, ktorý sa uvádza v súvislosti s *Katolíckymi novinami*. Na s. 91 sa hovorí o Katolíckej akcii v lete 1949 a o tom, že Lazík bol zavalený zorganizovanými rezolúciami, no ešte na tej istej stránke je uvedené, že Lazika atakovali stodesiatimi rezolúciami (odkaz 342) v januári 1949.

Veľké množno fakticity vyžaduje od autora zvýšenú pozornosť pri uvádzaní údajov. Napr. na s. 64 (odkaz 237) sa hovorí o Holdošovom vyjadrení z roku 1947 (nie je datované, no v tom čase ešte žil biskup Jantausch), ale pri jeho mene sa uvádza funkcia generálneho tajomníka Ústredného akčného výboru Slovenského Národného frontu (ÚAV SNF), ktorým sa Holdoš stal až po februárovom prevrate 1948. Je potrebné dať si pozor na formulácie. Napr. na s. 148 autor uvádza, že „komunistický Ústredný výbor konštatoval“, no z odkazu 555 je zjorné, že Predsedníctvo ÚV KSS sa vyjadrovalo k predloženému dokumentu, ktorý vypracoval Sekretariát pre veci cirkevné. To isté sa opakuje na s. 152 (odkaz 569). Na s. 150 uvádza autor A. Gombalu, ten však nebol „šéfom Sekretariátu pre veci cirkevné“. Myslím si, že formulácia na s. 186, že tlač v marci 1958 „cirkev stotožnila s Hlinkovou gardou v súvislosti s procesom proti jej bývalým príslušníkom“, je neadekvátna. Režim sa, pochopiteľne, usiloval tieto procesy využiť, ale nie stotožnením cirkvi s Hlinkovou gardou (taková absurdná formulácia by vyznela smiešne), ale tým, že spájal zločiny spáchané príslušníkmi Pohotovostných oddielov HG s pôsobením niekoľkých kňazov. Bol by som opatrnejší pri niektorých špekuláciach o pôsobení ŠtB, napr. na s. 172, pretože to nie je ničím podložené. V tejto súvislosti je otázne, či išlo o „Anonyma“, alebo o „Hieronyma“. Na s. 195 – 197 Haľko spomína Lazíkove smernice o vyučovaní náboženstva z októbra 1960, no mal uviesť aj to, že smernice boli napísané v latinčine (v materiáloch, z ktorých čerpá, je to zdôrazňované), t. j. v reči orgánom cirkevnopolitického dohľadu nezrozumiteľnej; podľa môjho názoru to Lazík urobil zámerne, aby zostali pokiaľ možno utajené. Na s. 199 autor v súvislosti s úsilím nového pápeža Jána XXIII. o „obrodu a zjednotenie“ cirkvi uvádza, že ŠtB sa rozhodla prehlbovať jej vnútornú nejednotu; to však nebolo nič nové, pretože tak postupovala už od roku 1948.

Pripomienky, ktoré mám k Haľkovej práci, sú len čiastkového charakteru a skôr ich ponínam ako „kolegiálnu výpomoc“. V nijakom prípade, a to zdôrazňujem, neznamenajú spochybňovanie jej vysokých kvalít. Som si vedomý, že tam, kde sa spracúva a čitateľovi predkladá tak enormne veľké množstvo informácií, môže dôjsť aj k niektorým nepresnostiam, časovým skokom, respektíve diskutabilným formuláciám. Prácu celkovo hodnotím ako výrazný prínos, vyvážený historický počin, posúvajúci stupeň poznania. Myslím si, že Jozef Haľko sa vlastným úsilím vypracoval na kvalitného historika, schopného nielen zaujať, ale aj, a to predovšetkým, poskytnúť čitateľovi seriózne, neskreslené a overené informácie, formulovať vlastné hodnotenia a závery. Práca si nepochybne zaslúži ocenenie a robí autorovi dobré meno.

Jan Pešek

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

NAIMARK, Norman M. *PLAMENY NE-NÁVISTI. Etnické čistky v Európe 20. storočia*. Knižnice Dejiny a súčasnosti. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2006, 234 s.

Americký historik zaoberajúci sa dejinami strednej a východnej Európy rieši problematiku masového násillia v Európe v 20. storočí. Komparatívna metóda mu umožnila odhaliť rovnaké i odlišné javy v procese etnických čistiek. Kniha obsahuje 5 častí, ktoré zachytávajú etnické čistky a genocídy chronologicky od tragédie anatolských Arménov a Grékov, cez holokaust, deportácie Čečencov a krymských Tatárov, odsun Nemcov z ČSR a Poľska až po vojnu v Juhoslávii.

V úvode vymedzuje pojem etnické čistky. Ich cieľom je odstrániť určitý národ z konkrétneho teritória, teda zbaviť sa ho a zmocniť sa územia, ktoré obýva. Genocída je plánované vyvraždenie určitej etnickej, náboženskej skupiny osôb, čiže jej cieľom je skupiny vyhladiť. Etnická čistka sa v krajnom prípade mení na genocídu, rozdiel je iba v pôvodnom úmysle – vysťahovať, alebo vyhladiť obyvateľstvo. Etnické čistky sú produkty moderných štátov, ktoré chcú vytvoriť zo spoločnosti jednotný organizmus. Autor upozorňuje na úlohu masmédií, propagandy a intelektuálnych elít na vytvorení obrazu vnútorného nepriateľa.

V časti *Anatolskí Arméni a Gréci* autor vysvetľuje na pozadí rozpadu Osmanskej ríše vzostup extrémneho nacionalizmu v hnutí mladoturkov. Odlišuje pogromy v rokoch 1894 až 1896, ktoré si vyžiadali 200-tisíc mŕtvych a ranených Arménov, od etnickej čistky a genocídy počas prvej svetovej vojny. Za bezprostrednú príčinu genocídneho konania Turkov považuje územné straty v balkánskych vojnách, ruskú protiofenzívu v zime 1914/1915

a považovanie Arménov a Grékov za potenciálnych nepriateľov. Podrobne si všíma štádiu dehumanizácie obetí, najmä arménskych žien, ktoré upevňuje presvedčenie o menejcennosti obetí. Počet obetí odhaduje na 600 – 800-tisíc. V porovnaní s holokaustom uvádza, že Arméni, ktorí konvertovali na islam, mali šancu prežiť, Židia nie. Súčasťou etnickej čistky v Anatólii, ktorá prerástla do genocídy, bola aj likvidácia všetkých stôp po Arménoch (stavby, cintoríny, názvy...). Menej známa je etnická čistka Grékov. Aj keď ich nečakala likvidácia ako Arménov, tisíce zahynuli pri deportáciách. Každá etnická čistka v 20. storočí presahuje do súčasnosti. Turecko doteraz popiera genocídu Arménov a ohrozuje tak svoju účasť v Európskej únii.

Nacistický holokaust sa označuje za „dominantnú historickú metaforu našej doby“. Pod zorným uhlom holokaustu sa posudzuje každá etnická čistka a genocída. Vysvetľuje vývoj názorov nacistov na tzv. židovskú otázku od nútej emigrácie Židov, cez deportácie až po ich fyzické vyhladenie. Nemecký termín *Vernichtung*, čiže vyhnanie alebo likvidácia, spočiatku znamenal vyhnanie do Palestíny alebo na Madagaskar. Autor viackrát zdôrazňuje neochotu západných demokracií prijať židovských emigrantov. Druhá svetová vojna bola pre nacistov zámienkou i zásterkou na začatie genocídy Židov. Komparáciou autor nachádza spoločné znaky holokaustu a genocídy Arménov. Zdôrazňuje masovopriemyselný rozmer holokaustu, vytvorenie istého kultúrneho kontextu, v ktorom sa odstránenie Židov v spoločnosti zdalo úplne prirodzené, eskaláciu foriem násillia a plánované vyhladzovanie.

Tretia časť *Deportácie Čečencov, Ingušov a krymských Tatárov* opisuje sovietsku národnostnú politiku v 20. a 30. rokoch 20. storočia, formovanie zložitého systému formálnej autonómie podriadenej centrálnej vláde, ktorý umožňoval kontrolu a reguláciu pohybu obyvateľstva. Po roku 1937 bol ruský národ v úlohe „staršieho brata“ povýšený nad ostatné národy. Ešte pred vojnou boli vysídlené početné skupiny Fínov z Karélie, Kórejcov a Číňanov z Ďalekého východu, Poliáci a Nemci z Ukrajiny. Autor porovnáva Stalina a Hit-

lera, ich vzájomný obdiv a rešpekt k schopnosti likvidovať skutočných i potenciálnych nepriateľov. Vysvetľuje zložitý vzťah Rusov a Čechencov od 19. storočia, odpor Čechencov proti sovietyzácii až do roku 1925, odpor proti kolektivizácii. Zámienkou deportácií vo februári 1944 bola kolaborácia Čechencov s nacistami. Autor dokazuje, že orgány NKVD údaje o kolaborácii nadsadzovali a že bola asi taká ako u iných neruských národov. Skutočnou príčinou bolo odstrániť odbojný národ, využiť vojnové udalosti na „*racionalizáciu štátu a histórie*“. Na základe archívnych materiálov autor opisuje prípravu a priebeh vysídlenia Čechencov a Ingušov. Podobne ako u Židov sa objektom perzekúcie stali všetci Čechenci bez výnimky. Išlo o špecificky sovietsku genocídu, s cieľom fyzicky zlikvidovať nie obyvateľov, ale národ. Autor sleduje ich osudy aj po vojne, po roku 1956, keď sa mohli vrátiť, i presah do súčasných rusko-čechenských vzťahov. Zámienkou vysídlenia krymských Tatárov bolo tiež obvinenie z kolaborácie. Je o nej viac dôkazov ako v prípade Čechencov, ale hlavnou príčinou takisto bola štátna politika od čias Kataríny Veľkej – mať Krym bez Tatárov. Ani Čechenci a Inguši, ani krymskí Tataři nezodpovedali národnosti sovietskeho typu.

Štvrtá časť popisuje vyhnanie Nemcov z Československa a Poľska a postoj veľmocí, hlavne ZSSR, k tomuto vyhnaníu. Autor vysvetľuje príčiny, ktoré spočívali nielen v nenávisti k Nemcom prebudenej nacistom, ale najmä v úsilí ČSR a Poľska vytvoriť etnicky homogénne štáty. Bez ohľadu na česko-nemecké spory o pojmové vymedzenie tejto etnickej čistky autor používa striedavo pojmy vyhnanie, odsun, vysídlenie, vysťahovanie, transfer. Zdôrazňuje zhodu všetkých politických strán v ČSR, že vyhnanie Nemcov je najdôležitejšie vyhnanie povojnového obdobia aj ich uznanie kolektívnej viny Nemcov. Autor podrobne opisuje priebeh „divokého“ odsunu, masakry v Ústí nad Labem a pochod smrti Nemcov z Brna. Podáva neľútostný obraz zaobchádzania s nemeckými civilmi, najmä so ženami, ktoré boli najpočetnejšou skupinou perzekvovaných. Prekvapujúco konštatuje,

že Nemci viackrát našli ochranu u sovietskych vojakov, ktorí sa správali korektnejšie a humannejšie ako Poliaci a Česi. Po schválení odsunu v Postupime prebiehalo vysídľovanie menej brutálne a organizovanejšie. Autor opisuje úlohu Revolučných gárd, polovojenských organizácií, a Svobodovej armády v procese vysídľovania. Upozorňuje, že ako pri každej etnickej čistke, aj pri tejto sa zahľadili všetky stopy po vyhnaných Nemcoch. Iba okrajovo sa dotkol transferu Maďarov zo Slovenska. Poliaci mali pochopiteľnejšie dôvody na vyhnanie Nemcov vzhľadom na brutálnejšie správanie sa nacistov v Poľsku i na územné kompenzácie za územie, ktoré si pripojil ZSSR v roku 1939.

V piatej časti *Vojny v Juhoslávii* publikácia podáva ucelený obraz etnických čistiek v bývalej Juhoslávii, zlyhanie idey o jednotnom juhoslovanskom štáte, postupný rozpad federácie, vznik nezávislých štátov a s tým súvisiace vojnové konflikty. Autor vysvetľuje zložitý pomery vyplývajúce z mnohonárodnostného charakteru krajiny a snahu prekonať ich v 20. storočí dvoma štátmi po roku 1918 a 1945. Vysvetľuje Titovu národnostnú politiku, konflikty medzi národmi po Titovej smrti, vzostup nacionalizmu v 80. rokoch, ktorý vyostreňuje hospodárska kríza, snahy Slovinska a Chorvátska odpútať sa od chudobnejších zväzových republík, vyostrovanie vzťahov medzi kosovskými Albáncami a Srbmi. Kriticky posudzuje nacionalizmus srbskej a chorvátskej intelektuálnej elity, napr. spisovateľa D. Čosića a Matice hrvatskej. Zdôrazňuje, že Milošević a Tudjman podnecovali a využili srbský a chorvátsky nacionalizmus.

Najväčšiu pozornosť kniha venuje etnickým čistkám, ktoré prerástli do genocídy moslimov. Úlohu vytvoriť etnicky homogénne srbské teritórium plnili najmä polovojenské oddiely, riadené z centra. Autor opisuje pomery v táboroch pre moslimov, sexuálne násilie a jeho účel voči moslimským ženám i zlyhanie vojsk OSN v Srebrenici a následný masaker. Vojna sa viedla najmä proti civilnému obyvateľstvu, len nepatrnú časť udalostí v Bosne možno označiť za klasický vojnový konflikt. Hlavným cieľom bolo etnicky vyčistiť územie

a terorom spôsobiť útek obyvateľov. Väčšinu zločinov spáchali srbské a chorvátske jednotky, moslimovia majú na svedomí asi 8 % zločinov. Autor ďalej opisuje udalosti v Kosove, etnické čistky v rokoch 1998 – 1999, keď Srbi vyhna- li asi 900-tisíc Albáncov. Konštatuje, že med- zinárodné spoločenstvo nie je schopné čeliť etnickým čistkám a nemožno dúfať, že sa v bý- valej Juhoslávii obnoví multietnický charakter spoločnosti.

V závere autor konštatuje, že dôvody et- nických čistiek zostávajú rovnaké, sprevádza ich násilie prerastajúce do genocídy, vojna v každom prípade umožnila etnické čistky, rovnako ako totalitný režim. Autor nie je op- timistom ani do budúcnosti, len začlenenie do európskych štruktúr dáva šancu vyhnúť sa et- nickým čistkám.

Publikácia je skvelým príkladom skvelej komparatívnej histórie. O minucióznej práci autora svedčí aj 743 odkazov na pramene.

Stanislav Dragúň

VORÁČEK, Emil. *EURASIJSŤVÍ V RUS- KÉM POLITICKÉM MYŠLENÍ. Osudy jednoho z porevolučních ideových směrů ruské meziválečné emigrace*. Praha : SET OUT, 2004. 350 s.

Po rozpade Sovietskeho zväzu, v obdo- bí hľadania odpovedí na otázky súvisiace s krízou ruskej identity, hľadania podstaty a špecifik „ruskej duše“, znova ožili niekto- ré ideové smery, ktoré sa zrodili v prvých desaťročiach 20. storočia. K takýmto smerom patrilo i eurázijstvo. Eurázijstvo bol smer, ktorý vznikol v prostredí ruskej politickej emigrácie v 20. rokoch 20. storočia. Vychádzalo z tézy, že Eurázia predstavuje kontinent, ktorý sa nachádza medzi Európou a Áziou a líši sa od oboch týchto celkov geopoliticky, kultúrne aj civilizačne.

Aké bolo pôvodné eurázijstvo, na kto- ré v súčasnosti nadväzujú jeho noví ruskí vyznávači? To je jedna z mnohých otázok, na ktoré sa pokúsil odpovedať český historik Emil Voráček v monografickej práci *Eurasijství*

v ruském politickém myšlení. Voráček sa rus- kej histórii venuje systematicky a dlhodobo, pričom vo svojich prácach kladie dôraz na fi- lozofické, sociologické a politologické aspekty dejín Ruska v 20. storočí. Cieľ anotovanej mo- nografie formuloval autor v úvode práce: „*Na úrovni specifické politické filosofie a ideologie stejně jako praktického hnutí se zaměříme na myšlenkové kořeny eurasijství, jeho vznik a vý- voj což po teoretické stránce znamená sledovat především koncepci eurasijské syntézy, koncepci politického a ekonomického systému, spory o nové učení uvnitř ruské emigrace a jeho resonanci mimo euroasijství*“. (s. 18). Autor tiež poukázal na politický a ideový rozmer eurázijstva a jeho vzťah k západoeurópskej spoločnosti a kultúre.

Voráčkovamonografická práca je koncepčne rozdelená na sedem kapitol. V úvodnej kapi- tole autor podrobne analyzuje existujúcu pramennú základňu a historiografickú produkciu k skúmanej problematike. Jeho základným prameňom sú archívne dokumenty nachádza- júce sa v ruských archívoch (fondy Štátneho archívu Ruskej federácie, Ruského štátneho archívu sociálno-politických dejín a iné), v nemeckých archívoch (predovšetkým Bundesarchiv v Postupime, dnes v Berlíne) a v českých archívoch (Archív Národného mú- zea, Slovanská knižnica a iné). Druhý zdroj informácií tvorili pôvodné práce samotných predstaviteľov a členov eurázijského hnutia. Tretí zdroj predstavovala existujúca historio- grafia k danej téme. Autor uvádza nielen domá- cu ruskú historiografiu, ale aj nemeckú, anglickú, poľskú i ďalšie, podrobne ich analyzuje a hodnotí aj súčasné trendy vo výskume nasto- lenej problematiky, pričom to robí erudovane a s hlbokou znalosťou preštudovaných prác.

Skôr ako autor pristúpil k analýze samotné- ho eurázijského hnutia, priblížil jeho duchovný vývoj a zdroje (druhá kapitola), ktoré možno hľadať v samotnom ruskom prostredí, v od- vekom spore tzv. západníkov a slovanofilov, v panslavizme či v ruských reformných hnutiach prelomu 19. a 20. storočia. Súčasne zasadu- je korene eurázijstva do širšieho politického kontextu ruských dejín začiatku 20. storočia

a do kontextu ďalších politických smerov, ktoré v Rusku existovali na prelome 19. a 20. storočia (osobitú pozornosť venuje ruskému liberalizmu).

Po októbrových udalostiach roku 1917 a po víťazstve bolševikov v občianskej vojne odišli do emigrácie predstavitelia takmer všetkých existujúcich politických smerov a hnutí. V emigrácii sa však okrem tradičných politických smerov začali pod vplyvom nových podmienok formovať aj nové politické smery, ku ktorým patrilo smenovechovské hnutie či hnutie Mladorusov. Jedným z nových politických hnutí bolo aj eurázijstvo. Sformovalo sa v prvej polovici 20. storočia v intelektuálnych kruhoch ruskej emigrácie v Sofii, Prahe, Berlíne a Paríži. Voráček konštatuje, že to bolo asi najzaujímavejšie a najoriginálnejšie hnutie ruskej pooktóbrovej emigrácie (s. 97). Pri jeho zrode okrem iných stáli N. S. Trubeckoj, G. V. Florovskij, P. N. Savickij, ktorí výrazne prispeli k sformovaniu jeho základných princípov. Autor teoretické východiská eurázijstva zhrnul v monografii takto: pozitívne hodnotenie ruskej revolúcie roku 1917, odmietnutie európskej kultúry a európskeho kresťanstva, z geopolitickej stránky kladenie dôrazu na geografickú, historickú a kultúrnu jednotu Eurázie a na jej dôsledok, ruský izolacionizmus. Eurázijstvo vychádzalo z potreby vytvoriť syntetizujúcu spoločenskú teóriu, ktorá by zodpovedala zvláštnostiam geograficky a geopoliticky vymedzenému územiu Ruska – Eurázie. Táto teória mala byť poňatá encyklopedicky od základov štátu a štátneho aparátu, cez politický systém, náboženstvo, kultúru, ekonomiku a sociálny program, až po problémy zahraničnej politiky. Kľúčovým momentom eurázijstva bolo presvedčenie, že je potrebné odôvodniť sebestačnosť ruského kultúrneho sveta. Tomu malo slúžiť aj hlbšie pochopenie ruských dejín. Eurázijci tvrdili, že od tatársko-mongolského vpádu sa cesty ruskej a európskej spoločnosti začali rozchádzať a v Rusku sa konštituoval originálny typ ruskej štátnosti. Osobitě miesto patrilo teórii historických cyklov G. Vernadského, ktorý rozdelil dejiny Ruska do piatich fáz. Voráček upozorňuje aj na postoj eur-

ázijcov k bolševizmu, pre ktorý bola podľa neho príznačná ambivalentnosť. Eurázijci síce bolševický režim odmietali, ale súčasne verili, že poslúži ako kataklizma, pretrhne umelé spojenie s Európou a začne novú etapu dejín Ruska (s. 128).

Dôležitým aspektom eurázijскеj teórie bol vzťah k Európe. Analýze vzťahu Ruska a Európy je venovaná štvrtá kapitola monografie. Autor upozorňuje, že v prácach eurázijcov zaznievala ostrá kritika Západu a Európy. Napríklad Trubeckoj robil zodpovednou za neustále prenikanie románsko-germánskej kultúry na územie Ruska ruskú inteligenciu, ktorá mala vykonávať úlohu hlavného agenta europeizácie Ruska (s. 132). Do tejto kapitoly zaradil autor i problém spojený s eurázijským hnutím, ale aj celkovo s aktivitami ruskej emigrácie v medzivojnovnej Európe, o ktorom sa veľa diskutuje, a to vzťah eurázijcov a fašizmu. O tomto aspekte sa hovorilo už v 20. rokoch 20. storočia. Napríklad Pavol Miľukov, jeden z popredných predstaviteľov ruského medzivojnovného exilu, vo svojich prednáškach v Paríži i Prahe otvorene obviňoval eurázijcov z ich sympatií k fašizmu. Eurázijci v svojich prácach spájali vznik fašizmu s krízou parlamentnej demokracie a vo fašizme videli alternatívu parlamentnej demokracie. Súčasne, ako uvádza autor, registrovali aj nedostatky a chyby fašizmu, vyjadrovali sa k situácii v Nemecku i k celkovej kríze demokracie v 20. rokoch minulého storočia a zapájali sa do medzinárodnej diskusie o týchto otázkach.

Z metodologického hľadiska základom hnutia bola tzv. eurázijská syntéza, ktorú Emil Voráček charakterizuje v piatej kapitole. Konštatuje, že snaha spracovať teoretickú základňu vlastného systému a charakterizovať jednotlivé elementy sveta Eurázie nútila eurázijcov prekračovať hranice jednotlivých vied, čím priniesli do výskumu dovtedy málo používaný prvok. Ich interdisciplinárne a encyklopedicky poňaté výskumy boli síce poznačené neuveriteľnou pracovitosťou, no pri výbere argumentov eurázijci ostávali výberoví a účeloví. Pokus o vytvorenie syntetizujúcej spoločenskej teórie mal zahŕňať všetky

oblasti života: štátoprávne učenie, úlohu cirkvi v spoločnosti, špecifické koncepcie kultúry, ekonomiky, sociálny program a miesto ruských dejín v dejinách Eurázie. Napríklad princípy eurázijskej kulturologickej analýzy vypracovali pod vplyvom geopolitiky Savického a Vernadského a za určujúci faktor považovali geografické teritórium. Autor venuje v práci pozornosť aj vysvetleniu toho, ako chápali politický systém, v ktorom ideokracia bola vládnu ideológiou. Podrobne tiež približuje podstatu ekonomických teórií eurázijcov, ktoré vychádzali z geopolitických koncepcií.

Po tom, čo autor priblížil ideové zdroje i podstatu koncepcie eurázijského hnutia, pristúpil v šiestej kapitole práce k analýze vnútorného vývoja samotného hnutia. Približuje jeho vznik, kulmináciu, rozkoly i rozpad. Dejiny hnutia rozdelil do štyroch období. Prvé obdobie predstavujú roky 1921 – 1925, keď boli rozpracované základné teoretické otázky a položené základy eurázijského hnutia. Druhé obdobie, roky 1926 – 1928, predstavujú čas rozkvetu hnutia, intenzívnu bádateľskú a publikačnú činnosť nielen v centrách hnutia v Berlíne, Paríži, Prahe, ale aj v Bruseli, vo Veľkej Británii, v Bulharsku, Poľsku a v pobaltských štátoch. V treťom období, v rokoch 1928 – 1931, sa eurázijstvo mení na skutočné politické hnutie a vyhlasuje sa za stranu. Posledné obdobie sú roky 1931 – 1937, ktoré prinášajú ďalší vnútorný rozkol v hnutí a vedú k jeho postupnému rozpadu. Posledná kapitola Voráčkovej monografie s názvom *Spory o eurázijstvo a jeho miesto v politickej filozofii* prináša prehľad reagencií na vznik a činnosť hnutia v radoch samotnej emigrácie, medzi jej jednotlivými predstaviteľmi i politickými prúdmi. Autor správne uvádza, že k najostrejšim dobovým kritikom eurázijcov patrili Miľukov a Kizeveter. Prináša aj názory českej verejnosti (F. Kupka) a stanoviská nemeckej historiografie. Nechýbajú ani hodnotenia súčasných autorov, ktorí sa zaoberajú výskumom tohto politického hnutia (R. Bäcker) alebo životom ruskej poškôbrovej emigrácie (M. Raeff).

V závere monografie Voráček konštatuje, že eurázijstvo ako nerealizovaná politická

ideológia a hnutie sa pohybovalo na hranici medzi autoritatívnym a tradične konzervatívnym politickým smerom. Vyvíjalo sa smerom k totalitnému hnutiu, no nikdy k nemu nedospelo (s. 269). Jeho pozitívom bola kritika dogmatického poňatia univerzálnych dejín pod európskym vedením, na druhej strane však prehliadalo obecný civilizačný charakter západoeurópskych hodnôt (s. 287). Hoci eurázijci sa líšili od slovanofilov i západníkov, predsa len vzhľadom na svoju animozitu k Západu mali bližšie k slovanofilom. Nechýba ani autorovo zamyslenie sa nad aktuálnosťou eurázijských myšlienok pre súčasné Rusko a ich reminiscenciami v súčasnom ruskom politickom prostredí. Prácu vhodne dopĺňa zaujímavá obrazová príloha zo súkromných zbierok a biografie hlavných predstaviteľov eurázijstva.

Emil Voráček sa erudovaným spôsobom zhostil vybranej problematiky. Ako prvý v českej historiografii pripravil syntetizujúci pohľad na jedno z najdôležitejších politických hnutí ruského medzivojnového exilu. Úctyhodná pramenná základňa a použitá literatúra sú dôkazom jeho dokonalej orientácie sa v problematike. Poznámkový aparát monografie a zoznam použitej literatúry budú zaiste dobrou historiografickou pomôckou aj pre ostatných bádateľov zaujímajúcich sa o eurázijské hnutie. Voráčkova monografia posúva výskum pôsobenia ruskej poškôbrovej emigrácie v medzivojnovom Československu od sumarizácie emigrantských centier a ich aktivít k širšie koncipovaným témam a k analýze ich spoločenského a kultúrneho prínosu a ich vkladu do vývoja konkrétnych vedných disciplín. Hoci s niektorými tvrdeniami autora možno polemizovať (napríklad o početnosti ruskej emigrácie v Nemecku v roku 1927 a o jej význame pre celý ruský medzivojnový exil – s. 71), o politickom zložení emigrácie v ČSR, kde podľa autora medzi inteligenciou dominovala sociálnodemokratická orientácia – s. 104), nič to nemení na skutočnosti, že Emil Voráček napísal zaujímavú a pútavú monografiu, ktorú určite privítajú a ocenia nielen odborníci, ale aj všetci záujemcovia o ruskú históriu 20. storočia.

Lubica Harbulová

MORAVCOVÁ, Dagmar. *VÝMARSKÁ REPUBLIKA. Problémy demokracie v Nemecku 1918 – 1932*. Praha : Karolinum, 2006, 274 s.

Publikácia, ktorá sa objavila na českom a slovenskom knižnom trhu, skúma politický vývoj v Nemecku v období po porážke v prvej svetovej vojne, keď v tejto krajine prišlo k prvému pokusu o zavedenie politického systému demokratického parlamentarizmu. Dagmar Moravcová publikáciu rozdelila na chronologickú (kapitoly 1 – 8) a systematickú časť (kapitola 9). V jednotlivých kapitolách, ktoré sú rozpracované na ďalšie časti, sa nachádzajú rôzne tabuľky a dopĺňa ich prehľadná príloha s grafmi, tabuľkami a mapami. Možno povedať, že publikácia je výsledkom dôkladného štúdia archívov, dobovej tlače a autorka využíva i existenciu rozsiahlej literatúry a vydaných prameňov.

Weimarská republika vznikla na troskách nemeckého cisárstva. Tejto problematike je venovaná prvá kapitola, v ktorej D. Moravcová poukazuje na snahu armádneho velenia preniesť zodpovednosť za porážku na „strany mierovej rezolúcie“ (s. 17). V katastrofálnej situácii neodratnej porážky požiadala nemecká vláda amerického prezidenta Woodrowa Wilsona o sprostredkovanie prímeria. Nemecko však bolo prinútené k bezpodmienečnej kapitulácii. Autorka zdôrazňuje, že priebeh udalostí z októbra a novembra 1918 je ešte i v súčasnosti interpretovaný rozdielne, čo súvisí najmä s otázkou, či revolúcia, ktorá v Nemecku vypukla, bola nevyhnutná (s. 21). „Záchraným lanom“ pre demokratický vývoj Nemecka sa stalo Národné zhromaždenie, ktoré začalo svoju činnosť 6. februára 1919 v meste Weimar (odtiaľ názov Weimarská republika).

Druhá kapitola sa zaoberá versailským mierom a jeho dôsledkami. Ešte pred schválením ústavy muselo Nemecko prijať mierovú zmluvu, ktorá mu prisúdila vinu za vojnu. Zmluva bola Nemecku vnútená ako diktát víťazných mocností. Nadradenosť, s akou s Nemeckom zaobchádzali Spojenci (najmä

Francúzsko), podrážala nohy demokratickým politickým stranám a ich reprezentantom. Autorka zdôrazňuje, že už od podpisu zmluvy kolovala legenda o „dýke v chrbte nemeckej armády“. Tá sa po celé obdobie Weimarskej republiky využívala na agitáciu proti republikánskym vládam a politickým stranám, ktoré prevzali zodpovednosť za povojnový vývoj krajiny a vyvíjali snahu posilňovať demokratický vývoj Nemecka (s. 38). V tejto kapitole i celej publikácii dostala len veľmi skromný priestor Weimarská ústava. Autorka síce poukazuje na skutočnosť, že niektoré ústavné články zabezpečovali silné postavenie prezidentovi, ktorého právomoci mali silu rezervnej ústavy, použiteľnej v prípade núdze pri zlyhaní vlády alebo parlamentu a že znenie ústavy nezaručovalo jej praktické uplatňovanie, čo potvrdil i samotný politický vývoj v Nemecku (s. 47). Základný problém však bol predovšetkým v tom, že z hodnotového hľadiska išlo o neutrálnu demokraciu. Moravcová na konkrétnych príkladoch dokumentuje, že Versaillská mierová zmluva v podstate nezrazila na koliená vojnového protivníka víťazných mocností, ale demokratické strany. O tom svedčí i samotná realita volebných výsledkov pred prijatím tejto dohody a po ňom. Zatiaľ čo v prvých parlamentných voľbách získali demokratické strany spolu vyše 75 %-nú väčšinu, vo voľbách v júni 1920 to už bolo len 49 %. Odvtedy prevažovali menšinové vlády, odkázané na *ad hoc* dôveru snemu. Nenávisť proti „potupnému mieru“ sa obrátila i proti signatárovi prímeria z roku 1918 Matthiasovi Erzbergerovi (predstaviteľ strany *Zentrum*), ktorý sa v roku 1921 stal obeťou atentátu. Autorka zdôrazňuje, že jeho smrť bola začiatkom vlny politických vražd, za ktorými stáli formujúce sa extrémistické nacionalistické zoskupenia (s. 53).

Nasledujúce dve kapitoly sú venované predovšetkým problematike reparácií, ktorých výška bola v júni 1920 prezentovaná až sumou 269 miliárd zlatých mariek, s dobou splatnosti 42 rokov. Až neskôršie porady ekonomických expertov prispeli k stanoveniu „reálnejšej sumy“ (s. 57). Plán reparačných platieb však napriek tomu vyvolal v Nemecku nový šok

(s. 59). Autorka v tejto súvislosti vhodným a prehľadným spôsobom rozoberá i príčiny rýchleho postupu inflácie, ktorá v Nemecku vyvrcholila roku 1923. Zložitú sociálnu situáciu sa snažila neúspešne vo svoj prospech využiť extrémna ľavica i pravica. Pomery v krajine sa podarilo stabilizovať až koncom roka 1923, keď sa novým kancelárom stal Gustav Stresemann (predstaviteľ Nemeckej ľudovej strany). Jeho vláda pristúpila k reformným zmenám, ktoré mali skončiť s hlbokou krízou nemeckej meny. Stresemannov politický kurz, ktorý prispel k oslabeniu extrémistických strán a posilneniu postavenia prorepublikánskych strán streda a umiernennej ľavice, mapuje autorka v piatej a šiestej kapitole, ktorých spoločným nosným názvom je *Stresemannova éra*.

Po stručnom zamyslení sa nad kultúrnou a duchovnou situáciou obdobia Weimarskej republiky nasleduje kapitola o kríze republiky a rozpade weimarskej demokracie. Autorka síce poukazuje na problémy s existenciou širokej koalície, ale podľa môjho názoru mohla jasnejšie poukázať na negatíva nahradenia Dawesovho plánu Youngovým plánom, proti ktorému bola v Nemecku rozpútaná masívna kampaň nacionalistickej pravice (s. 158). Kapitola o „agónii republiky“ pomerne detailne rozoberá politický vývoj od konca Brüningovej vlády až po nástup Adolfa Hitlera k moci. Toto zdanlivo legálne prevzatie moci štvrtým prezidiálnym kancelárom „*ukončilo smrteľné krčie Weimarskej republiky*“ (s. 207).

Posledná kapitola je venovaná výskumu ťažiskových problémov Weimarskej republiky. Tento výskum, ako D. Moravcová zdôrazňuje, „*je považovaný za kľúč k rozlíšeniu záhady, ako sa mohol nemecký národ s dlhoročnou kultúrnou tradíciou dať do služieb národnosocialistického režimu Adolfa Hitlera*“. Odpoveď na túto skutočnosť hľadali mnohé historické a politologické výskumy. Autorka k ťažiskovým oblastiam výskumu radí i zahraničnopolitické okolnosti nielen zrodu, ale i celého vývoja Weimarskej republiky, hospodárske podmienky vopred vymedzené Versaillskou mierovou zmluvou a potom postupne revidované a negatívne prejavy tejto „predestinácie“, pozorované v hy-

perinflácii vrcholiacej v roku 1923 a dramatických dopadoch svetovej hospodárskej krízy po roku 1930 (s. 210). Stručne, ale prehľadne poukazuje na problémové oblasti politologickej orientovaného výskumu politických strán, volebného systému a ústavy. Možno s ňou jednoznačne súhlasiť, že nesporným faktom zániku Weimarskej republiky je multikauzalita, ktorá je hlavným spojovacím článkom všetkých súčasných výkladov stroskotania demokracie v Nemecku (s. 209 – 210).

Autorke sa úspešne podarilo ponúknuť čitateľovi komplexný pohľad na politický vývoj a ťažiskové oblasti Weimarskej republiky, ako i na príčiny jej stroskotania. Publikácia rozširuje prehľad o tomto zložitom období nemeckých dejín a určite by nemala ujsť pozornosti slovenských historikov a politológov.

Milan Katuninec

SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA POLSKI I CZECHOSŁOWACJI WOBEC UKRAIŃCÓW (1945–1989). Z WARSZTATÓW BADAWCZYCH. Red. G. Motyka. Warszawa : Instytut Pamięci Narodowej, 2005, 380 s.

Od roku 2000 sa varšavský Ústav pamäti národa v rámci svojho historického výskumu venuje aj ukrajinskej otázke v druhej polovici 20. storočia. Výskumná činnosť sa orientovala na tri základné oblasti – protipolské akcie Ukrajinskej povstaleckej armády vo Volyni a východnej Haliči, operácia *Wisła* a činnosť orgánov štátnej bezpečnosti voči ukrajinskej menšine. Výsledky historického bádania v prvých dvoch oblastiach boli prezentované v roku 2003 (*Antypolska akcja OUN-UPA 1943 – 1944. Fakty i interpretacje*, red. G. Motyka, Warszawa 2003, a *Akcja „Wisła“*, red. J. Pisuliński, Warszawa 2003). Tretím výstupom je zborník *Śtátna bezpieczeŃstwo Polski a Československa proti ukrajinskému hnutí*, na ktorom sa podieľali aj českí historici. V rámci výskumu spracovávali pracovníci

Ústavu pamäti národa archívne materiály, ktoré sa stali súčasťou fondov ústavu po jeho vzniku a v predchádzajúcom období boli v archívoch iných inštitúcií a ministerstiev, napr. ministerstva vnútra. Zodpovedný redaktor zborníka G. Motyka sa na prvých stranách *Namiesto úvodu. Od operácie „C-1“ k akcii „Bumerang“* venuje udalostiam predchádzajúcim vzniku samostatnej Ukrajiny roku 1991, v druhej časti svojho vstupu niektorým aspektom činnosti poľských bezpečnostných orgánov v ukrajinskej otázke.

Jan Pisuliński vo svojom príspevku *Vojvodský Úrad verejnej bezpečnosti v Rzeszove a ukrajinská pospolitost' 1944 – 1956* prezentoval činnosť štátnych bezpečnostných orgánov (agentov a informátorov komunistickej tajnej služby) v tomto regióne proti pôsobeniu jednotiek Ukrajinskej povstaleckej armády (UPA) a členom, resp. spolupracovníkom Organizácie ukrajinských nacionalistov (OUN) od roku 1944, v období po ukončení akcie *Wisła*, ako aj po roku 1948, keď sa v oblasti juhovýchodného Poľska ukončili ozbrojené akcie OUN–UPA. V prvej polovici 50. rokov sa do popredia záujmu poľských bezpečnostných orgánov dostali iné vnútropolitické záležitosti a ukrajinská otázka ustúpila do pozadia.

Príspevok Tomasza Balbusa *Okno do sveta. Formy protikomunistickej činnosti Ukrajincov v juhozápadnom Poľsku na pozadí protiakcií Úradu bezpečnosti (1945 – 1954)* je rozdelený na niekoľko častí. V prvej časti približuje množstvo prameňov, ktoré sa venujú otázke ukrajinského podzemia v Poľsku po roku 1945 (archívne materiály, publikácie, štúdie, odborné články), v ďalších častiach sa už venuje činnosti Úradu bezpečnosti (*Urząd Bezpieczeństwa*) v ukrajinskej otázke, situácii ukrajinského odboja po roku 1945, činnosti ukrajinskej konšpirácie, spolupráci ukrajinských skupín v Poľsku s ukrajinským exilom (Mníchov), pokusom o útek z Poľska na Západ. Na záver upozorňuje na potrebu ďalšieho výskumu v archívoch Poľska, Ukrajiny a Ruska, v ktorých je ešte množstvo utajených a neprístupných informácií.

Mariusz Zajaczkowski v príspevku *Agentúrna záležitosť pod krycím menom*

„Zabiala“. *Pozadie procesu Jana Špontaka „Zalizniak“* približuje život a činnosť jedného z veliteľov UPA J. Špontaka, rodáka zo Zakarpatskej Ukrajiny. Špontak sa od roku 1938 aktívne podieľal na činnosti ukrajinských organizácií a bojových skupín – Karpatska Sič (1938 – 1939), ukrajinskej pomocnej polície spolupracujúcej s nemeckými okupačnými orgánmi (1941 – 1944), UPA (1944 – 1947). Od roku 1947 zlegalizoval svoj pobyt na Slovensku ako navrátiliec zo sovietskeho zajatia, kde sa dostal ako vojak maďarskej armády. V roku 1958 československé orgány v spolupráci s poľskými Špontaka zatkli a vydali do Poľska, kde bol roku 1960 odsúdený na doživotný trest odňatia slobody, ktorý mu bol roku 1970 zmenený na 25 rokov. V roku 1981 bol prepustený a vrátil sa na Slovensko. Autor v príspevku približuje priebeh vyšetrovania činnosti Jana Špontaka, proces s ním, ale aj zaujímavú reakciu predstaviteľov ukrajinských organizácií v Przemysli a v iných poľských mestách, ktorí v čase procesu uskutočnili finančnú zbierku pre rodinu „národného hrdinu“. Zároveň M. Zajaczkowski prezentuje ohlas tak poľskej, ako aj ukrajinskej tlače vychádzajúcej v Poľsku na prebiehajúci proces s J. Špontakom.

Príspevok Marcina Majewského *Teodor Dak a operácia „Pavúky“* sa venuje osudom T. Daka, člena Organizácie ukrajinských nacionalistov – frakcie Melnyka (OUN – M). Od roku 1943 pôsobil v oddieloch UPA a roku 1944 v jednotke SS *Galizien*. Po vojne bol v britskom zajatí a roku 1947 sa vrátil pod falošným menom do Poľska. Autor vo svojom príspevku približuje činnosť OUN – M v exile a jej konšpiračnej siete v Poľsku, ktorá sa najmä po roku 1948 stala predmetom záujmu poľských bezpečnostných orgánov. Prezentuje nasadenie agentov tajnej bezpečnosti do siete OUN, „rozpracovanie“ akcií na likvidáciu tejto siete. V roku 1952 bol Dak odhalený a odsúdený, roku 1956 amnestovaný. V polovici 60. rokov však došlo v regióne, kde žil, k niekoľkým vlámaniam do obchodov, ale aj do úradovne ministerstva obrany v Dolnom Mirocine a následnej krádeži zbraní. Bezpečnostné orgány prípady vyšetrili a obvinili T. Daka nielen z organizo-

vanej trestnej činnosti vlámania a krádeží, ale aj z jeho konania počas vojny. V roku 1970 bol odsúdený na 25 rokov väzenia, kde však roku 1974 zomrel. Majewski približuje priebeh vyšetrovania a súdneho procesu poľských orgánov proti Dakovi a členom „vlámačskej skupiny Daka“.

Práca Igora Hałagida *Rozprawa so „šesťdesiatnikami“ – poľská stopa. Príspevok k činnosti komunistických bezpečnostných orgánov voči ukrajinskej menšine v Poľsku a spolupráci Štátnej bezpečnosti a KGB* približuje 60. roky minulého storočia, keď na Ukrajinu oživalo národné hnutie ako dôsledok „odmäku“ Chruščovovej éry. Významnými predstaviteľmi tohto hnutia boli tzv. šesťdesiatnici, mladá ukrajinská inteligencia, ktorej národná činnosť bola v rozpore so sovietskym, t. j. ruským straníckym chápaním postavenia národov ZSSR. Tieto udalosti sa odrazili aj v Poľsku, kde roku 1965 boli v Gdaňsku obvinení z ukrajinského nacionalizmu predstavitelia Ukrajinského kultúrno-spoločenského spolku. Z príspevku sa dozvieme o spolupráci poľských a sovietskych bezpečnostných orgánov pri vyšetrovaní tejto kauzy. Veľmi zaujímavým činom autora je zverejnenie niekoľkých archívnych materiálov, ktoré nám približujú spoluprácu poľskej Štátnej bezpečnosti a KGB v ukrajinskej otázke.

Ako sa v *PLR* upravovala história je príspevok G. Motyka a M. Zajączkowského. Autori porovnávajú tri rôzne zápisy tej istej veci. Je to bojová kronika vojenskej jednotky – *sotne* UPA označenej krycím menom *Vlci*. Kronika, resp. jej fragmenty boli publikované tak v socialistickom Poľsku roku 1974 v knihe W. Szełągowského *Pseudonim „Miron“*, ako aj v ukrajinskom exile v Mníchove roku 1957. Zároveň autori pracovali s originálom tejto kroniky, ktorá sa nachádzala v Ústrednom archíve ministerstva vnútra vo Varšave a v súčasnosti je súčasťou archívu poľského Ústavu pamäti národa. Publikovaním priamych odpisov originálu, ale aj už uverejnených častí (1957, 1974) dokazujú, že prezentácia historických faktov sa môže vždy líšiť podľa toho, kto ich prezentuje. V oboch prácach, z roku 1957 aj z roku 1974, sú udalosti prezentované tak, aby stávali jed-

notlivé strany príbehu buď do lepšieho, alebo do horšieho svetla. Napríklad mníchovská publikácia vynecháva pasáže, ktoré by mohli dostať UPA do zlého svetla („ne-etické“ formy boja UPA) a poľská publikácia zase obchádza postavenie a podporu poľského civilného obyvateľstva nekomunistickým skupinám, najmä Armije Krajowej na Polesí. Aj v tomto príspevku je uvedený archívny dokument – recenzia knihy poľského autora E. Prusa *OUN – UPA. Szkic historyczny* z roku 1969 s konštatovaním „należy zrezygnować z wydania pracy“ (treba rezignovať z myšlienky vydať prácu).

Autormi posledných dvoch príspevkov zborníka sú českí historici. Prvý z pera Ondřeja Koutka *Postup Štátnej bezpečnosti proti Ukrajincom v Československu v rokoch 1945 – 1989* sa zaoberá činnosťou ŠtB voči predstaviteľom „ukrajinského nacionalizmu“. V povojnových rokoch bola hlavnou otázkou likvidácia tzv. civilnej siete OUN, ktorá mala podporovať UPA. V nasledujúcich rokoch ŠtB rozvíjala niekoľko krycích akcií (napr. *Miron, Editor, Slovník*) proti niektorým predstaviteľom ukrajinskej menšiny a dokonca aj oficiálnym organizáciám Ukrajincov v ČSSR. Štátna bezpečnosť v činnosti ukrajinských organizácií stále videla možnosť nebezpečenstva infiltrácie ukrajinskou emigráciou na Západe a presadzovania myšlienok „ukrajinského nacionalizmu“. Akcia *Veda* sa dotkla aj Slovenska a v rámci nej boli na konci 60. a na začiatku 70. rokov „rozpracovaní“ aj členovia ukrajinského vedeckého, literárneho (v texte je uvedený názov časopisu *Družno verjod*, je to však ukrajinský časopis *Družno vpered*) a pedagogického života v Prešove – J. Bača, A. Mušinka, J. Šelepec (v zborníku chybné Telepec), P. Muraško. Výsledkom tejto akcie bolo prepustenie uvedených pracovníkov z univerzity v Prešove a ich odsúdenie. Akcie ŠtB voči tzv. ukrajinským nacionalistom v Československu pokračovali až do roku 1989.

Druhým príspevkom českého autora je práca L. Veselého *Niekoľko úvah na tému zápasu s tzv. banderovcami v povojnovom Československu*. Autor približuje prezentáciu

banderovskej problematiky v československých médiách od roku 1945 až do pádu socialistického režimu v československom štáte. Ide o novinové a časopisecké články z leta 1947 a ďalších rokov v tlači (*Svobodný Zítřek*, *Rudé právo*), filmové a televízne spracovanie tejto problematiky (*Akcia B*, *Tridsať prípadov majora Zemana*, *Stíny horkého leta* a dokumentárne filmy), knihy a publikácie autorov československých aj zahraničných (V. Smirnov, W. Jarnicki, S. Myśliński, J. Gerhard, L. Vandúrek, B. Chňoupek). Zápas s banderovcami sa stal súčasťou komunistickej propagandy. Zaujímavým je určite aj záver zborníka, kde je uvedený menoslov osôb spomenutých v zborníku a vysvetlenie skratiek rôznych štátnych, vojenských, ako aj civilných organizácií pôsobiacich v Poľsku, Československu a Sovietskom zväze po druhej svetovej vojne. Zborník je tretím výstupom výskumnej úlohy, ktorú riešil poľský Ústav pamäti národa od roku 2000. Je významným prínosom aj pre slovenských bádateľov, ktorí sa venujú otázke ukrajinskej emigrácie po druhej svetovej vojne, problematike ozbrojeného boja ukrajinských vojenských jednotiek v 40. rokoch 20. storočia, ako aj ukrajinskému hnutiu v druhej polovici 20. storočia.

Juraj Kredátus

DO ROKU 1526

POD OSMANSKOU HROZBOU. Osudy Slovenska od Albrechta Habsburského do tragickej bitky pri Moháči v roku 1526 s prihladnutím na začiatky renesancie v čase vlády Mateja Korvína. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VI. Zost. Ján Lukačka. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2004.

Kolektív renomovaných slovenských historikov (Vladimír Segeš, Eva Frimmová, Marián Skladaný, Daniela Hrnčiarová, Martin Štefánik a Karin Fábrová) v spolupráci so zostavovateľom Jánom Lukačkom pripravili

li roku 2004 šiesty zväzok významnej edície *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov*. Hlavným editorom diela bol Pavel Dvořák, dielo vyšlo za hlavnej redakcie vedeckého redaktora a recenzenta, známeho slovenského medievalistu Richarda Marsinu. Vedeckú radu edície tvorili okrem neho aj ďalšie osobnosti slovenského historického výskumu – Július Bartl, Valerián Bystrický, Dušan Čaplovič, Viliam Čičaj, Dušan Kováč a Milan Podrimavský.

Ako vyplýva z podnázvu diela, jeho tvorcovia v úlohe prekladateľov a autorov komentárov sa pri svojom výbere sústredili na priblíženie najväznejších a najzaujímavejších historických dokumentov z obdobia konca stredoveku, konkrétne od vlády uhorského kráľa a rímsko-nemeckého cisára Albrechta Habsburského (1438 až 1439) po bitku uhorského vojska s Turkami pri Moháči roku 1526, ktoré odbornej i širšej verejnosti predstavili v slovenskom jazyku. Do tohto zväzku autori zaradili preklady historických dokumentov rozličnej povahy, ktoré podľa druhu a typu roztriedili do dvoch skupín. V prvej sa nachádza 64 dokumentov, a to listiny, listy, zákonné články, zmluvy, testamenty a iné písomnosti úradnej povahy; v druhej skupine (13 dokumentov) prevládajú naračné pramene, cestopisy, korešpondencia, drobné literárne a náboženské texty, historiografické a právnické diela, písomnosti, ktoré svojim obsahom i žánrovou skladbou reprezentujú začiatok renesancie za vlády Mateja Korvína v Uhorsku.

Dokumenty sú zoradené a číslované v historickom slede, so stručným registrom alebo názvom. K dokumentu je pripojený perex, v ktorom sa vysvetľujú širšie súvislosti vzniku dokumentu, potom nasleduje preklad vlastného dokumentu s poznámkovým aparátom a napokon sú pripojené informácie o mieste terajšieho uloženia listiny. Prvým predstaveným dokumentom v tejto zbierke je žiadosť uhorského kráľa Albrechta Luxemburského o finančnú výpomoc na pokrytie potrieb dvora, ktorú 19. 2. 1438, v čase zložitých a vyčerpávajúcich bojov s husitmi, adresoval kráľovskému mestu Bratislava. Spomedzi ďalších písomností treba upozorniť na listinu, datovanú 19. 5. 1465,

ktorou pápež Pavol II. povoľuje zriadiť univerzitu v Uhorsku, ďalej dokumenty o podnikaní Turzovcov v hutníctve a baníctve a s tým súvisiaca zakladacia zmluva podnikateľskej Turzovsko-fuggerovskej spoločnosti zo 16. marca 1495, ktorá v čase svojho rozkvetu dosiahla stredoeurópske parametre. O dynastických zväzkoch Habsburgovcov a Jagelovcov, sledujúcich získanie uhorského kráľovského trónu, vypovedá cisársko-kráľovská svadobná zmluva z 20. 5. 1515, ktorou sa potvrdila dvojité svadba vnúť cisára Maximiliána I. a potomkov jagelovského kráľa Vladislava. S touto udalosťou súvisel aj opis cesty cisárovného splnomocnenca, gurkského kardinála Mateja Langa z Augsburgu do Viedne a Bratislavy z pera dvorného kaplána Mateja Langa, básnika talianskeho pôvodu Riccarda Bartoliniho. V ďalšom slede sa čitateľ tejto publikácie môže zoznámiť s nariadeniami kráľa Ľudovíta II., vydanými po potlačení banického povstania v stredoslovenských banských mestách v roku 1525, a inými listinami.

Okrem dokumentov úradnej a právnej povahy sa v druhej časti práce nachádzajú aj dokumenty literárnej povahy napr. *Znamenité, rozumné a žartovné o výrokoch a činoch kráľa Mateja* od predstaviteľa nového myšlienkového prúdu *Devotio moderna*, talianskeho básnika Marzia Galeottiho. Učeneckú korešpondenciu ako rozšírenú dobovú literárnu výpoveď autori predstavili na príklade zachovanej korešpondencie medzi vratislavským biskupom Jánom Turzom a európskym humanistom Erazmom Rotterdamským v rokoch 1519–1520; obľúbený žáner fiktívnych rozhovorov zobrazili na úryvku z diela humanistu bavorského pôvodu Valentína Ecka, rektora mestskej školy a neskôr richtára v Bardejove, ako aj ďalšie nomenované dokumenty obsiahnuté v tomto diele.

Text je doplnený obrazovou prílohou zachytávajúcou portréty historických osobností, reprodukcie zachovaného listinného materiálu, veduty významných uhorských a európskych lokalít, ako aj Lazarova mapa Uhorska. Vedeckú hodnotu diela ďalej podčiarkuje prehľad najvýznamnejších udalostí v rokoch 1438 – 1526, menný a miestny register a zoz-

nam použitých edícií prameňov a odbornej literatúry vrátane použitých skratiek. Na peknom výtvarnom prevedení diela sa podpísala firma Dizajn Pergamen v zastúpení Juraja Demoviča a Jakuba Dvořáka.

Táto vedecko-populárna publikácia, ako ju charakterizoval v úvode zostavovateľ, určená aj pre širšiu čitateľskú verejnosť, je veľmi dôležitým a významným príspevkom na poznanie slovenských dejín, pretože odborník i laický záujemca o našu minulosť sa môžu zoznámiť so stredovekými historickými dokumentmi prostredníctvom odborného slovenského prekladu.

Helena Saktorová

1848 – 1945

JANŠÁK, Štefan. *Vstup Slovákov medzi slobodné národy*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2006, 208. s.

Rozchod Slovákov s uhorským štátom a ich vstup do Československej republiky nepochybne patrí ku kľúčovým udalostiam slovenských dejín. Republika sa však nezrodila len vyhlásením Martinskej deklarácie z 30. októbra 1918. Definitívne zakotvenie Slovenska v novom štáte trvalo dva roky plné neistoty a problémov, ktoré museli slovenskí predstavitelia riešiť.

Plastický obraz tohto obdobia prinášajú memoáre Ing. Štefana Janšáka, jedného z priamych aktérov prevratných udalostí rokov 1918 až 1920. V prvých slovenských vládach pod vedením Vavra Šrobára mu zverili vedenie referátu pre verejné práce. O jeho kvalitách svedčí skutočnosť, že v tejto funkcii zotrval aj pri zmenách režimu počas nasledujúcich 30 rokov. Zároveň patril k účastníkom parížskej mierovej konferencie, na ktorej mu pripadla úloha vyvracať argumenty maďarskej delegácie.

Janšákov dielo nie je typickým memoárovým spisom. Nezachytáva len udalosti, ktorých bol osobným účastníkom, ale pokúša sa o širší

pohľad na začleňovanie Slovenska do nového štátu. Koncipoval ho s 50-ročným odstupom a využíval pri tom spomienky iných protagonistov tejto éry, ako aj viaceré historické práce, ktoré sa tejto problematike venovali (V. Chalupecký, K. Sidor, J. Krammer). Snažil sa analyzovať aj postoje maďarských politikov, pričom vychádzal z viacerých ich memoárov.

Janšák svoj príbeh oddelenia Slovenska od Uhorska začína po vypuknutí svetovej vojny v roku 1914. Do kontrastu s oficiálne lojálnym postojom slovenských politikov dáva činnosť viedenského kruhu pod vedením Kornela Stodolu. Jeho predstaviteľov nazýva slovenskou mafiou, zdôrazňuje ich vplyv na českých poslancov Ríšskej rady a ich deklaráciu z mája 1917. Prvomájovú mikulášsku rezolúciu z nasledujúceho roka pokladá právom za „*prvý slovenský štátnický skutok za československý štát*“. Zvýšenú pozornosť venuje reči poslanca Ferdiša Jurigu na uhorskom sneme 19. októbra 1918, v ktorej rečník prvýkrát hovoril v budapeštianskom parlamente nie o slovenskej „národnosti“, ale o slovenskom „národe“. Reakciou na ňu boli len výsmech a urážky od maďarských poslancov, ktorých však realita o niekoľko mesiacov prinútila poopraviť si myšlienku.

V samostatnej kapitole sa Janšák venuje prípravám a vyhláseniu Martinskej deklarácie. Pri jej konečnej verzii napokon pre neistotu a chýbajúce informácie z Prahy prevládol nad radikálnejšími návrhmi Emila Stodolu umiernenější koncept Samuela Zocha, v ktorom sa o čs. štátnosti mlčalo. Zmienka o práve na sebaurčenie sa dostala do textu až po večernom zásahu Milana Hodžu, ktorý poznal nový obsah mierových podmienok amerického prezidenta Wilsona.

Janšák oprávnene vyzdvihuje štátoprávny význam deklarácie, ktorá maďarskej vláde odňala právo rozhodovať o slovenskom národe. Pripúšťa, že republika by mohla vzniknúť aj bez nej, v takom prípade by však mali Maďari na mierovej konferencii silný argument. Mohli by tvrdiť, že Slováci sa dostali do ČSR proti svojej vôli a ich právo na sebaurčenie sa ne realizovalo. Podľa Janšáka by si takto vynútili

minimálne konanie plebiscitu, ktorý sa pre republiku mohol skončiť katastrofou.

Autor sa venuje aj neformálnym rokovaniam, ktoré sa v Martine odohrávali v nasledujúci deň. Emil Stodola na nich nahlas uvažoval, že po desiatich rokoch prechodnej správy podľa vzoru českých krajín by Slovensko mohlo získať autonómiu. Skutočnosť, že sa o nich nevedel protokol, zneužil o desať rokov Vojtech Tuka rozpútaním kampane o existencii tajnej klauzuly Martinskej deklarácie.

Kapitoly o slovenských snahách vymaniť Slovensko z Uhorska striedajú kapitoly venované postojom maďarských politikov a ich úsiliu o zachovanie integrity krajín svätostefanskej koruny. Janšák si všíma ich odtrhnutosť od reality. Aj po vyhlásení deklarácie stále vydávali čs. štát za fantazmagóriu a hlásali lojalnosť Slovákov voči Uhorsku. Výnimkou boli podľa nich stále len panslávski agitátori platení z Ruska a Čiech. Boli si istí, že predstaviteľov Dohody sa im podarí poľahky presvedčiť o neexistencii národnostnej otázky v Uhorsku a o zachovaní jeho integrity.

Jediným maďarským politikom ochotným rokovať s predstaviteľmi ostatných národov bol Mihály Károlyi, ktorý chcel z Uhorska urobiť nezávislý štát a narýchlo a formálne ho demokratizovať. Aj on bol presvedčený, že okrem Juhoslovanov udrží ostatných v Uhorsku. Janšák rozoberá jeho rokovania s delegáciou SNR na čele s vyslancom v Budapešti Hodžom. Mali sa zaoberať výhradne hospodárskymi a administratívnymi problémami, ale Hodža v situácii, keď na väčšine slovenského územia operovali maďarské vojská, zašiel ďalej. Bez mandátu rokoval aj o autonómii Slovenska v Uhorsku a o dočasnej demarkačnej čiare. Snažil sa predovšetkým získať čas pred príchodom čs. zahraničného vojska a dosiahnuť stiahnutie maďarských jednotiek aspoň z časti slovenského územia, čo sa mu aj podarilo. Janšák je však k Hodžovi veľmi kritický. Obviňuje ho z prílišnej ambicióznosti a dokonca aj z toho, že „*vytvoril princíp autonómie Slovenska*“. V tomto hodnotení nezaprel ani po 50 rokoch postoj človeka blízkeho Šrobárovi, ktorý podobné argumenty využíval

proti Hodžovi v ich vnútrostraníckom súperení na konci 20. rokov.

Z vlastných spomienok vychádzal Janšák najmä v kapitolách o príchode slovenských vlád v novembri 1918 do Skalice a o mesiac neskôr do Žiliny. Zaujme už to, ako sa do skalickej vlády dostal. Ako asistent na brnianskej technike sa 4. novembra zberal do Prahy, kde mal pripravovať materiály pre mierovú konferenciu. Na stanici však stretol Šrobára, ktorý ho presvedčil, aby sa pridol k prvému slovenskému vládne mu kabinetu. Živo zachytáva formovanie prvých čs. ozbrojených zborov, vymenovávanie úradníkov a poslovenčovanie školstva, ako aj chaos, neistotu a teror maďarských národných gárd, ktorý tento proces sprevádzal. Pripája aj zaujímavú skutočnosť o presune vlády zo Žiliny do Bratislavy vo februári 1919, keď asi pol kilometra pred vlakom s vládnymi činiteľmi išla stará lokomotíva, ktorá mala „odhaliť“ prípadnú mínu.

Z osobných spomienok čerpal Janšák aj pri kapitolách o utváraní definitívnej podoby južnej hranice. Spočiatku sa podieľal len na príprave podkladov pre čs. delegáciu na parížskej mierovej konferencii. Po príchode maďarskej delegácie pod vedením grófa Alberta Apponyiho do Paríža si vyslanec Štefan Osuský žiadol od Šrobára človeka, ktorý by vyvracal jej argumenty. Táto úloha pripadla Janšákovi. Pracoval v jednom z parížskych hotelov, pretože na vyslanectve preňho nenašli miesto. Na spochybňovanie obrovského množstva maďarských argumentov používal predovšetkým oficiálne štatistiky uhorskej vlády, ku ktorým sa dostal ešte pred prevratom ako sekretár poslanca uhorského snemu Pavla Blaha. Zmienku venoval aj práci rozhraničovacej komisie, ktorá v rokoch 1920 – 1926 pracovala na vytyčovaní hranice priamo v teréne a Janšák pôsobil ako jej ubytovateľ a dodávateľ podkladov. Aj jej prácu sa podľa neho pokúšali Maďari komplikovať a dosiahnuť korekcie hraníc.

Záverečné kapitoly venuje záležitostiam, ktoré predznamenal vývoj a atmosféru na Slovensku v nasledujúcich dvoch desaťročiach. Na príkladoch zo svojho referátu pre verejnú

prácu argumentuje nevyhnutnosťou príchodu českých úradníkov na Slovensko, pretože bez nich sa pri nedostatku kvalifikovaných a štátu lojálnych síl medzi Slovákmi nedal chodiť štátnej administratívy zabezpečiť. Uvádza, že pre svoj rezort v roku 1919 potreboval 250 inžinierov, medzi Slovákmi ich však našiel iba 8. Poukazuje aj na to, že za chyby, ktorých sa voči Slovensku dopúšťala Praha, neboli zodpovední tu pôsobiaci Česi. Tomuto konštatovaniu však sám odporuje, keď píše, že väčšine Čechov, ktorí účinkovali na Slovensku, chýbal širší rozhľad a nedocenili, akým mocným faktorom bolo pre Slovákov náboženstvo, predovšetkým katolícka cirkev. Za závažné pokladá aj rozdiely v mentalite. Česi v dôsledku svojej rozumovosti nemali pochopenie pre prevládajúcu citovosť u Slovákov.

Janšák neobchádza ani pôsobenie Andreja Hlinku pri rozluke Slovenska s Maďarskom. Zdôrazňuje, že z horlivého stúpence česko-slovenskej jednoty, ktorým bol Hlinka pri prijímaní Martinskej deklarácie, sa už začiatkom nasledujúceho roka stal odporca centralistickej republiky. Janšák to veľmi zjednodušujúco prisudzuje tomu, že Šrobár odmietol vymenovať Hlinku za biskupa. Hlinka sa tak v jeho očiach chytil do pasce Františka Jehličku a začal hrať, možno nechcene, úlohu v jeho iredentistických snahách, čo sa naplno prejavilo už pri ich ceste na mierovú konferenciu do Paríža.

S veľkým dešpektom zhodnotil Janšák aj fungovanie prvorepublikovej politiky. Stranícky partikularizmus, ktorý podľa neho importovali na Slovensko socialisti a klerikáli, spôsobil pokles autority štátu. Ten sa prejavil aj tým, že politika sa stala privilegovaným zamestnaním, kým štátna služba ostala pre menej ambiciózných. Z týchto riadkov cítiť jeho osobné sklamanie, prameniace z pocitu, že za jeho dlhoročné pôsobenie v rezorte verejných prác, z ktorého bol po roku 1948 vypoklonkovaný ako nepotrebný, sa mu nedostalo ocenenie, ktorý si zaslúžil.

Publikovanie Janšákových spomienok na búrlivé roky 1918 – 1920 ocenia nielen profesionálni historici, ktorým je jeho osobnosť známa. Vďaka svojmu pútavému štýlu si iste nájdu

cestu aj k širšej verejnosti. Čitatelia sa dostanú k detailným informáciám z prvej ruky a vďaka nim preniknú do dobovej atmosféry a udalostí, ktoré nabrali na jeseň 1918 taký rýchly spád. Zaujímú isto aj autorove hodnotenia osobnostných kvalít slovenských predstaviteľov, možnosti, ktoré sa im ponúkali, ako aj úskali, ktoré v sebe skrývali. Preniknú do ich vzájomných vzťahov, ktoré boli neraz zložitejšie, ako o nich vypovedajú len povrchné fakty.

Matej Hanula

MARJINA, Valentina Vladimirovna. *ZAKARPATSKAJA UKRAJINA (PODKARPATSKAJA RUS) V POLITIKE BENEŠA I STALINA. 1939 – 1945 GG. Dokumental'nyj očerk*. Moskva 2003. 303 s.

Ruská historička V. V. Marjinová patrí k popredným odborníkom na problematiku československo-ruských (sovietskych) vzťahov v druhej polovici 20. storočia. V posledných rokoch sa jej vedecký záujem sústreďoval na vývoj bilaterálnych vzťahov ČSR a ZSSR v období druhej svetovej vojny. Výsledky svojho bádania publikovala v celom rade erudovaných štúdií uverejnených na stránkach ruských, českých i slovenských odborných periodík. Pri výskume uvedeného obdobia sa do jej pozornosti dostala aj problematika Podkarpatskej Rusi. Ucelený pohľad na miesto tejto otázky vo vzťahoch Československa a Sovietskeho zväzu v rokoch 1939 – 1945 priniesla v anotovanej monografickej práci.

V pätnástich kapitolách práce autorka približuje evolúciu názorov sovietskych a československých predstaviteľov na osud Podkarpatskej Rusi v rokoch druhej svetovej vojny i po nej. Sleduje vývoj vybranej problematiky v jednotlivých etapách, ktoré vymedzila na základe prešľudovaných dokumentov nachádzajúcich sa v ruských a českých archívoch alebo uverejnených v edíciách prameňov. Text monografie v závere dopĺňa 62 vybraných dokumentov bezprostredne súvisiacich s analyzovanou problematikou.

Prvá kapitola monografie je venovaná priblíženiu miesta Podkarpatskej Rusi v širšom kontexte európskej politiky v rokoch 1939–1941. Determinantom vývoja podkarpatského regiónu boli nielen vnútropolitické faktory, ale aj postoj jeho susedných krajín, Poľska a Maďarska, ktorý odzrkadľoval ich zahraničnopolitické záujmy v tejto oblasti. Určujúcimi však boli názory Slovenskej republiky, Nemecka, československej exilovej vlády v Londýne, Sovietskeho zväzu i domácej karpatskoruskej politickej reprezentácie. V závere prvej kapitoly autorka konštatuje, že E. Beneš pri riešení otázky Podkarpatskej Rusi v rokoch 1939 – 1941 zohľadňoval záujmy západných veľmocí, ktoré vychádzali z geopolitických predpokladov nepustiť Sovietsky zväz za Karpaty. ZSSR vzhľadom na celkovú medzinárodnopolitickú situáciu i vtedajšie dobré vzťahy s Nemeckom odsunul riešenie otázky Podkarpatskej Rusi.

Druhú etapu riešenia nastolenej problematiky vymedzuje Marjinová rokmi 1941 – 1943. Sústreďuje v nej pozornosť na priblíženie postojov predstaviteľov Podkarpatskej Rusi i oficiálnych predstaviteľov ČSR a ZSSR, predovšetkým počas stretnutia V. Molotova a E. Beneša v júni 1942 v Londýne, kde, ako uvádza, prevládala názor, že ZSSR chce vidieť ČSR obnovené v predmníchovských hraniciach (s. 27). Nosná časť kapitoly je venovaná československo-sovietskym rokovaniam v decembri 1943 v Moskve a podpísaniu bilaterálnej dohody.

Hoci ústrednou otázkou rokovaní bolo oslobodenie Československa, autorka uvádza, že na stretnutí Beneša s Molotovom sa hovorilo aj o Podkarpatskej Rusi, pričom obe strany konštatovali, že túto otázku nechávajú zatiaľ otvorenú. Autorka tvrdí, že táto „prechodná“ pozícia Beneša počas rokovaní o Podkarpatskej Rusi svedčila o jeho plánoch neprotivíť sa v budúcnosti možnému pripojeniu tejto oblasti k ZSSR.

Nasledujúce kapitoly práce približujú prípravu a priebeh oslobodzovania Československa, pričom pozornosť autorky sa prioritne sústreďuje na vnútropolitickú situáciu na Podkarpatskej Rusi na prelome rokov

1944/1945. Mimo jej záujmu neostávajú ani také otázky ako postoj sovietskych orgánov k udalostiam odohrávajúcimi sa na Podkarpatskej Rusi v jeseni 1944, aktivity zástupcov československej vládnej delegácie na tomto území i postoje českých a slovenských komunistických predstaviteľov k budúcnosti Podkarpatskej Rusi.

Marjinová podotýka, že už vo februári 1944 Beneš naznačoval sovietskym diplomatom potrebu podpísania dohody medzi vládami ZSSR a ČSR, ktorá by vymedzovala vzájomné vzťahy oboch krajín v čase vstupu sovietskych vojsk na územie ČSR. Pozastavuje sa tiež nad otázkou, prečo do oslobodzovania Podkarpatskej Rusi nebol nasadený Prvý československý armádny zbor. Vyslovuje názor, že svoju úlohu pritom zohrali nielen vojenské faktory, ale aj politické záujmy Moskvy, ktorá sa v tom čase už rozhodla pripojiť Podkarpatskú Rus k svojmu územiu.

Súčasťou tejto kapitoly je aj analýza situácie na tomto území v čase jeho oslobodzovania, ale aj poukázanie na také otázky, akými bol príchod zástupcov československej exilovej vlády na Podkarpatskú Rus a ich rozpory s vojenskými predstaviteľmi Červenej armády či priblíženie evolúcie názorov českých a slovenských komunistov na otázku štátnoprávneho zaradenia Podkarpatskej Rusi po druhej svetovej vojne.

Poslednú etapu v riešení budúcnosti Podkarpatskej Rusi predstavuje rok 1945, ktorému venovala autorka 13. – 15. kapitolu monografie. Priebeh udalostí začala sledovať od januára 1945, keď sa objavilo posolstvo J. V. Stalina Benešovi. Ďalej sústredila pozornosť na rozhovory Beneša so sovietskymi predstaviteľmi v marci 1945 v Moskve, kde medzi prerokovanými otázkami bola aj otázka Podkarpatskej Rusi. Tá bola pertraktovaná na stretnutiach v dňoch 23. – 25. marca.

Detailnejšie sa autorka pristavila pri objavenom tajnom liste Beneša sovietskemu vedeniu, v ktorom je vyjadrený súhlas s pripojením Podkarpatskej Rusi k Sovietskemu zväzu. Hovorí sa v ňom aj o príprave a podpísaní dohody o Zakarpatskej Ukrajine. Tento list

je datovaný 26. marca 1945 a bol adresovaný V. Molotovovi.

V liste Beneš, odvolávajúc sa na besedu z 24. marca a na svoj list Stalinovi z 24. januára, napísal: „*Veľmi rád plním Vaše želanie a znovu opakujem, že podľa môjho názoru Zakarpatská Ukrajina sa má stať súčasťou Ukrajinskej sovietskej socialistickej republiky. To by sa uskutočnilo pri dodržaní hraníc existujúcich medzi Slovenskom a Zakarpatskou Ukrajinou v Československej republike a v súlade s mojou odpoveďou maršalovi Stalinovi, t. j. len na základe dohody medzi oboma našimi štátmi a vo chvíli, keď budem mať možnosť odsúhlasiť túto otázku s našimi politickými predstaviteľmi v Prahe*“ (s. 145).

Posledným medzníkom na ceste pripojenia Podkarpatskej Rusi k ZSSR bola dohoda o Zakarpatskej Ukrajine, podpísaná 29. júna 1945. Autorka podrobne analyzuje okolnosti, za akých bola podpísaná. Upozorňuje aj na neidentickosť niektorých formulácií v ruskom a českom variante zmluvy.

Toto tvrdenie dokladá napríklad použitím slova *vossojedinenie* (znovuzjednotenie) v ruskom texte, kým český hovorí o pripojení Zakarpatskej Ukrajiny k Sovietskemu zväzu. Sama autorka podotýka, že ruský termín *vossojedinenie* možno v tomto prípade len veľmi ťažko akceptovať.

Monografická práca V. V. Marjinovej predstavuje zaujímavý a prínosný pohľad na genézu pripojenia územia Podkarpatskej Rusi k ZSSR. Autorka zachytáva nielen samotný priebeh pripojenia, ale aj rôzne názory, postoje, diskusie, emócie, ktoré sprevádzali riešenie uvedeného problému. Zároveň si kladie otázku, prečo k tomu došlo. Pri hľadaní odpovede zohľadňuje nielen vnútropolitické faktory, ale aj širší kontext vývoja československo-sovietskych vzťahov v sledovanom období.

V závere práce veľmi pregnantne formuluje otázky, ktoré súvisia s vybranou problematikou a na ktoré ešte stále chýbajú odpovede. Podľa nej ide o tieto okruhy problémov: 1. otázka týkajúca sa predislokovania Prvého československého armádneho zboru na sever k československo-poľským hraniciam a jeho neúčast' na oslo-

bodzovaní Podkarpatskej Rusi; 2. otázky späté s činnosťou československej vládnej delegácie na oslobodenom území Podkarpatskej Rusi; 3. otázky spojené s činnosťou 4. ukrajinského frontu a jeho vzťahy s miestnymi orgánmi moci a s československými predstaviteľmi; 4. otázky vývoja vzťahov Moskvy a Kyjeva k Podkarpatskej Rusi; 5. nedostatočne vysvetlené okolnosti pozvania K. Gottwalda do Kremľa 23. januára 1945 a ciele, ktoré týmto pozvaním sledovalo sovietske vedenie; 6. chýbajúce údaje o činnosti orgánov NKVD, NKGB a sovietskej vojenskej rozviedky SMERŠ na území Podkarpatskej Rusi. Odpovede na tieto otázky môže priniesť len ďalšie štúdium archívnych materiálov, ktoré sú však v značnej časti teraz neprístupné.

Monografická práca V. V. Marjinovej na základe prístupných archívnych prameňov analyzuje vybranú problematiku, prináša nové informácie i pohľady na genézu pripojenia Podkarpatskej Rusi k ZSSR a je nesporne prínosom v skúmaní tejto témy.

Eubica Harbulová

DEJINY VEDY A TECHNIKY

CZECH AND CZECHOSLOVAK HISTORY, 1918-2004. A Bibliography of Select Monographs, Volumes of Essays and Articles published from 2000 to 2004. Prague : Institute of Contemporary History, 2005, 460 s.

Bibliografia je bránou ku každej vedeckej disciplíne a nevyhnutnou pomôckou pre všetkých vedeckých pracovníkov. Jej životnosť je podstatne väčšia ako v prípade akejkoľvek odbornej publikácie. Význam bibliografie určenej pre zahraničných bádateľov je o to väčší, že propaguje dosiahnuté výsledky, mapuje trendy vo výskume a vytvára možnosti pre tak potrebnú komunikáciu so zahraničnými vedcami a vedeckými centrami. Všetky tieto cha-

rakteristiky naplňa predložená bibliografická práca, ktorá vyšla v angličtine k svetovému kongresu historikov v Sydney. Ide teda o vyslovene najvhodnejšiu formu prezentácie českej historiografie na poli súdobých dejín za obdobie 2000 – 2004. Úvod Viléma Prečana, zakladateľa Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, ktorý bol zostavovateľom a vydavateľom práce, poukazuje na to, že bibliografia je už do značnej miery výsledkom prác historikov, ktorí vyrastali v slobodných podmienkach a v trvalých kontaktoch so zahraničím, kde zväčša buď študovali, alebo trávili dlhodobé študijné pobyty. Na kvantitatívnych ukazovateľoch upozorňuje na vzostup českého bádania na poli súdobých dejín, na priority českej historiografie v tejto oblasti výskumu, na zanedbávané či slabšie obdobia, resp. témy, pričom porovnáva najmä s predchádzajúcim dvojnásobne dlhším obdobím (1990 – 1999), ktoré dokumentovala bibliografia k predposlednému historickému kongresu v Oslo. Pokusy o isté hodnotenia nahrádzajú v texte V. Prečana vo veľmi hrubom rámci skutočnosť, že žiadna bibliografia neobsahuje kvalitatívny rozmer, ak nepočítame primárnu selekciu každej výberovej bibliografie, kde kvalitatívne parametre nie sú prvoradé (v tomto prípade bolo podmienkou zaradenia minimálne cudzojazyčné resumé a pôvod autora). Úvod Oldřicha Tůmu, súčasného riaditeľa ústavu, skôr predstavuje pracovisko, jeho osudy a štruktúru, prioritné zábery a medzinárodnú spoluprácu. Vlastná bibliografia obsahuje vyše 4 700 jednotiek rozdelených do piatich tematických celkov. Titul každej jednotky je preložený do angličtiny, čo mimoriadne uľahčuje zahraničným záujemcom prácu s bibliografiou. Jej nevyhnutnou súčasťou sú precízne spracované indexy.

Pochopiteľne, možno diskutovať o zásadách výberu, zásadách zaraďovania jednotlivých prác alebo o skutočnosti, že z rozsahových dôvodov sa nerozpisovali niektoré polytematické zborníky. V podstate sa však sleduje rovnaká koncepcia ako v predchádzajúcej bibliografii, čím sú obe kompatibilné a možno s nimi pracovať podľa rovnakej metodiky.

Na záver konštatujem ešte raz, že ide o mimoriadne záslužný edičný a pracovný čin, ktorý ešte len ocenia generácie zahraničných vedcov. Takto predložená komunikačná báza sa českej historiografii na poli súdobých dejín, ako aj jej hlavnej inštitucionálnej základni – Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR – nepochybne zúročí v nasledujúcom období.

Roman Holec

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

DARULOVÁ, Jolana a kol. *PLIEŠOVCE. Príroda, história, a kultúra*. Pliešovce : Obecný úrad Pliešovce; Ústav vedy a výskumu Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2006, 190 s.

V polovici roka 2006 vydal Obecný úrad v Pliešovciach knihu o histórii a súčasnosti tejto obce. Publikácia je dielom takmer dvoch desiatok odborníkov, ktorí pracovali pod vedením J. Darulovej.

Monografia je rozčlenená na tri hlavné časti, mapujúce prírodné pomery (zostavovateľ P. Hronček), ľudovú kultúru (zostavovateľka J. Darulová) a históriu i súčasnosť obce (zostavovateľ I. Herčko). Jednotlivé časti sa ďalej členia na nižšie celky, ktoré zodpovedajú obsahu konkrétnej kapitoly a úzu autora. Celú monografiu veľmi vhodne dopĺňa množstvo mapiek, náčrtov, tabuliek, ako aj farebných a čiernobielych fotografií. Odborná verejnosť iste ocení i kvalitne vypracovaný poznámkový aparát.

Do prvej časti práce sa zostavovateľ P. Hronček rozhodol zaradiť 10 kapitol venovaných geografickej polohe, prírodným pomermom a životnému prostrediu Pliešoviec. Ich autormi sú P. Hronček, ktorý opisuje reliéf, pôdy, polohu a vodstvo v Pliešovciach, R. Prokešová sa venuje geologickej stavbe, N. Polčák podnebiu, D. Hladká vegetácii a P. Urban živočíšstvu, ochrane prírody a krajiny v Pliešovciach. Zaujímavé informácie iste pre-

zentuje aj záverečná kapitola, ktorá podáva historicko-geografický pohľad na vývoj krajiny. Jej autormi sú P. Maliniak a P. Hronček.

Úvod druhej časti monografie, nazvanej *História a súčasnosť*, sa začína kapitolou venovanou pravekému a včasnostredovekému osídleniu Pliešoviec a okolia, ktoré na základe vlastných výskumov a odbornej literatúry zmapoval R. Malček. Autor počiatky osídlenia Pliešoviec zaradil do mladšej bronzovej doby. Najmladšie archeologické nálezy z tohto územia pochádzajú z vrcholného stredoveku (lokalita Sása). Dejiny Pliešoviec do konca 19. storočia priblížil čitateľom P. Maliniak. Autor postupoval chronologicky, výsledky svojho bádania vhodne zasadil do celouhorskeho kontextu, opierajúc sa i o výskum archívneho materiálu. Na základe dochovaných stredovekých prameňov (Pliešovce sa prvýkrát spomínajú už v roku 1256) a doteraz publikovanej literatúry autor opísal stredoveký vývoj Pliešoviec zo všetkých relevantných aspektov. Podobne postupoval aj pri opise novovekých dejín Pliešoviec. Podrobne priblížil nielen politický, ale aj spoločenský, demografický, náboženský, či kultúrny vývin obce do konca 19. storočia.

Kapitola o erbe a pečatiach Pliešoviec pochádza z pera R. Ragača. Hlavné udalosti z dejín obce v 20. storočí priblížil čitateľom I. Herčko. Ten istý autor napísal aj takmer všetky podkapitoly zo života súčasných Pliešoviec, týkajúce sa hospodárstva, infraštruktúry, školstva, zdravotníctva, kultúry, umenia a spolkovéj činnosti obce. Športové aktivity obyvateľov obce v minulosti i v súčasnosti zmapovala J. Darulová. O vývoji obyvateľov a ich štruktúre napísal T. Chorvát. So životom tunajšej evanjelickej a rímskokatolíckej cirkvi oboznámila čitateľov S. Očenášová-Štrbová.

Tretia časť monografie sa zaoberá tradičnou ľudovou kultúrou v obci. E. Čulenová sa podujala sprístupniť čitateľom miestne nárečové špecifiká. Ďalšie tri podkapitoly sú venované materiálnej, duchovnej kultúre a Pliešovciam v kultúrnom kontexte susedných obcí. Ich autorkou je J. Darulová, ktorá podáva podrobné faktografické údaje, týkajúce sa spracúvanej problematiky. V záverečnej podkapitole

le približuje K. Košťalová bohaté tradície tanečného folklóru a folklorizmu v obci.

Monografia *Pliešovce* predstavuje významný autorský a vydavateľský čin. Pri jej tvorbe sa stretol početný autorský kolektív odborníkov, ktorému sa podarilo vytvoriť hodnotnú a reprezentatívnu publikáciu, vhodnú pre široké spektrum adresátov.

Mária Ďurková

ZBORNÍK K ŽIVOTU A PÔSOBIENIU RUSKÝCH A UKRAJINSKÝCH EMIGRANTOV NA VÝCHODNOM SLOVENSKU (1919 – 1945). Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945. Eds. Ľ. Harbuľová, M. Nachajová, Ľ. Babotová. Prešov : Štátna vedecká knižnica v Prešove, 2006, 166 s.

Historický výskum východného Slovenska prináša od 90. rokov 20. storočia zvýšený záujem aj o jednu z mála preskúmaných otázok pôsobenia ruských a ukrajinských emigrantov na východnom Slovensku v rámci bývalého Československa. Východné Slovensko malo pre ruských a ukrajinských emigrantov, ktorí sa tu po prvej svetovej vojne natrvalo usadili v mestách a na vidieku alebo niekoľko rokov profesionálne pôsobili plnením pracovných povinností, mimoriadny význam nielen geografickou polohou a možnosťami pracovných príležitostí, ale najmä jazykovou a konfesijnou blízkosťou ukrajinsko-rusínskeho obyvateľstva, ktoré žilo v jeho severovýchodnej časti.

Vo výskume ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku sa do popredia dostávajú otázky kultúry ich každodenného života a vzťahu k majoritnému obyvateľstvu i analýzy ich pôsobenia a hodnotenia prínosu do spoločenskokultúrneho života východného Slovenska. Zborník *Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945* je toho dôkazom. Je výstupom z vedeckého kolokvia *Pôsobenie rus-*

kej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945, ktoré sa konalo na pôde Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove 9. novembra 2005 za spolupráce Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity, Štátnej vedeckej knižnice v Prešove, Asociácie ukrajinistov Slovenska so sídlom v Prešove ako súčasť inštitucionálneho projektu *Politická emigrácia z Ruska a východné Slovensko (1918 – 1945)*, riešeného na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity pod evid. č. 10/TVP/2006.

Autori príspevkov Ľubica Harbuľová, Mikuláš Mušínska, Miroslav Sopoliga, Mária Nachajová, Jozef Šelepec, Oľga Guzyová, Michal Roman, Ľubica Babotová, Mikuláš Nevrlý a Vasil Dacej, historici, etnológovia, rusisti a ukrajinisti, prezentujú stanoviská a názory k zvoleným témam zo života a pôsobenia ruských a ukrajinských emigrantov vo východoslovenskom regióne.

Aktivity politickej emigrácie z Ruska po prvej svetovej vojne na východnom Slovensku analyzuje na základe českých a slovenských archívnych fondov Ľ. Harbuľová (s. 9 – 24) so zameraním na miesta ich pôsobenia, kultúru i konfesijnú (najmä misijnú) spolkovú činnosť a s poukazaním na potrebu výskumu ďalších archívnych materiálov, aj zo súkromných archívov, v záujme komplexného zhodnotenia prínosu ruskej a ukrajinskej emigrácie (aj po roku 1945) do kultúrno-spoločenského života v tomto regióne Slovenska. Prínosu ruskej a ukrajinskej emigrácie pre výskum ľudovej kultúry Rusínov-Ukrajincov východného Slovenska venuje pozornosť M. Mušínska (s. 25 – 41) s priblížením piatich ruských a dvoch ukrajinských vedeckých osobností z oblasti histórie, etnológie, architektúry a umenovedy od polovice 19. storočia, ale najmä po prvej svetovej vojne v kontexte ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku a jej podielu na výskume ľudovej kultúry Rusínov-Ukrajincov. Problematiku zbierok Múzea odboja Ukrajiny v Prahe vyvezených do Prešova prezentuje M. Sopoliga (s. 42 – 47) v polemike s prácou M. Mušínsku *Múzeum odboja Ukrajiny a osud jeho fondov (Muzej Vyzvol'noji Borot'by*

Ukrajiny ta dolja joho fondiv. Melbourne 2006) a so zámerom doplniť a spresniť v nej prítomné tézy aj vo vzťahu k Múzeu ukrajinskej kultúry vo Svidníku. Osudom fondov z Ukrajinského múzea v Prahe od polovice 50. rokov 20. storočia na východnom Slovensku venuje pozornosť na báze archívnych materiálov M. Nachajová (s. 48 – 53), s kritickou polemikou k spomínanej práci M. Mušinku. Ruskú, ukrajinskú a bieloruskú emigráciu na východnom Slovensku v medzivojnovom období, s akcentom na jej literárny život predovšetkým v osvetovo-kultúrnej a literárnej oblasti, približuje prostredníctvom prezentácie vybraných osobností J. Šelepca (s. 54 – 59) a vydateľskú činnosť Ruskej pravoslávnej misie v Ladomirovej v kontexte rozvoja literárneho a kultúrneho diania na východnom Slovensku O. Guzyová (s. 60 – 67). Vybraným osobnostiam ukrajinskej emigrácie pôsobiacim na prešovských školách v medzivojnovom období a ich prínosu do rozvoja kultúrno-spoločenského života a najmä národného vedomia ukrajinského obyvateľstva východného Slovenska venuje pozornosť analýzou štátnych a súkromných archívnych prameňov M. Roman (s. 68 – 88). Príspevky k menej známym, ale významným osobnostiam kultúrneho života ukrajinskej emigrácie, ktorí istým spôsobom ovplyvňovali kultúrno-spoločenský život majoritného obyvateľstva východného Slovenska – E. Babotová: *Anda Ostačuková – priekopníčka operného umenia* (s. 89 – 95), M. Nevrlý: *Jaroslav Nevrlý v spomienkach svojich žiakov* (s. 96 – 104), a V. Dacej: *Okúzlený Frankom. Naš učiteľ Jaroslav Nevrlý* (s. 105 až 109) – uzatvárajú skúmanú problematiku ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku s časovým presahom do 50. rokov 20. storočia. Odbornú úroveň recenzovaného zborníka (prof. PhDr. Michal Danilák, CSc., prof. PhDr. Peter Švorc, CSc.) dotvárajú poznámkový aparát a resumé príspevkov, časť o autoroch, prílohy a menný register.

Zborník prezentuje pôsobenie ruskej a ukrajinskej emigrácie na východnom Slovensku a jej prínos do výskumu ľudovej kultúry Rusínov-Ukrajincov i ovplyvňovanie aktivít

ich významných osobností, ktoré sa podieľali na rozvíjaní kultúrneho, literárneho i vzdelávacieho života tohto etnika na území východného Slovenska. Je tiež výpoveďou niektorých autorov o ich osobných stretnutiach s ruskými a ukrajinskými emigrantmi. Publikované príspevky v zborníku *Ruská a ukrajinská emigrácia na východnom Slovensku v rokoch 1919 – 1945* nevyčerpávajú skúmané otázky, ale naznačujú súčasný stav ich výskumu i ďalšie možnosti v takej mnohorozmernej a interdisciplinárnej problematike, ktorá tvorí neoddeliteľnú súčasť historického vývinu východného Slovenska. Súčasne naznačujú a iniciujú možnosti a potreby interdisciplinárneho výskumu historikov, rusistov, ukrajinistov, etnológov či etnografov v danej problematike aj po roku 1845 a do podoby odbornej syntézy.

Libuša Franková

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE VŠEOBECNÉ DEJINY

MGR. DUŠAN SEGEŠ: SLOVENSKÁ OTÁZKA V POLITIKE POĽSKEJ EXILOVEJ VLÁDY 1939 – 1943

Obhajoba sa konala 1. decembra 2006.

Školiteľ: PhDr. Edita Ivaničková, CSc.

Oponenti: doc. PhDr. Vladimír Gonč, CSc., prof. dr hab. Marek Kazimierz Kamiński, prof. PhDr. Róbert Letz, PhD., doc. PhDr. Eduard Nižňanský, CSc.

Dizertačná práca objasňuje nazeranie poľskej exilovej vlády v Londýne na slovenskú otázku v období 1939 – 1943. Pod pojmom slovenská otázka je zahrnutých viacero tém súvisiacich so slovenským aspektom poľskej zahraničnej politiky. Prvorado ide o kontakty poľského ministerstva zahraničných vecí so slovenskými politikmi, monitorovanie aktivít slovenských krajských spolkov a organizácií v Spojených štátoch amerických poľskými zastupiteľskými úradmi, analýza vnútropolitckej situácie na Slovensku a rôzne formy poľských federačných plánov povojnového usporiadania stredovýchodnej Európy, v ktorých figurovalo Slovensko v rozličných podobách a konšteláciách. Chronologické členenie práce v podstate korešponduje s hlavnými medzníkmi vo vzťahoch exilových vlád Poľska a Česko-Slovenska (resp. v úvodnej fáze Česko-slovenského národného výboru – ČSNV). Časový rámec práce je vymedzený rozpútaním druhej svetovej vojny a podpisom československo-sovietskej zmluvy o priateľstve, vzájomnej pomoci a povojnovej spolupráci z 12. decembra 1943.

Blížší pohľad na slovenský rozmer vojnovej politiky poľskej vlády predstavuje v nevšednom svetle jednak slovenských politikov a jednak vnímanie slovensko-českého, resp. slovensko-maďarského vzťahu poľskou stranou a motiváciu jej postojov. Problém štátoprávneho postavenia Slovenska v pripravovanej poľsko-československej konfederácii a neskôr stredoeurópskej federácii, kontakty so slovenskými politikmi – či už z Česko-slovenskej národnej rady, ČSNV, resp. česko-slovenskej vlády, členmi Štátnej rady alebo činovníkmi stojacimi v opozícii k tejto politickej reprezentácii (Milan Hodža, Štefan Osuský, Peter Prídavok), ba dokonca aj funkcionármi Slovenskej republiky (Karol Sidor) sa totiž vinú ako zlatá niť cez poľsko-česko-slovenské kontakty v období druhej svetovej vojny. Všeobecne možno konštatovať, že postoj poľskej diplomacie k slovenskej otázke bol do podstatnej miery odzrkadlením atmosféry, ktorá vládla vo vzťahoch exilových politických reprezentácií Poľska a Česko-Slovenska v tomto období. Pretože pohľad poľskej vlády na slovenskú otázku za druhej svetovej vojny nie je možné skúmať izolovane, dizertačná práca prezentuje (a v zlomových okamihoch skúmaného obdobia podrobne analyzuje) zahraničnú politiku poľskej vlády – jej východiská, ciele a limity – v globálnom medzinárodno-politickom kontexte. Vzhľadom na to sú objektom pozornosti dizertácie vzťahy Poľska s Veľkou Britániou, so Sovietskym zväzom a so Spojenými štátmi americkými. Osobitnú pozornosť venuje vývoju vzťahov medzi poľskou vládou a česko-slovenskou politickou reprezentáciou v exile v rokoch 1939 – 1943. Práca sa pozastavuje aj pri rozhodnutiach Edvarda Beneša, ktoré boli z viacerých hľadísk kľúčové, a analyzuje ich. Pramennú bázu dizertácie tvoria záznamy poľských vládných úradov z obdobia druhej svetovej vojny. Ich podstatná časť je uložená v archíve Hooverovho inštitútu (HIA) v Stanforde/Kalifornii v USA, ďalej v archíve Poľského inštitútu a Múzea gen. Sikorského (IPMS) v Londýne. Využitie boli aj archívne fondy *National Archives* v Londýne (známeho pod názvom *Public Record Office*), amerického Štátneho departmentu a tiež dokumenty z iných archívov.

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

MGR. ADRIANA MATEJKOVÁ: ČINNOSŤ ŠTUDENTSÝCH LITERÁRNYCH SPOLOČNOSTÍ NA EVANJELICKOM LÝCEU V BANSKEJ ŠTIAVNICI V 19. – 20. STOROČÍ

Obhajoba sa konala 14. novembra 2006.

Školiteľ: PhDr. Viliam Čičaj, CSc.

Oponenti: PhDr. Eva Kowalská, DrSc., PhDr. Milan Podrimavský, CSc., doc. PhDr. Dušan Škvarna, PhD.

Témou dizertačnej práce je pôsobenie študentských literárnych spoločností na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici od obdobia ich vzniku až do roku 1918, ktoré sa svojimi aktivitami zapájali do rozvíjajúcich sa národných hnutí v Uhorsku. Práca približuje predpoklady vzniku a pôsobenie spoločností v širších spoločensko-politických, náboženských, kultúrnych a regionálnych súvislostiach v 19. – 20. storočí. Činnosť jednotlivých študentských literárnych spoločností bola ovplyvnená rozvíjajúcimi sa národnými hnutiami, cirkevnými a školskými pomermi a činnosťou študentských literárnych spoločností pôsobiach na stredných a vyšších školách.

V jednotlivých kapitolách, približujúcich vznik, vývoj a činnosť slovenskej, maďarskej a nemeckej spoločnosti, je venovaná pozornosť aj literárnej tvorbe ich členov, ako aj vzniku a analýze obsahového zloženia študentských spolkových knižníc. Práca obsahuje cennú obrázkovú prílohu a tabuľky o prehľade funkcionárov, činnosti knižníc a literárnej tvorby študentských spoločností.

Výsledky dizertačnej práce, založenej na heuristickej báze a výskume archívnych materiálov, prezentujú činnosť študentských spoločností z viacerých pohľadov, sú prínosom nielen pre regionálne školské, spoločensko-kultúrne a literárne dejiny, ale aj pre dejiny slovenských a inonárodných študentských spoločností na Slovensku. V budúcnosti je možné výskum rozšíriť o štúdium archívnych dokumentov predovšetkým v archívoch evanjelických cirkevných zborov a škôl a zamerať sa na interdisciplinárne využitie danej problematiky, a to najmä v literatúre, literárnej histórii, jazykovede, dejinách národných hnutí, školstva a osvety.

Autori čísla:

Mgr. Martin **Hurbanič**, PhD., Katedra všeobecných dejín Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave, Gondova 2, 818 01 Bratislava; Iulia **Caproș**, Ph.D. Candidate, (Republic of Moldova), Central European University, Budapest, Hungary; PhDr. Marie **Bahenská**, PhD., Masarykův ústav – Archiv AV ČR, Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8, Česká republika; Mgr. Attila **Simon**, PhD., Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín; doc. PhDr. Václav **Vondrášek**, CSc., Katedra sociálnych vied a práva, Fakulta ekonomiky a managementu Univerzity obrany v Brně, Kounicova 65, 612 00 Brno, Česká republika; PhDr. Valerián **Bystrický**, DrSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Mgr. Dušan **Segeš**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

KRONIKA

SPRÁVA O ZASADNUTÍ SLOVENSKO-POĽSKEJ KOMISIE

Slovensko-poľská komisia historikov sa stretáva pravidelne každý druhý rok. Jej posledné, v poradí piate zasadnutie sa uskutočnilo v dňoch 18. – 20. septembra 2006 vo Varšave a v mestečku Łowicz, ktoré leží západne od poľského hlavného mesta. Popri zasadnutí samotnej komisie sa konala, ako to už je nepísaným pravidlom, konferencia, tentoraz pod názvom *Lojalizmus, autonomizmus, separatizmus v poľských krajinách a na Slovensku od konca 18. storočia po začiatok 19. storočia*.

Prvá časť dvojdnovej konferencie prebehla v komornom prostredí Inštitutu Historii PAN vo Varšave, druhá pokračovala na pôde súkromnej Mazowieckej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej v Łowiczu. V otváracom príhovore riaditeľ Inštitutu Historii Stanisław Bylina pripomenul prvé okrúhle výročie existencie komisie – jej desaťročie, a konštatoval, že v rámci poľskej historickej obce patrí medzi aktívnejšie. V tomto kontexte obaja predsedovia – Andrzej Koryn za poľskú a Dušan Škvarna za slovenskú stranu – priblížili výsledky a formy doterajšej spolupráce a publikácie, ktoré komisia pripravila a vydala.

Téma konferencie, ako naznačuje už jej názov, bola pomerne uzavretá. Aj keď sa pôvodný zámer organizátorov podujatia – paralelne sledovať porovnateľné poľské a slovenské historické realie, ambície, štruktúry v 19. storočí – celkom nepodaril naplniť, prednesené príspevky zaujali účastníkov z partnerskej krajiny, o čom svedčí aj bohatá a inšpiratívna diskusia. Traja poľskí autori sa postavili kriticky k stereotypu vykresľujúcemu jednotný opozičný postoj a hrdinský odboj Poliakov proti likvidátorom poľského štátu a vecne poukázali na zložitú štruktúru politických hodnôt, koncepcií, postojov poľskej spoločnosti a jej elit k politickej moci v jednotlivých záboroch. Jarosław Czubaty z Varšavskej univerzity pritom prezentoval najnovšie výsledky svojho výskumu, ktoré stelesnil v monografickej práci *Zasada dwóch sumien. Normy postępowania i granice kompromisu politycznego Polaków w sytuacji wyboru (1795 – 1815)*. Referát pracovníka akadémie vied Dariusza Łukasiewicza mal do značnej miery charakter recenzie spomínanej monografie. Vyzdvihol v ňom mnohé Czubatyho zovšeobecňujúce závery, ktoré vyvracali a relativizovali zakorenené stereotypy o poľských dejinách na konci 18. a na začiatku 19. storočia, ako aj jeho schopnosť vnímať multispektrálnosť týchto dejín a interpretovať ich multiperspektívne. Andrzej Szwarz z Varšavskej univerzity predostrel podobný obraz poľskej spoločnosti a politiky, predovšetkým jej konzervatívneho prúdu na prelome 19. a 20. storočia v ruskom zábore.

Druhá skupina referátov sa venovala slovenským realiam. Ukázala na podstatne odlišné problémy a pozície slovenského a poľského národného hnutia. Tatiana Ivantyšinová z Historického ústavu SAV priblížila proces utvárania národnej identity Slovákov v prvej polovici 19. storočia na pozadí pretvárania pojmov štát, vlasť, národ, upozornila na silné inšpirácie nemeckým romantizmom a jedinečný zástoj Jána Kollára. V podobnom duchu, ale vo vzťahu k 60. rokom 19. storočia a dualizmu sa nieslo vystúpenie Milana Podrimavského z rovnakej inštitúcie. Výstižne naznačil prejavy lojality zo slovenskej strany, jej chápanie jednotlivými prúdmi slovenskej politiky a jej postupný pokles voči Uhorsku a odcudzovanie sa panovníkovi pred prvou svetovou vojnou, ktorý vyvolávalo práve vytrvalé osočovanie slovenských politikov z nelojality. Otázkam lojality a nelojality sa v zlomových momentoch venovali aj ďalšie dva príspevky. Dušan Škvarna z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici charakterizoval slovenskú politiku a metamorfózy jej lojality počas revolúcie 1848 – 1849, pričom upozornil na niekoľko momentov slovensko-poľských vzťahov. Referát Romana Holeca z Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave sa dotýkal prvej svetovej vojny, pričom sa zamerával na rozporuplné sprá-

vane sa slovenských elít, na poslušnosť slovenských vojakov i neochotu maďarskej politiky včas spraviť nejaké ústupky, čo viedlo aj na slovenskej strane k prejavom odcudzovania sa voči Uhorsku na konci vojny. Niektoré otázky identity a momenty poľsko-slovenských kontaktov na prelome 19. a 20. storočia načrtnol pracovník Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku Michal Otčenáš. Maciej Janowski, prednášajúci na Stredoeurópskej univerzite v Budapešti, poukázal na podstatu netolerantnej národnostnej politiky uhorských vlád, zároveň sa pokúsil naznačiť odtiene v chápaní jednotného uhorského národa na základe analýzy slávnosti odhalenia pomníka Františka Deáka a po slovensky písanej oslavnej básne Viliama Šimka. Z metodologického hľadiska išlo o zaujímavý pokus, ale relevantné zovšeobecnenia by si vyžadovali konfrontáciu väčšieho počtu dobových informácií. Podujatie neuzatvárala len vedecká a odborná rovina, dopĺňovala ho aj vlastivedno-spoločenská stránka. Slovenskí účastníci sa mohli oboznámiť s fungovaním spomínanej hostiteľskej Mazowieckej Wyższej Szkoły Humanistyczno-Pedagogicznej, ktorej rektorom je historik československo-poľských vzťahov Wiesław Balcerak. Aj toto zariadenie je ukážkou, ako zaznamenali u našich severných susedov veľký, v niektorých momentoch až nekontrolovateľný rozmach súkromné vysoké školy za posledných desať rokov. Poľskí hostitelia pripravili slovenským kolegom taktiež niekoľko exkurzií po Łowiczi a jeho mazowieckom okolí, na ktorých sa mohli presvedčiť o viacerých podobných i odlišných stránkach slovenských a poľských dejín (stredoveký rytiersky zámok v Oporówe, zámok magnátskej rodiny Radziwiłłowcov v Nieborówe). Hostiteľská strana preukázala značnú pozornosť i pohostinnosť a tak sa vecné vedecké podujatie v istých momentoch zmenilo na spontánne, neformálne diskusie.

Na uzavretom zasadnutí členovia slovensko-poľskej komisie diskutovali o spôsobe vydania prác z dvoch posledných konferencií. Konštatovali, že na úrovni osobných kontaktov je spolupráca primeraná, obidve strany však pociťujú značné rezervy vo vzájomnom informovaní sa na stránkach odbornej tlače o činnosti a výsledkoch susednej historiografie. Komisia rozhodla, že jej nasledujúce zasadnutie sa uskutoční roku 2008 na Slovensku, konkrétne v Banskej Bystrici, keďže témou konferencie bude *Slovenské národné povstanie a Varšavské povstanie – politický kontext, programy, stratégie*.

Dušan Škvarna

SEMINÁR DEJINY KNIŽNEJ KULTÚRY LIPTOVA

V dňoch 21. – 23. novembra 2006 sa konal tradičný každoročný celoslovenský interdisciplinárny seminár zameraný na výskum dejín knižnej kultúry na Slovensku, a to v Liptovskom Jáne pod názvom *Dejiny knižnej kultúry Liptova*. Spoluorganizátormi podujatia boli Slovenská národná knižnica (SNK) – Národný bibliografický ústav v Martine, Historický ústav Slovenskej akadémie vied, Štátny archív v Bytči – pobočka Liptovský Mikuláš, v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov – Komisiou pre historické knižné fondy a Bibliografickou sekciou, s Knižnicou G. Fejérpatakyho-Belopotockého, s Múzeom Janka Kráľa a so Slovenským múzeom ochrany prírody a jaskyniarstva v Liptovskom Mikuláši. Na seminári sa zúčastnilo 65 pracovníkov z oblasti historických knižných fondov z rozličných vedeckých a odborných pracovísk na Slovensku, ale aj zo susedných českých krajín.

Tridsaťšesť príspevkov, ktoré odzneli na seminári, možno rozdeliť do viacerých blokov – referovalo sa v nich o tlačiaroch a tlačiaroch z tohto kraja a o knižniciach, ktoré sa v minulosti nachádzali v Liptove. Nechýbali ich analýzy tlači z viacerých aspektov – literárnovedného, jazykovedného, teologického, umenovedného, referovalo sa aj o ich reštaurovaní či o najnovších trendoch v oblasti záchrany a reštaurovania knižných fondov. Niektoré príspevky sa zaoberali významnými osobnosťami pochádzajúcimi z Liptova.

Seminár otvoril Miloš Kovačka (riaditeľ Národného bibliografického ústavu SNK v Martine), ktorý zdôraznil prepojenie výskumu knižnej kultúry s bibliografickými projektmi – aj seminár sa konal v rámci 11. slovenskej bibliografickej konferencie. Edita Ivaničková (zástupkyňa riaditeľa Historického ústavu SAV v Bratislave) vyjadrila potešenie nad dlhoročnou zdarnou spoluprácou Historického ústavu pri organizovaní takýchto interdisciplinárnych podujatí. Eva Frimmová predniesla príspevok Jeana-Louisa Georgeta (Vysoká škola spoločenských vied v Paríži) ako spomienku na Dominique Lassaigue, jeho kolegyňu, ktorá tragicky zahynula na prelome rokov 2005/2006.

Pracovný blok otvoril Jaroslav Oberuč (Žilinská univerzita) úvodným všeobecným vstupom *Kniha zapáľuje plameň vedomia človeka a je neodmysliteľnou súčasťou vzdelávania národa*. Jozef Minárik (dôchodca, predtým Filozofická fakulta UK v Bratislave) predostrel obraz staršej literatúry a kultúry v Liptove a Erika Juriková (Trnavská univerzita – TU) sa zaoberala rozmanitými obrazmi Liptova v latinských textoch 17. a 18. storočia. Nasledoval umenovedný pohľad Kataríny Závadovej (dôchodkyňa, predtým Umenovedný ústav SAV v Bratislave) na ilustrátorov Liptova. Petronela Bulková a Lívia Kurucová (Univerzitná knižnica v Bratislave) referovali zo svojho výskumu o slovenských novinách a časopisoch na Liptove do roku 1918 a Míriam Poriežová s Katarínou Pekařovou (Univerzitná knižnica v Bratislave) o Uhorskom karpatskom spolku vo vzťahu k Liptovu. Augustín Maťovčík (Biografický ústav SNK) sa zaoberal našimi veľhormi v prednáške *Vysoké Tatry v slovenskej poézii a výskum tatranskej problematiky*, kde siahla až k Jánovi Bocatiovi zo 16. storočia. Klára Komorová (SNK) predstavila Demänovské jaskyne v Bucholtzovom *Itinerariu* z 18. storočia.

Z oblasti filológie bol príspevok Jany Skladanej (Univerzita Cyrila a Metoda v Trnave – UCM) *Cechové artikuly v Liptovskom Mikuláši*. Špecificky sa niektorými dokumentmi zaoberali Marianna Hatalová (SNK) v referáte *Liptov na starých pohľadniciach*, Eva Augustínová (SNK) *Prezentácia prírodných, lekárskech a technických vied v dielach liptovských autorov vydaných na Slovensku v 18. a 19. storočí* a Agáta Klimeková (SNK) *Katolícka a evanjelická kazateľská tvorba liptovských autorov v 18. a 19. storočí*. Eva Frimmová (Historický ústav SAV) analyzovala tri nedávno objavené dišputy prednesené za predsedníctva D. Basília v Prahe roku 1616 – tento autor pochádzal z Partizánskej (predtým Nemeckej) Ľupče.

Ďalší blok, v ktorom sa viacerí autori zaoberali inštitucionálnymi či súkromnými knižnicami alebo ich torzami, uviedla Gabriela Žibritová (dôchodkyňa, predtým Katedra knižničnej a informačnej vedy FF UK) príspevkom *K dejinám verejných knižníc na Slovensku (na počesť G. Belopotockého)*. Kamila Fircáková (Univerzitná knižnica v Bratislave) referovala o verejných knižniciach v Liptove v 19. storočí a Anna Šmelková všeobecne o knižniciach v Liptovskom Mikuláši (Múzeum J. Kráľa). Na Slovensku existuje v Liptovskom Mikuláši celkom ojedinelé Slovenské múzeum ochrany prírody a jaskyniarstva, s ich knižnicou a archívom oboznámili prítomných pracovníčky tejto inštitúcie Magda Čopková a Eva Greschová.

Helena Saktorová analyzovala torzá súkromných knižníc šľachtických a zemianskych rodín liptovskej proveniencie; osudom vzácnej knihy a jej majiteľa Šimona Brestovína, resp. jeho nasledovníkov zo 17. storočia, z Liptovského Trnovca sa zaoberala Mária Bôbová (Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici). Renáta Jedláková (Oravské múzeum v Dolnom Kubíne) priblížila liptovské tlač vo fonde Čaplovičovej knižnice do roku 1918. Neodmysliteľnou súčasťou seminára bola prezentácia Tranoscia – jeho zakladateľa Ľudovíta Šenšela predstavil Miloš Kovačka, ktorý sa odborne podieľal aj na príprave výstavy *Cithara sanctorum*. Daniela Fiačanová (Múzeum J. Kráľa) vyzdvihla zásluhy Jána Mocku pri budovaní Tranovského knižnice. Životom a dielom Ondreja Rochotského z Nemeckej Ľupče, humanistu pôsobiaceho v Prahe, sa zaoberala Angela Škovierová (Slavistický kabinet J. Stanislava SAV v Bratislave), k problematike z oblasti poetiky prešla Erika Brtáňová (Ústav slovenskej literatúry SAV v Bratislave) svojím príspevkom *Poznámky k žánrovej charakteristike Doležalovej Tragédie*. Ďalšiemu liptovskému rodákovi, trnoveckému farárovi

Jurajovi Törökovi, sa venovala Michaela Garaiová (Štátna vedecká knižnica v Banskej Bystrici). V liptovskom kraji pôsobili v minulosti viaceré výrazné osobnosti, o. i. ako tlačiar a vydavateľ. Významný knihtlačiar a vydavateľ Karol Salva v Ružomberku bol ústrednou postavou troch príspevkov – Mária Dobrotková (TU) upriamila pozornosť na jeho národnobuditeľskú činnosť, Miroslava Domová (SNK) na jeho známe kalendáre a Elena Krasnovská (UCM) analyzovala jazyk slovenskej kazateľskej tvorby z jeho tlačiarne. Tlačiarom a vydavateľom medzivojnového obdobia Františkom Klimešom z Liptovského Mikuláša sa zaoberala Iveta Blažeková (Múzeum J. Kráľa) a Zuzana Nemcová (Múzeum J. Kráľa) vydavateľom Samuelom Fischerom z Liptovského Mikuláša pôsobiacim v rovnakom období v Berlíne. Ochrane a konzervovaniu vzácných fondov sa venovali ďalší prednášajúci. Anna Boďová a Beáta Vojteková (SNK) referovali o záchrane notovaného žaltára zo 16. storočia z fondov Slovenskej národnej knižnice a trojica reštaurátorov Vladimír Bukovský, Mária Trnková a Ivan Kuka (SNK) sa zaoberala kvalifikáciou stavu fondov na papierových nosičoch informácií SNK v Martine. Jana Jelínková informovala o národných koncepciách, stratégiách a projektoch digitalizácie, uchovávaní a ochrany fondov na základe medzinárodnej konferencie konanej t. r. v Lipsku.

Na záver Viliam Čičaj (Historický ústav SAV) predostrel zámery trojročného medzinárodného projektu *Orbis Helveticorum* a Ivona Kollárová (Ústredná knižnica SAV) predstavila svoju prácu *Vydavateľia 18. storočia*, vydanú v Bratislave t. r. ako príspevok k výskumu knižnej kultúry.

V rámci exkurzie sa prítomní zúčastnili na vernisáži výstavy *Cithara sanctorum*, ktorú inštalovali v Múzeu Janka Kráľa a na ktorej organizovaní sa podieľali pracovníci SNK v Martine. Zároveň navštívili evanjelický artikulárny kostol prevezený z Palúdzky do Svätého Kríža.

Jednotlivé prednášky priniesli mnoho nových poznatkov predovšetkým v súvislosti s výskumom dejín knižnej kultúry vo vzťahu k Liptovu a zároveň niektoré upozornili na množstvo nerspracovaného materiálu. Všetky budú publikované, tak ako po iné roky, v zborníku o problémoch a dejinách knižnej kultúry *Kniha*, ktoré vydáva SNK v Martine.

Eva Frimmová

MEDZINÁRODNÁ PUTOVNÁ VÝSTAVA „MODRÁ KRV, TLAČIARENSKÁ ČERŇ – ŠLACHTICKÉ KNIŽNICE 1500 – 1800“

V rámci veľkorysého medzinárodného projektu *Modrá krv, tlačiarenská čerň – šľachtické knižnice 1500 – 1800* sa konala v Országos Széchényi Könyvtár v Budapešti 24. novembra 2006 vernisáž rovnomennej výstavy. V podstate ide o projekt národných knižníc Slovenska, Maďarska a Chorvátska v spolupráci s rakúskou Esterháziho nadáciou, ktorého cieľom je prezentovať domácej i zahraničnej verejnosti šľachtické knižnice na výstave v uvedených krajinách a zároveň pripraviť v piatich jazykoch katalógy z výstavy spolu s odbornými štúdiami. Jeho realizácia je rozložená na roky 2004 – 2007. Výstava bola inštalovaná v chorvátskom Záhrebe na jeseň 2005 do februára 2006, nasledovalo Slovensko – Bratislavský hrad Historického múzea SNM a Turčianska galéria v Martine. V Budapešti zotrvali vystavené predmety do 31. marca 2007 a prevezú sa do rakúskeho Eisenstadtu, resp. na hrad Forchtenstein, kde budú vystavené od apríla do novembra 2007.

Veľkolepý projekt je jedinečnou príležitosťou na prezentáciu a dokumentovanie bohatstva stredovekej a ranonovovekej knižnej kultúry v širokom európskom kontexte. Šesťnásť storočie v Európe bolo obdobím veľkého rozvoja knižníc, v ktorom sa dovtedy nebývalou mierou obohatovali nielen cirkevné, šľachtické a školské knižné zbierky, ale omnoho viac kníh zhromažďovali aj jednotlivci zo širších, najmä z mestských vrstiev obyvateľstva. Možno povedať, že v nasledujúcom, 17. storočí sa čítanie stávalo súčasťou každodenného života. Táto skutočnosť sa odrážala

aj na dejinách a vzraste knižníc šľachtických rodov a rodín pôsobiacich na území Slovenska. Vysokí predstavitelia a reprezentanti šľachty, palatini, vojvodcovia a kniežatá sa rozhodujúcou mierou podieľali na protitureckých bojoch, potom na rozvoji Uhorska po oslobodení od Turkov a na konsolidácii pomerov v Uhorsku v rakúskych reláciách, teda aj na rozvoji kultúry a vzdelania v panónskom priestore, ktorého súčasťou bol i rozvoj knižnej kultúry. Ako potvrdzujú najnovšie výskumy, v týchto súvislostiach majú osobitné miesto a veľmi významné postavenie aj šľachtické knižnice Turzovcov, Ilešháziocov, Révaiovcov, Pálfiocov, ktorých vzťah k vzdelaniu a ku knihe predstavujeme na tejto výstave. I ďalšie knižnice šľachtických rodín – Bánfiocov, Baťáňovcov, Nádašdyocov, Esterháziocov a tiež Zrinských spolu s Frankopanovcami a J. V. Valvasorom – dokumentujú vysokú úroveň vzdelania a knižnej kultúry v uhorskom i v širšom európskom kontexte. Knižné zbierky týchto rodín obohacovali ich majitelia z celej Európy, a to aj v zložitých časoch tureckej expanzie, politických bojov a povstaní, či v neraz konfrontačnej duchovnej atmosfére reformačných hnutí a protireformácie. Ich bohaté knižné zbierky, ktoré sa v priebehu desaťročí sústavne rozrastali a neraz menili miesta uloženia, svedčia nielen o vysokej kultúrnej úrovni ich fundátorov a vlastníkov, ale odrážajú aj vplyv reprezentatívnych príslušníkov týchto rodov a rodín na súvekú politiku, hospodárstvo, spoločnosť a kultúru v Uhorsku a Rakúsku, dokumentujú tak úzku súvislosť medzi vedomosťami a výkonnou mocou, t. j. viditeľnú previazanosť kultúry a politiky. Jediné knižné zbierky zo 16. a 17. storočia, ale i vzácne inkunábuly sústredené v sídlach šľachtických rodín na hradoch, zámkoch a kaštieľoch skoro na celom Slovensku svedčia o participácii slovenskej knižnej kultúry v kontexte uhorských a rakúskych šľachtických knižníc, uchovávaných vo Viedni, v Budapešti, Záhrebe a v iných strediskách. Tieto knižné zbierky predstavujú dôstojný vklad Slovenska do pokladnice knižnej kultúry v Európe.

V súčasnosti sú záujemcom k dispozícii aj katalógy, ktoré vyšli v príslušných krajinách:

- *Modrá krv, ilačiarenská čerň – šľachtické knižnice 1500 – 1700. Medzinárodná putovná výstava* Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein jeseň 2005 – jeseň 2007. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005.
- *Kék vér, fekete tinta. Arisztokrata könyvgyűjtemények 1500 – 1700. Nemzetközi vándorkiállítás* Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein 2005 ősz – 2007 ősz. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2005.
- *Plava krv, crna Tinta. Knjižnice velikaških obitelji od 1500. do 1700. Međunarodna putujuća izložba* Zagreb, Bratislava, Martin, Budapest, Burg Forchtenstein Jesen 2005. – Jesen 2007. Zagreb : Nacionalna i Sveučilišna Knjižnica, 2005.
- *Blue Blood, Black Ink. Book Collection of Aristocratic Families from 1500 to 1700. International travelling exhibition* Zagreb, Martin, Bratislava, Budapest, Burg Forchtenstein. Fall 2005 – Fall 2007. Budapest : Országos Széchényi Könyvtár, 2005.
- *Blaues Blut & Druckerschwärze. Aristokratische Büchersammlungen von 1500 – 1700.* Eisenstadt : Esterházy Privatsstiftung, 2005.

Hlavným garantom projektu je István Monok (gerálny riaditeľ Országos Széchényi Könyvtár – OSZK v Budapešti). Členmi tímu, ktorí spracovali knižnice jednotlivých šľachtických rodín aj s odborným textom, sú István Monok (prezentoval Bánfiocov, Nádašdyocov, Baťáňovcov); za Slovensko bola garantom Klára Komorová (SNK v Martine – spracovala Révaiovcov), ďalšími účastníkmi boli Helena Saktorová (SNK – spracovala Turzovcov a Ilešháziocov), Eva Frimmová (HÚ SAV – spracovala Pálfiocov); za Chorvátsko Vladimir Magić (Metropolitná knižnica v Záhrebe – spracoval knižnicu J. V. Valvasora) a Ivan Kosić (Nacionalna i sveučilišna knjižnica Zagreb – spracoval knižnicu Zrinských); za Rakúsko Stefan Körner (Esterháziho súkromná nádačia v Eisenstadte – predstavil knižnicu Esterháziocov na hrade Forchtenstein). Financovanie inštalovania výstavy a vydanie katalógu na Slovensku podporila Stredoeurópska nadácia a Slov-

naft, a. s., člen skupiny MOL, SNK v Martine, Slovenské národné múzeum v Bratislave a Turčianska galéria v Martine.

Počas vernisáže v Budapešti boli odmenení riaditelia zahraničných knižníc Dušan Katuščák (SNK) a Josip Stipanov (Národná a univerzitná knižnica v Záhrebe), ako aj synovec grófký Melindy Esterháziovej Štefan Ottrubay (riaditeľ Esterházy Privatstiftung Eisenstadt) vysokým štátnym ocenením *Pro cultura hungarica* ministra pre vzdelávanie a kultúru prostredníctvom Marty Schneiderovej. Zároveň dostali odmenenie – plaketu OSZK – garanti výstavy v uvedených krajinách, t. j. za Slovensko Klára Komorová, za Rakúsko Štefan Körner a za Chorvátsko Ivan Kosić. Výstava je jedinečnou príležitosťou aspoň sčasti poukázať na vysokú vzdelanostnú úroveň na našom území a aj ju prezentovať prostredníctvom historických knižných fondov na európskej úrovni.

Eva Frimmová

VEDECKÁ KONFERENCIA KONFESIONALIZMUS A JEHO ÚLOHA V SLOVENSKÝCH DEJINÁCH

Dňa 24. novembra 2006 sa uskutočnila v priestoroch Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského (PäF UK) v Bratislave vedecká konferencia *Konfesionalizmus a jeho úloha v slovenských dejinách*. Hlavným organizátorom podujatia bola Katedra histórie PäF UK.

Konferenciu otvoril vedúci katedry Róbert Letz. Prvým referentom bol Peter Mulík. Predniesol referát *Konfesionalizmus a koncepcie slovenských dejín*. Pojem konfesionalizmu rozobral veľmi široko. Načrtol jednotlivé koncepcie slovenských dejín a ich konfesionálne pozadie. Nasledovali tri príspevky venované špeciálne obdobiu raného novoveku. David P. Daniel predniesol príspevok *Konfesionalizmus a konfesionalizácia ako historická interpretačná paradigma*. Konštatoval, že predmetná paradigma bola skonštruovaná pre Nemecko, nehodí sa však pre Uhorsko, kde konfesionalizácia viedla k niečomu inému ako v Nemecku. Neprišlo k úpadku politickej moci stavov ani k jej podriadeniu panovníckej moci.

Július Bartl analyzoval konfesionálnu otázku v stavovských povstaníach uhorskej šľachty v 17. storočí. Konštatoval, že často sa pod rúškom obrany náboženstva skrývali iné motívy. Miroslav Kamenický referoval o úlohe a činnosti uršulínskej rehole v období konfesionalizácie. Úvodom bližšie charakterizoval pojem konfesionalizmu. Konštatoval, že nadväzujúc na výskum starších historikov, ho vyvinuli nemeckí historici Reinhard a Schilling. Pojem zahŕňa obdobie približne od 40. rokov 16. storočia do roku 1648. Konfesionalizmus znamená „spoločensko-historickú fundamentálnu vývojovú zmenu, ktorá zahŕňa zmeny cirkevné, zmenu mentality a zmenu kultúrnu, ako aj zmeny štátno-politické a sociálne“. K dimenziám konfesionalizmu patrí inovácia všetkých oblastí spoločenského života. Konkrétnymi formami týchto inovácií sú 1. jasne formulované vyznanie viery, ohraničené od iných konfesií, 2. monopolizácia vzdelávania, 3. dôraz na rozdiely v rituáloch a 4. v oblasti inštitucionálnej nové, resp. obnovené formy cirkevnej organizácie, konfesionálno-spezifické vzdelávacie inštitúcie, kontrolný systém a symbióza so štátnou mocou. Dôsledkom tohto všetkého bol pôvodne nezamýšľaný príspevok k vzrastu štátnej moci a modernizácii štátu a spoločnosti. Dôležitým prvkom konfesionalizácie bol dôraz na vzdelávanie. Tu sú počiatky katolíckeho dievčenského vzdelávania, ktoré realizovali nové ženské rehole. Prvé kolo referátov zavŕšila bohatá a plodná diskusia.

Ďalší blok referátov odštartoval príspevok Ľuboša Kačírka *Pokus o profiláciu Novej školy ako slovenskej katolíckej strany*. Jaroslav Vaculík z Brna predniesol referát *Konverzia voľynských Čechov k pravoslávii v 80. rokoch 19. storočia*. Úvodom sa zaoberal otázkou, čo viedlo Čechov k presťahovaniu sa na územie vtedajšej ruskej ríše (dnes ide o územie Ukrajiny). Aj napriek tomu,

že väčšina týchto Čechov bola katolíckeho vierovyznania, vyhlásili sa spočiatku z taktických dôvodov za husitov. Katolíci v Rusku boli totižto diskriminovaní. Neskôr sa zmenila politika ruskej vlády a začal tlak, aby sa Česi prihlásili k pravoslávii. Väčšina tomuto, najmä ekonomickému tlaku podľahla. Nasledoval referát Róberta Letza *Konfesionalizmus ako statický a dynamický prvok v moderných slovenských dejinách (1918 – 1948)*. Peter Macho rozobral Rázusov román *Odkaz mŕtvych*. Doobedňajší blok referátov zavŕšil príspevok Aleny Bartlovej *Cirkevné otázky v dobe predmníchovskej republiky (1918 – 1938)*.

Po obede odznali ešte tri referáty. Angelika Dončová z Banskej Bystrice predniesla príspevok *Konfesionalizmus v živote a pôsobení Ľudovíta Bazovského*. Karol Janas z Trenčína informoval o konfesionálnych problémoch v Trenčianskej župe a spôsoboch ich riešenia v rokoch 1940 – 1943. Posledným referátom konferencie bol príspevok Martina Hetényiho z Nitrý *Náboženské pomery maďarskej menšiny na Slovensku v rokoch 1938 – 1945*. Rokovanie konferencie zavŕšila všeobecná diskusia k všetkým predneseným referátom. Jednotlivé referáty i diskusia k nim ukázali veľkú dôležitosť, ktorú hrali konfesionálne otázky v dejinách slovenského národa. Konfesionalizmus je jedna z ďalších tém, o ktorej za socializmu nebolo žiaduce písať. Slovenská historiografia sa vracia k tejto téme, nadväzujúc pritom na staršie výskumy slovenských i zahraničných odborníkov. Konferencia poukázala na množstvo otvorených otázok i nespracovaných tém. Aktuálna je tiež, najmä pokiaľ ide o raný novovek, konfrontácia s interpretačným koncepciami zahraničných historických škôl.

Miroslav Kamenický

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA SLOVENSKO V EURÓPSKEJ DIMENZII DEJEPISNÉHO VYUČOVANIA

V dňoch 1. – 3. decembra 2006 sa uskutočnila v Trenčianskych Tepliciach medzinárodná vedecká konferencia *Slovensko v európskej dimenzii dejepisného vyučovania. Ako hovoriť pravdu o dejinách: História ako veda, história vo vzdelávacom procese, historická pamäť a európske historické vedomie slovenskej spoločnosti*. Konferenciu zorganizovala Katedra histórie Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského (PdF UK), Centrum pre európsku politiku (CEP) v spolupráci s Historickým ústavom Slovenskej akadémie vied (SAV) a Štátnym pedagogickým ústavom (ŠPÚ). Záštitu nad podujatím prevzala Rada Európy. Podujatie sa uskutočnilo s podporou Konrad-Adenauer-Stiftung a Rakúskeho kultúrneho fóra. Účastníci konferencie sa snažili zmapovať stav prirodzeného napätia medzi cieľmi histórie ako vednej disciplíny a cieľmi dejepisného vyučovacieho procesu. Snažili sa ukázať jednotlivé aspekty tohto vzťahu v širšom kontexte súčasného európskeho priestoru. Konferenciu otvoril vedúci Katedry histórie PdF UK Róbert Letz. Nasledovali príhovory predstaviteľov spoluorganizátorských inštitúcií (Mechthilde Fuhrer zo IV. Direktorátu pre vzdelávanie, kultúru, kultúrne dedičstvo, mládež a šport Rady Európy v Strasbourgu, Ľubomíra Pajtinku, riaditeľa ŠPÚ a Kamila Sládka z CEP). Slávnostné otvorenie konferencie zavŕšil príhovor hlavnej organizátorky podujatia, Márie Tonkovej z Katedry histórie PdF UK.

Po krátkej prestávke pokračovala konferencia plenárnym rokovaním. Prvý blok referátov mal názov *Slovenská verejnosť o dejinách a slovenskej historiografii. Súčasná slovenská historiografia o sebe: historická pamäť pohľadom vedy – naše vnímanie historických procesov*. Jozef Lysý z PdF UK analyzoval historické vedomie súčasnej slovenskej spoločnosti v príspevku *Slovensko v Európe v priebehu storočí*. Poukázal na krízu verejných autorít v súčasnosti. Dušan Škvarna z Fakulty humanitných vied Univerzity Mateja Bela (UMB) predniesol referát *Národné spoločenstvo a štát*

v *národnom obrodení a historické vedomie*. Zaoberal sa viacerými stereotypmi v myslení – veľa Slovákov vnímalo svoju krajinu ako perifériu. Ďalším rozšíreným stereotypom bolo presvedčenie, že je nutné sa prispôbovať. Poukázal aj na rozšírený stereotyp, že maďarská šľachta v 19. storočí ovládala politický priestor. Daniela Kodajová z Historického ústavu SAV priblížila posmrtný život našich národných hrdinov. Július Alberty z Fakulty humanitných vied UMB sa zamyslel nad otázkou, aká je súčasná „historická dimenzia“ slovenského vzdelávacieho systému. Prvý blok referátov uzavrela diskusia.

Druhý blok referátov mal názov *Otázky pred našou spoločnosťou, historikmi a vyučujúcimi dejepisu*. Anna Bocková z PdF UK sa zaoberala súčasným historickým vedomím stredoškolskej mládeže Slovenska. Mária Tonková analyzovala vyučovanie národných a vyučovanie svetových moderných dejín na Slovensku. Podčiarkla pritom európsky rozmer dejepisnej výučby v slovenských podmienkach. Blažena Gracová z Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity predostrela obraz susedných národov vo vedomí českej študujúcej mládeže. Zdôraznila pritom nutnosť kultivácie stereotypov. Tretí blok referátov mal názov *Dejepisné vzdelávanie v európskom kontexte*. Mechthilde Fuhrer (Rada Európy) priblížila modernú výučbu dejepisu v Európe a programy Rady Európy. Robert Stradling z univerzity v Edinburgu predniesol referát *Európska dimenzia dejepisného vzdelávania – šance, možnosti a perspektívy*. Mimo iného priblížil účastníkom konferencie projekt novej multimediálnej učebnice európskych dejín. Zdeněk Beneš z Ústavu pro české dejiny Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe sa zamyslel nad českou koncepciou vyučovania dejepisu. Viliam Kratochvíl z FF UK v Bratislave informoval o perspektívach dejepisného vzdelávania v Slovenskej republike.

Štvrtý blok príspevkov mal názov *Niektoré súčasné problémy výučby dejepisu a ich dôsledky*. V rámci bloku vystúpili s príspevkami Jaroslav Vaculík a Jiří Mikola z Masarykovej univerzity v Brne a Samuel Jovankovič z ŠPÚ. Sobotňajšie rokovanie konferencie uzavrel okrúhly stôl skupinovej diskusie na tému *Dejepisné vzdelávanie a dejepisné vyučovanie v stredoeurópskych krajinách – podobné problémy alebo odlišnosti?* (viedli Mechthilde Fuhrer a Hana Mlynarčíková) a následná plenárna diskusia (viedli R. Stradling a D. Škvarna). Konferencia bola zavŕšená v nedeľu 3. decembra 2006 zhrňujúcim plenárnym rokovaním (viedli Zdeněk Beneš, Mechthilde Fuhrer a Mária Tonková). Záverom treba podčiarknuť, že to bola prvá medzinárodná konferencia o didaktike dejepisu, ktorá sa uskutočnila na Slovensku. Jej organizátori sa zaviazali, že v dohľadnom čase uskutočnia ďalšiu podobnú konferenciu.

Miroslav Kamenický

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI PRI SLOVENSKEJ AKADEMII VIED ZA ROK 2006

Najvýznamnejším podujatím v uplynulom roku bol XIII. zjazd a Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV (ďalej SHS). Zjazd sa uskutočnil v dňoch 25. – 27. apríla 2006 v Banskej Bystrici a zúčastnilo sa na ňom vyše sto všetkých členov – skoro tretina. Keďže na uplynulý rok pripadlo aj 60. výročie založenia našej spoločnosti, ústrednou témou sa stala určitá rekapitulácia tohto veľmi dlhého a zaujímavého obdobia slovenskej profesionálnej historiografie. Materiály z podujatia budú publikované na stránkach *Historického časopisu* v prvej polovici roka 2007. Na zjazde bol vytvorený aj primeraný priestor na diskusiu. Týkala sa rozličných problémov, s ktorými sa historici stretávajú pri svojej každodennej práci. Niektoré diskusné príspevky sa dotkli otázok komunikácie v rámci historickej obce, vzájomnej informovanosti, problémov výchovy, úrovne vedomostí vysokoškolských študentov a mladých pracovníkov a doktorandov zaradených do vedeckej prípravy. V diskusii odzneli aj príspevky, ktoré sa týkali postavenia histo-

rikov v spoločnosti, ale i niektorých etických záležitostí. Z diskusie vyplynulo niekoľko záverov, ktoré sa premietli aj do uznesení Valného zhromaždenia a budú uverejnené na internetovej stránke spoločnosti. Veľmi potešiteľným javom uplynulého obdobia bol aj fakt, že medzi mladými historikmi neochabol záujem o členstvo v našej spoločnosti a vznikli tri nové odborné sekcie: Sekcia pre dejiny knižnej kultúry, Sekcia pre rodové štúdie a Sekcia pre staroveké, byzantské a slovanské dejiny. Výbor SHS sa v uplynulom roku schádzal na pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokoval aktuálne otázky a úlohy súvisiace s činnosťou spoločnosti. Na základe požiadaviek jednotlivých sekcií, krúžkov a klubov zostavil plán činnosti a podľa svojich možností sa usiloval zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami, ktoré získal z dotácií Rady vedeckých spoločností SAV (85 000 Sk) a z vlastných zdrojov. Tie predstavovali predovšetkým členské príspevky (48 347 Sk) a sponzorské dary (2 000 Sk). Dotáciou sa podarilo čiastočne finančne pokryť takmer všetky plánované akcie. Aj v uplynulom roku spočívalo ťažisko práce SHS v jednotlivých odborných sekciách a regionálnych kluboch a krúžkoch. Výbor SHS sa snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami, o čom svedčia podujatia, ktoré spoločne organizovali. Sekcie zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili aj odborníci zo zahraničia a poskytli slovenským historikom možnosť konfrontovať výsledky svojho vedeckého výskumu.

Sekcia pre najnovšie dejiny (predsedníčka Ľ. Kázmerová) pripravila v spolupráci so Sekciou pre všeobecné dejiny medzinárodnú konferenciu *Politické a kultúrne transfery medzi Francúzskom, Nemeckom a strednou Európou: prípad Slovenska* 27. – 28. októbra 2006 v Bratislave. Okrem toho sa členovia podieľali na vedecko-popularizačnej činnosti a publikovali na stránkach časopisov *Os*, *História – revue o dejinách spoločnosti*, v denníkoch *Pravda* a *Sme*. Spolupracovali aj so Slovenským rozhlasom. Členom sekcie vyšli tlačou zaujímavé práce *Bratislava 1939 – 1945* (K. Hradská) a *Dilemy Karola Sidora* (Ľ. Kázmerová, M. Katuninec). **Sekcia pre hospodárske dejiny** (predseda M. Kamenický) zorganizovala medzinárodný vedecký seminár *Cirkev a formovanie občianskej spoločnosti*, ktorý sa uskutočnil 5. apríla 2006 v Bratislave a odznelo na ňom šesť referátov. Sekcia bola aj spoluorganizátorkou odborného seminára *Výhne, minulosť a súčasnosť* 15. – 16. júna 2006 vo Vyhniach. Členovia sekcie sa organizačne podieľali na prezentácii slovenskej historiografie na *XIV. medzinárodnom kongrese hospodárskych dejín* 21. – 25. augusta 2006 v Helsinkách (R. Holec, Ľ. Hallon). **Sekcia pre všeobecné dejiny** (predsedníčka B. Ferencuhová) zorganizovala medzinárodnú vedeckú konferenciu *Politické a kultúrne transfery medzi Francúzskom, Nemeckom a strednou Európou: prípad Slovenska* 27. – 28. októbra 2006 v Bratislave za účasti odborníkov z Francúzska, Nemecka, Poľska, Česka a Rakúska. **Sekcia pre dejiny knižnej kultúry** (predsedníčka E. Frimmová) usporiadala v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou *Dejiny knižnej kultúry Liptova* 21. – 23. novembra 2006 v Liptovskom Jáne za účasti 60 pracovníkov. Na podujatí odznelo 36 príspevkov, ktoré budú organizátori publikovať na stránkach zborníka o problémoch a dejinách knižnej kultúry *Kniha*. Súčasťou podujatia bola vernisáž výstavy *Cithara sanctorum* v Liptovskom Mikuláši. **Sekcia pre vojenské dejiny** (predseda M. Čaplovič) zorganizovala v spolupráci s Múzeom SNP v Banskej Bystrici a Vojenským historickým ústavom Ministerstva obrany SR vedecký seminár pri príležitosti 100. výročia narodenia Jána Goliana s názvom *Generál Golian a jeho doba*. Uskutočnil sa 31. októbra 2006 v Banskej Bystrici. **Sekcia pomocných vied historických a archívnictva** (predseda J. Roháč) zorganizovala vedeckú konferenciu pod názvom *Pečate a ich používatelia*, ktorá sa uskutočnila 12. – 13. septembra 2006 v Martine. Na konferencii odznelo 17 referátov. Sekcii bola udelená aj Výročná cena časopisu *Pamiatky a múzea za výstavu Slovensko na historických mapách* v 16. – 20. storočí v Slovenskom národnom múzeu v Bratislave. Vedeniu sekcie sa podarilo vydať zborník príspevkov z konferencie *Miery a váhy v dejinách ľudskej spoločnosti*, ktorá sa uskutočnila v Bratislave roku 2005. Dňa

20. februára 2006 v Bratislave sekcia usporiadala slávnostné zhromaždenie k 100. výročiu narodenia prof. PhDr. Alexandra Húščavu, DrSc. **Sekcia pre cirkevné dejiny** (predsedníčka M. Kohútová) usporiadala 5. – 7. septembra 2006 v Trnave konferenciu *Slovensko a Svätá stolica*, venovanú problematike vzájomných vzťahov od najstarších čias až do súčasnosti. S príspevkami vystúpilo 23 účastníkov a zúčastnilo sa 125 osôb. **Sekcia pre rodové štúdie** (predsedníčka T. Lengyelová) usporiadala seminár *Podoby ženy v umení dvoch vekov*, na ktorom odzneli prednášky D. Burana *Svätá Anna Samotretia – postava medzi náboženstvom a feminizmom, medzi kráľom a baníkom*, a E. Fillovej *Ženy, eros, politika – emancipačná vlna v slovenskom hranom filme 70. rokov 20. storočia*. Podujatie sa uskutočnilo 14. decembra 2006 v Bratislave a bolo prítomných 30 účastníkov. **Sekcia pre dejiny miest** (predseda V. Segeš) zamerala svoju činnosť v uplynulom období na redakčné a edičné spracovanie príspevkov z konferencií *Kriminalita, bezpečnosť a súdnictvo v minulosti miest a obcí na Slovensku* a *Spoločenská štruktúra a stratifikácia miest a mestiečiek na Slovensku*. **Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín** (predseda V. Ježek) pracovala na príprave vytvorenia archívu sekcie, ktorý by mal byť aj určitou databázou rôznych typov historického materiálu. Členom sekcie sa podarilo vydávať časopis *Synergia*. **Sekcia pre dejiny školstva a pedagogiky** (predseda J. Pšenák) ukončila svoju činnosť v rámci SHS, lebo bude pokračovať v rámci novovytvorenej Slovenskej pedagogickej spoločnosti.

Tradične bohatú činnosť v minulom roku vyvíjali aj regionálne krúžky a spolky historikov. **Krúžok historikov v Topoľčanoch** (predsedníčka O. Kvasnicová) pripravil vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou *Tomáš Baťa, európsky a svetový podnikateľ* k 130. výročiu narodenia Tomáša Baťu (1876 – 1932) 3. apríla 2006 v Partizánskom. Na podujatí sa zúčastnilo 150 osôb. Členovia krúžku zorganizovali aj vlastivedný seminár *Zlatníky, prírodopis – história – súčasnosť* pri príležitosti prezentácie monografie obce 26. augusta 2006 v Zlatníkoch za účasti 200 osôb. Ďalej sa podieľali na vlastivednom seminári 850. výročie prvej písomnej zmienky o obci Krtovce pri príležitosti prezentácie monografie obce 15. septembra 2006 v Krtovciach. Na podujatí sa zúčastnilo 150 ľudí. Súčasťou činnosti krúžku v uplynulom roku bola aj spomienková slávnosť venovaná významnému slovenskému historikovi, rodákovi zo Šišova (Dolného Riadku) PhDr. Pavlovi Horváthovi, CSc., pri príležitosti nedežítých 80. narodenín 14. novembra 2006 v Šišove za účasti 70 hostí. V rámci osláv pri príležitosti 150. výročia úmrtia Ľudovíta Štúra a ukončenia Štúrovho roka usporiadali odborný seminár *Ľudovít Štúr a Štúrov rok* 5. decembra 2006 v Topoľčanoch za účasti 50 osôb. V apríli 2006 v Partizánskom pripravili aj výstavu fotodokumentov *Baťovská architektúra*. Ďalej pripravili 19. – 21. októbra 2006 výstavu archívnych dokumentov *70. výročie vzniku gymnázia v Topoľčanoch*. Členovia Krúžku historikov SHS v Topoľčanoch sa spoluautorsky podieľali na monografiách *Zlatníky, prírodopis – história – súčasnosť* a *Krtovce 1156 – 2006*, publikovali príspevky: *Tlačiareň v Krásne* (H. Grežďová, *Kniha* 2006, Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry); *K nedežítým 80. narodeninám Pavla Horvátha* (H. Grežďová, *Knižnica*, Mesačník SNK v Martine). Značnú aktivitu v uplynulom roku vykazoval aj **Spolok banskobystrických historikov** (predseda R. Koziak), ktorý sa sústredil na prípravu vedeckej konferencie so zahraničnou účasťou *Svätec a jeho funkcie v spoločnosti*. Konferencia sa konala 29. – 31. marca 2006 a odznelo 55 referátov za účasti 110 ľudí. V súčasnosti pripravuje zborník príspevkov, ktorý vyjde v roku 2007. Členom spolku sa zároveň podarilo vydať dvojzväzkový zborník *Minulosť a prítomnosť Banskej Bystrice*. Druhou oblasťou spolkovej činnosti bolo už tradične organizovanie prednášok najmä pre študentov Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. V rámci prednáškového cyklu *Popoludnie s históriou* odzneli prednášky M. Zavackej *K dejinám propagandy v 20. storočí*, Z. Andrša *Rómovia na Slovensku a v Čechách*, J. Steinhübla *Integrácia Nitrianska do Uhorského štátu vo včasnom stredoveku a Počiatky hradskej organizácie vo včasnostredovekom Uhorsku*, V. Múcsku *Počiatky uhorského štátu a ich obraz v uhorskej historiografii*, J. Nemeša *Nitriansky kódex a jeho kultúrno-historický výskum vo svetle novších*

výskumov. **Klub trenčianskych historikov** (predseda M. Šišmiš st.) patril aj v uplynulom období k najaktívnejším súčastiach SHS. V rámci prednáškovej činnosti odznali prednášky *Vývoj mestského opevnenia v Trenčíne* (M. Zemene), *100 rokov vodárni v Trenčíne* (I. Bosý), *Od rytierstva k žoldnierstvu* (V. Segeš), *Historické názvy vrchov v Trenčianskej župe* (M. Majtán), *Historický vývoj vojenskej výzbroje a výstroja mesta Trenčína* (J. Orság), *Móric Beňovský, Vrbové a stredné Považie* (L. Bosák), *Daniel Fridrich Šimko, pedagóg, numizmatik, historik a zberateľ starých tlači* (M. Šišmiš). Členovia klubu pripravili aj prednášky *Najstarší trenčiansky cintorín*, *O tvorbe vlastivedných monografií*, *Móric Beňovský a Beckovská Vieska*, *Z dejín Kšínnej*, *O štúrovských tradíciách*, *Štúrovské tradície a podjavorinský kraj*. Zorganizovali odborné sprievody *Po stopách štúrovcov* a *Po stopách rodiny Dubčekovcov* na okolí Bánoviec nad Bebravou a Trenčína pre študentov slovenských, moravských a poľských gymnázií. Autorsky, redakčne a edične sa podieľali na vydaní vlastivedných monografií Beckova, Podolia, Trenčianskych Stankoviec, Soblahova a Uhrovca. Prispievali aj v regionálnej tlači (*Trenčianske noviny*, *Beckovské noviny*, *Info* a iné). Odborné poradenstvo poskytovali pri príprave medzinárodnej vedeckej konferencie *Hrad verzus mesto*, pri pasportizácii hrobov, tvorbe expozícií, diplomových prácach a študentskej odbornej činnosti. **Spíšský dejepisný spolok**, ktorý je pridruženým kolektívnym členom našej spoločnosti, nás podľa svojich možností informoval o svojich podujatiach. Výbor SHS sa na svojich zasadaniach venoval aj ďalším otázkam. Išlo predovšetkým o problematiku dotácií z Rady vedeckých spoločností Predsedníctva SAV, dôležitou otázkou boli aj rokovania o organizačnom a obsahovom zabezpečení XIII. zjazdu SHS. Členské príspevky sa vybrali na primeranej úrovni a poslúžili na financovanie našich aktivít. V súvislosti s prípravou zjazdu sa urobili opatrenia aj v smere zlepšenia výberu týchto príspevkov. Členov, ktorí dlhodobo neplatia členské príspevky, výbor SHS vyradí z evidencie. Výbor SHS s potešením konštatuje, že záujem o členstvo v spoločnosti naďalej trvá. V minulom roku pribudlo 21 nových členov. V súčasnosti má Slovenská historická spoločnosť 342 členov. S veľkým zármutkom sme prijali správy o úmrtí dvoch našich členov. Členov spoločnosti, ktorí sa dožili významných životných jubileí, výbor pozdravil listom a poďakovaním.

Bližšie podrobnosti o aktivitách SHS sa záujemcovia dozvedia v pripravovanom bulletinu na rok 2007, ktorý bude doručený každému členovi v priebehu prvého polroka tohto roka. Aktualizované informácie sú prístupné na internetovej stránke www.dejiny.sk. Vytvorili sme hromadnú internetovú korešpondenciu, ktorou chceme členom zasielať najaktuálnejšie informácie o jednotlivých podujatiach. Podmienkou však je, aby ste nám zaslali vašu aktuálnu e-mailovú adresu.

Viliam Čičaj
predseda SHS

NEUVEREJNENÉ UZNESENIE ZO ZJAZDU SHS

Redakcia Historického časopisu dostala od viacerých účastníkov zjazdu Slovenskej historickej spoločnosti vyjadrenie k tomu, že v špeciálnom čísle Historického časopisu č. 1/2007 nebolo uverejnené uznesenie, ktoré bolo na zjazde prijaté vo veci neexistujúceho holokaustu na Slovensku.

Redakcia prevzala materiály do čísla od vedenia Slovenskej historickej spoločnosti. Uvedené uznesenie uverejňujeme v plnom znení:

Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti prijalo dňa 27. 4. 2006 na návrh prof. Romana Holeca uznesenie tohto znenia: „Valné zhromaždenie Slovenskej historickej spoločnosti sa dištancuje od tvrdení kolegu Ivana Mrvu popierajúcich existenciu holokaustu na Slovensku. Práce mnohých autorov v posledných 15 rokoch presvedčivo zmapovali podstatu a súvislosti tohto tragického úseku slovenských dejín.“

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne Historickému časopisu a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdii je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktor, editor, prekladateľ...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939-1945. In PEKNÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame:

b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetu (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: hiscaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu